

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ
ТАРАЗ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ**

**ТАРАЗ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК ТАРАЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE TARAZ STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY**

№1 (33)

2018

Қазақстан Республикасы мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті, Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы
Қуәлік №5763-Ж (алғашқы тіркелген уақыты 23.02.2005 ж. №5763-Ж. Астана қ.)

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КІТАП ПАЛАТАСЫ
ISSN ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҒЫ**

С Е Р Т И Ф И К А Т

**Юнеско, Франция, Париж қ. сериялық басылымдарды тіркейтін ISSN
халықаралық орталығында тіркеліп, халықаралық нөмер берілген (22.01.2013ж.)**

ISSN 2306 – 8167

**Халықаралық стандарт ИСО 3297 – 98 «Ақпараттау және құжаттау (ISSN)
сериялы басылымның халықаралық стандартты нөмері», мемлекетаралық
стандарт ГОСТ 7.56-2002 «Сериялы басылымдардың халықаралық стандарттау нөмері»**

Журнал гуманитарлық ғылымдар: тарих, (отан, жалты), философия, саясаттану, әлеуметтану, дінтану, мәдениеттану, этномәдениеттану, құқықтану, экономика, педагогика, этнопедагогика, психология, дефектология; филология (тіл және әдебиет): қазақ, орыс, шет тілдері; жаратылыстану ғылымдары: математика, физика, информатика, география, биология, химия, экология ғылымдар бағыты бойынша өзекті тақырыптардағы мақалаларды жариялайды.

Журнал Қазақстан Республикасында жоғары педагогикалық білім беруді жаңғырту жағдайында жаңа мамандар дайындау және тәрбиелеуде ескіні өзгертіп, жаңа формаларды жасауға бағытталған.

Редакция алқасы

Қожамжарова Д.П.

Гр. Джейсон Белл

Энвер Капаган

Мустафа Кундакчи

Сийка Чавдарова- Костова

Дүйсенова Н.Т.

Джолдасова О.К.

Қарымбаева К.М.

Бұзаубақова К.Ж.

Мүлдеков И.О.

Мұратбеков М.Б.

Төлеубаев Ж.С.

Абдыкадырова Т.Р.

Тұрарова А.Н.

Шуканов А.Г.

Тоқбергенова З.С.

Исабекова Г.Б.

тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі (бас редактор),
ТарМПУ ректоры

PhD, Томаш Батя университеті, Чехия Республикасы

PhD, Карабюк университеті, Түрік Республикасы

PhD, Карабюк университеті, Түрік Республикасы

PhD, профессор, София университеті, Болгария Республикасы
аға оқытушы, ТарМПУ

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, ТарМПУ

филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ТарМПУ

педагогика ғылымдарының докторы, ТарМПУ

техника ғылымдарының докторы, профессор, ТарМПУ

физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, ТарМПУ

ауылшаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, ТарМПУ

педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ТарМПУ

филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ТарМПУ

филология ғылымдарының кандидаты, профессор, ТарМПУ

тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, ТарМПУ

PhD, доцент, ТарМПУ

Ғылыми басылым

ТарМПУ ХАБАРШЫСЫ

Жылына 4 рет жарыққа шығады

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, ғылыми-педагогикалық журнал, 2018

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ТАРИХ (ОТАН, ЖАЛПЫ), ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ДІНТАНУ, МӘДЕНИЕТТАНУ, ЭТНОМӘДЕНИЕТТАНУ, ҚҰҚЫҚТАНУ, ЭКОНОМИКА

УДК 811.512.122-26'38

ДЖАМБУЛСКАЯ ОБЛАСТЬ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941-1945 ГГ. И В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Беков Н., Полякова В.Т.

Таразский государственный педагогический университет, г.Тараз

Человеку в его стремлении осознать день сегодняшний, место его народа и страны в общемировом процессе свойственно время от времени обратить взор к своему прошлому, к событиям и ценностям минувших времен, перелистать страницы истории развития своего народа. Культурно-историческое наследие, оставленное нам предшествующими поколениями, многообразно, и неотъемлемой его частью являются уникальные памятники в архитектуре тюркского периода. Продолав долгий путь сквозь века, эти памятники старины производят на нас поистине завораживающие впечатления, пережившие расцвет и падение целых народов и государств, вобравшие в себя многие неведомые нам тайны истории, они остаются немymi, загадочными свидетелями прошлой жизни далеких предков казахского народа, которые надо знать.

В своем выступлении Государственный секретарь Марат Тажин отметил: «Время ставит перед историками новые задачи... дать мощный импульс развитию наших исторических исследований, осмыслить историческое прошлое, базирующееся на источниках, архивах» [1].

В слове «родной край», «родное место», «родной дом» таится огромная притягательная сила, человек вспоминает их с теплотой о красоте и богатстве своего края. В нашей стране любой уголок нашей страны неповторим. Каждый край богат и имеет свое преимущество, славен своим историческим прошлым, памятниками старины. В каждом месте есть свои знаменитые люди, иногда известные всей стране и даже миру. Любовь к Родине начинается с любви к родному краю, месту, где ты родился и вырос. Край, о котором мы будем рассказывать – это города Джамбулской области и о Таразе, о его историческом прошлом, о его настоящем.

Автор не претендует на исчерпывающее освещение всех перечисленных вопросов, так как каждый из них может стать предметом специального исследования.

Всестороннее изучение края и научное обобщение с целью широкого распространения поможет конкретнее представить, как культура влияет на решение политических дел, поможет представить более ярче эпоху, воздействовать на воспитание и мобилизовать энергию молодежи на повышение самосознания. Предпринимая настоящее исследование, автор исходил из того, что научный анализ темы является некоторым вкладом в разработку общей большой проблемы – культурное наследие.

Конкретные исследования жизни людей того времени, возведение памятников великим, создание материальной базы поможет укрепить правильные позиции в отношении культуры востока и преодолеть моноцентристское мировоззрение, согласно которому все достижения культуры созданы Европой. Этим объясняется актуальность и правомерность темы, ее теоретическое, практическое и политико-воспитательное

значение. Об этом было сказано и в докладе Госсекретаря Марата Тажина «Страна нуждается в исследованиях актуальных проблем для настоящего и будущего – вот что нам нужно» [2].

Особый интерес представляет изучение местного материала, краеведения, так как высокий уровень теоретических исследований не возможен без самого тщательного, всестороннего обобщения и анализа опыта на местах.

«Следует собрать исторические данные и архивные материалы касающиеся истории края и города Тараза, чтобы устранить «белые пятна» в нашей истории. Особенно это надо сделать к двухтысячному юбилею Тараза» [3].

Область в годы суровых испытаний. С первых дней войны на предприятиях области, на стройках, в учреждениях и учебных заведениях во всех коллективах состоялись митинги и собрания. В городской военкомат начали поступать заявления от добровольцев. С волнением мы читаем письмо жителя станции Жамбыл В.В. Фролова, опубликованное в областной газете: «Я отец шести сыновей, находящихся в Красной Армии, горжусь тем, что они честно выполняют свой долг перед Родиной... Мне сейчас 62 года, но сил еще много. Не могу я оставаться в стороне от Отечественной войны. Мое место там, где сражаются сыновья».

Призывно на городском митинге выступил кузнец паровозного депо Трунов и др. призвавшие горожан на бандитское нападение германских фашистов ответить еще большим укреплением дисциплины и трудиться самоотверженно, каждому на своем посту сделать все необходимое для разгрома врага. В резолюции митинга работников промышленных предприятий и связи, состоявшемся 25 июня говорится: «В ответ на вероломное нападение фашистов каждый из нас удвоит и утроит трудовые успехи, чтобы помочь Красной Армии ускорить разгром ненавистного врага, сделает все для фронта, все для победы». На митингах и собраниях принимались конкретные обязательства.

Экономика. Экономика области начала перестраиваться на удовлетворение нужд фронта. В соответствии с мобилизационным планом промышленные предприятия получали конкретную задачу - до 50 процентов всей продукции направлять на нужды фронта. Рабочие развернули целенаправленную работу по увеличению производства продукции оборонного значения.

Жамбылцы сутками не отходили от своих рабочих мест, отдавая все силы для помощи фронту. В соревновании ведущее место заняли коллективы мясокомбината, сахкомбината, «Заготзерно», артели «Пищевик», «Молот» и др.

Рабочие сахарного комбината план за июль 1941 г. выполнили 137,6%. Высокими были показатели передовиков производства таких, как слесарей Гребенюка и Костылева -151%, Морозова - 250%, кузнеца Макарова - 202%, электрика Просолова - 233процента. Рабочие вспомогательного цеха завода довели выработку до 139 процентов [4].

Задания первого военного месяца значительно перевыполнили 11 промышленных предприятий города из 14, в том числе мясокомбинат на 188%, кирпичный завод - на 156, фабрика шерстомойки - на 104,8, сельхоз мука на 101% и т.д. [5].

Артели «Красный химик», «Швейник», «Трудпищевик», «Металлист», «Дальневосточник» на ходу перестраивались на выпуск военной продукции (противогазов, солдатского обмундирования, пищевых концентратов, саперных лопат и т.д.), а артель "Промысел" - увеличила лов рыбы в озерах и водоемах области. На железной дороге, через станцию Жамбыл шли на фронт транзитные грузы из восточных районов Казахстана и Кыргызстана, с западных районов - эшелоны с эвакуированными на восток заводами, фабриками, населением и ранеными.

Трудовая дисциплина, организованность, высокое патриотическое сознание людей, направляли свои усилия на разгром врага. Все это обеспечивало высокие

производственные показатели. Ежегодно давали три нормы слесарь сахкомбината Амирбеков, бригадир котельщиков Жиляк, токарь - коммунист Мороз.

Стахановцы множились почти на всех предприятиях. Сварщик ремзавода, коммунист Ануфриев выполнял ежедневно 2-а плана, токарь Панков - 2,5 плана, модельщик литейного цеха Щербина 3 нормы, начальник литейного цеха артели «Металлист» Ким выполнял – 1,5 плана, мастер кожевенного цеха горпромкомбината Ольховик – 2,5 плана.

Победителями соревнования по Турксибу стали железнодорожники 6-го Жамбылского отделения пути, которые своевременно ремонтировали станки в паровозном и вагонном депо, осуществляли ремонт путей.

За счет сверхсрочной работы железнодорожники станций Жамбыл и Алматы построили банно-прачечный поезд для фронтовых госпиталей, где имелись все удобства для обслуживания воинов: баня, прачечная, сушилка, дезокамера, вагон-клуб и т.д. В начале 1942 г. этот поезд прибыл на Ленинградский фронт и начал обслуживание воинов-фронтовиков. Тронутый заботой железнодорожников бригадный врач Бурказов в телеграмме от имени бойцов, командиров и политработников благодарил весь коллектив за ценный подарок и заботу [6].

Патриотизм рабочих, инженерно-технических работников и служащих промышленных предприятий области обеспечил значительно перевыполнить государственный план первого года войны и выпустить сверх установленного задания различной продукции на 8 млн. руб.

Задания перевыполняли не только отдельные передовики производства, но и целые бригады, смены, заводы, фабрики. В ту пору, осенью 1941 г. зарождались новые формы коллективной борьбы за улучшение работы, которые назывались ударными «фронтовыми месячниками», «декадниками» стахановского труда. Готовились кадры для промышленности и сельского хозяйства, велось ускоренное их обучение. В Жамбылском мясокомбинате женщины, освоив мужскую профессию по забою скота, перевыполняли задания, доведя выработку до 120-130 процентов.

На фронтовой вахте, на промышленных предприятиях и транспорте было движение двухсотников. Оно зародилось с первых дней войны: товарищи по работе обязывались давать выработку за ушедшего на фронт рабочего, когда число рабочих, отправлявшихся на фронт значительно увеличилось, появилось новое движение - работать за двоих, за троих и за четверых. Каждый своим трудом старался внести наибольший вклад, чтобы приблизить победу над врагом.

Помощь области пострадавшим районам страны. Война нанесла огромный материальный ущерб не только там, где она проходила, но и во всех уголках страны. Предстояла большая напряженная работа по ликвидации ее тяжелых последствий и дальнейшему развитию народного хозяйства. В марте 1946 г. был принят пятилетний план, основные задачи которого состояли в том, чтобы «восстановить пострадавшие районы страны, восстановить довоенный уровень промышленности и сельского хозяйства, а затем превзойти этот уровень в значительных размерах».

Трудящиеся области с большим энтузиазмом приступили к выполнению намеченных планов. К концу 1946 г. промышленность в основном перешла на выпуск мирной продукции, определился и профиль предприятий, возобновился выпуск довоенной продукции.

Работая под лозунгом «Пятилетку - в четыре года!», рабочие промышленных предприятий брали высокие обязательства по досрочному выполнению заданий пятилетки.

На отделении железной дороги началось массовое вождение составов без остановки для дополнительного набора воды паровозами в пути. Почин передовых машинистов нашел горячую поддержку. Особенно крупных успехов добился токарь дорожных колесных мастерских станции Джамбул коммунист Прокудин. Смелый

новатор производства, сломавший старые представления о нормах, ознаменовал 1946 год небывалой выработкой: выполнил 10 годовых норм! Этот почин нашел широкое распространение не только среди жамбылских железнодорожников и ремонтников, но и в других отраслях народного хозяйства.

Рабочие, инженерно-технические работники и служащие промышленных предприятий, боролись за дальнейшее увеличение выпуска продукции, снижение ее себестоимости, за рентабельность каждого предприятия и увеличение выпуска продукции, снижение ее себестоимости и увеличения сверх плановых накоплений. В 1948 г. количество стахановцев увеличилось на 40 процентов против 1947 г. Крупную трудовую победу одержали коллективы рабочих и служащих хромового завода, артели «Металлист», сахкомбината, вагонного депо и др. Многие предприятия не только в срок и досрочно выполняли планы, но и сэкономили большое количество сырья и материалов.

В результате самоотверженного труда рабочих, инженерно-технических работников и служащих промышленных предприятий и транспорта план первых трех лет пятилетки по объему валовой продукции выполнен на 108,6 процента, причем рост выпуска продукции в 1948 г. по сравнению с 1947 г. составил 25,3 процента. Жамбылское отделение железной дороги за это время план погрузочных работ выполнило на 105, выгрузки - на 131,5 процента.

Трудящиеся Жамбыла и области шефствовали над Орловской областью, куда отправлялись техника, строительные материалы, скот, продукты питания, промышленные товары, выезжали специалисты.

В предвоенное десятилетие индустрия Жамбыла шла в основном по пути развития легкой, пищевой и местной промышленности. Выявленные богатейшие запасы «камня плодородия» в недрах хребта Каратау предопределили дальнейшую перспективу города, стала создаваться совершенно новая отрасль индустрии - химическая промышленность. Еще в годы войны, в 1943 г. к местам фосфоритных руд методом народной стройки усилиями колхозников области была проложена железнодорожная ветка, протяженностью 144 км для вывоза фосфорного сырья на строящемся в Жамбыле суперфосфатного завода. Его сооружение началось в 1948 г., через два года был сдан в эксплуатацию первый цех - суперфосфатный, в 1951-сернокислотный, в 1954-цех гранулированного суперфосфата, который считается сложным производством. Для надежной работы этого энергоемкого крупного современного технологически сложного производства и обеспечения освещением жителей рабочего поселка построена собственная ТЭЦ, а также возведены такие крупные вспомогательные цехи, как механический, транспортный (своя железнодорожная ветка с приписанным составом), ремонтно-строительный, водо-электро-снабженческие службы.

Легкая и пищевая промышленность области в 70-90-ые годы. В 80-годах наибольший удельный вес в производстве валовой промышленной продукции города - имела легкая промышленность. Она была представлена главным образом, традиционными отраслями - шерстяной, кожевенно-обувной и швейной. Предприятия построены высокомеханизированные, оснащенные современной высокопроизводительной техникой. Благодаря этому по сравнению с 1940 г. в десятки раз увеличилось производство хромовых и юфтевых кож, мытой шерсти, а ежегодный объем выпуска кожаной обуви достиг почти 6 млн. пар.

В эти годы *кожевенно-обувной комбинат* и фабрика первичной обработки шерсти относились к разряду крупных производств, в сумме они давали более 94 процентов валовой продукции отрасли.

Литература

- 1.«Казахстанская правда», 27 июня, 2013.
- 2.«Казахстанская правда», 27 июня, 2013.

3. Выступление акима области А. Умбетова «Знамя труда», 6 апреля, 2004.
4. Государственный архив Джамбулской области. Ф.8, оп.16, д.3, л.8.
5. Государственный архив Джамбулской области. ф.8, оп.16, д.3, л.8-9.
6. Государственный архив Джамбулской области. Ф.8, оп.16, д.4, л.3.

Аннотация

В статье дается целостное представление о Джамбулской области. Основана статья на раскрытии архивных источников как республики, так и области.

Особо показана деятельность органов власти города Джамбула в военное и послевоенное время. На основе документов раскрыт расцвет культуры в крае: театров, домов культуры, кинотеатров, вузов, техникумов.

Аннотация

Мақала Жамбыл облысының біртұтас көзқарасын береді. Мақала республика мен аймақтың мұрағаттық дереккөздерінің ашылуына негізделген.

Әсіресе әскери және соғыстан кейінгі кезеңде Жамбыл қаласының билік органдарының қызметі әсіресе бейнеленген. Құжаттардың негізінде облыста мәдениеттің гүлденуі анықталды: театрлар, мәдениет үйлері, кинотеатрлар, университеттер, техникалық мектептер.

Annotation

The article gives a holistic view of the Dzhambul region. The article is based on the disclosure of archival sources of both the republic and the region.

The activity of the authorities of the city of Dzhambul in the military and post-war period is especially illustrated on the basis of documents, the flowering of culture in the province is revealed: theaters, cultural houses, cinemas, universities, technical schools.

ӘОЖ (574)
У 73

ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛДІ ДАМУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Куандыкова Э.Ж., Ержанова А.С.
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Тіл - адамның қарым-қатынасының ең маңызды құралы. Тіл - адамзат қоғамының қалыптасуы мен дамуының қажетті шарты. Тілдің басты функциясы – ол байланыс құралы. Тіл қоғамның, адам қызметінің барлық салаларында қоғамға қызмет етеді. Әлеуметтік құбылыс ретінде тілдің маңызды белгісі оның қоғамдық сананы бейнелеу және көрсету мүмкіндігі.

Тілді әлеуметтік құбылыс ретінде сипаттағанда, оның қоғамының өзгеруіне тәуелділігін ескеру қажет. Тіл қоғам өмірінің барлық салаларының өзгеруін бейнелей алады, бұл оның барлық басқа әлеуметтік құбылыстардан айтарлықтай айырмашылығын көрсетеді. Осыған байланысты профессор К. Аханов былай дейді «Тіл – халықтың тарихы, шежіресі, халықтың күллі өмірінің жаңғырығы мен ізі, онан сол тілді жасаушы халықтың арманы мен үміті, қайғысы мен қуанышы, күллі рухани өмірінің үні естіліп тұрады. Тіл – адам қатынасының аса маңызды құралы. Тіл – адам баласы қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты». Жалпы алғанда, тіл – біздің өміріміз бен қоғамымыздың ажырамас бөлігі. Елімізде негізгі мәселелердің бірі- үш тұғырлы тіл мәселесі. Осыған байланысты Ел басшысы Нұрсұлтан Назарбаев былай деді: «Мен бүгінгі ұрпақтың үш тіл білуін қолдаймын. Мемлекеттік тіл –

мемлекетті құрушы ұлттың тілі, ал орыс тілін білу – ұлы байлық. Ағылшын тілі ілгерілеушілік пен технологиялардың тілі болғандықтан біз оны үйренуге тиіспіз. Көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үніліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Көптілді білім берудің негізгі мақсаты – жастарды дарынды, білімді, тәрбиелі, жан-жақты, көптілді тұлға ретінде қалыптастыру және оларға өздерінің білімін әрі қарай Ресей, Еуропа, Америка мен Азияның алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарында жалғастыруына мүмкіндік беру.

Үш тілде оқыту – заман талабы болғандықтан, оның, негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік анықтауға қабілетті мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Үштілдік туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев білім және ғылым саласы қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзінде: «Ағылшын тілінің қажеттілігі әлемге тән қажеттілік, бүгінгі күн талабы. Ал орыс тілін жақсы білу – біздің байлығымыз» десе, 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлттаралық қатынас тілі және ағылшын тілі-жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» деген болатын. Қоғамның бүгінгі әлеуметтік тапсырысы – жаратылыстану-математикалық, химия-биологиялық пәндер бойынша ғылыми дайындықтың әлдеқайда жоғары деңгейін қамтамасыз ету; сонымен қатар білім беруде осы бағыттағы пәндерді ағылшын тілінде оқытуды жүзеге асыру.

“Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан” атты Жолдауында “Тілдердің үштұғырлығы” мәдени жобасын жүзеге асыруды ұсына отырып, қазақ елін әлемдегі үш тілді қатар тұтылатын білімді де білікті ел ретінде танытуымыз қажет екенін және мемлекеттік тіл – қазақ тілі, ұлттаралық қарым-қатынас тілі – орыс тілі мен жаһандық экономикаға табысты кірігу тілі – ағылшын тілі болуы тиіс екенін ерекше атап көрсеткен. XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында жылдамдықты арттыру талап етіледі. 106 тілде ағылшын тілі, орыс тілінде - 17-ге дейін таратылады. Бұл екі тілдің толық білімі 113 елдің тұрғындарын түсінуге мүмкіндік береді, бұл әлемнің барлық елдерінің жартысынан астамын құрайды.

Соңғы жылдары әлемде ағылшын тілінің маңыздылығы өте маңызды. Оған қызығушылық жоғары бизнеспен айналысатын адамдардың арасында да, сондай-ақ әртүрлі оқу орындарындағы студенттер арасында да өте жоғары. Заманауи өмір арнайы әдебиеттерді оқу және аудару ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілінде сөйлесе алатын жоғары білікті мамандардың қажеттілігін сезінеді.

Тілдерді білу олардың болашақта жұмыс істеуге, шетелде оқуға, шет елдерде оқытуға, әлемдік кеңістіктегі еркін қозғалысқа тәрбиелеуде үлкен перспективаларын көрсетеді. Тілдердің үштігі - Қазақстан жастарының табысты білімінің кілті, оның сенімді қорғаны. Үштілдік - уақыттың қажеттілігі, адамдарға өз білімдерін, дағдыларын кеңейтуге және адамдар арасындағы өзара түсінушілікті дамытуға көмектеседі, ал тілдердегі біліктілік деңгейі оның негізгі өлшемдерінің бірі болып табылады. Үштілдік адамзат дамуының маңызды бағыты ретінде бұрыннан бері жүзеге асырылды. Бүгінгі күні басқа бір жерде халық бір тілге ие елдер бар екенін елестету мүмкін емес. Көптеген тілдерді білу шын мәнінде өзінің үлкен ақпараттық ақпараттары мен жаңалықтары бар үлкен ғаламдық әлемге терезе ашады. Үш тілде сөйлейтін ақылға қонымды, құзыретті және дұрыс енгізу бізге кез келген ортада коммуникативті-бейімделуге мүмкіндік береді.

Үш тілдік - табысты мансаптың кілті. Шет тілін үйрену еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру, бизнес коммуникация мансапқа дағдыларын, серіктестік ынтымақтастыққа ықпал етеді. Тіл меңгеру, ұлттық сипаттамаларын және басқа да елдердің халықтарының мәдени дәстүрлерін қанағаттандыру үшін, байланыс байтақ аумақты қамтиды, сіз қадам қабылдауға мүмкіндік береді, өмірде табысқа кілттерінің

бірі болып табылады. «Мен балаларды кішкентай кезінен үйрету қажет дегенге толығымен келісемін. Үштілділік - біздің балаларымыз үшін аса қажеттілік. Олар мемлекеттік тілді білуі тиіс, ал орыс тілі - қарым-қатынас тілі, ағылшын тілі болса, әлемдік тіл, әлемдік ғылым, инновация мен интернет тілі», - деді Н.Назарбаев. Шет тілін еркін меңгеру, жақсы кәсіби дағдылармен қатар, маманға лайықты жұмысқа орналасуға және табысты мансапты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бірнеше тіл білу біздің өміріміздің шекараларын байытады және кеңейтеді. Бұл біздің бүкіл өмірімізді салатын маңызды іргетастардың бірі.

Мемлекет басшысының жолдауында жастардың болашақ табысты дамуындағы рөліне үлкен көңіл бөлінеді. Маңызды міндеттердің бірі үш тілдесу болып табылады. Экономикалық жағынан дамыған барлық елдерде ағылшын басымдыққа ие. Біздің елде ағылшын тілі өте танымал: ол мектептерде, балабақшаларда, колледждерде және университеттерде оқылады. Көптеген адамдар ағылшын тілінде сөйлейді. Әрбір ересек адам ағылшын тілін меңгеруді тіпті әңгімелесу деңгейінде де таниды, ал балалар ерте жастан бастап үйренеді. Қазіргі уақытта шет тілдерін білу өте маңызды. Кейбір адамдар тілдерді үйренеді, өйткені олар жұмысқа қажет, ал басқалары саяхатқа шығып, адамдармен еркін қарым-қатынас жасайды, үшіншіден, бұл жай ғана әуесқойлық. Ағылшын тілін біле отырып, әрқашан ағылшын тілінде әр түрлі тақырыптар бойынша қызықты адамдармен сөйлесуге, пайдалы танысулар жасауға және шетелдіктердің арасында жаңа достар табуға мүмкіндік аласыз. Сондықтан, сөзсіз ағылшын тілі қазіргі өмірдің маңызды бөлігі болып табылады, және әркім өзі үшін өзінің оқыту және жетілдіру дағдыларын астам бір себебін табуға болады факт болып табылады.

Қазіргі әлемдегі ағылшын тілін білу - бұл әлемге әйгілі терезе. Қазір ағылшын тілін үйретуді ұсынатын көптеген ұйымдар бар. Ол одан әрі өзін-өзі білім мен өзін-өзі жетілдіруге кілті болып табылады, өйткені кез келген білімді адам, ағылшын тілін білу керек деп күтілуде.

Ағылшын тілі – халықаралық тіл және ол қазіргі таңда халықаралық қарым-қатынас тілі және дүние жүзіне кең таралған тіл болып танылады. Қазіргі кезде ағылшын тілі АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Австралия сияқты көптеген дамыған мемлекеттердің ресми тілі, БҰҰ-ның алты ресми тілінің біреуі. Дамыған отыз елдің ішіне кіру үшін бәсекеге қабілетті жан-жақты дамыған маман дайындауға көп мән берілуде. «Ағылшын тілі бізге әлемдік аренаға шығу үшін қажет. Бүгінгі таңда әлемдегі шығарылатын оқулықтардың 85 %-ы ағылшын тілінде. Қазақстанда 3,5 мың шетелдік компаниялар жұмыс істеуде. Біз олармен қандай тілде сөйлесеміз? Үштілділік біз үшін қалыпты жағдай болуы тиіс», — деді Елбасы Н.Ә. Назарбаев [1]. Расында да, ағылшын тілін білу жастарға әлемнің ең үздік ЖОО-да білім алуға, алдыңғы қатарлы мемлекеттерде тәжірибе жинауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әлемнің әр түкпірінде кәсіпкерлікпен айналысудың, іскерлік қарым-қатынас жасаудың маңызды талабы болып табылады. Бірнеше тілді меңгерген азаматтардың өз елінде де, шетелде де бәсекеге қабілетті тұлғаға айналары сөзсіз. Қазіргі уақытта қазақстандық қоғамда ағылшын тілін білу жас ұрпақтың жаңа ақпарат алуында үлкен мүмкіндіктер береді деген пікірмен де келісуге болады. Тәжірибе көрсеткендей, тіл – мәдениеттің кілті, ұлттық бірліктің жалпы механизмі, ұлттың әлеуметтік құрылым болуының басты құралы.

Тіл білу – байлық. Әсіресе, өркениетті еліміздің дамуына үлес қосқымыз келсе, көп тілді игерген азаматтарға қарап қуанатынымыз да белгілі. «Тілі бірдің – тілегі бір», «тіл тағдыры – ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету – парыз», — дейді Д. Ғабасова. Сондықтан да, «жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып-білуге деген қызығушылықтары мен ұмтылысын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббатын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу басты міндетіміз болып табылады» — деп

жалғастырады осы отандық ғалым [2]. Жоғарыда айтылғандырдың барлығын ескере отырып, тіл тағдыры – ел тағдыры деп айтсақ қателеспейміз. Өркениетке құлаш ұратын елдің өрісі қашанда білікті де, саналы ұрпақпен кеңеймек. Өркениеттік өрелік алға шығып, жаһанданудың лебі есіп тұрғанда көп тілді игергенге ешкімнің таласы бола қоймайтыны анық. Әлемдегі мүйізі қарағайдай елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты сауатты ұрпақ тәрбиелеу болып табылады. Ол дегеніміз – өз ана тілін терең меңгерген, сол тілде еркін сөйлей алатын, сонымен қатар бірнеше халықтың тілін білетін ұрпақты тәрбиелеу. Білім мен ғылымның, инновацияның, жалпы Қазақстанның дамыған жағдайында Елбасы біздің алдымызға үш тілді меңгеру қажеттігін қойды. Қазақстан азаматтарының, яғни, біздің парызымыз – «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегендей, мемлекеттік тілді меңгеріп қана қоймай, шет тілдерді де білу деп ойлаймын. Сонымен, біз көрсеткендей тілдердің үштұғырлылығы – уақыт талабы. Үш тілді білу жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашады. «Үш тұғырлы тіл» идеясы – жарқын болашақтың кепілі. Тілдердің үштұғырлылығы мәдени жобасында көрсетілгендей «қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі» [3]. Біз осы істің тек жанашыры ғана емес, орындаушылары болуымыз керек.

Н.Назарбаев 2012 жылғы Жолдауында «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толығырақ түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруымыз керек. Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет. Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Келер ұрпақтың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады. Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тіл саясатын сауатты және дәйекті, қазақстандықтар сөйлесетін бірде-бір тілге қысым жасамай жүргізу керек» - деді [2]. Осыдан Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 2025 жылға қарай қазақстандықтардың 95 пайызы қазақ тілін білуге тиіс деген талап қойып отыр. Бұл талаптарды орындауда елімізде шаралар жасалып жатыр. Соның нәтижесінде қазірдің өзінде еліміздегі оқушылардың 60 пайыздан астамы мемлекеттік тілде оқиды. Мемлекеттік тіл барлық мектептерде оқытылады. Осындай шараның қолданылу барысында, біздің ойымызша, елімізде он-он екі жылдан соң жаппай қазақша білетін қазақстандықтардың жаңа ұрпағы қалыптасады деген сенімдеміз.

Қазақ тілі – тек қазақ халқының тілі емес, мемлекеттік тіл – ортақ тіліміз. Қазақстанда тұратын, оны Отаным деп қабылдайтын, өзін Қазақстанның патриоты деп есептейтін азаматтардың тілі. Әрине, Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Себебі, әрбір ұлт өз ана тілін меңгеріп, күнделікті өмірде кеңінен қолданбаса, оны жекеленген ұлт деп толық айта алмаймыз. Сондықтан да Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев бұл мәселеге ерекше назар аударады. Ол өзінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Жолдауында: «Қазақ қазақпен қазақша сөйлессін, сонда ғана қазақ тілі барша қазақстандықтардың жаппай қолданыс тіліне айналады. Тілге деген көзқарас, шындап келгенде, елге деген көзқарас екені даусыз. Сондықтан оған бей-жай қарамайық. Қазақ тілі жаппай қолданыс тіліне айналып, шын мәніндегі мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілгенде, біз елімізді «Қазақ елі» деп атайтын боламыз» — деді [4].

Жаһанданған заман елімізді барлық елдермен бәсекелесе дамуға итермелейді. Тілдің қажеті артқан сайын, сұраныс артқан сайын осы қажетті қамтамасыз ету үшін арнайы шараларда жиі ұйымдастырылып тұрады. Бәсекелестікте тек мықтылар ғана жеңіп шығады, ал бәсекеге шыдай алмайтындар жеңіліске ұшырайды. Қазіргі заман

ашықтық пен жан-жақтылықты талап етеді. 2050 жылға дейінгі кезеңге арналған еліміздің даму стратегиясында қазақ тілін өркендету мен шет тілдерді оқыту мәселесіне айрықша мән берілген. Туған тілінді жетік меңгер, қастерлей біл. Бірақ бір тілмен ғана шектеліп қоймай, жан-жақты бол, тіл үйрену керек. Бұл тұтастай ұлтымыздың болашағының жарқын болуының кепілі деп есептейміз.

Жалпы алғанда, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру арқылы әлемдік деңгейде көтерілеміз, ол шындық. Ия, сол арқылы жастардың халықаралық жобаларға қатысуына, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізуіне мүмкіндігі болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қалиев Ж., Мальцев В.С., Очаковская З.Н.. English – Ағылшын тілі. «Мектеп» баспасы, 1981.

2. Ақиқат. 2011жыл, №4. «Ел тәуелсіздігінің нышаны – мемлекеттік тіл», ф.ғ.к. М.Салқынбаев.

3. Ақиқат. 2013 жыл, №1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы

4. Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. Астана, 2007 ж.

Аннотация

Бұл мақалада үш тұғырлы тілді дамыту мәселесі қарастырылады. Тіл - адамның қарым-қатынасының ең маңызды құралы. Тіл қоғамның, адам қызметінің барлық салаларында қоғамға қызмет етеді. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру қажеттілігі үш тілде білім алудың негізін құрайды. Үштұғырлы білім беру жүйесін енгізу – негізгі маңыздылық оқыту бағдарламаларына ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік маңызына да жете мән берілетін құрылымды процесс.

Аннотация

В этой статье рассматривается развитие трехязычного языка. Язык является наиболее важным средством общения между людьми. Язык действует во всех сферах жизни общества, в человеческой деятельности. Потребность овладения казахским, русским и английским языками создает базу для образования триязычия.. Внедрение системы трехязычного образования — комплексный процесс, большая важность в котором отдается не только обучающим программам, но и воспитательному процессу.

Annotation

This article discusses the development of a trilingual language. Language is the most important means of communication between people. Language operates in all spheres of society, in human activity. The need to master Kazakh, Russian and English languages creates a basis for the formation of the triad. The introduction of the system of trilingual education is a complex process, the great importance of which is given not only to educational programs, but also to the educational process.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰНАЙ КЕН ОРЫНДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ РӨЛІ

Таджикулова Н.А., Кемел А.Ж.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Бүгінде Қазақстан Республикасы әлемдегі ірі мұнай державасының бірі болып табылады. Сарапшылардың бағалауынша Қазақстанның болжамды мұнай қоры 13 млрд т., оның жер астынан алынатын қоры -2,76 млрд т., бұл жалпы дүниежүзілік қордың-1,92% құрайды. Қазақстан әлемде мұнайдың анықталған қорынан 11, ал болжамды қорынан 12 орында. ТМД елдерінде Қазақстан мұнай өндіруден Ресейден кейін 2 орында. Бүгінде 208 мұнай газ кен орындары ашылды. Егер соның бәрін игерген жағдайда Қазақстан мұнай қоры жөнінен Сауд Арабиясы, Кувейт, Біріккен Араб Әмираты дәрежесінде болар еді.

Мұнай қорының едәуір үлесі мына кен орындарына:

- Теңіз және Королевке -1,9 млрд т.,
- Қарашығанаққа-1 млрд т.,
- Өзенге -213,5 млн,т
- Қаламқасқа-114,5 млн т,
- Жаңажолға – 108 млн т,
- Жетібайға -93,9 млн т,
- Солтүстік Бозашыға-79,9 млн т келеді.

Соңғы жылдары мұнай-газ саласы өнеркәсіп өнімінің 40 пайызын берді. Елімізде мұнай кен орындары шоғырланған 15 маңызды және болашақ мұнайлы газды алабы белгілі және әр түрлі деңгейде зерттелген, солардың ішіндегі ең ірілері; Атырау-Ембі мен Маңғыстау. Сонымен бірге Каспий маңы, Үстірт-Бозашы, Арал, Сырдария, Оңтүстік және Солтүстік Торғай, Солтүстік Қазақстан, Теңіз, Шу, Сарысу, Балқаш, Алакөл алаптары. Зайсан, Іле алаптарында геологиялық барлау жұмыстары жүргізілуде.

Қазақстанның отын-энергетикалық кешені негізгі 2 саладан тұрады: отын өнеркәсібі мен электр энергетикасы.

Өнеркәсіп - Қазақстан шаруашылығының басты саласы. Экономиканың алға басуы соған байланысты. Өнеркәсіптің дамуы жаңа қалалар мен жолдар салуды ілестіре жүреді. Ол ауыл шаруашылығының, құрылыстың, қызмет көрсету саласының даму деңгейіне де үлкен өсер етеді. Қазақстанның өнеркәсібінде бүкіл өнеркәсіп өнімнің 70% -ын беретін ауыр өнеркәсіп жетекші орын алады [1].

Еліміздегі сапасы жөнінен жоғары бағаланатын мұнай-Ембі алабының мұнайы, өйткені ондағы мұнайдың құрамында күкірт пен парафин аз. Маңғыстау алабының мұнайының құрамында күкірт жоқ, қарамай аз, парафин мөлшері көбірек болып келеді. Әлемдегі ірі мұнай кен орындарының бірі болып Атырау облысындағы Теңіз кен орны болып саналады. Теңіз кен орнын игеру мақсатында бірлескен «Теңізшевройл» компаниясы құрылды. Мұнай өндіру көлемін шектейтін факторларға; мұнайды экспорттайтын көлік құралдарының жеткіліксіздігі, Ресей мұнай құбырлары арқылы Қазақстан мұнайын экспорттауға қойылған квота, Қазаойл мұнай компаниясына қарасты кәсіпорындардың қоры шағындау, ескі кен орындарын пайдалану салдарынан мұнай өндіруді едәуір арттыру мүмкіндігінің болмауы жатады.

Қазақстанның мұнай-газ саласының жүз жылдық тарихы бар. 1911 жылдың өзінде алғашқы өндірістің мұнай өндіру басталды. Осы жылы Қазақстан территориясында 17 мың тонна мұнай өндірілді. Қазірде Қазақстанда жұмыс жасайтын шетелдік және

отандық компаниялар қазақстандық мұнайшылармен ұңғыларды пайдаланады [2]. Қазақстанның кез-келген мұнайлы-газды аймағының стратегиялық маңызы, ондағы энергоресурстар қорының көмегімен (болашақ мұнайды жеткізу көлемі мен мұнайды өндіру экономикасымен) және орналасқан жерімен (тасымалдау экономикасымен – мұнайды өндіру шығындарымен тұтынушыға дейін жеткізу) анықталады.

Негізінен мұнай-газ саласы Қазақстанның болашағының тірегі. Президенттің Қазақстан халқына 2030 жылға дейін елдің дамуы стратегиясы туралы жолдауында елдің мұнай-газ саласы Қазақстанның экономикалық өсуі басымдылықтарының құрамына енгізілген [3]. Мұнай-газ саласы қазынаға валюталық түсімдердің түсуі, экономиканың басқа да салаларының дамуы және елдің тұрмыс жағдайының жақсаруын қамтамасыз етеді. Мұнай-газ өнеркәсібінің ілгері дамуын қамтамасыз етудің бір жолы, осы салаға бюджеттік емес көздерді, ішінара шетелдік инвестицияларды тарту.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында энергетикалық мәселе ашық көрсетілген. Онда, табыс алу мақсатында мұнай мен газ өндіру мен экспорттауды тез өсіру керек, ал бұл тұрақты экономикалық өсуге және жықтың өмірін жақсартуға әсер ететіндігі айтылған.

Бұл стратегияда үш негізгі бағыт көрсетіледі:

Біріншіден – мұнай-газ жобаларына халықаралық мұнай монополияларын тарту есебінде энергия тасушылардың әлемдік нарығына Қазақстанның тез кіруі [4].

Ірі инвестициялар, жаңа әлемдік технологияларды тарту, Қазақстан бай серіктерді тарта отырып, өзінің көмірсутек қорын тез, әрі тиімді етіп пайдалануға ұмтылады.

Екіншіден – бір тұтынушыға монополиялық баға мен транспорттық тәуелділікті жою үшін мұнай мен газ тасымалы үшін экспорттық құбыр жолы жүйесін құру. Тасымал жүйесін дамыту мұнай өндірісін көбейтуге (яғни 120-170 млн. Тоннаға дейін 2015 жылы жетпек) мүмкіндік берді [5].

Соңғы, үшінші бағыты – отын ресурстарын пайдалану бойынша мемлекет стратегиясы Қазақстан әлемдік маңызы бар отынды жеткізуші ретінде әлемдік ынтымақтастықтың ірі елдерінің қызығушылығын көтеруге бағытталған. Н.Ә.Назарбаев айтқандай, «біз АҚШ-пен, Ресеймен, Қытаймен, Жапониямен, Батыс Еуропа мемлекеттерімен кең ынтымақтасуға дайынбыз. Біздің ресурстарымыздың экспортына (үнемі және тұрақты негізде) осы елдер мен компаниялардың экономикалық қызығушылығы Қазақстанның тәуелсіздігі мен гүлденуіне әсер етеді».

Қазақстанның мамандарының ойынша мұнай-газ кешенінің стратегиялық дамуы үшін, келесі алғашқы кезектегі міндеттерді шешуге бағытталуы керек:

- ✓ Республиканың энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету;
- ✓ өндірістік кәсіпорындардың жалпы жағдарысын жеңу шарты ретінде, отын-энергетикалық кешенін тұрақтандыру;
- ✓ бірінші және екінші мұнай-газ ресурстарының экспорттық мүмкіндігін көтеру;
- ✓ мұнай-газ ресурстарының экспортында республиканың транспорттық тәуелсіздігін қамтамасыз ету.

Бұл қойылған міндеттеді шешу үшін: капиталын тарту мен айтарлықтай перспективті кен орындарды шетел инвесторларына басқаруға беру есебінде мұнай мен газ өндірісінің көлемін өсіру, Теңіз және Қашаған кен орындарында мұнай өндіруді көбейту, Каспий шельфін игеру мен өңдеу, мұнай-газ кешенін басқару жүйесін жетілдіру және мемлекеттік бақылауды сақтауда оның жекешелендіру процесін аяқтау, Теңіз-Новороссийск (КҚК) құбыр жолы көмегімен әлемдік нарыққа шығу, сондай-ақ, жанама тасымал жолын іздеу және ішкі құбыр жолы желісін дамыту, жаңа мұнай өңдеуші зауыт құрылысын салу [6].

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметов А.Е., Бердыгулова Г.Е., ҚР экономикалық және әлеуметтік географиясы. – Алматы, 2011ж.
2. Ұлттық мұнай энциклопедиясы. 1-2 том. Астана –Лондон. 1999ж.
3. Маңғыстау энциклопедиясы. Алматы «Атамұра» 1997 ж.
4. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030» Алматы 1997ж.
5. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан.–ҚР-ң Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Егемен Қазақстан, 1 наурыз 2007ж.
6. Мұнайлы Маңғыстаудағы өркенді өзгерістер.– Егемен Қазақстан, 24 мамыр 2005ж.

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстандағы мұнай кен орындары және оның экономикадағы рөлі қарастырылған. Сонымен қатар қазіргі таңдағы Қазақстанның кен ресурстары - Қазақстан кен байлықтарының қоры және даму стратегиясы анықталып, мұнайдың даму болашағына баға беріліп, олардың экономикадағы орнына талдау жасалынды.

Аннотация

Эта статья рассматривает нефтяные месторождения в Казахстане и ее роль в экономике. А также нынешние казахстанские горнодобывающие ресурсы- были определены запасы и стратегии развития минеральных ресурсов Казахстана, а будущие перспективы нефти были оценены и проанализированы на их месте экономики.

Annotation

This article examines oil fields in Kazakhstan and its role in the economy. As well as the current Kazakhstan mining resources- reserves and strategies for the development of Kazakhstan's mineral resources were determined, and future oil prospects were evaluated and analyzed in their place of economy.

УДК 73(091)(574)

ИСТОРИЯ МОНУМЕНТАЛЬНОЙ СКУЛЬПТУРЫ ДРЕВНИХ ТЮРКОВ КАЗАХСТАНА

Сарымамедов Х.А.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Актуальность данной темы определяется изучением традиционного искусства, в частности древне-тюркская монументальная скульптура, которая является одним из существенных факторов, определяющих характер развития современного искусства в истории Казахстана. История монументальной скульптуры древних тюрков Казахстана со времени становления здесь древнетюркских каганатов до утверждения господства мусульманской идеологии (VIII-X вв.) - один из важных разделов истории Казахстана. К этому периоду относится зарождение и развитие такого явления искусства, как каменные изваяния. Изучение этих событий культуры обогащает нас знанием законов, по которым развивались пластические искусства евразийской степи. При этом следует отметить, что заслуга открытия древнетюркской скульптуры принадлежит советской археологии и археологии периода независимого Казахстана. Памятники этого искусства стали темой не только специальных археологических публикаций, но и искусствоведческих работ, в частности, по истории искусства Казахстана и всеобщей истории искусств.

Проблема изучения средневековых каменных изваяний, так называемых «каменных баб», включает самые различные изыскания, среди которых в первую очередь выделяются исторические, археологические, философско-религиозные, искусствоведческие аспекты.

Собственно история изучения «каменных баб» Евразии в своем развитии пережила три основных этапа. Первый - это период накопления общих сведений о «каменных бабах». Вторым этапом характеризуется обогащением традициями, свойственными русской археологической науке, источниковедческой базой, фактологическим материалом, искусством конкретного анализа, выявляющим связь материальной и духовной культуры исследуемого региона. К третьему этапу следует отнести исследования советского периода, когда заметно увеличивается объем работ, посвященных евразийской монументальной скульптуре средневековья.

Своеобразие культуры и искусства древних тюрков Казахстана обусловлено протяженным степным ландшафтом, скотоводческой системой производящего хозяйства, кочевым жизненным укладом, определившими структуру общества, духовную сферу и формы идеологии. Не менее важную роль в сложении художественных традиций древнетюркской цивилизации играли историко-культурные связи с более древним миром кочевых племен Казахстана - андроновскими племенами эпохи бронзы, саками и гуннами.

Древнетюркская художественная культура представлена конкретным вещным миром, традициями и нормами, основанными на синкретическом сознании, связанном с мифотворчеством. Древние тюрки, как и многие народы традиционных обществ, создавали свой символический мир (фетиши, запреты и другие универсальные образы). Главными культурными завоеваниями средневековых кочевников явились тенгрианство, язык и письменность, фольклорные памятники и произведения искусства.

На исторической арене древние тюрки появляются в середине VI в. В этот период Тюркский каганат превращается в империю. К концу VII в. границы его сомкнулись на востоке с Китаем, на западе с Византией, и даже с Индией. Тюркюты достигают не только политического могущества: в их руках оказался Великий караванный путь, соединяющий Запад и Восток. Этот процесс сопровождался также культурным подъемом, расцветом городов, ремесел и торговли.

Территория современного Казахстана входила во владение Западно-Тюркского каганата, центр которого находился в Семиречье с главным городом Суябом. На этом пространстве расселились большие группы пришедших с Востока тюркоязычных племен: тюркешы, теле, карлуки, чигили и другие.

В результате завоевания тюрками всей территории Центрального Казахстана, Семиречья, Хорезма и приуральских степей широкое распространение получает тюркский язык, который к XI в. приобретает «значение международного, общепотребительного языка» [1, С.47].

Характерным признаком структуры Тюркского каганата было совмещение военного и племенного строя. «Тюркюты были первым кочевым народом Средней Азии, осуществившим такое сочетание на практике. Они сами сознавали это и называли свою державу «вечный эль», подчеркивая ее устойчивость сравнительно с племенными союзами телесцев и жужаней» [2, С.378]. Созданная тюрками общественно-политическая система обеспечила им на несколько столетий преобладание в степи. Эта могущественная держава находилась на стадии военной демократии, основными силами которой были ее армия и система управления. Для тюрков характерными были ариальный способ ведения хозяйства и кочевое скотоводство.

Исследования показывают глубокую связь древнетюркской монументальной скульптуры с космогоническими представлениями и с культом предков средневековых кочевников Средней и Центральной Азии. Впервые интерес русских ученых XIX в. к

религии и погребальным обрядам тюркских народов возник в связи с исследованием вопросов о происхождении и назначении этой скульптуры. Именно тогда был поставлен вопрос о «каменных бабах» как поминальных типах статуй, воздвигнутых в память умершего; стали достоянием науки и материалы по шаманству Казахстана и Средней Азии и погребальным обрядам.

Древнетюркские монументальные изваяния, эти, казалось бы, сугубо погребальные сооружения, часто пластически слаборасчлененные, которым приносили жертвы, многочисленные койтасы, кулимтасы, поставленные над могилами известных людей, основателей родов, являлись своеобразной формой проявления древней космогонии в художественной культуре древних тюрков. Космогоническая система послужила основой формообразования не только культовых сооружений (пирамидальные сооружения из плитняка VIII-IX вв., святилища с шатровыми и коническими куполами X-XI вв.), но и скульптуры, в четкой вертикальной композиции которой заключена идея приобщения души умершего к небу через некую ось.

Мы говорим о ритме, законах пропорции и симметрии, значении верха и низа и т. д. Откуда это настойчивое стремление к порядку, к систематизации образов, к твердому правилу пространственно-временного размещения на плоскости или в пространстве тех или иных элементов? В философской литературе, в эстетических трудах мы можем найти много версий и объяснений.

Вывод об определяющем влиянии представлений человека о космосе и отражение их на религии, мировоззрении, на конкретном творчестве [3] делает очевидным необходимость изучения художественной практики древних через освоение основных понятий о структуре мироздания, о месте человека и его жизнедеятельности.

Древние тюрки были твердо убеждены в существовании взаимосвязи пространства, времени и всего живого, об этом свидетельствуют описания мира и Вселенной, символика художественных образов. Поминальная скульптура кочевников несла в себе идею вне современности, «вечности». Их функция была связана с бесконечным временем, с бесконечным повторением обрядового ритуала. Скульптура тюрков на территории Казахстана, вероятно, предполагала магию длительного воздействия. Для этих произведений показательно преодоление времени - прошлого, настоящего, будущего, когда душа умершего покидает его, обретает божественную силу покровительства и затем обеспечивает близким уверенность в будущем [4]. Эта «философия» связи времен выражалась в самой пластике, которая впитала в себя древние представления о «космической» структуре человеческого тела: голова - небо; туловище - земля, ноги - преисподняя. Эта трехчастная структура мироздания всегда присутствовала в сознании древних. Она определяла архитектуру орнаментов, композиционных членений элементов декоративно-прикладного искусства, образа жилища, культовых сооружений или головных уборов.

Об известной пространственной ориентации каменных изваяний свидетельствует их единство с символикой Мирового дерева, которое в свою очередь связывалось с пространственными координатами: слева-справа, верх-вниз. В итоге перед нами некий микрокосмос. Пространство и время предстают в этом случае как подразумеваемое пространство и время.

В структурном и смысловом определении каменных изваяний немаловажное значение имеет отождествление объектов природы с телом человека. Это видно из характерной тюркской терминологии. «Наиболее отчетливо уподоблялась человеку гора. Это, в частности, следует из лексической синонимии:

пас (каз. - бас) - голова, вершина горы

табан - ступня, подошва; таг табаны (каз. - тау табаны) - подошва горы

арга (каз. - арка) - спина, хребет

таг аргазы (каз. - тау аркасы) - горный хребет.

Символично-композиционная структура древних сооружений получила новое звучание в образно-пластическом строе средневековой пластики номадов. Люди стремились привлечь «магический» образ предка в сферу своих жизненно важных потребностей, общественных и личных интересов. Специфическая роль монументальной скульптуры в древнетюркском обществе была обусловлена также стремлением к утверждению могущества каганата и его высшей власти, воплощавшимся средневековым ваятелем в монументальных формах статуй особыми приподнятыми средствами художественной выразительности.

Определяющим фактором этой степной культуры является эпический характер форм художественного мышления, для которого свойственна незыблемость логического обобщения образов и исторических явлений. Этим фактором определялся характер средневековой евразийской пластики. Ведь что такое монументальная скульптура тюрков? Это реализация народных представлений о героизме, патриотизме и воинской чести. Следовательно, мы сталкиваемся с неким типизированным образом общественного идеала. Это - главная тема тюркской поминальной скульптуры, основа ее содержания.

Эпический характер монументальной скульптуры определило сложение общей художественной традиции тюрко-монгольских племен: тематика, иконография, материал, что отражает их сходные общественно-экономические условия, общественно-политический строй и религиозные мировоззрения.

Среди причин, обусловивших появление степных идолов, имеет место вопрос о генезисе средневековой скульптуры. Как известно, средневековая концепция мироздания с символикой «центра» имеет глубокие древние корни. Эта универсальная мифологема заключена и в мегалитических сооружениях Казахстана - в комплексе с алтарем эпохи бронзы, в антропоморфных статуях ранних кочевников, древнетюркских изваяниях, кулпытасах, койтасах и т. д.

На территории Казахстана встречаются два типа скульптуры-изображения животных и людей. Головы людей и животных переданы в стилизованной форме с тенденцией к геометризации в виде острого треугольника - мотиву, восходящему к более ранней традиции культуры эпохи бронзы. Характерная черта групповых и одиночных менгиров в том, что они всегда стоят на возвышенных местах, вблизи древних поселений, у некрополей эпохи бронзы, у оснований которых обязательно присутствуют остатки жертвоприношений и следы поклонения огню.

Подводя итоги данной статьи хотелось бы сказать, что древние тюрки обессмертили себя, создав свой, особый, вид монументального искусства - каменные изваяния, имевшие для них большую положительную общественную значимость. Они вкладывали в эти образы нечто исключительное, выходящее из ряда повседневных явлений жизни. Создание монументальных памятников - свидетельство стремления людей привлечь «магический» образ предка в сферу своих жизненно важных потребностей, общественных и личных интересов, способствовать утверждению могущества каганата и его высшей власти. В монументальных формах статуй средневековый ваятель решал эти задачи особыми, приподнятыми средствами художественной выразительности, использовал такие средства художественного воплощения образа, которые придавали скульптуре торжественное звучание и общественную значимость.

Традиционное искусство древних тюрков, в частности их монументальная скульптура, не должно рассматриваться лишь как необходимый компонент (наряду с пением, молитвами, жертвоприношением и т. д.) конкретного ритуала, оно является составной частью синкретического комплекса, но наряду с этим зримо воплощает в самобытном пластическом творчестве мировоззренческие и эстетические аспекты видения людей средневекового общества. Специфика этого искусства по сравнению с другими сферами творческой деятельности состоит в том, что оно явилось яркой и

своеобразной интерпретацией общественной и духовной жизни древних тюрков, которые не просто фиксировались, но становились богаче по сравнению с исходным материалом, найдя своеобразное пластическое воплощение в монументальных образах.

Важно отметить, что традиционное искусство, в частности древне-тюркская монументальная скульптура, является одним из существенных факторов, определяющих характер развития современного искусства в истории Казахстана. Оно стало непосредственной традицией современного казахского пластического искусства. Конечно, каменные изваяния тюрков утверждают эстетический идеал своего времени, конкретного общества, а современные скульпторы уже решают другие задачи, связанные с сегодняшними культурными процессами в жизни общества. Однако, обращаясь к пластическому наследию древних тюрков, они извлекают уроки законов монументальности, принципов декоративности. В результате они демонстрируют своим творчеством прямые выходы в область обобщений и концепций, предельной конкретности и лаконичности. При этом в основе их произведений лежат локальные, подчас трудно уловимые особенности традиционного искусства. Тем большее значение приобретают для нас те немногие, сохранившиеся до нашего времени, формы традиционного искусства, каковой является монументальная скульптура тюрков.

Литература

1. Гумилев Л. П. Древняя Русь и Великая степь. М., 1989. С. 378.
2. Верной Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли.
3. Лосев А. Ф. Истории античной философии. М., 1969;
4. Бичурин И. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л., 1950, 1. С. 230.
5. Гумилев Л. И. Древние тюрки. С. 53.
6. Токарев С. А. Ранние формы религии. М., 1990. С. 255.

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные моменты по истории древнетюркской монументальной скульптуры Казахстана, а также повысить интерес нынешнего поколения к истории и ее наследию. Так как, традиционное искусство, в частности древне-тюркская монументальная скульптура, является одним из существенных факторов, определяющих характер развития современного искусства в истории Казахстана.

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстандағы ежелгі түріктердің монументалдық мүсіндер туралы білім беру және жас ұрпақтың қызығушылығын ояту және арттырылуы қарастырылады. Өйткені, дәстүрлі өнер, атап айтқанда ежелгі түріктердің монументалдық мүсіндері, қазіргі Қазақстан тарихында өнерді дамытуда маңызды факторлардың бірі болып саналады.

Annotation

This article discusses the main points on the history of the ancient Turkic monumental sculpture of Kazakhstan, and to increase the interest of the present generation in history and its heritage. Since, traditional art, in particular ancient Turkic monumental sculpture, it is one of the essential factors determining the nature of the development of contemporary art in the history of Kazakhstan.

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫ**Тынысхан А.И., Байболов Е.Т.****Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.**

Ұлы «Жібек Жолы — Қытайдың Ши-ан деген жерінен басталып, Шинжән, Орталық Азия арқылы Таяу Шығысқа баратын керуендік жол бағыты. Атауды алманиялық ғалымдары Ф.фон Рихтхофен (F. von Richthofen) бен А. Герман (A. Herman) ХІХ ғ. ұсынған.

Жол бұдан 3-4 мың жыл бұрын болған. Ол Қытайдың Хан патшалығы кезінде ғана өркендей бастаған, себебі Хан патшалығының Хан Уди патшасы Жаң Чянды батыс өңірге екі рет жіберіп, Орталық Азиядағы елдермен достасуға пейілді болған. Жаң Чян қазіргі Ферғана, Самарқан және Балқаш көлі сияқты жерлерге барған. Жаң Чянның сапары бұл жолды шығыс пен батыс үкіметтері арасындағы байланыс жолына айналдырған. Осыған орай саудагерлер де «Жібек жолында» ат ізін суытпаған. Жаң Чян батыс өңірге және Орта Азияға Қытайдың жібек өнімдерін ала барған ал елге қайтарында барған жерлерінің тауарлары және батыс өңірінің музыкасы сияқты алуан түрлі мәдениетті алып қайтқан. Жаң Чянның сапары қытайлықтардың батыс өңір мен Орта Азияны түсінуіне мүмкіндік берді. Ал Жаң Чян барған жерлердегі халық та Қытайдың өнімдері мен мәдениетіне қатысты түсінігін анағұрлым тереңдетті. Осылайша, бұл жол гүлденіп, көркейе бастады. Шығыс пен батыстың аралығындағы дәнекерге айналып, өркениеттерді өзара тоғыстырды. Осы жолды қорғау және дамыту мақсатында, Қытайдың әр дәуірдегі патшалары жол бойына қарауыл қойып, әскер тұрғызды.

«Жібек жолы» іс жүзінде өзгермейтін тұрақты жол емес, қайта ол уақыт ізімен өзгеріп отырған, бірақ тарихтағы дәстүрлі сорабы өзгермеген: жол шығыста Чаң-аннан (қазіргі Ши-ан) басталып, Тарым ойпатынан өтіп, Памир үстіртінен асып, Орталық Азияны, Батыс Азияны кесіп өтіп, Жер орта теңізінің шығыс жағалауына дейін барады, жалпы ұзындығы 7000 km асады [1].

Ерте кездегі «Жібек жолы» Шинжәннан 3 айрыққа бөлінген, Тянь-Шань тауының солтүстігіндегі ежелден бар дала жолы: Жемсары, Іле өңірін басып, Балқаш өңіріне барады, онан ары батыс солтүстікке жүргенде Қара теңіздің шығыс жағалауына жетеді. Оңтүстік айрығы Крораннан (Лулан) шығып Күнлүн тауының батысын қапталдап Жаркентке барады, онан ары жүргенде адырлардан асып, Орта Азияға, Батыс Азияға, Еуропаға дейін созылады. Кроранның батыс-солтүстігіндегі Көншы өзенінің батысын бойлап, Иіңпанды, Күшарды басып Қашқар Жаңашар ауданына баратын жол солтүстік айрығы саналады, бұл жол да адырлардан асып, Еуропаға дейін барады.

Кейін тағы 3 айрық жол пайда болды: Юймынның батыс солтүстігінен басталып, қазіргі Құмыл, Тұрпан, Жемсары сияқты жерлерді басып, бұрынғы дала жолына тұтасатын жол, бұл кейінірек «солтүстік жол» деп аталды. Тұрпаннан шығып, Тянь-Шаньтауының оңтүстігін қапталдап, батысқа беттеп, Қарашәр, Күшәрді басып, бұрынғы солтүстік жолайрығымен тұтасатын жол кейінгі кездері «Орта жол» деп аталды. «Оңтүстік жол» бұрынғысы мен ұқсас [2].

Қытайдың торғын-торқасы осы жолмен Орта Азияға, Батыс Азияға және Еуропаға толассыз тасылды, сонымен тұт ағашын өсіру өнері де батысқа тарала бастады. Сондай-ақ Шинжяңнан шығатын қас тасы, былғары, жүн әдиял сияқты тауарлар мен орта жазықтың темір ыдыстары, фарфор ыдыстары, сырлы ыдыстары, шабдолы, өрік, рауағаш, дәршен сияқты өнімдері батыс базарына қатар кірді. Орта Азияның, Батыс Азияның және Еуропаның әйнек, жақұт, экономикалық дақылдары және хош иісті

заттары, дәрі материалдары, сондай-ақ Отқа табыну діні, Бұдда діні, Сіләм діні сияқты діндер де Қытайға кірді және таралды. Шығыс пен батыс арасындағы экономикалық, мәдени ауыс-күйіс адамзаттың материалдық мәдениетін байытты. Шығыс пен батыстағы халықтар Жібек жолы арқылы сыртқы мәдениетті қабылдап, бұрынғыдан да салауатты мәдениет жарата алды.

VI-XII ғасырда Орта Азия мен Қазақстанда қалалар тез өсті. Олар сауда мен қолөнердің, дін мен мәдениеттің тірегіне айналды. Батыс Түркістан жерінде Суяб, Құллан, Мерке, Тараз, Отырар, Испиджаб сияқты қалалар бой көтерді. Олардың көтерілуі таптық қоғамның шығуының айқын көрінісі еді. Орта ғасырда Қазақстан өзінің қалалары арқылы әлемдік қарым-қатынастан тысқары қалмай, Еуропа және Азия елдерімен Жібек жолы арқылы сауда жасасып, байланысын үзген жоқ. Бұл кезде Қазақстанның оңтүстігінде басты және ірі қалалардың бірі-Испиджаб (қазіргі Сайрам) болды. Оның толық сипаттамсын Әл-Макдиси берген. «Испиджаб ірі қала,-деп жазды ол. Оның рабады (күзеті) мен тұратын мединасы бар. Онда төбесі жоқ базарлар, мата базары мен үлкен мешіт бар. Оның 4 қақпасы: Нуджакет қақпасы, Фархан қақпасы, Шахраны қақпасы, Бұқара қақпасы әр қақпаның жанында рабады бар» [3].

Жібек жолымен ең алғашқы сауда байланысы б. з. б. III-II ғасырларда жасалған. Бұл сауда жолының Жібек жолы атануында үлкен мән бар. Себебі алғашқы негізгі тауары жібек (Қытай) болған. Сонымен қатар VII ғасырда будда ламасы Сюань-Цзянь Ыстықкөл маңындағы Түрік қағанатының Суяб қаласына келеді. Түрік қағанының оған жібекті сыйға бергені айтылады.

Ұлы Жібек жолы Қытайдан басталып, Римге барып аяқталған. Ұлы Жібек жолы – Шығыс пен Батысты байланыстырып, Жерорта теңізінен Қытайға дейін Еуразияны қақ жарып өтетін керуен жолының жүйесі. Ұзындығы — 7 мың шақырымнан астам. Орта Азия мен Қазақстан территориялары арқылы өтеді.

Қазақстандағы Жібек жолы.

Б. з. б. II ғасырда Ұлы Жібек жолының сауда дипломатиялық басты жолы ретінде аты шығады. Ұлы Жібек жолы Алтай, Памир, Тянь-Шань, Сырдария, Әмудария жері мен өткен. Жібек жолының тармақтары V-VII ғасырларда Жетісу, Оңтүстік Қазақстан жерлерін қамтыған. Жібек жолының бойында Тараз, Баласағұн, Бұхара, Самарқан, Сайрам, Сауран, Отырар, Сығанақ, Мерв, Талхиз, Үргеніш, Испиджаб, Шаш, Весидж, Шауғар т.б. Ірі ортағасырлық қалалар орналасқан. Кейіннен XIII-XIV ғасырларда Жібек жолының саяси-экономикалық маңызы артқан.

Жібек жолы бағыты: Хуанхэ өзені – Ұлы Қытай қорғанының батысы – Іле өзені – Ыстықкөл. Бірнеше сауда жолдары қалыптасып, дамыды.

Лазурит жолы: Бадахшан тауы – Иран – Месопатамия – Мысыр – Сирия-Қытай.

Нефрит жолы: Жаркентдария – Шығыс Түркістан – Қытай.

Дала жолы (б. з. б. 1 мың жылдықтың ортасы).

Жібек жолындағы тауарлар.

Жібек жолының алғашқы негізгі тауары Қытай жібегі болған. Қытай жібегі осы жолмен Батысқа жеткізіліп тұрған. Кейіннен Батыс пен Шығыстың басқа тауарлары тасылған (күміс, алтын, тұлпар, түйе, бүркіт, қаршыға, піл сүйегі, жеміс-жидектер, экзотикалық аңдар т. б.). Жібек алтын ментенеліп, халықаралық валютаға айналған. Жалақы мен қарызды жібекпен төлеген.

Жібек жолының маңызы.

Жібек жолы Қазақстан мен Орта Азияда мәдени-экономикалық жағдайдың өрлеуіне ықпал етті. Жалпы, Жібек жолымен 2000 жылдан астам уақыт бойы сауда керуендері жүрген. Жібек жолымен шығыстан будда, батыстан христиан діні таралған. Жібек жолы – сауда жолы ғана емес, көшпелі отырықшы халықтар мәдениетінің даму, таралу жолы [4].

Орта ғасырларда әкімшілік, сауда-экономикалық орталық болған қалалар Оңтүстік Қазақстан мен Жетісуда қалыптасты. Қазақстандағы орта ғасырлардағы қалалардың бірнеше бөліктері болды.

1. Шахристан – қала билеушілері, ақсүйектер мен діни қызметкерлердің тұрағы.
2. Рабад – қаланың қолөнершілері мен саудагерлері тұратын бөлігі.
3. Цитадель – қаланың қорғаныс бөлігі, яғни қамал мен бекіністер.

VI-XII ғасырлардағы Қазақстан жеріндегі ірі қалалар: Мерке, Аспара, Суяб, Үзкент, Сауран, Құлан, Талкиіз, Қойлық, Тараз, Отырар, Қарнақ, Ашнас, Баршынкент, Сығанақ, Испиджаб, Весидж, Шауғар, Иасы (Түркістан), Баласағұн, Орда т. б. Археологтар Қазақстан жерінен 60-тан астам қала орнын анықтаған.

Қала әкімшілігі. Орта ғасырлардағы қалалардың көбі тәуелсіз өмір сүрген. Әр қаланың жеке билік жүргізетін билеушілері болған. Билеушілердің титулы әр түрлі, мысалы Кермикент билеушісі – кутеген-лабан, Барысханда – манап, Науакентте – яланшах, Семекнада билеуші инал-тегін деп аталған.

Қала халқы. Қалаларда халық біршама қоныстанды. Сонымен қатар қала халқы отырықшыға айналған көшпелілер есебінен көбейіп отырған. Испиджабта 40 мың, Отырарда 16 мың, Таразда 10 мың, Баласағұнда 10 мыңдай адам өмір сүрген (IX-XI ғасырлар)

Сауда кезінде жол бойындағы елдердің бір-бірімен қарым-қатынас жасауының барысында олар тек тұтыну бұйымдары арқылы ғана емес, өзара мәдени жағынан да байланысқа түседі. Сатылатын бұйымдар өзінің өте тамаша, сәнді жасалуы арқылы үлкен сұранысқа ие болады. Хас шеберлер қалыптасады. Мәселен, археологиялық қазба жұмысы кезінде атақты Византия шеберлерінің қолынан шыққан тамаша күміс құмыралар Тараз қаласынан табылған. Осындай құйраларды жергілікті шеберлер де жасаған болуы керек. Қытайдың әдемі фарфордан жасаған, көздің жауын алатын ыдыстары Қазақстандағы Талғар, Испиджаб, Отырар сияқты ортағасырлық қалалардан көптеп табылған. Яғни жергілікті шеберлер де сондай ыдыстар жасауға маманданған. Бұдан елдер арасында мәдени байланыстың туа бастағандығын көреміз [5].

Сауда жолына байланысты дипломатиялық қарым-қатынасты 568 жылғы Түрік қағанаты мен Византия мемлекетінің арасында болған келісімдерден толық байқауға болады. Екі ел саудаға байланысты Иранға қарсы одақ құрған. Елшіліктердің пайда болуы халықаралық сауданың дамуын күшейтеді. Алғашқы кезде қытай жібегі елдердің елшіліктері арасында және патшалар үшін аса бағалы тауар болып, ақша немесе құнды сыйлық орнына жүрген. Мәселен, Иран шахына Қытай императорының атынан жібектен жасалған әшекейлі киімдер жіберілген. Сонымен Ұлы Жібек жолының мемлекеттер арасында сауданың дамуына ғана емес, олардың арасындағы саяси қарым-қатынастың дамуына да тарихи ықпалы зор болды.

Археология және архивтік материалдар бойынша VII-VIII ғасырларда Отырардың билеушісі өзін теңдесі жоқ «Отырар бенді патшасы» деп атаған. Қала аймағында болған бірнеше ұсақ қоныстар мен қалалардың бірі –Кедер IX-X ғасырларда оазистің астаналық орталық дәрежесіне дейін көтерілген, мұның өзі саяси жағдайдың өзгеруіне және осы ауданның оғыздарға бағынуына байланысты еді. Отырар өмірі X-XII ғасырлардан кейін де жалғасып, оның орта Сырдария өңірінің экономикасы мен мәдениетіне ықпалы күшті болған. Отырар көлемі жағынан ең өскен қала екен.

Сонымен қорытындылай келе Ұлы жібек жолының келіп шығу тарихы б.з. ғасырдан басталған. Қытай саяхатшысы Чжан Цяньның айтуынша, бұл жол б.з.б. II ғасырында ашылған. Бұл жол Сианьнан Ланьчжоу арқылы Дуньхуанға апарған, бұрден жол екі тарапқа белінген: солтүстік жол Тұран, Қашқар Самарқанд, Мервті, Ферғана алқабын; ал оңтүстік жол Хотан, Жаркент, Балх және Мервті басып өтіп Памирдің тау жолдары арқылы Үндістанға, сондай-ақ Таяу Шығысқа апарды Мервте оңтүстік және солтүстік жолдар қосылып, одан әрі батыстағы Ұлы жібек жолы Ниса, Гекотомпил,

Экбатана, Бағдад арқылы Жерорта теңізінің шығыс жағасындағы порттарға, Тир мен Антиохияға дейін созылып жатқан.

Б.з.б. I ғасырдың ортасында ғана Ұлы жібек тұрақты дипломатиялық және сауда жұмыстарын жүргізу дәрежесіне дейін көтерілген. Ол Шығыс пен Батыс ел саяси, экономикалық және мәдени байланыстық орнатқан сағасын ертеден алатын Шығыс халықтарының мәдени табыстарын Батысқа таратқан. Б.з.б. 138 жылы қытайдың сол кездегі императоры У-ди өзінің астанасынан бұрып болған Батыс елдерге Чжан-Цзиян басқарған елші жіберген. Ол Батыс саяхатында 13 жыл жүріп, Орталық Азияның шығыс, оңтүстігін аралап, Ауғанстанға дейін барған. Елші барған жеріндегі елдермен байланыс келісім сөздер жүргізіп, Ұлы жібек жолының күшейе түсуіне қолайлы әсерін тигізген. Бұнан кейін, Қытайдан жібек тиеген сауда керуендер бірінен кейін бірі жүріп жатқан. Жібек саудасы Жерорта теңізіне дейін жеткен. Бұл Орталық Азиядағы көптеген қалаларды, тұрақты қоныстарды басып өткен.

Ұлы жібек жолы Шығысты да, Батысты да қызықтырған. Екі жақтың көп салалы байланысын дамыту үшін, б.з. I-II ғасырларының арасында Қытайға, Қытайдан осы сауда жолымен, керуендермен бірге дипломаттар ерсілі-қарсылы жүріп жатқан. 97 жылы Қытай саяхатшысы Гань Ин Персия қолтығына дейін барған, ал 100 жылы Македондық Май Тициан Ланьчжоуга жеткен. Осы Ұлы жолмен Еуропа, Алдыңғы Азия, Оңтүстік Азия және Орталық Азия дипломаттары, саудагерлері, ғалымдары мен саяхатшылары жүрген.

Ертедегі ортағасырдың VII-X ғасырларында Ұлы жібек жолының халықаралық мәнге жетуінің нәтижесінде Қытай, Византия, Иран және Араб елдерімен байланысты дамытты және оны үздіксіз күшейтіп отырды.

Ұлы жібек жолы Византиядан Иран арқылы Орталық Азияның батысынан шығысына дейін созылып жатқан ең ұзақ бөлігі. Азияның бұл бөлігі ежелден түрік халықтарының кір жуып, кіндік кескен жері. Түріктер бұл Отанын ертеде - Тұран (Түркістан) деп атаған. Осы ұлан-байтақ Орталық Азияны мекендеген түріктер, өз Отанының табиғи-жағрафиялық жағдайына икемделіп өмір сүрген. Жер бетіндегі басқа халықтар сияқты, түріктер отырықшылыққа қолайлы жерлерде қалалар мен тұрақты мекендер салып, отырықшы мәдениеттің ірге-тасын ертеден қалаған. Жартылай шөлейтті жерде, жартылай отырықшы болып, егіншілікпен және мал шаруашылығымен айналысқан. Гоби, Қызылқұм, Қарақұм, Бетбақдала, Үстірт сияқты жерлерде көшпенділік басымырақ болған. Сөйтіп, барлық түріктер, соның ішінде қазақтар шетінен көшпенділік өмір сүрмеген. Олар көп салалы шаруашылықты дамытып, өркениетті мәдениетке жеткен көздері болған. Ол IX-XII ғасырлардағы Афрасиабтың ұрпақтары болған қараханидтер дәуірі.

Түріктердің отырықшы мәдениетінің орталықтары болған үлкенді-кішілі қалаларды түріктердің өздері ерте заманнан бастап Тұран өлкесінде салғандарын аты аңызға айналған, тегі түрік Афрасиабпен байланысты екендігін тарихи деректерде кең көлемде суреттеген. Афрасиаб туралы иран, араб, түркі тілдес әдебиеттерде кең жазылған. Атақты шығыстың ұлы ғұламаларының бірі Фирдаусидің "Шаһнамада Афрасиаб аса суреттелген. Ұлы шайырдың "Шаһнамасында" Афрасиаб Тұран (түрік) жұртының патшасы, әрі ұлы қолбасшысы болып суреттеледі. Оның әкесі - Бешен (Бошан), Перен, балалары - Барысхан, Қарахан, Шиде, Алақ болғандығы туралы жоғарыда айттық [6].

Орталық Азияда Түрік қағанаты ұйымдасып, VI ғ басында ол екіге бөлінген: Шығыс және Батыс. Шығысын Тумын басқарса, Батысын Истем (Дизавул) билеген. Батыс қағанатының орталығына Жетісу, Шу, Талас өңірлері кірген. Истемнің үстемдігі кезінде Иран мен Батыс Түрік қағанатының арасында сауда қатынасы нашарлап кеткен соң осы мәселені шешу үшін Рүстемнің бұйрығы бойынша Иранға Соғда арасындағы белгілі көпес Маниахтың басқаруымен елші жіберген. Бірақ екі мемлекеттің арасындағы қайшылық шешілмей, Маниахтың елшілігі нәтижесіз аяқталған. Бұнан

кейін, Истем Иранмен байланысты үзіп, сауданы Иранға соқпай Византиямен жүргізу үшін, 568-569 жж. жоғарыдағы аты аталған Маниахты басшы етіп, Константинопольға жіберген. Сөйтіп, Каспий теңізі, Еділ, Жайық, Сырдария өзендері арқылы Кавказ, Батыс Түрік қағанаты Византиямен сауданы қайтадан жандандыруға қолдары жетті. Шығыс Түркістан мен Солтүстік Үндістаннан, батысы Каспий теңізіне дейінгі жерлерді иелеп жатқан үлкен Эфталит мемлекетімен Батыс Түріктер соғысып, V ғ. орталарында оны құлатып, оның орнына түрік қағандары үстемдігін жүргізген. Эфталиттерді қиратуда түріктерге ирандықтар да жәрдем берген. Кейін, түріктер мен ирандықтар шекаралас болған, екі ортада келіспеушіліктер пайда болған. VII ғ. 30-жылдарында Орталық Азиядағы түрік, соғдылар жері арқылы Үндістанға баратын сауда жолымен қытайлық буддашы Сюань Цзянь саяхат шегіп біздің жерімізден Жібек жолындағы қалаларға тоқтап, Батыс Түрікмен халықтары, тайпалары жөнінде құнды деректер қалдырған [7].

Бұл келтірген деректерге қарағанда, Батыс Түрік қағанатының басшылары өзінің қол астындағы халықтардың тұрмысын жақсарту үшін, өзінің ежелден көршілері болған соғда көпестерін дұрыс пайдалана білгенін байқауға болады. Себебі, бұрын да, қазір де бір ел тұмағасы тұйық болып ұзақ өмір сүру мүмкін емес. Сондықтан, елдердің арасындағы саяси, экономикалық және мәдени байланыс өмірдің заңдылығынан шығатын жағдай. Бұндай заңдылықты түрік басшылары да ертеден білген.

Жібек жолының халықаралық сауда жүйелеріне айналуымен, соғданың көпестері Қазақстанның оңтүстігіндегі Талас, Шу және Жетісу бойларындағы үлкенді-кіші қалаларға таралып, Жібек жолындағы сауданы дамытуға өздерінің үлестерін қосып отырған. Сауда керуендерінің жүретін жолындағы ірі қалалардан: "Мерв-Чаржуй-Бұхара-Самарқанд-Чач-Исфиджаб-Талас-Сужаб-Жаркент және басқа көптеген қалалар, одан әрі Шығыс Түркістанның ойпатындағы Лобнор көліне дейін барып Қытай елімен жалғасқан. Осы бағыттағы қалаларға келген сауда керуендерін соғда көпестері қарсы алған"[8].

Жібек жолындағы сауданың дамуы мен соғдиялықтар Оңтүстік Қазақстан қалаларына, Жетісу бойларына және Шығыс Түркістан жеріне тараған. Олардың көпшілігі үлкен-үлкен сауда мен қолөнер кәсібімен және егіншілікпен айналысқан. Бірақ соғдылардың саны Қазақстан жерінде көп болмағанға ұқсайды. Келген соғдылықтардың басым көпшілігі Талас өңіріне, Шу өзендерінің сол жағалауларындағы қалаларға көбірек шоғырланғанын көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы. Т.1. Алматы, 1996. 16-31 бб; Археологическая карта Казахстана. Алматы, 1960. 10-26 бб
2. Қазақстан тарихы. Т. 1. Алматы. 1996. 16 б.
3. Черников С.С. Древняя металлургия и горное дело Западного Алтая. М., 1949; Бернштам А.Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алтая // Материалы исследования по археологии СССР МИА., 26. М.-Л., 1952; Список основных печатных работ А.Н.Бернштама // Краткие сообщения Института ист. матер. культуры. Т. 80. М., 1960
4. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане.(1946 г) // Известия АН КазССР. сер.ист. 1948. Вып. №4; Отчет о работах Центрально-Казахстанской археологической экспедиции 1947 года // Извест. АН КАЗ ССР. Сер.археологическая. 1949. Вып.2; Кызласов,Л.Р., Маргулан А.Х. Плиточные ограды могильника Бегазы // КСИИМК. 1950. Вып.32; Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., ОразбаевА.М. Древняя культура Центрального Казахстана. Алматы, 1966; Маргулан А.Х. Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. Соч. Т. 1. Алматы, 1998.

5. Назарбаев Н.А. Дорогие читатели // Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. Алматы, 1998. С. 5

6. Байпаков К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья. Алматы, 1986; По следам древних городов Казахстана. Алматы, 1990; Байпаков К.М., Ерзакович А. Б. Древние города Казахстана. Алматм, 1974.

7. Байпаков К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья. Алматы, 1986; По следам древних городов Казахстана. Алматы, 1990; Байпаков К.М., Ерзакович А. Б. Древние города Казахстана. Алматм, 1974.

8. Байпақов.К.м.Н Оңтүстік Қазақстанмен Жетісудың орта ғасырдағы қалалық мәдениеті.-Алматы;48-53б.

Аннотация

Ұлы Жібек жолының Қазақстандағы қала мәдениетінің дамуына ықпалы (ҮІ-ХҮ) құжаттары мен материалдарды дерек ретінде кеңінен ғылыми айналымға тарта отырып зерттеу, оны объективті түрде ашып көрсету жұмыстың басты мақсат етіліп қойылды.

Аннотация

Изучить влияние Великого Шелкового пути на городскую культуру средневекового Казахстана в VI-XV вв. Изучение всей научной документации того периода является главной целью данной работы.

Annotation

The influence of the silk road on the city's cultural development in Kazakhstan (VI-XV) as data in the scientific circulation of documents and materials with the involvement of a wide study to objectively reveal its main purpose.

ФИЛОЛОГИЯ
ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ҚАЗАҚ, ОРЫС, ШЕТ ТІЛДЕРІ

УДК 000102

WRITING MODULES IN IELTS

Munatayeva E.M., Tulenbayeva Z.Zh.
Taraz State Pedagogical University, Taraz

At the moment one of the most actual problems of pedagogy of higher education is a specialist training of the new format, competitive in the global space, capable of effective business foreign language communication. Such a focus of educational policy of the Republic of Kazakhstan is determined processes of global integration in science, culture and the economy, which requires the preparation of qualitatively new specialists capable of international contacts in the social and professional spheres. One of the academic programs that implements the program for training specialists of the new format and successfully implemented in the educational process is a program IELTS. In this article, we consider the benefits of training in the program as well as make recommendations to prepare for the written aspect of the program [1].

This program gives a lot of opportunities for our students nowadays to make acquaintance with the culture of different countries, to master their language skills and be the winner of one of a great number of international scholarships to study abroad. If you are interested to take part in international programs and study in English speaking countries the first step is you should pass IELTS exam. There are some recommendations for higher score in IELTS Writing Modules.

The IELTS Academic and General Writing Modules are similar in some ways and different in others. Whichever test you do, you have one hour to complete two tasks. It is the nature of the tasks that makes them different. You can see this clearly in the chart below:

General (Task 1): writing a letter in response to a situation – informal, semi-formal, or formal (minimum 150 words). Academic (Task 1): interpreting, describing, or comparing information presented in graphic form - a diagram, bar chart, line graph, pie chart or table (minimum 150 words) [2].

General (Task 2): writing a more personal essay – possible informal style (minimum 250 words). Academic (Task 2): writing an essay on a general academic topic – formal style (minimum 250 words).

In both cases, your score is based on three fundamental criteria:

Content: How well do you present your arguments, ideas and evidence?

Quality: How effectively are you able to communicate your ideas and thoughts?

Technical Aspects: How correct is your grammar? How rich is your vocabulary? How varied are your sentences?

In the IELTS Academic Task 1, you must be able to identify, understand and describe various types of graphic information. This is considered an important academic skill, because it shows you can intelligently and clearly interpret and describe data presented in charts, tables, graphs and diagrams. If you have written your answer very well, even someone who cannot see the graphic should be able to understand what happened.

To prepare yourself to complete Task 1, follow the next five steps : Learn to recognize and identify different graphic forms, such as line graphs, bar charts, pie charts, etc. Know what key information, comparisons and trends to look out for. Practice using the specific vocabulary required to describe those trends. Learn how to follow a plan to start, complete and finish your answer. At first, do not time yourself. Later, once you've got the hang of it,

time yourself and make sure you finish in 20 minutes. Know what NOT to include in your response.

By following the steps above, you will be prepared and confident, no matter what type of question appears in Task 1 of your actual IELTS exam [3].

STEPS 1 and 2 – IDENTIFY TYPES OF CHARTS, LOOK FOR TRENDS

BAR CHARTS. A bar chart consists of rectangular bars arranged horizontally or vertically from the x or y axis. The length of a bar shows the values it represents. The values are listed on one axis and each bar shows what is being measured on the other axis. Bar charts are useful for comparing data. In studying a bar chart, you may want to look for the following information: Which is the tallest bar? Which is the shortest bar? Have the bars changed over time? How? How do the bars compare to each other?

PIE CHART. Pie chart is a circular chart divided into sectors or pie slices. It presents information in segments of a circle or pie, which together add up to 100%. Ask yourself: Which is the largest segment? Which is the smallest segment? How do the segments compare with each other?

LINE GRAPH. A line graph plots the changes in data over time. Ask yourself: What is the highest level / point? What is the lowest level / point? Is there a point till when the trend was increasing or decreasing? When did the trend change?

TABLES. A table presents information in different categories, making it easy to compare. Look out for the following: What is the highest figure? What is the lowest figure? What is second highest, etc.?

STEP 3 – VOCABULARY OF TRENDS

To get high marks on the Academic Task 1, you must show the examiner that you know how to use a range of vocabulary to describe and interpret visual information. You must be able to use the appropriate verbs, nouns, adjectives and adverbs to provide precise descriptions.

STEP 4 – WRITE YOUR ANSWER ACCORDING TO A PLAN

To be able to complete Task 1 in 20 minutes or less, write your answer according to the following plan:

Write one sentence to introduce the subject and graphic. Write one or two sentences to show the relationship between the data or to comment on the main trend. Write an in-depth description of the information given. Include details from the most important to the least important, depending on time.

Write one sentence to conclude your answer.

STEP 5 - WHAT NOT TO WRITE

Only describe the data. Don't give your interpretation of it. You are not being asked why you think the data in they'll stick with.

In IELTS Academic Task 1 the following words and phrases will help you describe trends:

Nouns: a rise, an increase, a surge, a growth, a peak, a fluctuation, a variation, a period of stability, a plateau, a fall, a decrease, a decline, a dip

Verbs: to rise, to increase, to surge, to grow, to peak, to skyrocket, to fluctuate, to vary, to fall, to decrease, to decline, to dip, to dive, to plunge

Phrases: to show an upward trend, to show a downward trend, to hit the highest point, to hit the lowest point, to reach a peak, to show some fluctuation, to fluctuate wildly, to remain stable, to remain static, to remain unchanged, to stay constant, to reach a plateau, to level off, to flatten out, the highest, the lowest, the second highest, the third highest, compared to , compared with, relative to

Adverbs: sharply, suddenly, rapidly, abruptly, dramatically, significantly, steadily, considerably, markedly, slightly, gently, gradually, wildly

Adjectives: sharp, sudden, rapid, abrupt, dramatic, steep, significant, steady, considerable, marked, slight, gentle, gradual.

Being able to use a rich vocabulary is a major advantage in the IELTS and will certainly help you get a higher score. It will also be beneficial in your academic, personal and professional life.

There are a number of ways in which you can improve your vocabulary. Whichever method you adopt, you'll want to create a vocabulary notebook in which you write down new words and sample sentences. There are two methods: direct and indirect. Your strategy may be direct or indirect. The choice depends on your current vocabulary level. If you need major improvement, you should set up a study schedule which includes a specific time in which you work on learning new words and expressions. You could select one of the many excellent vocabulary enrichment books available today, or one specifically designed for the IELTS, which covers a number of different subject areas. You could work for as little as 10 minutes a day to as much as one hour a day. No matter how much you do, working steadily and daily will produce impressive results.

The second way is to adopt indirect strategies to enrich your vocabulary. This includes reading newspapers, magazines, textbooks, brochures, and fiction or non-fiction books. It includes watching and listening to news broadcasts, interviews, songs, documentaries, movies, audio books, and discussions. Not only should you write down the new words and their meanings, but also use the new words in your own written or oral sentences.

In the IELTS Academic Task 2 - you must write an essay on a general academic topic.

Read the questions very carefully. Often the question will ask you to do three or four different things, aside from the main question. Practice writing tasks within the given time limits. Always recreate the conditions of the exam as closely as possible, when doing any kind of practice exercises.

Plan before you write. Even though you feel under pressure for time, spend the first few minutes planning your writing. Decide what you're going to say and how you'll expand on it. When you know what to write, you can concentrate on how to write it best. Experiment with the great variety of outlining and mind-mapping techniques to help you sketch out a plan quickly.

Write in an organized way. When you've planned in advance, you'll end up with a more organized, logical piece of writing, which will earn you higher marks. There are many ways to be organized – linear, circular, etc. – but in the end the final product must be cohesive.

Stay on topic. You will be penalized if you stray off topic. This is where the initial few minutes of planning can help you a great deal.

Divide your writing into paragraphs. It is confusing to be faced with a block of writing, with no divisions. You wouldn't expect to read a magazine article or book like this. Always divide your writing into paragraphs.

Write clearly. This is not the time or place to experiment with new vocabulary or idioms. Use simple, clear English to get your ideas across in a powerful way.

Write legibly. Though marks are not granted or taken away for poor or messy writing, the examiner should be able to read what you have written without undue difficulty.

Spell correctly. Yes, this does affect your score so avoid careless mistakes. A careless mistake is when you have spelt the same word in various ways in the same piece of writing or when you misspell a word which is already given in the exam topic and all you have to do is copy it correctly. That's not right. Watch for this when you're practicing and resolve to overcome it.

Don't use slang. This is the time to show off the best English you know. Find the correct way to express your thoughts and convey your ideas, without resorting to slang. Be aware that certain expressions, such as "kids" instead of "children" and "guys" or "gals" instead of "men" or "women", also fall into the category of slang and should be avoided [4].

Don't use contractions in the Academic Writing tasks. In English, contractions are used in informal writing, and the Academic tasks demand formal writing.

Use rich vocabulary. You have learned English for many years and this is the time to use what you know. Stay away from over-used adjectives such as "good" or "bad". Instead, use more dramatic, expressive words, such as excellent, wonderful, superb, or adverse, horrible, terrible, etc. Choose the more precise word over the more general one. This will make your language come alive, in speech or in writing, and earn you higher marks.

Don't write more or less words than you need to. Writing too many will take too much time, and there is a greater possibility of making mistakes. Writing too few is worse – it will cause you to lose marks.

In the essay, don't repeat major chunks of the question in your answer. Instead, state what you understand of the questions and what you plan to include in your answer.

To sum up all above information you should pay attention to the time which is given for writing modules: task 1- 20 minutes; task 2- 40 minutes. By learning to use useful language, you can add variety and interest to your writing. You will also be able to write more quickly and effectively during exams, when time is limited. Of course, you won't need to use all of the expressions on the IELTS. Ideally, you should be comfortable using at least three or four expressions from each group. We hope these recommendations will make a definite contribution to students' success in IELTS exam and to the training of highly qualified specialists of the new format.

Literature

- 1.Rachael Roberts,Joanne Gakonga and Andrew. Preshouse 2004. IELTS Foundation.
- 2.Vanessa Jakeman, Clare McDowell.Cambridge University press.2000. Cambridge Practice Tests for IELTS.
- 3.Life in the United Kingdom. Passing the Life in the UK Test. Official Practice Questions and Answers.Published by TSO Ireland. 2009.
- 4.Life in the United Kingdom: Official Citizenship Test Study Guide, 1st Edition ,2008,TSO (The Stationary Office).

Annotation

There are some recommendations for higher score in IELTS Writing Modules.

One of the academic programs that implements the program for training specialists of the new format and successfully implemented in the educational process is a program IELTS. In this article, we consider the benefits of training in the program as well as make recommendations to prepare for the written aspect of the program.

Аннотация

В данной статье рассматриваются рекомендации для получения высоких результатов по программе IELTS в разделе письменный модуль. IELTS является одной из академических программ, по которой готовят специалистов нового формата для успешного внедрения в учебный процесс, реализующих данную программу. В этой статье мы рассмотрим преимущества обучения по данной программе.

Аннотация

Бұл мақалада жазылған модуль бөлімінде IELTS бағдарламасында жоғары нәтижелер алуға арналған ұсыныстар қарастырылады. IELTS бұл бағдарламаны жүзеге асыратын оқу үдерісінде табысты іске асырылуы үшін жаңа форматтағы мамандарды даярлайтын оқу бағдарламаларының бірі болып табылады. Осы мақалада біз осы бағдарлама туралы білімнің артықшылықтарын қарастырамыз.

CREATIVE TEACHING OF ENGLISH IN THE PRIVATE LANGUAGE SCHOOLS

Shakhbandarova N.B.
Grodekovo high school, Zhambyl region

In recent years there has been much emphasis and motivation for teaching both at the Public school and Private language schools to move from the traditional “chalk and talk” to a more creative and innovative teaching methodology. The Kazakhstani Educational Ministry has initiated many training programs as well as curricular and evaluation changes to initiate this change which also included **critical thinking**. Various policies have been formulated together with huge investments on infrastructure and funding to accelerate this change. The importance of creative teaching has often been raised in intellectual discussions in conferences and discussions.

Private language schools play an important role in the education of children in Kazakhstan. All kids receive English language education in the public school system, but many parents choose to send their kids to private language schools for after-hours language instruction. Kazakhstani society is very competitive when it comes to academic achievements and many parents wish for their children to have a competitive edge by making sure they receive extra instruction. Thereby, creative teaching is a key tool of organizing classes in the private language schools. The given article is intended to describe the process of creative teaching in the private language schools.

As English teachers, we're almost always on the lookout for new and interesting ways to stimulate our language learners. Teaching is an art form. It demands not only learning but also the ability to teach this creativity in the process. One of the main factors in achieving student satisfaction and getting the most out of your lessons is *positive teacher-student relations*.

For students learning a new language, the prospect of facing people in the classroom can be difficult both in Public and Private Language schools. Students may feel that they are being ‘judged’ by other class members, or feel less confident in their language abilities. Students often rate good relations with their teachers as being of paramount importance. As the teacher, it is our role to ensure that students feel at ease within the classroom from the offset, so they are able to relax, open up and use the language they have learnt effectively in a “no-pressure” environment. This can be achieved in a number of ways, including setting up the classroom so that it is not “teacher-headed” and there is more of a sense of a “group” or “community”. To do this, tables could be arranged so students are seated in a circle and the teacher can join in the circle and encourage communication and group work. This creates a sense of equal level within the classroom.

Avoid a lesson that is based purely around the teacher and teacher talking time. In the Private language schools we try to connect with our students on a more personal level and get to know them as people. We can ask about their families, their experiences, their interests and try to develop lessons to include these things and be of interest to them. For example, if we have a class of sporty teenage boys, we could produce lessons around sport. Getting students to share their ideas and become active in lessons is a great way to develop good relations the Private language schools.

Perhaps one of the most important qualities of a successful teacher is their **ability to listen**. This is also true for Private language schools. Students greatly value the time that a teacher devotes for listening and participating in conversation with them in the Private language schools. This adds to a less formal, more open class atmosphere and leads to student-student and student-teacher interaction. If learners can see that the teacher is not only

knowledgeable, but also enthusiastic about teaching and keen to gain whole-class involvement, students will begin to open up and trust the teacher as a key to language learning and developing.

Teachers as well as students in the public schools are becoming more and more disillusioned by the teaching and learning processes that are often dictated by policies and authorities that seldom take into account the need for creativity in making education more interesting and motivating. Most of the teaching and the learning processes and activities that take place have already been predetermined by the policy makers and the curriculum and teachers merely act as managers, executing what has been laid down for them. They feel that they need the freedom to choose their way of teaching instead of being told how. If opportunity given, the teachers will be able to help enhance students' creativity and curiosity in the process. But in the private schools we are flexible with teaching materials. We all the time plan a fun class having an "interesting" conversation on a topic that they want to talk about – music, movies, sport, food. Also here we use "new twists" to our English classes. As we mentioned before we try to create positive, relaxed atmosphere in the classroom.

And now what are some components of creative teaching ... Well, creative teaching has been variously defined. And according to J. M. Rhodes (1961) classification, a **creative teaching model** was designed.

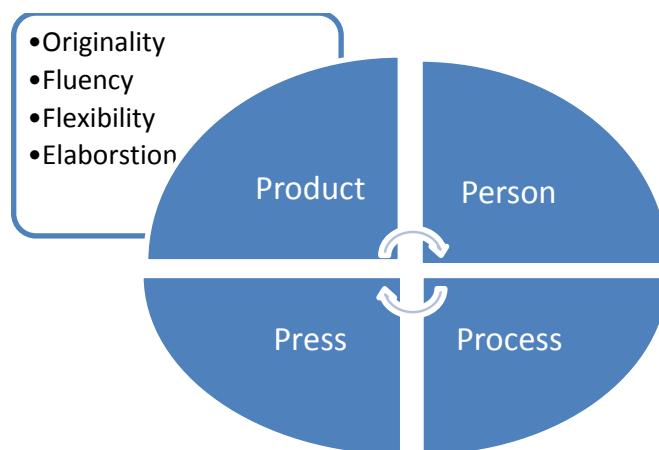

Figure 1: Creative teaching Model

If we rely on the given model, each component means the following. **The Product** component of creative teaching can be seen in terms of originality, fluency, flexibility and elaboration. The teaching strategies or methods or the material developed by the teachers. Giving learners something new does wonders in relieving boredom and spike their interest.

The Process of creative teaching can also be looked as the cognitive processes that go in the minds of creative teachers in their teaching process which include pre-teaching planning, teaching, and the post – teaching activities. Teachers who are original tend to think in unusual ways or who are fluent are always able to generate a multitude of ideas in a short time to come up with methods or materials for effective teaching.

The Person of creative teaching refers to the personality aspect of teachers. Teachers who have high level of initiative, risks and are non – conformist tend to be very creative and innovative in their teaching. It is vital that students get to see the teacher's personality. The students should feel that the teacher, too, is a "real" and "approachable" person, with a friendly attitude. In the same way in the Private language schools a teacher wants to develop a connection with their class, students, too, want to be able to connect with the teacher and get a sense of who they are. We never try to adopt a pre-rehearsed or robotic style in our lessons. So, the students value this. More over, if learners can see that the teacher is not only knowledgeable, but also enthusiastic about teaching and keen to gain whole-class

involvement, students will begin to open up and trust the teacher as a key to language learning and developing.

The Press component of creative teaching refers to the environment and infrastructure that aid creative teaching. This refers to the support teachers get from their principal and fellow colleagues as well as students in their efforts in creative teaching.

Generally, in the Private language schools the teachers look at teaching like offering or in other words a change of view. We use stories, anecdotes, role plays, demonstrations, brainstorming puzzles, flash cards and debates. However, we think teachers both in Public schools and in the Private language schools need to reflect on what they are doing that tends to foster the creative thinking that is so essential as a survival and success skill in today's world.

References:

- 1.J.M. Rhodes (1961). An Analysis of Creativity, 302-310.
- 2.Chris Horner & Vicki Ryf (2007). Creative teaching: English in the early years and primary classroom.
- 3.Gavin Dudeney & Nicky Hockly(2008). How... teach English with technology
- 4.Teresa Cremin (2009). Teaching English Creatively.

Аннотация

Мақала белгілі бір тілдегі мектептерде ағылшын тілін шығармашылық оқыту қарастырылады.

Аннотация

С статье рассмотрено творческое преподавание английского языка в школах частного языка

Annotation

The article considers creative teaching of English in schools of a particular language

ӘОЖ 811.378.14

Т 60

MULTIMEDIA USE IN HIGHER EDUCATION: PROMISES AND PITFALLS

**Torekeyev B.A., Abdrahmanova A.
Taraz state pedagogical university, Taraz**

Abstract

The typical undergraduate student of today is accustomed to receiving information on a daily basis in a variety of formats, i.e. multimedia channels. This can present a challenge to educators wishing to engage students in the classroom while still providing required content in order to enhance learning outcomes. Although technological tools purporting to aid in the delivery of educational content are expanding at an ever-increasing rate, supporting research of their effectiveness has been limited and scattered. In order to assist educators in choosing from the myriad of multimedia options available, this paper provides an overview of what constitutes educational “multimedia” and presents research evaluations of their effectiveness. These research findings consider not only the educational content being delivered, but also variables associated with the receivers, i.e., the student audience. The paper concludes with suggestions for new research areas that consider variables and environments not previously studied.

Key words: Multimedia, pedagogy, technology, literature review, higher education

Introduction

Educators continually search for more effective ways to engage their students during learning as well as to increase student learning outcomes. Various technologies have been touted as being able to provide the ultimate delivery mechanism to achieve these laudable goals. However, while the technologies purporting to provide solutions are changing at an exponential pace, the true effect of these technologies on learning outcomes remains unclear. The multitude of student (individual) variables plus the myriad of content and situational variables interact with the delivery mechanisms in such a way as to confound the applicability of many of the research results. This article provides an updated overview of research on the use of multimedia for educational purposes in order to highlight under-researched areas, and offers suggestions for future research projects that will help clarify the appropriate use of multimedia by educators. The paper begins with a review of what educators and researchers consider multimedia and its importance to the learning process. It then provides a representative though not exhaustive review of research findings to date, and concludes with areas of additional research to guide educators wishing to utilize multimedia tools.

Background

Humans receive data through multiple channels, i.e. media, including audio and visual channels (Paivio, 1969) as well as touch, taste and smell. Multimedia is most commonly defined as the use of at least two of these elements: sound (audio), and text, still graphics, and motion graphics (visual) (Tannenbaum, 1998). To date, the majority of the educational research projects do not include the other media of touch, taste and smell. The importance of multiple channels for delivery of educational content can be found in the theory of multi-channel communication which confirms that when information is presented by more than one channel, there will be addition reinforcement, resulting in greater retention and improved learning (Ellis, 2004; Bagui, 1998; Daniels, 1994)[1,21].

Furthermore, although not stipulated by most researchers assessing the effectiveness of instructional multimedia, Tannenbaum (1998) posits that multimedia must include an interactive component. This interactive component must allow the learner to interact with the material in such a way as to control the outcome of the presentation, thereby necessitating that it be under the control of a computer (Tannenbaum, 1998). In fact, Drave (2000) suggests that the quality of interactivity is more important than content for the success in learning. (Evans & Gibbons, 2007, 1148). The importance of the interactive component is supported by the constructivist learning theory that says that an enhanced degree of control results in deeper learning outcomes (Smock, 1981; Zimmerman, 1981 by Ellis 2004)[2,15].

Thus, although some educators may define the use of PowerPoint as a form of multimedia (Butler and Mautz, 1996), few utilize its interactive components, and therefore it fails to meet Tannenbaum's (1998) definition of a "strong" form of multimedia. Instead it would appear to constitute a "weaker" form of multimedia based on its use of text, sound, and animation. However, there has been extensive research into the use of PowerPoint as a multimedia learning tool, and therefore in keeping with this paper's purpose, some of that research is included.

Synthesis of Multimedia Research

The promise of revolutionizing education through the use of multimedia can be found as early as 1922 when Thomas Edison proclaimed that "the Motion picture is destined to revolutionize our educational system and that in a few years it will supplant...the use of textbooks" (cited in Cuban, 1986, 9 by Mayer, 2005, 8). Other proclamations include Benjamin

Darrow who proclaimed that radio would "bring the world to the classroom" to make universally available the finest teachers. His colleague, William Levenson predicted in 1945 that a "radio

receiver will be as common in the classroom as the blackboard” and “radio instruction will be integrated into school life” (cited in Cuban, 1986, p 19 by Mayer, 2005). Consider also the history of educational television combining visual and audio; by the 1950s educational television was touted as a way to create a “continental classroom” that would provide access to “richer education at less cost” (Cuban, 1986, 33 by Mayer 2005)[3,55].

Fifty years later the game-like computer-assisted instruction (CAI) programs that were touted as the wave of the future in education proved to be no more effective than teacher based modes of instruction (Cognition and Technology Group at Vanderbilt, 1996). Schrand (2008) notes that when technology enabling distance learning first appeared claims were being made that it would replace face-to-face instruction and that digital technology would lead to education customized to the needs of learners (Taylor and Schmidlein, 2000). For example they noted that in a 1998 report Coopers and Lybrand suggested that distance learning and other digital innovations were going to transform education (Ibid). Yet Schrand (2008) notes that 20 years later, despite the dramatic predictions, our universities still retain their familiar appearances and that the dynamics of student learning in the typical university classroom remain largely prerevolutionary. Perhaps one of the reasons for the lack of a massive overhaul of the traditional educational delivery system is that research on the learning outcomes of using multimedia has resulted in contradictory findings (Bryant and Hunton, 2000). These seemingly conflicting results may be due to the soundness of the research methodologies, as well as the confounding effects of the novelty variable (Bryant and Hunton, 2000). In addition, the research studies have been formulated on multiple theoretical bases.

Examples of these theoretical bases include constructionist learning theory, individual learning styles theory, and various cognitive architectures (Reed, 2006). In addition, studies have examined a variety of factors such as the context of the material being taught. Constructionist learning theory states that giving the student more control over the pace of learning and the navigation within the lesson should lead to greater and deeper learning. (Smock, C. D. 1981; Zimmerman G. J., 1981, Ellis 2004 and Mayer 2005)[4,21].

However, the navigation control combined with unguided or minimally guided instruction seems most often to harm learning for low-prior-knowledge of the subject matter. Thus multimedia’s facilitation of the constructionist-based discovery and problem-based learning pedagogy failed to produce favorable learning results. On the other hand, strong instructional guidance and scaffolding seems to interfere with the learning of more advanced students. Scaffolding is the pedagogical technique of providing more tracing and cognitive mastery support for novice students, then withdrawing it slowly as they gain expertise.

The theoretical foundations of individual learning styles have also influenced instructional design (Mayer and Massa, 2003). Research indicates that spatial learners (Burke and James, 2008) and those with low prior knowledge (Ollerenshaw, Aidman, and Kidd, 1997) outperformed high-prior-knowledge students and were most benefited by use of multimedia.

Other beneficiaries of multimedia include surface learners who are learners that are externally motivated who will implement strategies to avoid working too hard or failing. For surface learners, it is suggested that standard multimedia can be effective but instructors are urged to add interactivity to challenge knowledgeable achievers or deep learners. However, multimedia is not beneficial to deep learning of internally motivated, knowledgeable achievers (Ibid). Multimedia has been found to be highly beneficial to visual learners but detrimental to highly verbal individuals (Butler and Mautz, 1996)[5,33]. On the other hand, adding animated pedagogical agents does not seem to increase learning and may diminish instructional effectiveness, because agents often produce cognitive overload for students. Personality types also provide clues as to when the use of multimedia will be effective. Ott, Mann and Moores (1990) hypothesized that the Introvert, Intuitive, Feeling, Judging personality types would prefer multimedia training, while the Extrovert, Sensing, Thinking, Perceiving would prefer lectures. However, after thirty years of testing multimedia instruction

that accommodates different learning styles, there is still no convincing evidence that multimedia instruction designed to accommodate learning styles results in learning improvements. As noted earlier, PowerPoint is considered a “weak” form of multimedia, and is wellknown for its over-use in both the classroom and the boardroom. Craig & Amernic (2006) studied whether or not the use of PowerPoint led to more effective learning (149). They cite Tufte, (2003a) who argues that PowerPoint elevates form over content (147); Nunberg (1999 p. 330) who states that PowerPoint is denounced by academics and CEOs for causing detrimental effects on “dialogue, interaction, and thoughtful consideration of ideas” and Goldkorn (2004) who accuses PowerPoint of “replacing clear thought with unnecessary animations, serious ideas with ten-word bullet points, substance with tacky, confusing style.” Craig & Amernic (2006, 148) further argue that despite PowerPoint’s wide spread adoption, the relatively few authoritative studies of its effectiveness is surprising. Generally they find the available studies lack substance, internal and external validity, and operationalized a limited concept of effectiveness. The studies generally partition students into two groups: one receiving lectures with overheads, and the other receiving PowerPoint presentations. Craig & Amernic (2006, 150) observe that there is scant consistent evidence, however, to show that teaching with PowerPoint leads to significantly better learning and significantly better grades than teaching by more conventional methods. In fact they argue that a majority of studies (Rankin and Hoaas ,2001; Bartsch and Cobern, 2003, p. 78; Stoloff, 1995; Susskind & Gurien, 1999, Szabo & Hastings, 2000 Exp. 1 and 3; West 1997; Bartlett, Cheng, & Strough, 2000) show that use of PowerPoint is not associated with a significant improvement in student grades. One study that demonstrated a decrease in student performance when the instructor switched to PowerPoint (Bartlett, Cheng, & Strough, 2000)(Ibid 150). Craig & Amernic (2006, 150) did note some studies that suggested PowerPoint presentations lead to improved recall (ChanLin, 1998, 2000; Lowry, 1999; Szabo & Hastings, 2000, Exp. 2). After a review of these studies, Craig & Amernic (2006, 156) conclude that PowerPoint’s effectiveness is contingent upon the discipline, the learning objectives, and learner types. They recommend that faculty study new technology first rather than accepting them blithely and unquestioningly [6,42].

Conclusion and Suggestions for Future Research

This article has provided a brief overview of the status of research in and application of multimedia as an instructional device. The review provides us with the conclusion that pedagogy must drive educational technology usage, rather than the reverse. The first stage of a new technology is always accompanied by unrealistic expectations of its revolutionary advantages and universal applicability. This stage is followed by the indiscriminate application to any number of educational areas. Not surprisingly, the results are disappointing and inconclusive with some studies indicating improvement while other studies suggest either no improvement over conventional pedagogies or even evidence of these new technologies being less effective than conventional pedagogies. Not only does the confusion arise because often the multimedia technologies used were not based on proven multimedia design principles, but also because of questionable research methodologies used in the studies. For example, the novelty factor is often a confounding, but unadjusted for, variable. Novelty alone substantially influences the amount and depth of information processing and recall (Restorff, 1933, cited by Craig and Amernic, 2006). Lynch and Scrull (1982) confirmed Restorff’s (1933) findings that “almost any technique that served to increase the novelty of particular items or led them to be unexpected enhanced the recall of those items (Ibid, 280).

Thus the problem is not with the new technology but rather with the unrealistic “great expectations” of “universal” applicability to all areas of the educational environment. What is needed is an examination of the educational environments where the new technologies yield superior results. Even more important is an examination of those environments where the new technologies either show no improvement or under performed versus conventional

pedagogies. Research must be designed to identify and define the characteristics of the educational environments in which studies have shown the new technology to be effective as well as the educational environments in which evidence has shown it to be ineffective. The next task is to use the knowledge of the educational environmental characteristics favorable for applying the new technology and identify them in specific disciplines. Studies have shown that for abstract conceptual and theoretical content material multimedia will be effective (Butler & Mautz, 1996; Burke, James and Ahmadi, 2009, 249). On the other hand, for quantitative areas in which the material requires extensive problem solving, the use of multimedia may not be effective (Butler & Mautz, 1996). An evaluation of the appropriateness for multimedia technologies for a specific discipline would include such factors as the nature of the discipline's content knowledge to include its degree of "analyzability" and its "task complexity". Low analyzability as gauged by the degree of the task content that can be interpreted or represented in rules, is an important indicator of task uncertainty has been called analyzability (Sun & Cheng, 2007). Low analyzability indicates that fewer rules are needed for interpretation or representation, resulting in more uncertainty. Therefore, the lower the analyzability of the discipline's content, the more multimedia will be effective and efficient. For example, many tasks in accounting and finance courses can be characterized as highly analyzable because of the high number of rules for interpretation. This content area would be considered highly analyzable and multimedia would be less likely to be effective and efficient in the learning process High Task complexity: the more complex the task, the greater the quantity of information needed and thus the more multimedia will be effective and efficient. (Sun and Cheng, 2007). In addition, multimedia would seem to be indicated to support tasks that are abstract and conceptual (Butler and Mautz, 1996; Burke, James, and Ahmadi, 2009, 249). For example, some higher level accounting tasks can be considered very complex and conceptually abstract, and thus for these areas of accounting content, multimedia will be effective and efficient. On the other hand, for quantitative material requiring problem solving, the use of multimedia may not be effective (Butler and Mautz, 1996). In these situations, the use of a step-by-step instruction that allows students to see problems worked out in real time would be considered more effective than multimedia presentations (Burke, James and Ahmadi, 2009). Based on this review of past research into the efficacy of multimedia instruction and the diversity of outcomes, there would appear to be ample opportunities for future researchers to make significant contributions to the field. The overriding conclusion would be that pedagogy must drive educational technology usage rather than the reverse. New technology is always accompanied by unrealistic expectations of its revolutionary advantages and universal applicability. This is followed by indiscriminate application to any number of educational areas. Next may come disappointing and dismal mixed results with some studies indicating improvement but also a similar number of studies suggesting either no improvement over conventional pedagogies or even evidence of these new technologies being less effective than conventional pedagogies. The problem is not with the new technology but with unrealistic "great expectations" of "universal" applicability to all areas of the educational environment.

Confounding this problem is that often the multimedia presentations were not designed using sound multimedia design principles.

Therefore, what is needed is research that examines the educational environments in which the new technologies yield superior results and even more importantly to examine those environments where the new technologies either show no improvement or underperformance over conventional pedagogies. Such research can identify and define the characteristics of the educational environments in which the new technology has evidence suggesting that it is effective as well as to identify and define characteristics of the educational environments in which the new technology has evidence suggesting that it is ineffective. Based on this evidence, educators can utilize multimedia technologies effectively and efficiently.

References

1. Bagui, S. 1998. Reasons for increased learning using multimedia. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, Vol 7, No. 1. 3-18.
2. Bartlett, R. M., S. Cheng, & J. Strough. 2000. Multimedia versus traditional course instruction in undergraduate introductory psychology. Poster presentation. Annual Conference of the American Psychological Association, Washington, DC.
3. Bartsch, R. A., & K. M. Cobern. 2003. Effectiveness of PowerPoint presentations in lectures. *Computers and Education*, 41, 77-86.
4. Beets, S. Douglas, and Patricia G. Lobinger. 2001. Pedagogical Techniques: Student Performance and Preferences. *Journal of Education for Business*. 76. 231-235.
5. Bryant, Stehanie M. and James Hunton. 2000. The use of technology in the delivery of instruction: Implications for accounting educators and education researchers. *Issues in Accounting Education*. Vol. 15, No. 1129-162
6. Burke Lisa A. and Karen E. James. 2008. PowerPoint-Based lectures in business education of student-perceived novelty and effectiveness. *Business Communication Quarterly*, Vo. 71. No 3 277-296.

Резюме

В данной статье мы предлагаем внимания учителей иностранного языка видео технологий, которые являются эффективным средством закрепления учебного материала и развития навыков устной речи и чтение в занимательной форме.

Abstract

In this article, we offer the attention of teachers of foreign language video technologies, which are an effective means of securing a teaching material and the development of oral communication skills and reading in an entertaining way.

Аннотация

Бұл мақалада біз шет тілінің мұғалімдеріне бейнематериалдарға назар аударамыз, олар оқу материалын шоғырландырудың тиімді құралы және ауызша қарым-қатынас, ойын-сауықпен оқу арқылы дағдыларын дамытады.

УДК 37. 013

TEACHING WRITING TO YOUNG LEARNERS

Urevskaya T.G. Sembekova U.D.
Taraz State Pedagogical University, Taraz

Writing is the representation of language in a textual medium through the use of a set of signs or symbols (known as a writing system). It is distinguished from illustration, such as cave drawing and painting, and non-symbolic preservation of language via non-textual media, such as magnetic tape audio.

Writing most likely began as a consequence of political expansion in ancient cultures, which needed reliable means for transmitting information, maintaining financial accounts, keeping historical records, and similar activities. Around the 4th millennium BC, the complexity of trade and administration outgrew the power of memory, [citation needed] and writing became a more dependable method of recording and presenting transactions in a permanent form. In both Ancient Egypt and Mesoamerica writing may have evolved through calendrics and a political necessity for recording historical and environmental events [1].

Writing as a category

Writing, more particularly, refers to two things: writing as a noun, the thing that is written; and writing as a verb, which designates the activity of writing. It refers to the inscription of characters on a medium, thereby forming words, and larger units of language, known as texts. It also refers to the creation of meaning and the information thereby generated. In that regard, linguistics (and related sciences) distinguishes between the written language and the spoken language. The significance of the medium by which meaning and information is conveyed is indicated by the distinction made in the arts and sciences. For example, while public speaking and poetry reading are both types of speech, the former is governed by the rules of rhetoric and the latter by poetics [2].

A person who composes a message or story in the form of text is generally known as a writer or an author. However, more specific designations exist which are dictated by the particular nature of the text such as that of poet, essayist, novelist, playwright, journalist, and more. A translator is a specialized multilingual writer who must fully understand a message written by somebody else in one language; the translator's job is to produce a document of faithfully equivalent message in a completely different language. A person who transcribes or produces text to deliver a message authored by another person is known as a scribe, typist or typesetter. A person who produces text with emphasis on the aesthetics of glyphs is known as a calligrapher or graphic designer [4].

Writing is also a distinctly human activity. Such writing has been speculatively designated as coincidental. At this point in time, the only confirmed writing in existence is of human origin.

Writing systems

The major writing systems – methods of inscription – broadly fall into four categories: logographic, syllabic, alphabetic, and featural. Another category, ideographic (symbols for ideas), has never been developed sufficiently to represent language. A sixth category, pictographic, is insufficient to represent language on its own, but often forms the core of logographies.

Writing is a method of representing language in visual or tactile form. Writing systems use sets of symbols to represent the sounds of speech, and may also have symbols for such things as punctuation and numerals [3].

Definitions of writing systems

Here are a number of ways to define writing systems:

- a system of more or less permanent marks used to represent an utterance in such a way that it can be recovered more or less exactly without the intervention of the utterer.

From *The World's Writing Systems*

- a set of visible or tactile signs used to represent units of language in a systematic way, with the purpose of recording messages which can be retrieved by everyone who knows the language in question and the rules by virtue of which its units are encoded in the writing system.

From *The Blackwell Encyclopedia of Writings Systems*

All writing systems use visible signs with the exception of the raised notation systems used by blind and visually impaired people, such as Braille and Moon. Hence the need to include tactile signs in the above definition.

In *A History of Writing*, Steven Roger Fischer argues that no one definition of writing can cover all the writing systems that exist and have ever existed. Instead he states that a 'complete writing' system should fulfill all the following criteria:

- it must have as its purpose communication;
- it must consist of artificial graphic marks on a durable or electronic surface;

- it must use marks that relate conventionally to articulate speech (the systematic arrangement of significant vocal sounds) or electronic programming in such a way that communication is achieved.

Writing systems are both functional, providing a visual way to represent language, and also symbolic, in that they represent cultures and peoples. In *The writing systems of the world*, Florian Coulmas describes them as follows:

As the most visible items of a language, scripts and orthographies are 'emotionally loaded', indicating as they do group loyalties and identities. Rather than being mere instruments of a practical nature, they are symbolic systems of great social significance which may, moreover, have profound effect on the social structure of a speech community.

Methodical knowledge of the teacher is very important in teaching children to write.

Teaching writing- first of all, is the development of the graphic skill. Like any skill, it is formed as a result of teaching, in the result of formation of abilities and on their basis of performance of some exercises.

It is very important for formation of correcting skill of writing, that the first word which will be written by pupils, were their own words, expressing their supervision, their feelings, their life experience.

Later, when children will seize steady skill of written expression of their own thoughts, written skill will have essential influence on speech, on thinking, on process of expression of thoughts in speech forms.

Learning to read and write the child spends huge physical efforts for a technical aspect of writing.

Children acquire a writing of each letter at a separate lesson. The huge role in teaching how to write belongs to the analysis of letters, its graphic compound elements.

Teaching writing, work on the form of letters is very important, over arrangement of their details which the adults usually don't notice.

When a child enters school, his lifestyle changes gradually, and the success in education straightly depends on his readiness to new educational difficulties.

Teaching children writing, the teacher must accept individual and psychological properties of a child. This point is grotesquely serious and needs the teacher with deep psychological knowledge.

Tips for teaching writing

Teaching writing is important, and it is also difficult. If you give learners the chance to write often, and the chance to revise and refine their writing, you will be building the foundation for successful writing.

Make writing meaningful. Young writers can express themselves about topics that are important to them. These can include their families, special events in the community, topics in social studies, and many more.

The key is to provide students with a balance of guidance and choice; the goal of this balance is to guide them toward interesting and important ideas, and to enable them to find their way to meaningful materials within these topics [3].

Here are a few other tips:

Invite young writers to write freely, without worrying about correctness. Children who are just learning to write can build language structures and expression, even if they use imaginary spellings and strange punctuation.

You can teach young children to spell in many ways, including spelling out loud, spelling games, and crossword puzzles. However, when they write and are too concerned about correct spelling and punctuation, they have difficulty building a deeper, more intuitive (and more fundamentally important) relationship to language.

The central goal of writing at all levels should be effective communication of an idea.

The central rule for teachers of writing should be to create the chance for meaningful communication.

Invite young learners to dictate stories to a "scribe," who could be you, the teacher, a volunteer from the community, or an older student. (Remind the learner to be patient and speak slowly.) The young storytellers can then illustrate their stories. This exercise builds a bridge between speaking and writing.

Ask young learners to write about their own lives and experiences. Whether it's a holiday, or their experience with their grandparents, or any other experience outside the classroom, young writers write best when they write about something they know well.

Engage young writers in short bursts of writing. For children under the ages of 8 or 9, it's very tiring to hold the pencil or chalk, make the letters, and remain focused on the message to be communicated. Writing often, for brief periods, is much more effective than trying to write for a long period of time.

Encourage writers to keep journals or diaries. Writing is one way of structuring thought. Journal writing is important because it's not public. It can represent, for the writer, a chance to write in the most free way. For this reason, if you are planning to collect and review their journals, you should let students know this in advance.

Give writers the chance to revise. Professional writers may spend up to 85 percent of their time revising their first drafts. In classroom writing assignments, it's vitally important to encourage students to write freely, in their own words, and to try to cover all their thoughts on a topic. (Revision is more important for students over the ages of 8 or 9, who have begun to write more naturally to express themselves.)

(When learners can write and revise with computers, using word processing applications, revision is both easier and more effective.

Make opportunities for every imaginable kind of writing. When older learners write about how they considered a mathematics problem, about the way the weather affects the lives of their family members, or about objects and processes that they encounter in science, they are using writing as an effective tool [6].

Publish writing to make it meaningful. Learners' writing can be "published" on the walls of the classroom. It can also be shared with learners in other classes, with families and the community, and with others. When learners write letters to a community leader or a resource expert, whether to ask questions, offer opinions, or simply express appreciation for a visit, they have the chance to write about things that are important to them.

All parents want their children to learn their ABCs. For both children, and for that matter adults, leaning is a heck of a lot easier, and retention longer when it is fun! Here are some creative ways to teach your toddler their ABCs.

Nothing makes learning easier when it is fun, and in this context, you can come up with creative ways to teach your toddler their ABCs [5].

Have your three year old trace over the dots of letters. There is a neurological connection between the tracing and writing; and the information that is being processed in the brain.

Make your own alphabet book with your kids. You can purchase a blank paper book at an educational supply store or you can make one with construction paper and a three-hole punch. Help your child make a page with each letter. You can have him write the letter or find the letter in an old magazine and cut it out. Cut out pictures from an old coloring book or magazine that has words that start with the letter on the page.

Literature

1. Dianne Larsen-Freeman. Teaching English. Methods and Approaches.
2. G. V. Rogova "Methods of teaching English" M. Prosvesheniye 2000.
3. [http:// nadabs.tripod.com/writing/](http://nadabs.tripod.com/writing/)
4. Ya. M. Kolker "Practical methodic of teaching English" 2002.
5. Т.Е.Сакарова "Методика обучения иностранным языкам", Просвещение 2001.

6. Michael McCarthy “Vocabulary”, Oxford University Press, 1995.

Annotation

Writing is the representation of language in a textual medium through the use of a set of signs or symbols (known as a writing system). It is distinguished from illustration, such as cave drawing and painting, and non-symbolic preservation of language via non-textual media, such as magnetic tape audio. It refers to the inscription of characters on a medium, thereby forming words, and larger units of language, known as texts. It also refers to the creation of meaning and the information thereby generated.

Writing is also a distinctly human activity. Such writing has been speculatively designated as coincidental.

Аннотация

Письмо - это представление языка в текстовой среде посредством использования набора знаков или символов (известных как система письма). Оно отличается от иллюстраций, а также несимволическое сохранение языка через нетекстовые носители. Это относится к надписи символов на среде, тем самым формируя слова и более крупные единицы языка, известные как тексты. Это также относится к созданию смысла и генерируемой таким образом информации.

Письмо - также отчетливо человеческая деятельность. Такое письмо было спекулятивно обозначено как совпадение.

Аннотация

Хат - бұл мәтіндік ортада тілдің символдар мен таңбалар жиынтығын пайдалануы. Бұл иллюстрациялардан айырмашылығы, сондай-ақ мәтінді тасымалдағыштар арқылы тілдің символикалық сақталуы. Бұл қоршаған ортамыздағы символдардың жазуы, осылайша мәтіндер деп аталатын сөздерді және тілдің үлкен бөліктерін құрайды. Бұл сондай-ақ мағынасын және осы жолмен жасалған ақпаратты жасау үшін қолданылады.

Хат- адам қызметінің белсенділігі.

УДК 801.25+808.2:802.41.2

ГЛАГОЛ И ВЕРБОИДЫ В РУССКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ, ИХ ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ В РЕЧИ

Асылбекова Ш.И.

Средняя школа Шайкорык, Жамбылский район

Сопоставляемые языки - русский и казахский – относятся к различным языковым системам и семьям. Русский язык - язык флективный, славянской группы индоевропейской семьи, а казахский – агглютинативный, тюркской семьи. Особенности грамматического строя родного языка учащихся национальных школ будут отражаться при изучении ими народного языка другого грамматического строя, ибо родной язык является основой мышления, и всякое понятие у них, в первую очередь, возникает и представляется в образе грамматического строя родного языка. Одно это говорит о наличии не только грамматических, но и семантических расхождений в упомянутых языках. Однако в этих разносистемных языках можно установить и элементы общности [1.2].

1.Актуальность исследования. Учитель русского языка, казахской школы должен наметить пути прочного усвоения глагола. В казахской школе, как известно, преподавание русского языка должно вестись с учетом особенностей родного языка. С

этой точки зрения считается необходимым изучить особенности глагола в русском языке в сопоставлении с глаголом в казахском. Только изучив в сопоставлении грамматические особенности глагол в двух языках можно найти эффективные пути усвоения учащимися глагола [3].

2. Объектом исследования явились теоретические положения о глаголе в русском и казахском языках, данные в академических трудах: особенности глагола в русском и казахском языках в сравнении; категории глагола в русском и казахском языках, а также материалы, связанные с изучением глагола в казахской школе.

3. Предметом исследования является сопоставительная грамматика русского и казахского языков, в частности раздел морфологии, где рассматриваются особенности грамматического строя русского языка в сопоставлении с грамматическим строем казахского языка. В работе освещаются основные особенности глагола, как части речи, исследуются общие обоим языкам языковые факты. Основной упор в исследовании делается на особенности, отличающие один язык от другого.

4. Научная новизна настоящего исследования состоит в том, что изучен значительный теоретический материал по теме «Глагол», проведен сравнительно-сопоставительный анализ в русском и казахском языках.

Глагол как часть речи в русском языке

Глагол — это часть речи, которая обозначает действие и выражает это значение в формах вида, залога, наклонения, времени, лица, выступая в предложении в функции сказуемого.

Понятие действия предполагает определенную временную-протяженность, те или иные изменения [4]. Любые изменения происходят во времени. Значение времени, временной протяженности является характерным признаком любого глагола, хотя различные глаголы выражают действия разной длительности, ср.: Мальчик спит; Девочка бежит; Самолет пролетел мимо нас; Я уже прочитал эту книгу.

Значение действия в глаголе выражается в формах лица, времени, наклонения. Категории рода и числа присущи лишь отдельным глагольным формам. Так, категорией рода обладают только формы прошедшего времени и сослагательного наклонения. Всем без исключения глагольным формам свойственны залоговые и видовые значения.

В сравнении с остальными частями речи глагол имеет самый богатый набор грамматических категорий. В русском языке один глагол способен иметь 138 форм. Многие из форм глагола при каждом употреблении способны выражать до шести грамматических значений. Например, форма строим в предложении Мы строим Дворец спорта выражает значение несовершенного вида, действительного залога, изъявительного наклонения, настоящего времени, 1-го лица, множественного числа [5].

Вербойды в русском языке

Во многих языках различают собственно глагол и вербойды. Собственно глагол или финитивный глагол используется в предикативной функции и обозначает действие не отвлеченно, а во время его возникновения от действующего лица. В соответствии со своей функцией финитный глагол характеризуется тем или иным набором специфически предикативных грамматических категорий (время, вид, наклонение, залог), а во многих языках согласовательными категориями (повторяющимися некоторыми категориями имени и местоимения). Вербойды (по другой терминологии - нефинитивные формы глагола) совмещают некоторые черты других частей речи - существительных, прилагательных или наречий. Вербойды выступают в качестве различных членов предложения, а также в составе аналитических финитных форм и некоторых близких к ним конструкций. К вербойдам относят причастия и деепричастия [6].

Причастие и деепричастие характеризуются известными категориями, свойственными глаголу.

Глагол как часть речи в казахском языке

Категориальное значение

Глагол - знаменательная часть речи, которая обозначает действие, состояние лица или предмета. Глагол отвечает на вопросы что делает? (не істеді? қайтті?), что будет делать? (не істемек?) и что сделал? (не қылды?).

Морфологические признаки

По способу образования глагол может быть непроизводным (негізгі), производным (туынды). Непроизводным глаголом может быть глагол, состоящий из корня или неразложимой основы. Например: жаз(пиши), оқы (читай) и т. д. Производный глагол образуется путем прибавления к основе слова словообразующего суффикса, қол(рука), қол-да (поддерживай).

По своему морфологическому составу глаголы бывают простыми (дара) и сложными (күрделі). Простые: бар (иди), кел (приди). Сложные: оқып шықтым(прочитал), барып келді (сходил) [7].

Основа глагола в казахском языке по внешней форме соответствует форме повелительного наклонения 2-го лица единственного числа.

Глаголы имеют следующие лексико-грамматические категории: положительную (болымды), отрицательную (болымсыз) форму, переходности (сабақты) и непереходности (салт), залог (етіс); грамматические категории: наклонение (рай), время (шақ), лиц ол (жақ).

Вербонды в казахском языке

Причастие (есімше) - это форма глагола, совмещающая в себе грамматически признаки глагола и имен.

Морфологические признаки

Если причастие употребляется в качестве существительного, то оно, как и все субстантивированные имена, обычно принимает аффиксы притяжательности, множественного числа, падежные и личные окончания.

Причастия делятся на три группы: 1) причастие прошедшего времени; 2) причастие будущего времени; 3) причастие переходного времени.

Сопоставительная характеристика глагола русского и казахского языков

Принятым является положение, что глагол — это часть речи, которая обозначает действие и выражает это значение в формах вида, залога, наклонения, времени, лица, выступая в предложении в функции сказуемого. Данное положение о глаголе в русском языке вполне применимо и к казахскому языку. Глагол казахского и русского языков имеют много различий и сходств в своих категориальных значениях [8].

В отличие от русского языка в казахском языке нет грамматической категории рода. Личное местоимение 3 лица ед.ч. ол соответствует русскому « он, она, оно».

В современном казахском языке различают четыре-пять наклонений:

1. Повелительное, 2. Изъявительное, 3. Желательное, 4. Условное, 5. Отглагольно-именное, 1. Изъявительное, 2. Повелительное, 3. Условное, 4. Желательное.

По основному значению казахскому ашық рай соответствует изъявительное наклонение, казахскому буйрық рай – русское повелительное наклонение, казахскому шартты рай – русское сослагательное наклонение.

Казахскому туйық рай и калау рай в русском языке нет прямого соответствия.

Грамматическое содержание категории наклонения в русском и казахском языках, думается совпадает, ибо в том и в другом языке категории наклонения носят характер грамматической абстракции.

В отличие от казахского языка деепричастие русского языка обладает категорией вида. Деепричастие несовершенного вида соответствует настоящему или будущему времени деепричастий казахского языка, а деепричастие совершенного вида- прошедшему времени. Таким образом, мы выяснили, что глаголы русского и казахского языков имеют различия и сходства в своих категориальных значениях. В отличие от русского языка в казахском языке отсутствует категория рода. В казахском

языке различают четыре-пять наклонений, а в русском три, но грамматическое содержание категории наклонения в русском и казахском языках совпадает. В казахском языке в отличие от русского имеется 5 залогов. В русском языке отсутствуют взаимно-совместный и понудительный залог, взаимно-совместное значение выражается глаголами возвратно среднего залога [9].

О богатстве русского и казахского языков сказано и написано многое. И все же не перестаешь удивляться, сколь велики их выразительные возможности, сколь многообразны здесь оттенки насколько тонки между ними грани.

Из сопоставительного исследования глагола в русском и казахском языках вытекают следующие основные выводы: Глагол — это часть речи, которая обозначает действие и выражает это значение в формах вида, залога, наклонения, времени, лица, выступая в предложении в функции сказуемого. Данное положение о глаголе в русском языке вполне применимо и к казахскому языку.

В тюркских языках в узбекском, в казахском и других языках отсутствует категория рода. Это создает определенные трудности у учащихся при формулировании предложений, в согласовании подлежащего и сказуемого, определения и определяемого слова, в употреблении глаголов прошедшего времени. Чтобы правильно употреблять глаголы, необходимо уделить внимание изучению категории рода имен существительных. Когда учащиеся научатся правильно определять род имен существительных, им легче будет согласовывать и употреблять глаголы.

Универсальной оппозицией в системе наклонений является противопоставление прямого наклонения (изъявительного) косвенным (все остальные). Подсистема косвенных наклонений в русском языке включает две формы (сослагательное и повелительное), в казахском - три: шартты рай, калау рай, буйрык рай.

Формы изъявительного наклонения ни в русском, ни в казахском языке специальных морфологических показателей не имеют. Они выступая в системе временных форм, выражают модальные оттенки достоверности, реальности. В обоих сопоставляемых языках глагол в изъявительном наклонении изменяется по лицам. Но изъявительное наклонение в казахском языке во всех временах имеет форму для каждого лица. В русском же языке в формах лица выражается только настоящее и будущее время, а прошедшее не имеет специальной формы для каждого лица.

Категория повелительного наклонения глагола в русском и казахском языках имеет ряд общих моментов: Сходство семантики, выражающей волю говорящего, побуждающую другое лицо стать производителем какого-либо действия [10].

Типологическое сходство образования основных форм (в русском языке преобладает способ агглютинации, который является основным способом словообразования и словоизменения в казахском языке).

В обоих сопоставляемых языках общее значение форм сослагательного наклонения заключается в признаке предположительности, гипотетичности действия.

Сослагательное наклонение в русском языке и условное в казахском языке широко употребляются в различных видах придаточных предложений, выступая не только как средство связи, но и формируя совместно с различным лексическим составом разные дополнительные модальные значения. В казахском языке в отличие от русского в котором имеется 3 залога, имеет 5 залогов. Взаимно-совместного и понудительного залогов в русском языке не существует. В русском языке взаимно-совместное значение выражается глаголами возвратно-среднего залога.

Список литератур:

- 1.Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова.-М., 1976.-187с.
- 2.Авилова Н.С. Вид глагола. Грамматика современного русского литературного языка
- 3.Белашапкина В.А., Земская Е.А. и др. Современный русский язык. М., 1981. -309с.
- 4.Бектуров Ш.К., Бектурова А.Ш. Казахский язык. А., 1994.19-54с.

5. Бектуров Ш.К., Бектурова А.Ш. Казахский язык для всех. А., 2004. 14-23с.
6. Блохина М.Т. Современный русский язык. М., 2002.-101с.
7. Блохина Н.Г и др. Морфология и синтаксис. М., 2004.-187с.
8. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. М.; Л., 1935.-125с.
9. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. М., 1971- 238с.
10. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Л., 1967.-53с.

Аннотация

В статье рассматриваются глаголы и вербоиды в русском и казахском языках, их значение и употребление в речи

Аннотация

Мақалада орыс және қазақ тілдеріндегі вербоидтар және көрсеткіштер, олардың құндылығы мен қолданылуы қарастырылған.

Annotation

In the article Verbodes and Verbodes in Russian and Kazakh Languages, their value and use in Speech

ӘОЖ374.26

АЙТЫС ӨНЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ОРНЫ

Жандосова Ж.Ж.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Ертеде жазу өнері болмағандықтан қазақ халқының әдебиетінің негізгі бір саласы ретінде айтыс өнері туды. Айтыс – қазақтың халық ауыз әдебиетінің әлеуметтік жүгі мол, кең өрісті үлкен бір саласы. Ол суырып салып айтатын тапқырлық, өткірлік мазмұнымен де дараланады. Осындай әлеуметтік мәні зор бір алуан айтыстарды сол кездегі ел өмірінің көркем шежіресі деуге де болар еді. «Айтыс» - қазақтың байырғы төл сөзі, ежелден айтысу, сөз жарысы, өнер бәсекесі ұғымында қолданып келген. Бізде екі адамның бетпе-бет келіп өнер жарыстырып бәсекеге түсуі сөз арқылы да, белгілі бір аспапта кезектесіп күй тартысумен де, қолма - қол шығарып айтылатын өлеңмен болуы да мүмкін. Мұның бәрі «қиыннан қиыстыратын» кәнігі шеберлік, алғырлық пен тапқырлықты керек етеді. Айтыс өнеріндегі ақындарымыз халқының мұратын, арманын, мұң- қайғысын жеткізуге тырысады. Халқының көксеген ойын айтып қана қоймай, ел ішіндегі көкейтесті мәселелерді де жырлап өтеді. Жалпы айтқанда, айтыс өнері – қалың қазақ еліне ұлттық тәрбие береді.

«Айтыс өнеріндегі ұлттық тәрбиенің орны» деген тақырыпты таңдау себебім, біріншіден, күні бүгінге дейін төл әдебиетіміздің төрінен орын алып келе жатқан ұлы өнерге деген басты қызығушылығым себеп болды; екіншіден, осы кезге дейінгі айтыс өнерінде кеңінен қозғалып жүрген келелі мәселе – «ұлттық тәрбие» туралы ұғымды жан - жақты таратқым келді. Бұл тақырыпқа қалам тартып өз көзқарасын айтып өтпеген жазушы немесе ақын кемде – кем шығар. Өз жұмысымды жазу барысында А.Байтұрсынов, М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, Х.Сүйіншәлиев, Е.Ысмайылов, М.Жармұқамедов, М.Ғабдуллин, М.Жолдасбеков, Ш.Қойлыбаев, М.Бұлұтай, сынды т.б. көптеген ғалымдардың еңбектерімен танысып шықтым. Айтыс өнерінде орын алатын ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра отырып, айтыскер ақындарының айтысқан сөз өнерлеріндегі ұлттық идеяның, ұлттық

рух пен ұлттық ділдің және ұлттық тілдің адамзат өміріндегі рөлін және жалпы адамзат ұрпақты ұлттық тәрбиелеудегі маңызын анықтау.

Ғылыми жобамызда көзделген мақсатты айқындамас бұрын, осы кезге дейінгі әдебиет саласында халық мұрасы ретінде зерттеліп, зерделенген айтыс өнерінің зерттелуіне тоқталып өткеніміз жөн. Айтыс – қазақтың ауызекі әдеби-музыкалық өнерінің көлемді және аса құнды салаларының бірі. Ол – суырып-салма ақындық өнерінің жемісі болып табылады. Осы орайда А.Байтұрсынұлының айтыс жайлы тұжырымдары ХІХ ғасыр айтысының табиғатын тануда таптырмайтын өлшем үлгісі. А.Байтұрсынұлы ХХ ғасыр басындағы айтыс күйінен «Жазу жайылған сайын айтыс өлең азайып, құруға бет алып барады» деп хабар береді.

Айтыс түйіні – шындық. Қандай жүйрік, желқабыз, тапқыр ақын болса да шындықтан жалтарып құтылып кете алмаған, оның бәрі де тек шындықпен суарылған аталы сөзге тоқтап бас иетін болған. Бұл тартпас уәж, шындыққа құрылған бір ауыз сөздің жеме-жемде айтыс тағдырын шешіп кететіні де осыдан. Айтыс өнерін ту еткен халқымыздың аяулы ұлы айтыскерлердің бойынан ұлтымызға тән қаншама асыл қасиеттерді байқаймыз. Байқап қарасаңыз осы айтыс өнерінен қарапайымдылықтың, азаматтықтың, сыпайылықтың биік шыңы көріне береді. Жеңген ақын ешқашан жеңдім деп аспаған, мақтанбаған. Жеңілген ақын екі жақтың да айтқанын дәл етіп, қайта айтып беріп отырған, есте сақтау қабілеттері не деген ғажап болған десеңші.

Айтыс – тәуелсіз өнер, ол білімділікті, тапқырлықты, ұшқырлықты талап етеді. Күтпеген жерден қарсылас ақын сөзін найзадай бойлатып, намысыңа тиіп, буынсыз жеріңе пышақ ұрып, буындырып бара жатқанда, керемет сөздер кенеттен жаныңнан табылып, тас қорғаныңа айналып үлгермесе, жадындағы жаттанды сөздер айлаға аспай айдалада қалуы ғажап емес. Табан астында тауып айтқан тапқырлық қана ақынға бедел, абырой әкеледі. Тосыннан айтылатын өлең болғандықтан, айтыс үстінде ұйқасты сөз өрнегін мән-мағынасына сай келтіріп, төрт аяғын тең түсіру онай бола бермейді. [5,312] Ақындар өзі өмір сүрген қоғамның барометрі болған. Бұл ретте олар тіпті сарабдал саясаткерлерден де көш ілгері тұрады. “Ақынның құлағы өзінен қырық жыл бұрын туады” дейтін Кебекбай шешеннің сөзі осындайда ойға оралады. Асылы, айтыс – күнделікті қоғамға үн қосып отыратын өнер. Тәуелсіздік алып, тоталитарлық жүйеден құтылдық-ау дегенде қалың ел өзінің қазығына қайта оралып, қазақшылыққа бет бұрып, айтысқа құшағын айқара ашты. Сол тұста ұлттық идеяны ұлықтауда, салт-дәстүрімізді дәріптеуде, тағылымы мол тарихымызды тануда айтыс өнері өлшеусіз қызмет етті. Ұлтты дүр сілкіндіріп ұйқысынан оятқан айтыс қоғамдық құбылысқа қолма-қол үн қосатын жауынгерлік жанрға айналды. Ғылыми жоба зерттеуімізде «Айтыс өнеріндегі ұлттық тәрбиенің орны» деген мәселені негізге алдық. Алдымен, ұлттық тәрбие деген не? Өз пікірімізге байланысты айтсақ, «ұлттық тәрбие» дегенде, ойымызға ұлттық рух, ұлттық тіл, ұлттық діл оралады. Бүгінгі таңда осы аталған ұғымдарымыз өзіндік мәселеге айналғаны сөзсіз. Ақпарат көздері тұрмақ, бұл мәселелерді қазіргі айтыс өнерінде де көтерері хақ. Мәселен, Мұхамеджан Тазабеков пен Бекжан Әшірбаевтың айтысынан үзінді келтірсек:

Мұхамеджан Тазабеков:

Жалын сөз жас жүректен пайда болар,

Маздаған отты ұштасаң май да жанар.

«Айтыс» деген ауызша кітіпхана,

Әркім естіп, қажетін пайдаланар.

Ақын айтқан сөз жетсін жүректерге,

Құранның сүресіндей ойға қонар.

Ештеңе тіліп айтпас тіл секілді,

Жырлайық, туған елім, бір шетінді. [6, 123]

Айтыскер ақындарымыз жырлағандай, қазақ елінің бірлігі – жастардың қолында. Болашақ жастарымыз ел тізгінін берік ұстау үшін білім шыңына шығып, биік тұғырына

жетіп келеді. Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы көшпенді тұрмысқа бейімделген дала халқы емес. Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы “қызыл идеологияның” қыспағындағы бодан халық та емес; бүгінгі қазақ ұлты – өркениет орталығы саналатын қала халқына айналып, сапалық жағынан көп ілгерілеген ел. Әлемдік тәжірибеде мойындалған бір ақиқат бар. Ол – ел болудың биік мағыналы ұғым екені. Оның іргетасы – мемлекет, анығырағы ұлттық мемлекет. Әділіне көшсек, тек мемлекет құрған ел ғана әлемдік көшке ілесе алады, өзіндік келбеті бар өркениет жасай алады, өз кезегінде өркениет жасай алған ел ғана басқа өркениетті елдермен терезесі теңесе алады. Олай болса, еліміздің тап бүгінгі болмысы мен әлемдік кеңістіктен өз орнын табуға ұмтылысын мемлекетшілдік бастаулары деп айтуға толық негіз бар. Елдік сана дегенде ең алдымен ойға оралатын нәрсе, қазақ елінің мәңгілігі туралы идея. Бұл не деген сөз? Қазақ елінің мәңгілігі туралы идея – біздің тәуелсіз мемлекетімізде жетекші ұлттық санаға айналуы керек деген сөз. Яғни, Қазақ елі – мәңгілік ұлттық идея. Осы мазмұн айтыс өнерінде де негізгі ұстаным, басты тірек болып келеді. Мәселен, Серікзат Дүйсенғазин мен Салауат Исақпаевтың айтысынан үзінді келтірсек:

Серікзат Дүйсенғазин:

Арайлап алаш таңы атады алдан,

Жалындап жүрегімде жатады арман.

Бабалардың ізімен сөз суырсам,

Қасиет дарыр маған сақалардан.

Айтыс деген қазақтың операсы,

Сахнаға жеткен бүгін сахараңнан.

Айтыс деген елшісі татулықтың,

Жалғасқан Сүйінбай мен Қатағаннан.[7, 132]

Айтыскер ақын өсер ұрпақ халық өнері айтысты тыңдап, ұлттық құндылық пен ұлттық рух алса, ұлттың болашағы өсер ұрпақтың саналы бөлып тәрбиеленетіндігін айтып отыр.

Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Сондықтан да ғылыми жоба зерттеуіміздің басты тақырыбын «Айтыс өнеріндегі ұлттық тәрбиенің орны» деп алуымыздың да өз себебі бар. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол сөзсіз ұрпақтар қамы деген ұғыммен үндеседі. Ел болу, мемлекет құру сонау түркі заманынан желісі үзілмей келе жатқан ұлттық арман-аңсар. Ел болу – болашаққа ашылған даңғыл жол. Осы орайда мынадай бір сауалға жауап беру маңызды деп есептейміз. Елдік сананы қалыптастыру үшін неге ұлттық тәрбиені бірінші кезекке қоямыз? Біздің ойымызша, ұлттық тәрбие өзара тығыз байланысты екі бастаудан нәр алуға тиіс. Оның біріншісі, қазақ халқының тарихи тағдыры қалыптастырған мейірім, жарасым, төзім, шапағат, парасат, ізет, бақыт туралы арман-аңсар. Таратып айтсақ, осындай арман-аңсардың мәдениет пен өнерде, салт-дәстүрде, тіл мен ділде, діни сенім-нанымда түрліше көріністері болуы керек. Бұл көріністерді төмендегі айтыскер ақындардың жыр-өлеңдерінен байқауға болады:

Иманғазы Нұрахметұлы мен Балғынбек Имашевтың айтысында:

Балғынбек Имашев:

Сүйекке өтті орыс тілі етімізден,

Ағылшынға ауыстық шетімізден.

Ана тілі арымыз емес пе еді,

Ұятымыз кеткен бе бетімізден.

Айып етпе, ағасы,

Ортаны ойып орыс тілі,

Қазақ тілі бос тұрды.

Егемендік алсақ та,

Халық болдық қос тілді.

Сыртымыздан қараған,
Жау табалап, дос күлді. [8, 156]

Бұл үзіндіде айтыскер ақын өз ана тілімізді терең білмейтін қазаққа орыс тілі мен ағылшын тілі кірікті. «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегендей, өз туған тілімізге деген құрметті ұмытпайық деген ойын дөп басып айтып отыр. Аманжол Әлтаев пен Ақмарал Леубаеваның айтысынан үзінді келтірейік. Аманжол ақын қазақ халқының салт – дәстүрін дәріптейді. Ұрпаққа үлгі болсын күн бүгінгі,

Түрерсің таң атқанда түңлігінді.

Ер жеткен ұл мен қызда рух болса,

Ешқашан қанатпайды кіндігінді [9,12].

Аманжол Әлтаев пен Ермек Жұматаевтың айтысы: Аманжол Әлтаев:

Ермек -ау, жылылық бар есімінде,

Кең пішкен береке бар кесімінде.

Жетімдердің тағдырын ойлап айтқан,

Ақыл бар, өнеге бар шешімінде.

Іңгәлап дүние есігін ашқан сәби,

Жүрмесін өзгелердің есігінде [10, 23].– дей келе, ақын қазақ балаларының жетімдікті көрмей, әр баланың өз бесігінде тербеліп, бақытты жанұясы болғанын тілейді. Мұхтар Қуандықов пен Сара Тоқтамысованың айтысынан үзінді келтірсек:

Сара Тоқтамысова:

Өткен күн болашақтың жағар мәнін,

Ұлағаты ұлт болып ағарғаның.

Ерлігін бабамыздың өлең етсем,

Сілкіністер сезілер санаңда мың [11, 196].- деп Сара ақын қыз ата-баба мұрасын ұлықтап, ерлік үшін күрескен бабаларымызды құрметтеуге үндейді. Екіншісі, бүгінгі тарихи кезең аясындағы нақты бастан кешіріп отырған қоғамдық-психологиялық ахуал. Бірінші жағдайға қатысты ойымызды одан әрі өрбітер болсақ, халықтың мәдениеті мен әдебиеті, өнері мен салт-дәстүрі, тілі мен ділі, сенім-нанымы мен діні дегенде тарихтың сүзгісінен сараланып өткен рухани құндылықтарға басымдық сипат берілуі керек. Мұның өзі қоғамның тарихи, психологиялық даму бағытында екінші мәселенің де оң шешімін табатын жолмен ілгері басуына кепіл бола алар еді.

Ұлттық тәрбиелеуде ең негізгі нысаны – білім нәрі. Болашақ ұрпақты білім арқылы тәрбиелеудің әлемдік озық үлгілеріне арқа сүйегеннен ұтпасақ, ұтылмайтынымыз анық. Сонда ғана біз бәсекелестікке қабілетті жас ұрпақ тәрбиелеуге қол жеткізе аламыз. Халықаралық деңгейдегі білімнің басты ерекшелігі – күшті нарықтық бәсекеге қажет кадр даярлау болса, оның алғы шарты білім арқылы тәрбие берудің ішкі механизмін қалыптастыратын жүйе құру деген сөз. Мұны дүниежүзілік тәлім-тәрбие берудің озық тәжірибелерін игермей ұлттық тәрбие идеясын толыққанды жүзеге асыра алмаймыз. Шын мәнінде тәуелсіздік дегеніміздің өзі ұлттық мәдениеттің сақталуы және халыққа рухани қызмет ету әлеуеті емес пе?! Келешекте жалпы орта білім ордаларында бағдарламаға сай «Ұлттық тәрбие» деп аталынатын пән енгізілсе, жас ұрпақты ұлттық рухтың, тіл мен ділдің алтын қазығы саналатын ұлттық тәрбиелеуде ұтарымыз көп.

Бүгінгі таңда белең алып жатқан және ақпарат көздерінде күрделі тақырыпқа айналып, негізгі көтеріліп жүрген мәселе, ол - жастар арасындағы жат қылықтар – нашақорлық, жезөкшелік, маскүнемдік, бұзақылық, екіжүзділік. Осы сияқты жат әдеттерді ауыздықтау мәселесі де ұлттық тәрбиенің басым бағыттарының бірінен саналады. Бұл жат қылықтарды ақындар өз жырларында былайша сөз етеді. Аманжол Әлтаев пен Жәкен Омаровтың айтысынан үзінді:

Жәкен Омаров:Ал, әуелде Адам Ата – ұлық бабам,

Нәпсісін зікірменен құлыптаған.

Өсиет тыңдап жұртым әр айтыстан,

Жүрсе екен қсиетін біліп ғалам.
Құранның түскені рас анық көктен,
Алланың әмірі мен дәріпті еткен.
Уаһидті Жәбірейіл мезгілімен,
Мұхаммед пайғамбарға алып жеткен.
Құраннан алты харам көрдім, аға,
Қоғамда біздің мына дамып кеткен.
Дертінді кәләм шариф анық басар,
Оқыған ғалым жұртқа жарық шашар
Жегенде доңыз етін, сол хайуанның,

Мінезі мен құлықы қалыптасар [14, 44].– деп айтыскер ақын екіжүзділік пен арам пиғылды жаман әдеттерден тиылып, иман жүзді жұртымыз көп болғанын қалап отыр. Жоғарыда келтірілген үзіндіден ақынның жас ұрпақтың есірткі, арақ сияқты зиянды әдеттерден бойын аулақ ұстап, білімі мен санасы толық бірегей тұлға болып қалыптасса деген ойын байқаймыз. «Жалын сөз жас жүректен пайда болар,

Маздаған отты ұштасаң май да жанар
Айтыс деген ауызша кітапхан,
Өркім естіп, қажетін пайдаланар.
Ақын айтқан сөз жетсін жүректерге,

Құранның сүресіндей ойға қонар» деген ақын Мұхамеджан Тазабековтың сөзімен қорытындылай келе, ойымызды төмендегідей түйіндесек.

Қысқаша айтқанда, ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Мақсаты – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Міндеті – мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің діңгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу; қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру; бүгінгі қазақ елінің индустриялық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу; білім және мәдени рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету; қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру. Айтыскер ақындарымыз ауызша кітапханасы арқылы өз жұртын рухани құндылықтарымен ұлттық рухта тәрбиелейтіні анық.

Айтыс өнерінде орын алатын ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра отырып, айтыскер ақындарының айтысқан сөз өнерлеріндегі ұлттық идеяның, ұлттық рух пен ұлттық ділдің және ұлттық тілдің адамзат өміріндегі рөлін және жалпы адамзат ұрпақты ұлттық тәрбиелеудегі маңызын анықтауды өз жұмысымызда негізгі мақсатқа ала отырып, көзделген өзекті мәселелерге жеттік деп ойлаймыз. Ол мәселелер: айтыстың ешқашанда ұлт тарихынан өшпейтін өміршең өмір екендігін таныту; мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің діңгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу; қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру; бүгінгі қазақ елінің индустриялық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеудегі орнын айқындау; білім және мәдени рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету; қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру. Осы жұмыстың нәтижесі ретінде ғылыми жобамыз арқылы мынадай ұсыныстарды алға тартамыз.

- ұлттық тәрбиені дамытудың ғылыми негізделген тұжырымдамасын жасау;

- болашақта ұлттық тәрбиені дамыту үшін ғылыми негізделген тұжырымдар жасау;
- келешекте жалпы орта білім ордаларында бағдарламаға сай «Ұлттық тәрбие» деп аталынатын пән енгізу;

Бұл мәселелер ғылыми жоба зерттеуіміздің ең негізгі ұсынысына айналып отыр. Расында да, болашақта ұлттық тәрбиені дамыту үшін ғылыми негізделген тұжырымдар жасалса, қазақ елі үшін жақсы игі іс болар еді. Келешекте жалпы орта білім ордаларында бағдарламаға сай «Ұлттық тәрбие» деп аталынатын пән енгізілсе, жас ұрпақты ұлттық рухтың, тіл мен ділдің алтын қазығы саналатын ұлттық тәрбиелеуде ұтарымыз көп.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жолдасбеков М. *Сөзінің арасына қыл сыймасын. Көкейкесті. Әдебиеттану. Қазіргі айтыс: дәстүр келешегі.* – Астана: Күлтегін, 2003. 3-кітап. -4 б.
2. Жұмабекова Г.А. Қазақ әдебиетіндегі айтыс өнерінің өзіндік өрнегі. // [http:// www news:kz.ru](http://www.news:kz.ru).
3. Жармұқамедов М. Айтыс өнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. - 313 б.
4. Көкетаев Т. Қазіргі айтыстың кейбір жетістіктері мен кемшіліктері. Көкейкесті. Әдебиеттану. Қазіргі айтыс: дәстүр келешегі. – Астана: Күлтегін, 2003. 3-кітап. –74 б.
5. Жолдасбеков М. *Алғы сөз. Қазіргі айтыс.* – Астана: Күлтегін, 2004. 1-кітап. – 312б.

Аннотация

Мақалада қазақ халқының айтыс өнеріндегі ұлттық тәрбиенің орны мен айтыс өнерінің қыр сыры айтылған.

Annotation

The article tells about the place of national education and aitys performance in the aitys of the Kazakh people.

Аннотация

В статье рассказывается о роли айтыса национального воспитания и деятельности в жизни казахского народа.

УДК: 47.256

ТЕХНОЛОГИЯ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ибраева Г.С.

Средняя школа Жасоркен, Жамбылский район

Вопрос о дифференцированном обучении теоритически хорошо разработан. На данном этапе работы я постараюсь изложить вопросы практического применения технологии, а именно: как лучше разделить их на подгруппы и установить причины, по которым ребенок не успевает по предмету; как методически правильно построить урок; как организовать постоянную работу с хорошо успевающими учениками; как проводить проверочные работы и оценивать их; исходя из каких критериев отбирать учебный материал для каждой группы и как предъявлять его. Дифференцированный подход к обучению играет большую роль в освоении знаний учащимися на уроках русского языка. Основная задача дифференцированного обучения - вовлечь в работу каждого ученика, помочь «слабому», развивать способности «сильных». Дифференцированная работа требует предварительного деления учащихся на группы

(варианты) по уровню обучаемости.

А). Характерные особенности групп (вариантов) и задачи по работе с ними:

1.вариант-школьники с устойчивой высокой успеваемостью, имеющие достаточный фонд знаний, высокий уровень познавательной активности, развитые положительные качества ума: абстрагирование, обобщение, анализ, гибкость мыслительной деятельности. Они гораздо меньше, чем другие, утомляются от активного, напряженного умственного труда, обладают высоким уровнем самостоятельности. Поэтому, работая с ними, необходимо предусмотреть тщательную организацию их учебной деятельности, подбор заданий высокой трудности, соответствующих ихвысоким познавательным возможностям, Задача - особого внимания требует воспитание у этой группы ребят трудолюбия и высокой требовательности к результатам своей работы.

2.вариант - школьники со средними учебными возможностями. При работе с этой группой главное внимание необходимо уделять развитию их познавательной активности, участию в разрешении проблемных ситуаций и уверенности в своих познавательных возможностях. Необходимо постоянно создавать условия для продвижения в развитии этой группы школьников и постепенного перехода части из них на работу **по** 1 варианту.

Задача - развивать их ..огобности, воспитывать самостоятельность, уверенность в своих силах.

3.вариант учащиеся с пониженной успеваемостью в результате их педагогической запущенности ил.; .^эких способностей (читают плохо, не говорят, плохо запоминают и т.д.). Задача - уделить особое внимание, поддержать, помочь усваивать материал, работать некоторое время только с ними на уроке, пока 1 и 2 варианты работают самостоятельно, помогать усваивать правило, формировать умение объяснить орфограмму, проговаривать вслух, го есть работать с учащимися отдельно. Вот некоторые примеры дифференцированного подхода.

Урок в 6 классе по теме « Словообразование. Буква 0 - А в корнях КОС - КАС

Урок начался с проверки усвоения ранее изученного по теме «Чередование гласных в корне слова». Вызванная с этой целью к доске ученица (1 группа) готовит таблицу к ответу, заполняет собственными примерами :

От последующей согласной	От суффикса	От ударения
Лож-лаг:Предложить предлогат:.	-Бир-бер, тир-тер, пир- пер, стил-стел, мир- мер	Гор - гар: выгорел - загар, загарелый нагар
Приложи - пригательное; рос, раст (ращ); выросли-растение; заросли- выращен; росток- отрасль;	собирать-соберу; вытирать- стереть; запипать-запереть; замирать-замереть;	зор-зар; зарево-зарница; зори- озарился

Остальные учащиеся 1 и 2 группы работают по тексту .

Задание : 1. Вставить пропущенные буквы, графически объяснить орфографию

-Сгруппировать по правилам

-Дописать недостающие определения и объяснить.

-Составить схемы 3-х последующих предложений.

Текст: Как чудес...но в лесу ран...им осен...им утром! Везде ж,..лтый цвет. Деревья горят(...) огнем, **Я** заб...раюсь в лесную глушь. Вот на (...) березу садится дятел и тихонько к,..сается ствола клювом. С дерева падают и медленно л...жятся на землю (...) листья.

Учащиеся 3 группы с учителем пишут объяснительный диктант, объясняют устно и графически : Я шел сквозь заросли кустов. У ног моих тянулась равнина. На далеком горизонте угасала бледная заря. У дороги правильными рядами росли старые сосны.

Для проверки используется кодоскоп (текст с графическим обозначением). Затем проверяется работа 1 и 2 групп (кодоскоп). В объяснении и группировке орфограмм участвует 3 группа. Прослушивается ответ ученицы у доски, по составленной таблице дает связный рассказ о правописании орфограмм в корне. 2 часть урока начинается с разрешения проблемной ситуации, с которой столкнулись ученики 1 и 2 вариантов: в тексте встретилось слово на неизвестное правило -к - сается. Учитель спрашивает, как написали и почему. На доске открывается запись: касательная-прикоснуться; касаюсь - прикосновение; прикасаться - соприкоснулись.

Графического объяснения нет. Ученики (все) наблюдают и делают правильный вывод, сами дают графический комментарий. Вывод повторяют ученики 2 и 3 групп. Вопросы классу: - Какое значение у слова «касаться»? Учитель дает (устно) предложения для анализа: **Чайки, опускаясь к воде, едва касались ее, В беседе он коснулся последних событий. Дело касается всех нас.**

Ученики раскрывает 3 различных значения слов, отмечает, что это слово многозначное. 1 и 2 группы - задание: выписать предложения, расположив их группами в соответствии со значением слова «касаться», указать прямое и переносное значение слова, графически объяснить написанное.

3 группа: найти среди 4-х слов каждого столбика одно лишнее, списать, вставить пропущенную букву и графически объяснить. Затем ответить на вопросы:

- Что общего в словах 1 столбика ?

- К а к о е лишнее и почему?

- В какой следует включить ?

Лош – ди, заж – гала, р - стение

Р – дами, доб – раемся, р - сток

Пок – зались, ст – рается, выр - сти

Прик – снулись, предл - жения, ср - щение

Ученикам, закончившим задание 1 и 2 групп, предлагается дополнительное: дать словообразовательную цепочку слова «преподавательница», а затем разобрать его по составу. Проверяются задания 1 и 2 групп, ученики 3 группы следят по учебнику, принимают участие в объяснении того, что сделано 1 и 2 группами. Оценивается работа нескольких учащихся, в том числе за ответ у доски и еще 4-х учеников, за работой которых наблюдал учитель.

В начале урока, как мы видим, сильная ученица (группы) составляет обобщающую таблицу по теме «чередование гласных в корне слова» и дает связный ответ по таблице. Остальные учащиеся (1 и 2 групп) выполняют самостоятельную работу по тексту на основе логических внутрипредметных связей: орфография - с группировкой орфограмм; синтаксис и пунктуация - с составлением схем и лексических заданий творческого характера (подбор подходящих по смыслу определений и обстоятельств).

Слабые ученики 3 варианта, работающие под моим руководством решают, главным образом, задачи орфографического характера: наряду с только что изученными чередующимися гласными повторяются безударные гласные, проверяемые ударением, непроверяемые гласные, гласные после шипящих в корне, сомнительные согласные, гласные в окончаниях существительных. Под руководством учителя также группируют орфограммы, рассуждают, доказывая правильность написания, что способствует развитию связной речи. Особое внимание в работе с этой группой детей уделяю внимание на формирование навыков самоконтроля и самопроверки по контрольному тексту, данному через кодоскоп, с полным графическим комментарием.

Во 2 части урока весь класс решает проблемную ситуацию, связанную с правописанием КОС - КАС, а затем при закреплении задания снова дифференцирую. Закрепляя изученную орфограмму 3 группа наряду с этим повторяет ранее изученное чередование гласных (сначала слушали ответ сильной ученицы). А задание найти в каждом столбике лишнее слово формирует умение анализировать, сравнивать явления,

устанавливать общее и различие между ними, способствует развитию самостоятельности, логического мышления. Учащиеся 1 и 2 групп, выполняя орфографическую задачу, одновременно дифференцируют слова по лексическому значению, отмечают прямое и переносное значения слов. В проверке работ принимает участие весь класс, и ответы по заданиям сильных учеников готовят к подобной работе учащихся 3 группы. Все шестиклассники активно работали весь урок, испытывали чувство удовлетворения от результатов собственного труда.

Дифференцированные задания по теме «**Безударные** гласные в корне, проверяемые ударением».

В...щевой, в...лна, гр...ница, д...ржать, др...бить, зам. рзать, зн...мена, к...тать, к...дать, к...вер, к...лыдо л...скать, л...вша, л...чить, м...сленка, м...нять, нар...дить, н..., мой, оз...ро, ос...нь, п...хать, п...хучий, пр...мой, п...терка, с...бор.

Задание 1 - го уровня: - Обозначьте в словах корень и вставьте пропущенные буквы.

-К пяти существительным подберите проверочные слова.

Задания 2-го уровня: - Обозначьте в словах корень, вставьте пропущенные буквы;

рядом с глаголами запишите проверочные слова.С выделенными словами составьте простые предложения.

Задания 3 - го уровня: - Выпишите любые 15 слов, обозначьте в них корень, поставьте ударение, в скобках напишите проверочные слова.

- Со словом ребро составьте несколько предложений с учетом его значений.

Проверьте себя по словарю. Разноуровневые задания.

З...вут в п...ход м... ря и г...ры,

Шумят з...леные л...,са,

Лугов, п...лей, озер пр...сторы

Нам открывают чуд...са.

А.Коваленков

Задание 1- го уровня: Вставьте пропущенные буквы, подберите проверочные слова и записать их в скобках.

Задание 2-го уровня: Вставьте пропущенные буквы, рядом в скобках напишите проверочные слова. Подчеркните основы предложений. Сколько их ?

Задания 3- го уровня: Вставьте пропущенные буквы, рядом с ними напишите проверочные слова. Разберите по составу слово открывают, подберите как можно больше однокоренных слов. Заключение: Таким образом, систематически реализуя идею развивающего обучения и используя дифференцированный подход к обучению, учащиеся становятся активными и самостоятельными на уроках. Знания их пополняются, идеи развиваются. Используя дифференцированный подход в обучении, я заметила динамику развития учащихся по следующим показателям :

1.интерес к учению;

2.поиск познавательней деятельности;'

3.развитие общения с другом;

4.взаимообучение и самообучение.

Обобщив результаты работы по данной теме, я пришла к выводу, что у ребят появился интерес к таким формам учебной деятельности как индивидуальная, парная, групповая. Применяя элемент разноуровневой технологии в учебной деятельности, учащиеся стали проявлять больше инициативы в изучении предмета: повысилась грамотность письма, учащиеся стараются преодолевать трудности, видеть проблемные ситуации и устанавливать пути их разрешения. Работая в парах, группах, учащиеся ставят цель к выполняемой работе, выдвигают гипотезы и делают выводы, учатся быть коммуникабельными, учатся помогать друг другу, поддерживать, разъяснять, производить самопроверку, взаимопроверку, самостоятельно работать в любой

ситуации.

Результаты моей деятельности также проявились и в том, что учащиеся умеют производить комплексный (частный) анализ текста, определять тип и стиль речи, доказывать, приводя примеры из текста по лексике, синтаксису, находя образные средства выразительности, группировать орфограммы и пунктограммы, объяснять их, определить средства связи между предложениями. На более высоком уровне выполняются учащимися и творческие работы. Все это и необходимо для участия в мероприятиях и внутришкольного и городского масштаба. С этим материалом я выступала на методическом семинаре в коллективе. По данной теме проведено несколько открытых уроков внутри школы. Многие учителя одобрили мой опыт, взяли на вооружение, и был дан для повышения учебной мотивации учащихся, развития познавательной активности.

Список использованной литературы:

1. Ващенко А.А. Дифференцированный подход к учащимся
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. - М. Педагогика . 1983 - т.4ю -358.
3. Давыдов В.В Проблемы развивающего обучения. - М., 1986.
4. Дьяченко В.К. Организация структуры учебного процесса и его развитие. -М., Педагогика
5. Ж.А. Караев, Ж.У. Кобдикова «Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода» - Алматы, «Жазушы», 2005г.

Аннотация

В статье рассмотрено технология дифференцированного обучения на уроках русского языка.

Аннотация

Мақалада орыс тілі бойынша сараланған білім беру технологиясы қарастырылған.

Annotation

The article considers the technology of differentiated education in Russian language lessons.

УДК 801.14

К 90

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАЛЛИГРАФИЧЕСКОГО НАВЫКА

Кульбаева А.Т.

Средняя школа имени Б.Кейкиева, Жамбылский район

Попросите любого школьника назвать свои самые нелюбимые предметы и, я уверена, в большинстве случаев будут названы письмо и русский язык. А почему? Потому что самая страшная, а порой непреодолимая проблема, с которой приходится сталкиваться каждому ребёнку - проблема красивого письма. О том, как её решают и пойдёт речь.

С первых дней поступления ученика в школу его начинают обучать тем первоначальным навыкам письма, без которых дальнейшее обучение и приобретение знаний было бы невозможно.

Специфика письма заключается в том, что оно имеет две стороны – графическую и орфографическую. Ребёнок должен научиться писать чётко, довольно быстро и одновременно грамотно (соблюдая правила орфографии).

Графические навыки письма (овладение формой букв, безотрывностью соединений, скоростью письма) – это один из видов двигательных навыков. При первоначальном овладении этим навыком наблюдается: большое мышечное напряжение, несогласованность работ некоторых групп мышц и глаз, небольшая скорость выполнения заданий, большое напряжение всех сил ребёнка при выполнении письменного задания.

При обучении письму важно опираться на принцип учёта индивидуальных особенностей детей: хорошо знать способности детей к письму, учитывать особенности зрения детей, замечать отклонения в моторике (подёргивание руки во время письма, дрожание пальцев, частая смена положения тетради и руки на столе и др.). Учитель должен видеть каждого ученика не в общих, а в конкретных его действиях. В организации обучения графическим навыкам письма следует знать:

1. Учёт закономерностей формирования навыка письма и возможностей детей при овладении им.

2. Создание наилучших условий для формирования прочного, чёткого, разборчивого и достаточно быстрого письма.

3. Учёт современных требований к письму/1/.

С начала обучения надо выработать такой навык письма, который потребуется в дальнейшем, выработать привычку правильно сидеть, правильно держать ручку при письме, правильно держать и передвигать тетрадь во время письма. Двигательный навык письма формируется медленно. Быстрее он развивается в первые два года обучения, а затем идёт постепенное нарастание скорости письма. Этот навык достигает стадии значительной автоматизации только после 7 – 9 лет обучения. Письмо на первых порах связано и со значительным эмоциональным напряжением. Ребёнок очень переживает первые трудности и неудачи. На первых порах обучения письму затрата физических и духовных сил часто не приводит к желаемому результату. Рука как бы не слушается ребёнка, так как движение пальцев, кисти и предплечья не согласованы.

Сначала ребёнок совершает относительно короткие движения в процессе письма, стремиться быстрее прервать движение. Однако даже в самом начале обучения ребёнок способен без отрыва и без особого напряжения писать отдельные буквы, а к концу года и целые слова из 4 – 5 букв.

В первом классе скорость письма очень невелика – 4-5 букв в минуту. Но постепенно нарастает и к концу первого года обучения увеличивается в несколько раз, достигая 20-25 букв в минуту. Дальнейшее развитие навыка письма зависит от требований, которые предъявляют к письму учащихся учителя русского языка, от индивидуальных интересов учащихся, скорости их движений, влияния почерка окружающих на почерк учащихся и т.д.

Наблюдения показывают, что значительная часть учителей на уроках русского языка не уделяет должного внимания формированию каллиграфического навыка. Слабо отрабатывается графическая форма букв, рациональные способы соединения, наклон. Сводя на минимум специальные упражнения, направленные на обучение детей языковому, ритмичному, ускоренному письму, столь необходимые в школе.

Методы обучения должны несколько опережать возможности детей и формировать у них навык письма. Так, если ребёнок стремиться отрывать ручку при написании отдельных элементов или букв, надо требовать от него большего усилия, чтобы он научился писать слог безотрывно. Если у детей в первоначальном овладении навыков слаб зрительный и особенно двигательный контроль, то надо с самого начала развивать эти способности.

Всякий навык формируется и закрепляется в процессе упражнений. Они должны быть организованы так, чтобы каждое новое упражнение отрабатывало и закрепляло навык письма. Поэтому упражнения только тогда будут совершенствовать навык письма, когда они будут осуществляться осознанно. Учитель, предъявляя учащимся

требования к письму, разъясняет, почему они должны писать наклонно, безнажимно, безотрывно. Часть наиболее важных требований формируется как правила письма. Их немного, и они чётко сформулированы.

Вот примерные правила:

- Надо писать с наклоном;
- Надо писать легко, не нажимая на ручку;
- Слог следует писать, не отрывая ручки;
- Писать буквы и слова на одинаковом расстоянии друг от друга;
- Писать чётко, ровно, без помарок /2/.

Каллиграфически правильное письмо содействует воспитанию навыков культурного труда. Небрежное и неразборчивое письмо ухудшает орфографию школьника; при небрежном письме обучающийся относится к выполнению работ не вдумчиво, не замечает своих ошибок. Неудачное выполнение письменных упражнений в начале обучения часто переживается учеником как доказательство непосильности для него предлагаемых заданий. Он начинает сомневаться в успешности своей деятельности. Считая полученные задания очень трудными, он принимается за их выполнение неохотно, иногда с жалобами, что он не умеет и не знает, что и как надо делать. Если же неудачи продолжаются длительное время, то школьник привыкает к недостаткам своего письма и начинает относиться к ним равнодушно. Поэтому важно с первых занятий обеспечить успешность выполнения письменных упражнений всеми обучающимися и на этой основе воспитать у них правильное отношение к этим упражнениям. Нужно создать педагогически, методически, психологически такую активную развивающую среду, которая, с одной стороны, будила бы дремлющие в ребёнке задатки, с другой – поощряла бы их первые проблески успешности /3/.

Первостепенное значение при обучении письму имеют показ учителем процесса письма и объяснение способов написания букв, слогов, предложений. Это и есть основной приём обучения каллиграфическим навыкам письма. Писать образец на доске учитель должен так, чтобы все ученики видели, как учитель пишет. Другим приёмом при обучении письму следует считать списывание учащимися с готового образца – образца учителя на доске или в тетради. Это очень старый приём, основанный на том, что учащиеся подражая воспроизводят образец письма. Для этого мы используем «Прописи» по обучению грамоте. Хороший образец письма учителя влияет на письмо учащихся не только через сознательное копирование – это образец ещё и для неосознанного подражания, которое в младшем возрасте очень выражено.

Копировальный способ. Его следует применять ограниченно в связи с тем, что обведение осуществляется учащимися без достаточного осознания процесса письма и даже видение формы букв. Иногда ученик может обвести букву, элемент не в нужном направлении. Однако при копировании ученик упражняется в выполнении правильного движения: пропорция, размах, размер, направление, форма. Обведение по образцу упражняет двигательные представления.

Письмо в воздухе или воображаемое обведение образца. Здесь дети не просто опираются на двигательные ощущения, но и на зрительно воспринимаемый образец. Воображаемое письмо проводится или по написанному учителем образцу на доске, или вслед за письмом учителя на доске. Учащиеся могут писать буквы и соединять их вообще без образца, по памяти, писать в воздухе, держа руку в руке. Такие упражнения оживляют процесс обучения, помогают восприятию форм, привлекают внимание ученика, вызывают интерес к письму, разнообразят форму обучения.

Письмо под счёт в определённом ритме. Такой приём применим при письме отдельных букв или слогов, иногда и слов. Учитель считает, что учащиеся должны успевать писать в заданном ритме. Цель такого упражнения – дать учащимся почувствовать, каким плавным и размеренным должно быть письмо, т. е. создать представление о правильном движении руки в процессе письма. Письмо под счёт не

только способствует выработке плавности и ритмичности движения руки во время письма, но и помогает выработке приблизительно одинаковой скорости письма у всех учащихся в классе.

Анализ формы букв может осуществляться по-разному. Можно анализировать форму буквы, раскладывая её на составляющие, зрительно выделяемые элементы. Учитель должен помнить, что поэлементный анализ не позволяет рассмотреть формы буквы и особенностей её написания. Поэтому учитель вслед за объяснением, как писать букву, выделяя основные элементы движения, объясняет особенности формы буквы, размер соотношения элементов.

Одним из приёмов обучения графическим навыкам письма можно считать введение в обучение правил, которые учащиеся должны хорошо знать. Это способствует сознательному овладению навыками письма. Сознательное усвоение особенно необходимо тогда, когда навык ещё совершенствуется, не стал автоматизированным. Каждый ученик должен усвоить эти правила и применять их на практике.

В 1 классе вводятся сначала правила, касающиеся посадки, положения тетради, затем уже правила, непосредственно связанные с процессом письма:

- 1) буквы в словах надо писать с одинаковым наклоном;
- 2) необходимо писать буквы в словах на одинаковом расстоянии друг от друга;
- 3) буквы в словах надо писать одинаковой высоты;
- 4) писать надо быстро и красиво;
- 5) слог пишется безотрывно /4/.

Правило – писать надо красиво – является как бы выводом из предыдущих. Что значит писать красиво? Писать чисто, без помарок, не заходить за поля, писать ровно и наклонно, не обводить буквы дважды. Ещё одним приёмом обучения можно считать приём ошибочного написания для того, чтобы дети сами увидели, в чём ошибка, почему буква, слог, слово написаны неправильно и нашли ответ, как не допустить таких ошибок. Общую для всех ошибку учитель выносит на доску. Учитель ещё может применить приём взаимопроверки. Дети любят оценивать работу соседа и часто видят чужую ошибку. Учитель должен ориентировать детей не на оценку работы, а на помощь: помочь увидеть недостаток и объяснить, как его исправить. Таким образом для того, чтобы сформировать у учащихся каллиграфические навыки необходимо систематически работать над этим, опираясь на разработанные современные эффективные методики обучения письму /5/.

Список литературы:

- 1.Н.Г. Агаркова. Основы формирования графического навыка у младших школьников//Начальная школа. – 1999.
- 2.Е.В. Гурьянов. Развитие навыков письма у школьников. - М.; Просвещение,1940.
- 3.Д.Н.Богоявленский. Психология усвоения орфографии. – М.: Просвещение, 1966.
- 4.Е.Н Соколова, О.Т. Тарасова. Обучение чистописанию.- М.Просвещение, 1969.
- 5.Психология и методика обучения письму в букварный период = очерки /
6. Е.В. Гурьянов, М.К. Щербак. – Москва: АПН РСФСР, 1950. – 162 с.

Аннотация

Формирование каллиграфического письма имеет большое педагогическое и общественно – воспитательное значение. Заботясь об аккуратности и чёткости письма школьника, учитель воспитывает у них аккуратность, трудолюбие, добросовестное и старательное отношение к любой работе, уважительное отношение к любой работе, способствует их эстетическому и нравственному воспитанию.

Аннотация

Каллиграфиялық хаттың қалыптасуы үлкен педагогикалық және әлеуметтік маңызға ие. Оқушы хаттарының дәлдігі мен анықтығына қамқорлық жасай отырып, мұғалім оларды тәртіптілік, еңбекқорлық, кез-келген жұмысты адал және мұқият атқарады, кез-келген жұмысқа құрметпен қарайды, эстетикалық және адамгершілік тәрбиесіне ықпал етеді.

Annotation

The formation of a calligraphic letter has a great pedagogical and social significance. Caring for the accuracy and clarity of the student's letter, the teacher educates them in orderliness, diligence, conscientious and diligent attitude to any work, respectful attitude to any work, contributes to their aesthetic and moral upbringing.

УДК 372.882.116.11

М 75

РАЗВИВАЮЩИЕ ИГРЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Молдатаева А.С.

Средняя школа Енбек, Жамбылский район

Поиск новых форм и приемов обучения в наше время – не только закономерное, но и необходимое. И это понятно: в свободной школе, к которой мы идем, каждый не только сможет, но и должен работать так, чтобы использовать все возможности собственной личности. В условиях гуманизации образования существующая теория и технология массового обучения должна быть направлена на формирование сильной личности, способной жить и работать в непрерывно меняющемся мире, способной смело разрабатывать собственную стратегию поведения, осуществлять нравственный выбор и нести за него ответственность, т.е. личности саморазвивающейся и самореализующейся.

В школе особое место занимают такие формы занятий, которые обеспечивают активное участие в уроке каждого ученика, повышают авторитет знаний и индивидуальную ответственность школьников за результаты учебного труда. Эти задачи можно успешно решать через технологию игровых форм обучения. Игра имеет большое значение в жизни ребенка, имеет то же значение, какое у взрослого деятельность, работа, служба. Игра только внешне кажется беззаботной и легкой. А на самом деле она властно требует, чтобы играющий отдал ей максимум своей энергии, ума, выдержки, самостоятельности.

Дети повторяют в играх то, к чему относятся с полным вниманием, что им доступно наблюдать и что доступно их пониманию. Уже потому игра, по мнению многих ученых, есть вид развивающей, социальной деятельности, форма освоения социального опыта, одна из сложных способностей человека.

Советский педагог Василий Александрович Сухомлинский подчеркивал, что «игра – это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребенка вливается живительный поток представлений, понятий об окружающем мире. Игра – это искра, зажигающая огонек пытливости и любознательности».

Н.К.Крупская во многих статьях говорила о значении игры для познания мира, для нравственного воспитания детей. «.Самодетельная подражательная игра, которая помогает осваивать полученные впечатления, имеет громадное значение, гораздо большее, чем что-либо другое». Ту же мысль высказывает значение Максим Горький; «Игра – путь детей к познанию мира, в котором они живут и который призваны изменить».

Н.К.Крупская впервые в педагогике поставила вопрос о связи игры с трудом. Она доказала, что у детей нет резкой грани между этими видами деятельности; в игре, как и в работе, главное - постановка цели и ее выполнение. По мнению Н.К.Крупской, игра готовит детей к труду. Эту мысль развивает Антон Семенович Макаренко. Он утверждает, что хорошая игра похожа на хорошую работу, их объединяет усилие мысли и рабочее усилие, радость творчества, чувство ответственности.

«Чем же все-таки отличается игра от работы? ...Работа есть участие человека в общественном производстве, в создании материальных, культурных, иначе говоря, социальных ценностей. Игра не преследует таких целей, к общественным целям она не имеет прямого отношения, но к ним отношение косвенное, она приучает человека тем физическим и психическим усилиям, которые необходимы для работы.

В высказываниях великих педагогов – К.Д.Ушинского, Н.К.Крупской, А.С.Макаренко игра рассматривается как самостоятельная творческая деятельность детей. «Очень важно не шаблонизировать игры, а давать простор детской инициативе. Важно, чтобы дети сами придумывали игры, ставили себе цели...

Педагог не должен стеснять инициативу ребят, расхолаживать их, навязывать им те или иные игры...»

«Мы на ребят должны влиять, и влиять очень сильно, но так, чтобы дать известное развитие силам, не водить их за ручку, не регулировать каждое слово, а давать возможность всестороннего развития на игре, на наблюдении окружающего...»

Многие исследователи пишут, что закономерности формирования умственных действий на материале школьного обучения обнаруживаются в игровой деятельности детей. В ней своеобразными путями осуществляется формирование психических процессов: сенсорных процессов, абстракции и обобщения произвольного запоминания и т.д. Творческие, сюжетно-ролевые игры в обучении – не просто развлекательный прием или способ организации познавательного материала. Игра обладает огромным эвристическим и убеждающим потенциалом, она разводит то, что по «видимости едино», и сближает то, что в учении и в жизни сопротивляется сопоставлению и уравниванию. Научное предвидение, угадывание будущего можно объяснить «способностью игрового воображения представить в качестве систем целостности, которые, с точки зрения науки или здравого смысла системами не являются».

Например, игры путешествия. Они носят характер географических, исторических, краеведческих, следопытских «экспедиций», совершаемых по книгам, картам, документам. Все они совершаются школьниками в воображаемых условиях, где все действия и переживания определяются игровыми ролями: геолога, зоолога, экономиста, топографа и т.д. Учащиеся пишут дневники, пишут письма «с мест», собирают разнообразный материал познавательного характера.

В этих письменных документах деловое изложение материала сопровождается домыслом. Отличительная черта этих игр – активность воображения, создающая своеобразие этой формы деятельности. Такие игры можно назвать практической деятельностью воображения, поскольку в них оно осуществляется во внешнем действии и непосредственно включается в действие. Стало быть, в результате игры у детей рождается теоретическая деятельность творческого воображения, создающая проект чего-либо и реализующая этот проект путем внешних действий. Происходит сосуществование игровой, учебной и трудовой деятельности. Учащиеся много и упорно трудятся, изучая по теме книги, карты, справочники.

Существует несколько групп игр, развивающих интеллект, познавательную активность ребенка.

1. группа предметные игры, как манипуляция с игрушками и предметами. Через игрушки – предметы – дети познают форму, цвет, материал, мир животных, мир людей и т. д.

2. группа – игры творческие, сюжетно-ролевые, в которых сюжет – форма интеллектуальной деятельности.

3. группа игр - которая используется как средство развития познавательной активности детей – это игры с готовыми правилами, обычно и называемые дидактическими.

4. группа игр – строительные, трудовые, технические, конструкторские. Эти игры отражают профессиональную деятельность взрослых. В этих играх учащиеся осваивают процесс созидания, они учатся планировать свою работу, подбирать необходимый материал, критически оценивать результаты своей и чужой деятельности, проявлять смекалку в решении творческих задач. Трудовая активность вызывает активность познавательную.

5. группа игр - интеллектуальные игры – игры-упражнения, игры-тренинги, воздействующие на психическую сферу. Основанные на соревновании, они путем сравнения показывают играющим школьникам уровень их подготовленности, тренированности, подсказывают пути самосовершенствования, а, значит, побуждают их познавательную активность.

Игры типа «Счастливый случай», «Что? Где? Когда?» и т.д. Данные игры – важная составная часть учебной, но прежде всего, внеучебной работы.

И так можно много говорить по каждой игре, отмечая её в пользу в учебном процессе.

Добавлю, что развивающая игра - увлекательное занятие для учителя и для ученика. В процессе работы с занимательными играми затрагивается интеллект ребенка, его аналитические возможности. В связи с этим у учащихся более активно развивается способность к языковой догадке. В процессе игры у детей вырабатывается привычка сосредотачиваться, мыслить самостоятельно, развивается внимание, стремление к знаниям, оценить роль знаний и увидеть их применение на практике, ощутить взаимосвязь разных наук.

Сначала надо дать возможность каждому ученику придумать свои слова, поощряя каждый новый вариант (кит, куст, карта, книжка.) Затем можно усложнить данную игру, попросить ребят подбирать слова только одной части речи, или на заданную тему или на какое - либо орфографическое правило. Когда данная игра будет освоена детьми в полной мере, следует переходить на новый, более сложный уровень. Ученики получают задания придумать свою игру, подобную данной, используя разное количество букв и разные буквы.

Я часто применяю на уроках игры развивающие устную речь, логику, мышление, память.

Также провожу игры с целью развития наблюдательности у учащихся.

При закреплении темы "Прилагательные" применяю игру "*Кто наблюдательнее?*" Ребята записывают в свои тетради названия предметов, находящихся в классе. В один столбик записывают существительные, в другой столбик прилагательные. Победители записали около 30 сочетаний существительное + прилагательное.

Игра "*Кто наблюдательнее?*" развивает внимание учащихся, улучшает их речь. При повторении суффиксов прилагательных и существительных провожу игру "*Сложи слово*". Ученики готовят дома чистые полоски бумаги. В классе на больших полосках записали корни слов: хозяйство, государство, общество, полотно, кожа, машина, на маленьких полосках записали суффиксы и окончания: енн-ый, ан-ый, ян-ый, ин-ый. Ученики с удовольствием составляли слова из двух полосок. Ребята также охотно пишут диктант - молчанку. Я показываю картинки с изображением разных предметов, а учащиеся записывают слова: гриб, морковь, лестница, карандаш, еж, сторож, заяц и т.д.

При изучении темы "Фонетика" также провожу игры.

1. Кто быстрее и больше запишет слов, в которых букв больше, чем звуков: конь, мель, печь.

2. Кто придумает больше слов на букву а, в, о и т.д.

3. При изучении темы «непроизносимые согласные» провожу игру

"Сквозная буква". На бумаге написаны слова с непроизносимыми согласными.

Учащиеся называют непроизносимую согласную.

Можно задать вопросы-шутки:

1. Чем кончается день и ночь? (Мягким знаком).

2. Что стоит посередине земли? (Буква М).

3. Что находится в начале книги? (Буква К).

При повторении темы "Синонимы и антонимы" предлагаю игру "Кто больше?" или «Наоборот»

За 5 минут учащиеся должны записать антонимические пары:

1. обозначающие время:

рано - поздно,

утро - вечер,

день - ночь;

2. обозначающие пространство:

далекий - близкий,

высокий - низкий,

длинный - короткий;

Игра «Шифровальщики» Цель: автоматизация звуков, развитие фонетико-фонематического восприятия, процессов анализа и синтеза, понимание смысло-различительной функции звука и буквы, обогащение словарного запаса учащихся, развитие логического мышления. Ход: Играют в парах: один в роли шифровальщика, другой - отгадчика.

Шифровальщик задумывает слово и шифрует его. Играющие могут попробовать свои силы в расшифровке словосочетаний и предложений.

Тесты – явление в школе модное и постоянно прогрессирующее. За последние годы тест занял твердую позицию среди других заданий, которые предлагаются детям. Я не пытаюсь изменить саму суть теста, единственно, стараюсь максимально приблизить его к устной форме. Дети на слух воспринимают задание и ставят перед определенным номером только буквы (а, б, в, г). Данный вид работы удобен, так как позволяет очень быстро получить результаты проверки. Его можно использовать на любом этапе урока как закрепление изученного материала. Игра «Тест» по теме «Правописание Н – НН в прилагательных», 6 класс

1. В этом прилагательном пишется Н:

а) багряный рассвет

б) стеклянный завод

в) безветренная погода

г) истинная правда

2. В этом прилагательном пишется НН:

а) юный друг

б) песчаный карьер

в) глубинные бомбы

г) гостинная комната

3. Это прилагательное не имеет суффикса -ян- :а) масляный

б) ветреный

в) конопляный

г) полотняный

4. В этом прилагательном нет суффикса –енн-:

а) бессмысленная работа

б) действенное предложение

в) естественные условия

г) безымянный герой

5. В этом прилагательном пишется НН: а) картинная галерея

б) утиная охота

в) гусиные перья

г) лебединая песня

6. От этого слова можно образовать прилагательное с помощью суффикса –ан-:

а) кусок

б) песок

в) часок

г) мосток

7) В этом прилагательном нет суффикса:

а) серебряный

б) юный

в) ценный

г) багряный.

Игра «Буквы рассыпались» по теме «Личные окончания глаголов», 4 класс
Какая буква стоит в окончании: Е или И?

Увид.шь, застел.шь, побрешься, догон.шь, прочита.те, расскаж.шь, игра.те, полож.шь, дерга.шь, держ.шься, пролета.шь, завис.те, отреж.шь, выстро.шь, смастер.те, откаж.шь, дыш.те, выигра.шь, измен.шь, потерп.шь, отлом.шь, раскро.шь, пример.те.

«Живое – неживое»

Знакомим ребенка с понятиями “одушевленный” и “неодушевленный”.

Сначала объясняем, что все живые предметы мы называем “КТО”, а неживые “ЧТО”. Приводим несколько примеров.

Затем играем в вопросы и ответы. Можно использовать книжки с сюжетными картинками.

Что растет? Кто растет?

Кто летает? Что летает?

Кто плавает? Что плавает?

Кто самый большой? Что самое большое? И.т.д.

Что снаружи, что внутри?

Я называю пару предметов, а учащиеся говорят, что может быть снаружи, а что - внутри. Дом - шкаф; шкаф - книга; сумка - кошелек; кошелек - деньги; кастрюля - каша; аквариум - рыбы; будка - собака; нора - лиса.

Затем поменяемся ролями - пусть ребенок загадывает пары слов.

При повторении правописания прилагательных с суффиксами - ск, -к я проводила игру "Кто лучше знает города нашего края". Ученики записывали в тетрадях в один столбик названия городов, а в другой - образованные от них прилагательные.

Например: Актау-Актауский

Атырау-Атырауский и т.д.

По этой же теме провожу игру "Кто лучше знает карту?"

Учащиеся в один столбик записывают названия известных государств, а в другой - образованные от них прилагательные.

Казахстан - Казахстанский

Франция – Французский

Англия - Английский и т.д.

Например: игра «Грамматическая арифметика»

На - а + ова – а + ый = новый.

В ходе урока опрашиваю весь класс и оцениваю самых активных учащихся даю задание на дом при повторении пройденного материала придумывать аналогичные игры. Я глубоко уверена, что фундамент грамотности закладывается в начальных и пятых, шестых классах. Поэтому с учениками нужно больше заниматься и играть в развивающие игры. А это вызовет интерес и желание больше узнать, учить думать, логически мыслить, конечно же, общаться друг с другом.

Надо, чтобы каждый урок, каждая даже самая трудная тема вызвала интерес у школьников, желание больше узнать, чтобы потом этими знаниями уверенно пользоваться в жизни.

Использование игровых технологий на уроках русского языка помогает в той или иной степени снять ряд трудностей, связанных с запоминанием материала, вести изучение и закрепление материала на уровне эмоционального осознания, что, несомненно, способствует развитию познавательного интереса к русскому языку как к учебному предмету. Применяя на уроках различные методы обучения я добиваюсь хороших успехов в работе. Качество обучения составляет 57 %. и в дальнейшем приложу свои знания и усилия в качественное обучение и воспитание детей.

Использованная литература:

1. Аплетаяев М.Н. Система воспитания личности в процессе обучения, Омск, 1998 г.
2. Аристотель, сочинения в 4-х томах, Москва, 1984 г., т.4
3. Васильева З.Н. Нравственное воспитание учащихся в учебной деятельности. М. 1978
4. Александрович Н.Ф., Занимательная грамматика. 1995г. стр.70.
5. Амирбекова Б.М. «Развитие самостоятельности и творческого потенциала учащихся», Республиканская газета «Мұғалім КЗ», 2011г, №2, 7.

Аннотация

Развивающая игра - увлекательное занятие для учителя и для ученика. В процессе работы с занимательными играми затрагивается интеллект ребенка, его аналитические возможности. В связи с этим у учащихся более активно развивается способность к языковой догадке.

Аннотация

Ойынның дамуы - мұғалім мен оқушы үшін қызықты сабақ. Ойын-сауық ойындарымен жұмыс істеу барысында баланың интеллектісі және оның аналитикалық мүмкіндіктері әсер етеді. Осыған байланысты студенттер тілдік ойлау қабілетін дамытуда белсенді түрде дамып келеді.

Annotation

Developing game - an exciting lesson for the teacher and for the student. In the process of working with entertaining games, the child's intellect and its analytical capabilities are affected. In this regard, students are more actively developing the ability to language conjecture.

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Муртаз-оглы С.М.

Средняя школа Гродеково, Жамбылский район

В современном информационном времени изменились условия жизни, формирования и обучения. Меняется всё вокруг и соответственно, должно поменяться отношение и к обучению. Содержание обучения в современной общеобразовательной школе остается односторонним, государственные стандарты, основанные на предметном подходе, морально устарели. Многие современные педагоги указывают на отсутствие компетентного подхода, ориентированного на индивидуальность ученика. Обучение в школе не дает ученику четко выраженной позитивной мотивации к выбору жизненного пути, интересов и перспектив.

Теперь, в XXI веке возрастает роль интернационального воспитания. Поднимать собственную культуру, развиваться и идти вперед – это жизненная необходимость нашего столетия и молодого государства.

Одним из важных направлений в системе образования в школе становится разработка и внедрение *педагогических технологий*, соответствующих требованиям времени. В наши дни стремительное развитие техники привело к технизации современного общества, которая, расширяя возможности человека, влечёт за собой изменения в системе жизненных ценностей, норм. Следствием подобного преобразования явилось развитие сети Internet, которое послужило началом нового эволюционного процесса, называемого информатизацией.

Вот прошло несколько лет, и мы уже не представляем себе современный урок без использования информационных технологий. ИКТ становится неотъемлемым помощником в повышении интереса учащихся к изучаемым проблемам и развивает наглядно-образное мышление. Всё это, ведет к новой системе знаний, изменению сознания, переосмыслению всей картины мира: происходит автоматизация самого человека, который в общении с людьми проявляет себя по-разному.

Применение ИКТ в процессе обучения в школе даёт возможность активизировать познавательную, мыслительную и самостоятельную деятельность учащихся, интенсифицировать учебный процесс. Информационные технологии дают возможность не только изменить формы и методы учебной работы, но и существенным образом трансформировать и обогатить образовательные парадигмы.

Как показывает опыт, английский язык представляет благодатное поле для формирования и развития личности ребенка. При обучении английскому языку развивается интеллект, воображение, внимание, наблюдательность, речемыслительные и творческие способности.

Применение *компьютерных технологий* на уроках английского языка становится высокоэффективным творческим реализующим фактором использования разнообразных форм развития, воспитания и обучения.

Такой способ организации учебной деятельности позволяет не только в увлекательной творческой форме продуктивно решать все задачи урока, но и осуществлять обучающую коммуникативную познавательную деятельность.

Учитель, располагающий компьютером, имеет уникальную возможность интенсифицировать процесс обучения, сделать его более наглядным и динамичным. Сейчас практически во всех школах достаточное количество компьютерной техники, мультимедийных установок, интерактивных досок, имеется бесплатный выход в

Интернет. Поэтому применение информационных технологий в *обучении английскому языку* стало не только необходимым, но и вполне возможным. Не секрет, что изучение английского языка на начальной ступени обучения у многих учащихся вызывает затруднения, усвоение материала обычно строится на заучивании. Использование компьютера значительно облегчает процесс изучения языка через реализацию одного из принципов обучения — наглядности. Английский язык на начальной ступени обучения в большей степени, чем другие школьные предметы, требует наглядности, что влечёт за собой использования большого количества пояснительных рисунков. Моя цель как учителя – научить моих учеников ориентироваться в этом безграничном информационном пространстве.

Более того, используя компьютер, организовываю на уроке индивидуальную, парную и групповую формы работы. Однако при этом помню, что компьютер не может заменить учителя на уроке. Поэтому тщательно планирую время работы с компьютером и использую его именно тогда, когда в нем есть действительная необходимость.

Важным аспектом использования ИКТ на уроках английского языка является *проектная деятельность в сочетании с мультимедийной презентацией*.

Общеизвестно, что мультимедийные презентации активно вошли в процесс обучения английскому языку. Учащиеся используют Интернет для сбора материала. Одной из возможностей использования мультимедийных технологий на уроке является подготовка и проведение комбинированных, интегрированных уроков. Создание презентаций предполагает субъектно-объектные отношения: учитель-создатель или ученик-создатель.

Современные подходы к обучению английскому языку подчеркивают важность использования компьютера на уроках, а проект и презентация - это возможность выразить свои собственные идеи в удобной для детей творчески продуманной форме.

Использование информационных технологий в сочетании с методом проекта позволяет школьникам практически применять свои знания, умения и навыки, потому и является одной из форм организации исследовательской и познавательной деятельности, при которой успешно реализуется кооперативная коллективная деятельность, позволяющая повысить мотивацию изучения английского языка.

В центре внимания такого рабочего процесса стоит сам ученик с возможностью свободного выражения своего мнения. Дети находят практическое применение знанию иноязычной речи.

Для меня, учителя, такой метод открывает безграничное поле деятельности для организации работы над самыми разнообразными темами, на разных шагах обучения, с детьми разных возрастов. Пользуясь своим личным опытом, могу сказать, что такая организация учебной деятельности дает возможность каждому ребенку не только выразиться, показать свои умения, знания и навыки, но и получить положительную оценку.

Более того, в своей педагогической деятельности я пришла к выводу, что в современных условиях, учитывая большую и серьезную заинтересованность учащихся информационными технологиями, я могу использовать эту возможность в качестве мощного инструмента развития мотивации на уроках английского языка.

Из своего опыта, могу утверждать, что учитель, который применяет образовательные компьютерные программы на уроках английского языка, обязан знать, что любая образовательная технология должна соответствовать следующим методическим требованиям:

- концептуальность: научная концепция, включающая психологическое и социально-педагогическое обоснование достижения образовательных целей;
- системность: наличие всех признаков системы (логичность построения процесса взаимосвязь всех его частей целостность);

- эффективность: гарантия результатов, соответствующих образовательным стандартам;
- гибкость: возможность варьирования в содержании для обеспечения комфортности и свободы взаимодействия педагога и учащихся с учетом конкретных условий педагогической деятельности;
- динамичность: возможность развития или преобразования используемой технологии;
- воспроизводимость: возможное использование технологий другими учителями в данном учебном образовательном учреждении или в других.

При этом, хочу заметить, что несомненным преимуществом использования компьютерных технологий является перенос центра тяжести с вербальных методов обучения на методы поисковой и творческой деятельности учителя и учащихся. Это представляется обоснованным и перспективным, поскольку применяемые мною методы помогают активно воздействовать на формирование и развитие языковой компетенции учащихся, навыков аудирования, говорения, чтения, совершенствование письменной речи, воспитание творческой, социально-активной личности.

На уроках английского языка я придерживаюсь применения “проникающей технологии”, иными словами для меня применение компьютера не самоцель, а эффективный инструмент развития умений и навыков детей.

Кроме того, в процессе работы я использую нестандартные методы обучения: ролевые игры, дискуссии, интерактивные обсуждения, круглые столы, интегрированные уроки, которые развивают языковую компетенцию учащихся и их социально активную позицию.

Уроки с использованием презентаций Microsoft Power Point.

На мой взгляд, современные педагогические технологии такие, как формы уроков с использованием презентаций Microsoft Power Point

- помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении,
- обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей детей, их уровня обученности, склонностей и т.д.

При традиционных методах ведения урока главным носителем информации для ученика выступает учитель, он требует от ученика концентрации внимания, сосредоточенности, напряжения памяти. Не каждый ученик способен работать в таком режиме. Психологические особенности характера, тип восприятия ребенка становятся причиной неуспешности. При этом современные требования к уровню образованности не позволяют снизить объем информации, необходимой для усвоения учеником на уроке.

Применение компьютерных презентаций в учебном процессе позволяет интенсифицировать усвоение учебного материала учащимися и проводить занятия на качественно новом уровне, используя вместо аудиторной доски проецирование слайд-фильмов с экрана компьютера на большой настенный экран или персональный компьютер (ноутбук) для каждого учащегося.

Эффективность воздействия учебного материала в виде презентаций на учащихся во многом зависит от степени и уровня иллюстративности материала. Визуальная насыщенность учебного материала делает его ярким, убедительным и способствует интенсификации процесса его усвоения. Компьютерные презентации позволяют акцентировать внимание учащихся на значимых моментах излагаемой информации и создавать наглядные эффектные образцы в виде иллюстраций, схем, диаграмм, графических композиций и т.п. Презентация позволяет воздействовать сразу на несколько видов памяти: зрительную, слуховую, эмоциональную и в некоторых случаях моторную.

Обладая такой возможностью, как интерактивность, компьютерные презентации позволяют эффективно адаптировать учебный материал под особенности

обучающихся. Усиление интерактивности приводит к более интенсивному участию в процессе обучения самого обучаемого, что способствует повышению эффективности восприятия и запоминания учебного материала.

Работая на уроках английского языка во 2 - 11 классах, заметила, что использовать её в учебном процессе можно на различных этапах урока, при этом суть ее как наглядного средства остается неизменной, меняются только ее формы, в зависимости от поставленной цели ее использования.

Стоит ли создавать презентации на каждый урок и не слишком ли много времени это занимает?

На мой взгляд, совершенно не обязательно постоянно использовать презентации, но в некоторых случаях, когда материал урока содержит большое количество иллюстративного материала, применение компьютерной презентации позволит существенно повысить эффективность урока. Существующие на рынке программного обеспечения средства построения презентаций позволяют без программирования в короткий срок создавать, и при необходимости изменять, компьютерные презентации. Одна из самых эффективных программ для создания презентаций – Microsoft Power Point. Она позволяет учителю в короткие сроки создавать собственные презентации. Учитывая большие дидактические возможности компьютерного представления знаний, уже в ближайшее время следует ожидать более интенсивного использования компьютерных презентаций в образовании.

Использование компьютерной презентации на уроке позволяет:

- повысить мотивацию учащихся;
- использовать большое количество иллюстративного материала;
- интенсифицировать урок, исключив время для написания материала на доске;
- вовлечь учащихся в самостоятельный процесс обучения, что особенно важно для развития их общеучебных навыков.

В данном случае компьютер служит средством для поиска необходимой информации, а также стимулом для формирования речевых высказываний.

В своей педагогической практике я широко использую презентации.

Красочно оформленные презентации вызывают большой интерес на начальном этапе обучения. Презентации решают проблему использования наглядного материала. Например, если раньше приходилось вырезать и приклеивать картинки на доску, то сейчас с помощью Интернет можно найти картинки и рисунки и сразу вставить на слайд. Если картинок много, то оформить несколько слайдов. Детям очень нравятся презентации.

Создание презентаций требует творческого подхода со стороны учителя и просто хорошего знания компьютера.

Таким образом, компьютер не заменяет учителя на уроках английского языка, а является эффективным помощником, позволяющим повысить качество обучения и эффективность контроля. В настоящее время использование компьютера в учебном процессе очень актуально.

Более того, при организации урока с использованием НИТ информация предоставляется ученику красочно оформленной, с использованием эффектов анимации, в виде текста, диаграммы, графика, рисунка. Все это позволяет более наглядно и доступно, чем в устной форме объяснить учебный материал. Очень важно и то, что на таких уроках ученик может работать в индивидуальном режиме, продвигаясь в постижении нового материала в своем темпе, возвращаясь, если это требуется, или забегая вперед.

Сегодня новые методики с использованием презентаций Microsoft Power Point противопоставляются традиционному обучению английскому языку. Эта форма организации уроков является наиболее доступной для работы учителя и применения ее

на уроках в нашей школе. Формы работы с использованием презентаций Microsoft Power Point на уроках английского языка включают:

- изучение лексики;
- обучение диалогической и монологической речи;
- отработку грамматических явлений.

Презентации Microsoft Power Point имеют много преимуществ перед традиционными методами обучения.

Они позволяют:

- тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях,
- помогают осознать языковые явления,
- сформировать лингвистические способности,
- создать коммуникативные ситуации,
- автоматизировать языковые и речевые действия,
- обеспечивают возможность учёта ведущей репрезентативной системы, реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы учащегося.

Таким образом, современность предъявляет всё более высокие требования к обучению и практическому владению английским языком в повседневном общении, профессиональной сфере. Объёмы информации растут, и часто рутинные способы её передачи, хранения и обработки являются неэффективными. Использование информационных технологий раскрывает огромные возможности компьютера как средства обучения.

Более того, внедрение в учебный процесс использования мультимедийных программ вовсе не исключает традиционные методы обучения, а гармонично сочетается с ними на всех этапах обучения: ознакомление, тренировка, применение, контроль. Но использование компьютера позволяет не только многократно повысить эффективность обучения, но и стимулировать учащихся к дальнейшему самостоятельному изучению английского языка.

Литература:

1. Ариан М.А. и др. Методика преподавания иностранных языков: Общий курс. - Н.-Новгород: НГЛУ, 2004. - 190с.
2. Аудио-визуальный метод / А.А. Миролубова // Иностранные языки в школе. 2003. - №5. - С.22-23.
3. Беляева Л.А., Иванова Н.В. Презентация Power-point и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2008. – №4.
4. Белякова М.А. Международная проектная деятельность как способ раскрытия творческого потенциала личности ученика // Иностранные языки в школе. – 2007. – №3.
5. Галиулина Т.Н. «Обучение иностранному языку с помощью новых информационных технологий». Материалы Региональной Научно-практической конференции «Английский язык в системе «Школа – Вуз», Новосибирск, 20 июня 2003г.
6. Гусельникова Е.В. «Как работает школьный Интернет-класс», Москва, РАО, 20006.
7. Душеина Т.В. «Проектная методика на уроках иностранного языка». ИЯШ, 2003, №5.
8. Коломиец В.А. Ресурсы всемирной сети как составная часть непрерывного образования учителей иностранного языка. // Иностранные языки в школе.-2003.№3.- С.86-90.
9. Коптюг Н.М. «Интернет-проект как дополнительный источник мотивации учащихся». Иностранные языки в школе, 2003, №3.

10. Кочетунова Н.А. «Метод проектов в обучении иностранному языку». Материалы Региональной Научно-практической конференции «Английский язык в системе «Школа – Вуз», Новосибирск, 20 июня 2003г.

11. Маркова Е.С. Использование проектной работы в элективных курсах при изучении английского языка на профильном уровне (10-11 классы) // Иностранные языки в школе. – 2006. – №1.

12. Матвеева Н.В. Применение компьютерных технологий при обучении иностранным языкам // Информатика и образование. – 2006. – №6. – С.72-76.

13. Музланова Е.С., Кисунко Е.И. Использование компьютерных технологий на уроках английского языка. // Английский язык: Приложение к газете «Первое сентября». – 2006. – №12. – С.13-18.

14. Никитенко С.Г. Интернет для учителей иностранного языка. // Учитель. 2002. – №5. – С.217-222.

15. Павленко И.Н. «Использование проектной методики в обучении детей старшего дошкольного возраста». ИЯШ, 2003, №5.

16. Петрова Л.П. Использование компьютеров на уроке иностранного языка – потребность времени. // Иностранные языки в школе. – 2005. – №5. – С.57-60.

17. Подопригорова Л.А. «Использование интернета в обучении иностранным языкам». ИЯШ, 2003, №5.

18. Сборник «На урок в Интернет», материалы Всероссийского конкурса «Дистанционный учитель года», Москва, РАО, 2000.

19. Соломахина И.А. Мультимедийные средства в обучении иностранным языкам. // Школьные технологии. – 2004. – №5. – С.198-202.

20. Фёдорова Г.И. Компьютеры и Интернет в обучении иностранным языкам. // Учитель. – 2003. – №1. – С.65-67.

21. Часовникова О.Б., Гибина Ю.И., Лисица А.Б., Гусельникова Е.В. «Использование новых информационных технологий обучения в школе». Материалы Региональной Научно-практической конференции «Английский язык в системе «Школа – Вуз», Новосибирск, 20 июня 2003г.

22. Чернобай С.Б. «Организация международных проектов по электронной почте: Проблемы и преимущества». Материалы Региональной Научно-практической конференции «Английский язык в системе «Школа – Вуз», Новосибирск, 20 июня 2003г.

23. Шамшурина Т.В. Создание проекта Идеальное государство // Иностранные языки в школе. – 2006. – №7.

Аннотация

В данной статье раскрывается проблема использования новых информационных технологий на уроках английского языка. Статья будет полезна специалистам педагогической сферы.

Аннотация

Бұл мақалада ағылшын тілінде жаңа ақпараттық технологияларды қолдану мәселесі қарастырылады. Мақала педагогикалық саладағы мамандар үшін пайдалы болады.

Annotation

This article reveals the problem of using new information technologies in English lessons. The article will be useful to specialists in the pedagogical sphere.

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Кенжебаева А.Т.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев жаңа "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" атты бағдарламалық мақаласында қазақ тілін латын қарпіне аудару қажеттілігі туралы мәлімдеді. Елбасы былай дейді: «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды». Ұлттық санаға, ең алдымен, әсер ететін күш – ана тілі. Тілімізді реформалау ұлттық сананы жаңа деңгейге көтеретін қадам. Осыған байланысты ол саяси болғандықтан, елбасы бұл мәселені көтеріп, халық талқысына ұсынады. Елбасы өз мақаласында былай деп жазады: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек» Сондай-ақ, Мемлекет басшысы 2017 жылдың соңына қарай ғалымдар мен қоғам өкілдерімен өзара тығыз байланыс жасай отырып, қазақ әліпбиінің бірыңғай стандарты мен графикасын қабылдауға қажет болатындығын нақты айқындады. Ал 2025 жылдан бастап іскерлік құжаттама, мерзімді баспасөз, оқулықтар, - осының бәрі енді латын қарпінде шығуы тиіс болады. Ол кезең де таяп қалды, сондықтан біз уақыт ұттырмай, бұл жұмысты осы бастан қолға алуымыз керек. **«Мемлекеттік тілдің латын графикасындағы әліпбиінің бірыңғай стандартын енгізу мәселелері туралы» парламенттік тыңдауы өткені белгілі.** Асылында жаһандану, қазіргі даму, инновация процестеріне ілесу үшін және мемлекеттік тілімізді жан-жақты мемлекеттік әрі қоғамдық салаларда дамыту үшін бұл ауадай қажет іс. Сондай-ақ Ерден Қажыбек жаңа әліпбиде тілдегі дыбыстар санынан әріптер саны аздау болатынын ескертті. Мәселен, қазір қазақ алфавитінде 28 дыбыс болса, әріп саны 42. Шын мәнінде 28 болуы тиіс. Сол себепті, бізде де ықшамдалған, тіліміздің өзіндік ерекшелігіне сүйенген әліпбиіміз болады. Ерден Қажыбек алдағы 2 жылда ұйымдастыру және әдістемелік жұмыстар жүргізілетінін айта келе, жеке-жеке тоқталды. Мәселен,

- жаңа қазақ жазуының – фонетика-фонологиялық негіздерін жаңадан түзу,
- латын графикасы негізіндегі әліпби бойынша қазіргі қазақ жазуының орфографиялық ережелерінің нобайын әзірлеу;
- жаңа әліпби негізінде терминдік, ономастикалық, ескі жазба кітаби лексикалық бірліктердің заңдылықтарын іріктеп, бекіту;
- жаңа ұлттық әліпбиді үйретуге арналған оқулықтарды, меңгертуге арналған әдістемелік оқу құралдарды дайындау;
- тәжірибелік-үйлестіру және біліктілікті арттыру дәрістер жүйесін қалыптастыру;
- мектепке дейінгі, орта және жоғары білім беру мекемелері, әдістемелік-үйлестіру, ғылыми, білім беру ұйымдарының оқушы-мұғалімдерін даярлау;
- жазу реформасының ұлттық және мемлекеттік тіл ретіндегі қазақ тілінің өміршеңдігі мен болашағына игі әсер ететін механизмдерді анықтап, енгізу;
- мемлекеттік тіл саясатының тиімділігін арттыру мәселелерін ұйымдастыру;
- автоматты түрде кирилл жазуынан латын графикасына өзгертін әрі латын жазуын жедел түрде үйретуге бағытталған мобилдік қосымшалардың ІТ бағдарламалар кешенін дайындау;
- ғылымның әр саласына арналған бір тілді, екі тілді, көп тілді сөздіктерді жасауды және т.б. іс-шараларды зерттеу, сараптау, бекіту, іске асыру.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру жөніндегі ұлттық комиссияның жұмыс тобы әзірлеген ұсыныстар талқыға түсіп, көпшілікке таныстырылды. Осынау ауқымды жұмысты бастауға қажетті

дайындық жұмыстарына кірісіп, 2018 жылдан бастап жаңа әліпбиді үйрететін мамандарды және орта мектептерге арналған оқулықтарды дайындауға кірісуіміз қажет» делінді.

Қазіргі қазақ жазуында қолданылып жүрген әліпбиді латын әріптерімен ауыстыру мәселесін көтеру - Елбасының тағы бір маңызды бастамаларының бірі және дер кезінде қозғалып, тіліміздің болашағы үшін жасалған ғылыми маңызды шара деп білеміз.

Қазір тарихымыздың егемен алған кезеңін бастан кешіріп отырмыз. Егеменді ел ретінде ішкі-сыртқы саяси, экономикамызды реттеп алғандаймыз. Ендігі мақсатымыз — рухани өмірімізді, тілімізді, жазуымызды, т.б. ішкі жағдайларымызды қалағанымызша реттеудің уақыты келген сияқты. Солардың біріне жазу мәселесі жатады. Тәуелсіз елдің негізгі белгілерінің бірі ретінде жазудың маңызы өте зор. Ұлт мүддесі үшін күресушілердің 72-жылдан бергі арманы болған латын әліпбиіне көшу - Қазақ мемлекеттілігінің басты тұғырының бірі. Елімізді рухани тәуелсіздікке бастайтын латын алфавитін қабылдау 2025 жылы басталмақ.

Қазақ тілінің жазу тарихында әліпби жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық әліпби деңгейіне жеткен. Бірнеше ғасыр бойы қазақ халқы араб графикасына негізделген әліпби жүйесін пайдаланып келген-ді. 1929-40 жылдар аралығында латын графикасына негізделген әліпбиді жазу жүйесіне енгізіп, 1940 жылдан бері қарай кирил графикасы әліпбиін қолданып келеді. 1940-жылы үстемдік тәсілмен тілімізге енгізілген кириллица өз міндетін біршама дұрыс атқарып келе жатса да ұлт талабы тұрғысынан кемістіктері де аз емес. Болашақты және осыларды ескеру жазуымызға реформа жасау дәл қазіргі кезеңде қажет.

Бүгінгі таңдағы әліпбиді ауыстырудың саясатқа да, басқаға да қатысы жоқ, ең басты қажеттілігін тілдің өзі талап етіп отырғанын жете түсінуіміз қажет.

Қазақстанның қазақ тілін латын графикасына көшіру арқылы кең көлемді, терең деңгейлі ғаламдасу процесіне енуі ең маңызды мәселе болып отыр. Латын графикасы қазіргі таңда дүниежүзі бойынша кең қолданылатын жазу жүйесі ретінде танылып отыр. Осы тұрғыдан алғанда қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі бір жағынан, қазақ тілінің әлемдік ақпараттық кеңістікке еркін енуіне, екінші жағынан, Қазақстандағы ақпараттық және коммуникативтік технологиялардың кең таралуы мен дамуына мүмкіндік береді.

Қазақ тілін латын графикасына көшіру, нығайып келе жатқан егеменді Қазақстанды жаңа тәуелсіз мемлекет ретінде танытудың тәсілі болмақ. Бұрынғы кезде қазақ тілінің жазуын халық сыртқы күштердің, сыртқы мәдениет пен өркениеттің ықпалы арқылы қабылдаған болатын. Қазір қазақ тілінің жазу графикасы негізіне латын әліпбиін таңдау саналы түрде, еркін жүргізілгелі отыр, себебі латын әліпбиіне көшу – өркениетті таңдау мәселесі болып табылады. Осыдан барып латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиін жасау қажеттілігі туындамақ. Жалпы әлемдік елдермен бәсекеге түсуде елімізге керек басты қарудың бірі – латын әліпбиіне негізделген қазақ жазуы.

Қазақ тілі – сөз қорына өте бай тілдердің бірі. Балама болатын қазақ сөзі жетерлік бола тұра, кірме сөздерді ережеден тыс қабылдай салу – дені дұрыс тілді қорлау деген сөз. Тіл тұтастығын, оның өміршеңдігін сақтауымыз үшін, ең алдымен кірме әріптерден арылуымыз керек. Міне, тек сол жағдайда ғана олардың орнын бірден төл әріптер басып шыға келері хақ. Бұл – бірінші қажеттілік.

Қазақ тілі өзінің тарихи да табиғи тазалығын сақтағанда ғана әлемді өзіне қызықтыра алады. Ал тіліміздің сенімді сақтаушысы – үндестік заңы. Сондықтан кеңестік дәуірде ретсіз еніп кеткен кірме сөздердің тілімізге әкелген бейберекетсіздігін бір қалыпқа келтіру үшін, осы бір қатаң заңдылық қайта салтанат құруы тиіс. Бұл – екінші қажеттілік.

Латын әліпбиіне көшу – ұлт үшін қажетті мәселелердің бірі. Олай деуіміздің себебі біріншіден, қазақтың дыбыстық жүйесін сол қалпында таңбалап бере алатын әліпбиді енгізу болса, екіншіден, сол әліпби қоғам дамуына сай одан әрі жетілдіруге ілесіп, дами алу деңгейінде ескерілетін заңдылықтарды енгізу және қазақтың ұлттық жазуын, әліпбиін тұрақтандыруға, қазақ тілдік қорды сол қалпында сақтап қалатын негізгі графиканы енгізуге бағытталады.

Латын әліпбиіне көшу – қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Бүгінгі компьютер заманында интернет жүйесінде үстемдік ететін латын әліпбиі екендігін мойындар болсақ, қазақ тіліне компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кіріуге тиімді жолдар ашылады. Біз латын әліпбиіне көше отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақ анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталу кезінде сөздер қолданысындағы артық кірме сөздерден арыламыз.

Әлемдегі басқа ұлттармен бәсекеге түсуде қазақ ұлтына қажетті нәрсе жалпы зияткерлік пен әлемдік деңгейдегі білім. Ал бұларға бастар қадам жақын уақытта латын әліпбиіне көшу деп есептеймін. Латын әліпбиі жалпы түркі халықтарының ортақ түсінісетін жазуы болары сөзсіз. Жиырма бес жылдық тәжірибеміз осыны ұғындырды. Қазақ ұлты көркеймейінше, қазақ мемлекеті мәңгілік бола алмайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Н. Назарбаев. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру». Egemen.kz
2. Күдерінова Қ. Қазақ жазуының теориялық негіздері. – Алматы, 2010.
3. Жаңа әліпбиге көшіру мемлекеттік бағдарламасы тұжырымдамасының жобасы. Философия және саясаттану институты, А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты. // Латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиі: тарихы, тағылымы және болашағы. // Жауапты ред. Уәли Н.–Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. –267б.
4. Садықова Г. Латынға көшу–заман талабы [Электронды ресурс] Кіру тәртібі: abai.kz. Латын әліпбиіне көшетін уақыт келді. tonukok.kz
5. Сарыбаева.Н. Жаңа қазақ әліпбиі немесе латын графикасына «Ахметше» көшу.// Ахмет Байтұрсынұлы– қазақ руханиятының көсемі. Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары./ Алматы: Елтаным, 2013.–138-139б

Түйіндеме

Бұл мақалада мемлекет басшысының 2017 жылдың соңына қарай ғалымдар мен қоғам өкілдерімен өзара тығыз байланыс жасай отырып, қазақ әліпбиінің бірінғай стандарты мен графикасындағы әліпбиінің бірінғай стандартын енгізу мәселелері туралы қарастырылған. Қазақ тілінің жазу тарихында әліпби жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық әліпби деңгейіне жеткендігін, Қазақстанды жаңа тәуелсіз мемлекет ретінде танытудың тәсілі, ұлт үшін қажетті мәселелер екенін, ең басты қажеттілігін тілдің өзі талап етіп отырғанын жеткізген.

Кілтті сөздер: мемлекеттік тіл, ұлт, латын әліпбиі, рухани жаңғыру.

Резюме

В данной статье глава государства в сотрудничестве с учеными и представителями общин к концу 2017 года предусматривает вопросы реализации единого стандарта казахского алфавита и графического алфавитного стандарта.

История казахского языка показала, что система алфавита прошла несколько исторических этапов и достигла уровня национального алфавита. Способ продемонстрировать Казахстан как новое независимое государство – вопрос для нации, самой важной потребностью которой является сам язык.

Ключевые слова: государственный язык, национальность, латинский алфавит, духовное возрождение.

Summary

In this article, the head of state in cooperation with scientists and community representatives by the end of 2017 provides for the implementation of a single standard of the Kazakh alphabet and a graphic alphabet standard.

The history of the Kazakh language showed that the alphabet system passed several historical stages and reached the level of the national alphabet. The way to demonstrate Kazakhstan as a new Independent state is a matter for the nation, the most important need of which is the language itself.

Key words: state language, nationality, Latin alphabet, spiritual revival.

УДК 378.1+373.881.116.11

Г 23

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Таутаева Г.Б.

Средняя школа №1, Жамбылский район

Новые социальные запросы определяют цели образования как общекультурное, личностное и познавательное развитие учащихся, обеспечивающие такую ключевую компетенцию образования как «научить учиться».

Поэтому перед школой стоит задача сформировать метаумения:

1. Теоретическое мышление (обобщение, систематизация, определение понятий, классификация, доказательство и т.п.);

2. Навыки переработки информации (анализ, синтез, интерпретация, экстраполяция, оценка, аргументация, умение сворачивать информацию);

3. Критическое мышление (умения отличать факты от мнений, определять соответствие заявления фактам, достоверность источника, видеть двусмысленность утверждения, невысказанные позиции, предвзятость, логические несоответствия и т.п.);

4. Творческое мышление (перенос, видение новой функции, видение проблемы в стандартной ситуации, видение структуры объекта, альтернативное решение, комбинирование известных способов деятельности с новыми)

5. Качества мышления (гибкость, антиконформизм, диалектичность, способность к широкому переносу и т.п.)

Стержнем развития интеллектуальных умений является критическое мышление.

Организация учебного процесса в новой информационно-образовательной среде основана на современных педагогических технологиях, и учитель свободен в их выборе. В этой связи становятся наиболее актуальными следующие педагогические технологии:

- технология проектного обучения,
- технология развития критического мышления,
- мыследеятельностная педагогика,
- проблемное обучение,
- проектное обучение,
- технологии логико-смыслового моделирования и другие.

Остановлюсь подробнее на технологии развития критического мышления, как успешно применяемой мной на практике.

Когда я впервые столкнулась с технологией «Развитие критического мышления через чтение и письмо» - РКМЧП, я не сразу поняла, насколько она эффективна. Но что-то заинтересовало меня в ней. Потом были первые попытки её применения, и всё больше я убеждалась, что она даёт хорошие результаты. Постепенно методика «разложилась» на мою практику по ступенькам. И стало понятно что главное для меня в этой методике – свобода творческой фантазии и учителя, и учащихся, возможность дать детям высказывать свое личное мнение, возможность обсудить с одноклассниками массу интересных вопросов [1].

Развитие рационального, критического мышления на протяжении последних десятилетий является одной из общепризнанных в зарубежной педагогике образовательных целей. В социально-педагогическом плане его важность связывается обычно с представлением об опоре демократического общества на сбалансированное критическое мышление граждан и связанную с ним способность принимать обдуманное взвешенные решения.

Что же это за система и откуда она взялась? По признанию самих американцев, разработавших эту систему, от идей Жана Пиаже и Льва Выготского. В основу ее положены идеи великих психологов о творческом сотрудничестве ученика и учителя, о необходимости развития в учениках аналитически-творческого подхода к любому материалу, дабы воспитать их не потребителями информации, а активными творческими людьми. Можно сказать, что психолого-педагогические основы американской технологии родственны (естественно, раз от Выготского!) основам нашей системы развивающего обучения.

Разработчики программы «Развитие критического мышления через чтение и письмо» учат вовсе не чтению и письму как таковому. То есть, конечно, утилитарная цель программы - научить умению работать с текстом научным и художественным, а также создавать собственные творческие письменные работы. Но главное - не работе с текстом, даже не умению самостоятельно добывать знания учат американские (а теперь и наши) педагоги - они учат общению и сотрудничеству со всеми людьми, то есть готовят граждан открытого общества.

Критическое мышление позволяет успешно справляться с требованиями XXI века, помогает глубже понять то, что человек изучает и делает [2].

Хотя-термин «критическое мышление» известен очень давно из работ таких известных психологов, как Ж. Пиаже, Дж. Брунер, Л.С. Выготский, в профессиональном языке педагогов-практиков в России это понятие стало употребляться сравнительно недавно.

Сегодня в различных научных источниках можно найти разные определения критического мышления. Джуди А. Браус и Дэвид Вуд определяют критическое мышление как разумное рефлексивное мышление, сфокусированное на решении того, во что верить и что делать. Критическое мышление, по их мнению, это поиск здравого смысла - как рассудить объективно и поступить логично с учетом как своей точки зрения, так и других мнений, умение отказаться от собственных предубеждений.

Критическое мышление означает мышление оценочное, рефлексивное. Это открытое мышление, не принимающее догм, развивающееся путем наложения новой информации на жизненный личный опыт. В этом и есть отличие критического мышления от мышления творческого, которое не предусматривает оценочное, а предполагает продуцирование новых идей, очень часто выходящих за рамки жизненного опыта, внешних норм и правил. Однако провести четкую границу между критическим и творческим мышлением сложно. Можно сказать, что критическое мышление - это отправная точка для развития творческого мышления, более того, и критическое и творческое мышление развиваются в синтезе, взаимообусловлено.

Для того чтобы учащийся мог воспользоваться своими возможностями критического мыслителя, важно, чтобы он развивал в себе ряд важных качеств:

Готовность к планированию. Важно упорядочить мысли, решить, в какой последовательности их изложить. Упорядоченность мысли - признак уверенности.

1. Гибкость. Если учащийся не готов воспринимать идеи других, он никогда сам не сможет стать генератором идей, мыслей. Гибкость позволяет подождать с вынесением суждения, пока учащийся не будет обладать разнообразной информацией.

2. Настойчивость. Часто, сталкиваясь с трудной задачей, мы решаем отложить ее решение на потом. Выработывая настойчивость в напряжении ума, ученик обязательно добьется гораздо лучших результатов в обучении.

3. Готовность исправлять свои ошибки. Критически мыслящий человек будет стараться не оправдать свои неправильные решения, а сделать правильные для себя выводы, воспользоваться этой ошибкой для продолжения обучения.

4. Осознание предполагает умение наблюдать за собой в процессе мыслительной деятельности, отслеживать ход рассуждений.

5. Поиск компромиссных решений. Важно, чтобы принятые решения могли воспринять другие люди, иначе эти решения так и останутся на уровне высказываний.

Точное определение этого термина дать непросто: слишком много различных параметров – умений, видов деятельности, ценностей – он в себя включает.

Прежде чем переходить к определению термина, рассмотрим некоторые виды умственной деятельности, которые критическим мышлением назвать нельзя. Простое запоминание нельзя называть критическим мышлением. Запоминание – важнейшая мыслительная операция, без которой невозможен учебный процесс, но от критического мышления оно кардинальным образом отличается.

Другой вид «некритического» мышления, без которого тоже не может быть учебного процесса, связан с пониманием сложных идей. Понимание – сложная мыслительная операция, особенно если материал не из лёгких. Это сложный мыслительный процесс, но критическим он не является. Когда мы трудимся над пониманием чужой идеи, наше собственное мышление на первом этапе пассивно. Мы лишь воспринимаем то, что создал до нас кто-то другой. А критическое мышление происходит, когда новые, уже понятые идеи проверяются, оцениваются, развиваются и применяются. Запоминание же и понимание идей являются необходимыми предварительными условиями для критического мышления, однако сами они, даже в совокупности, критического мышления не составляют.

Что же такое критическое мышление? Д.Клустер предлагает определение этого понятия, состоящее из пяти пунктов.

Во-первых, критическое мышление есть мышление самостоятельное. Когда урок строится на принципах критического мышления, каждый формулирует свои идеи, оценки, убеждения независимо от остальных. Никто не может критически думать за нас. Следовательно, мышление может быть критическим только тогда, когда оно носит индивидуальный характер. Ученики должны думать собственной головой и самостоятельно решать самые сложные вопросы.

Особенно актуально это при работе с незнакомым текстом: формировать о нём свое собственное мнение.

Критическое мышление не обязано быть совершенно оригинальным: мы вправе принять идею или убеждение другого человека как свои собственные. Даже приятно соглашаться с чужим мнением – это словно подтверждает нашу правоту. Критически мыслящий человек не так уж редко разделяет чью-то точку зрения. Главное, каждый решает сам, что думать. Самостоятельность, таким образом, есть первая и, возможно, важнейшая характеристика критического мышления.

Во-вторых, информация является отправным, а отнюдь не конечным пунктом критического мышления. Знание создаёт мотивировку, без которой человек не может мыслить критически. Как иногда говорят, «трудно думать с пустой головой». Чтобы породить сложную мысль, нужно переработать гору фактов, идей, текстов, данных и

т.д. Поэтому на уроках русского языка приходится снова и снова углубляться в фактический материал, прокладывая тропинки от старого к новому, иначе пользы от их критических умений не будет. Необходимо учить ребят воспринимать самые сложные понятия и удерживать в памяти разнообразные сведения. Обучение критическому мышлению – лишь часть многогранной работы учителя русского языка.

В-третьих, критическое мышление начинается с постановки вопросов и уяснения проблем, которые нужно решать. Люди любопытны по своей природе. Мы замечаем что-то новое и хотим узнать, что это такое. Подлинный познавательный процесс на любом его этапе характеризуется стремлением познающего решать проблемы и отвечать на вопросы, возникающие из его собственных интересов и потребностей.

«Следовательно, - заключает Джон Бин, - сложность обучения критическому мышлению состоит отчасти в том, чтобы помочь ученикам разглядеть бесконечное многообразие окружающих нас проблем» [3].

Бразильский педагог Пауло Фрейре придерживается мнения, что надо заменить традиционное «накопительное» образование - когда головы учеников служат своеобразными «счетами», на которые учителя, кладут знания, - на образование «проблемно-постановочное», когда ученики занимаются реальными, взятыми из жизни проблемами. Учение, считает он, пойдет гораздо успешнее, если ученики будут, формулировать проблемы - в том числе экономические, общественные и политические - на основе собственного жизненного опыта и затем решать их, используя при этом все возможности, которые предоставляет им школа.

Американский философ и педагог Джон Дьюи считает, что критическое мышление возникает тогда, когда ученики начинают заниматься конкретной проблемой. «Главный вопрос, который должен быть задан по поводу ситуации или явления, взятого за отправную, точку процесса обучения, есть вопрос о том, какого рода проблемы это явление порождает» (с. 182). По мнению Дьюи, фокусирование на проблемах стимулирует природную любознательность учеников и побуждает их к критическому мышлению. «Только сражаясь с конкретной проблемой, отыскивая собственный выход из сложной ситуации, (ученик) действительно думает» (с. 188).

Из этого следует, что при подготовке к занятиям учитель должен определить круг стоящих перед учениками проблем, а в дальнейшем, когда ученики будут к этому готовы, помочь им сформулировать эти проблемы самостоятельно. Благодаря критическому мышлению учение из рутинной «школярской» работы превращается в целенаправленную, содержательную деятельность, в ходе которой ученики проделывают реальную интеллектуальную работу и приходят к решению реальных жизненных проблем. Собирая данные, анализируя тексты, сопоставляя альтернативные точки зрения и используя возможности коллективного обсуждения, они ищут и находят ответы на волнующие их вопросы. Профессор Ралф Х. Джонсон из Канады определяет критическое мышление как «особый вид умственной деятельности, позволяющий человеку вынести здравое суждение о предложенной ему точке зрения или модели поведения» (с. 1). Определение Джонсона подчеркивает роль критического мышления в решении вопросов и проблем.

В-четвертых, критическое мышление стремится к убедительной аргументации. Критически мыслящий человек находит собственное решение проблемы и подкрепляет это решение разумными, обоснованными доводами. Он также сознает, что возможны иные решения той же проблемы, и старается доказать, что выбранное им решение логичнее и рациональнее прочих.

Всякая аргументация содержит в себе три основных элемента. Центром аргументации, главным ее содержанием является утверждение (называемое также тезисом, основной идеей или положением). Утверждение поддерживается рядом доводов. Каждый из доводов, в свою очередь, подкрепляется доказательствами. В качестве доказательств могут использоваться статистические данные, выдержки из

текста, личный опыт и вообще все, что говорит в пользу данной аргументации и может быть признано другими участниками обсуждения. Под всеми названными элементами аргументации - утверждением, доводами и доказательствами - лежит элемент четвертый: основание. Основание; - это некая общая посылка, точка отсчета, которая дает обоснование всей аргументации.

Аргументация выигрывает, если учитывает существование возможных контраргументов, которые либо оспариваются, либо признаются допустимыми. Признание иных точек зрения только усиливает аргументацию. Критически мыслящий человек, вооруженный сильными аргументами, способен противостоять даже таким авторитетам, как Печатное слово, сила традиции и мнение большинства, им практически невозможно манипулировать. Именно разумный, взвешенный подход к принятию сложных решений о поступках или ценностях лежит в основе большинства определений критического мышления. Так, Роберт Эннис определяет критическое мышление как «принятие обдуманных решений о том, как следует поступать и во что верить» (Джонсон).

И, наконец, в-пятых, критическое мышление есть мышление социальное. Всякая мысль проверяется и оттачивается, когда ею делятся с другими, - или, как пишет философ Ханна Арендт, «совершенство может быть достигнуто только в чем-то присутствии». Когда мы спорим, читаем, обсуждаем, возражаем и обмениваемся мнениями с другими людьми, мы уточняем и углубляем свою собственную позицию. Поэтому педагоги, работающие в русле критического мышления, всегда стараются использовать на своих занятиях всевозможные виды парной и групповой работы, включая проведение дебатов и дискуссий, а также различные виды публикаций письменных работ учащихся.

Поэтому, работая в русле критического мышления, следует уделять большое внимание выработке качеств, необходимых для продуктивного обмена мнениями: терпимости, умению слушать других, ответственности за собственную точку зрения. Таким образом, удастся значительно приблизить учебный процесс к реальной жизни, протекающей за стенами классной комнаты. Любая педагогическая деятельность в итоге направлена на построение идеального общества, и в этом смысле даже один школьный класс, обученный основам критического мышления, есть шаг к достижению больших целей.

Все пять пунктов этого определения критического мышления могут воплощаться в различных видах учебной деятельности, но наилучшим из них является, как мне кажется, письменная работа - как для учителей, так и для учащихся. На письме процесс мышления становится видимым и, следовательно, доступным для учителя. Пишущий всегда активен. Он всегда мыслит самостоятельно и пользуется при этом всем имеющимся у него багажом знаний. Он выстраивает достойную аргументацию для подкрепления своего мнения. Хорошая письменная работа содержит в себе поиск решения некой проблемы и предлагает найденный ответ читателям. Кроме того, она по природе своей носит социальный характер, так как пишущий всегда ориентируется на читателя [4].

Для учеников письмо - трудная, точнее, самая трудная часть учебного процесса. Естественно, что, давая письменное задание, учитель прибавляет хлопот и себе самому. В ходе работы, которая может включать в себя мозговую атаку, собственно написание, доработку, редактирование и «публикацию», то есть обнародование получившегося текста - учитель может обучать своих учеников, помогая им справиться с трудной задачей. Для школьников же ценно, что учитель относится к их работе с интересом и уважением и что сами они получили возможность поделиться своими мыслями с одноклассниками, другими учителями, родителями и даже с людьми, которых они совсем не знают. Поэтому письмо - наиболее эффективное средство обучения критическому мышлению.

Литература

1. Мальшева В.В. Использование приемов технологии развития критического мышления на уроках русского языка // Воспитание и обучение: теория, методика и практика : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 5 нояб. 2014 г.) – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2014. – С. 55-60. – ISBN 978-5-906626-45-5.
2. С.И.Заир-Бек. Развитие критического мышления через чтение и письмо: стадии и методические приемы //Директор школы. 2005. № 4.
3. С.И.Заир-Бек, И.В.Муштавинская. Развитие критического мышления на уроке: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2004.
4. Е.А.Козырь. Характеристика приемов технологии РКМЧП. //газ. “Русский язык”, 2009, №7.

Аннотация

В статье рассматривается технология критического мышления, основанная на творческом сотрудничестве ученика и учителя, на развитии у учащихся аналитического подхода к любому материалу. Эта технология рассчитана не на запоминание материала, а на постановку проблемы и поиск ее решения. Раскрывается специфика образовательной технологии развития критического мышления, рассматриваются разнообразные формы работы по данной технологии на уроках русского языка.

Аннотация

Мақалада студенттің және оқытушының шығармашылық ынтымақтастығына негізделген сыни ойлау технологиясы, студенттердің кез-келген материалға аналитикалық көзқарастарын дамыту мәселелері қарастырылады. Бұл технология материалды есте сақтауға арналмаған, бірақ мәселені көтеріп, оған шешім табу керек. Сыни тұрғыдан ойлауды дамытудың білім беру технологиясының ерекшеліктері анықталды, осы технология бойынша әр түрлі жұмыс түрлері орыс тілінің сабақтарында қарастырылады.

Annotation

The article focuses on the critical thinking of technology, the creativity of the creativity of the teaching staff and the teacher, and the development of the analytical approach to the material. The technology is not the same thing as raising or storing material, and the problem is the problem and the search for it. Distinguished by the specifics of the critical thinking of the development of critical thinking, are differentiated forms of work on the technology in the Russian language.

ӘОЖ 372.+001.895

Т 60

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ВИДЕО МАТЕРИАЛДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Торекеев Б.А., Төленді А.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Соңғы жылдары елдің ішкі әлеуметтік- экономикалық, саяси және мәдени өмірінде, сондай-ақ халықаралық қатынастар аясында болған күрделі өзгерістер нәтижесінде шетел тілінің де қазіргі қоғамдағы рөлі өзгерді: ол оқу пәнінен бүгінгі оқу жүесінің негізгі элементіне, тұлғаның кәсіби қалыптасуының құралына айналды.

Осыған сәйкес, қазіргі кезде шет тілін оқытудың адекватты, тиімді жолдарын ашатын көптеген жаңа әдістемелер де пайда болды.

Жалпы қазіргі кезде оқу орындарының басты мәселесі студенттерді жан-жақты дамытып оқытатын тиімді жаңа педагогикалық технологиялар мен әдістемелерді енгізу және қолдану. Сондай әдістемелердің бірі аудио-визуалды құралдарын жан-жақты қолдану, өйткені осында оқыту процесі оқушылардың жеке тұлғасы, қажеттіліктері мен қызығушылықтары арқылы өтеді.

Әсіресе осы мақалада видео материалдарын тиімді қолдану жолдары қарастырылады. Біріншіден, аудио-визуалды құралдары туралы жалпы мәлімет беруі қажет деп ойлаймыз.

Тірек сөздер: Шетел тілі, видео материалдары, педагогикалық технологиялар, аудио-визуалды құралдар, видеограмма, фонограмма, видеофонограммалар, видеофильмдер.

Аудио-визуалды құралын қолдану әдістемесі тілдік материалды меңгеру деңгейін, студенттердің ішкі мотивациясын, дербестілік деңгейін және ұжым бірлігін, сондай-ақ студенттердің жалпы интеллектуалдық дамуын едәуір жоғарылататын тиімді инновациялық технология болып келеді.

Аудио –визуалды оқыту құралдары (АВҚ) ретінде көру, тыңдау немесе көрі- тыңдау құралдарды айтады. Мәлімет келу каналы бойынша АВҚ *тыңдау* (фонограмма), *көру* (видеограмма), *көру-тыңдау* (видеофонограмма) түрлеріне бөлінеді.

Атап өткен оқыту құралдар оқу құралдары болуы мүмкін, демек құрамында әдістемелік қарастырылған материалды арнайы тілді меңгеруге бағытталған (кинофильмдер, компьютермен жұмыс жасау), және *оқу емес*- оқу материалдар ретінде қолданылатын, бірақ алғаш оқу материалы болмаған. Сабақтар барысында медиа ақпараттың *түпкі құралдары* қолданылады, олар оқу процессіне кіргізіледі (мысалы теледидар бағдарламалары) [1,65].

АВҚ айқындық, мәнерлілік және тілдесім ситуациясын қайта тудыратын және оқылатын тіл елімен таныстыратын көрі- тыңдау бейнелердің мәліметтік толықтығы арқылы оқыту сапасын жоғарыту тиімді жолы бола келеді. Осымен бірге, сабақтарда дидактикалық көрнекілік принципі, оқытуды жекешелендіру мүмкіндігі және де сол сәттегі студенттердің барлығын қатыстыруы (мысалы, теле- немесе кинофильмдерді қарағанда жүзеге табысты асырылады. Оқудың мотивациялық жағы жақсара келеді, және де АВҚ-ды жүйелі қолдану барлық оқыту кезеңдегі шеттілдік ортаның болмауын толықтырады. АВҚ туралы мәлімет келесі 1-кестеде берілген.

Кесте 1

Фонограммалар	Видеограммалар	Видеофонограммалар
Грамжазу (грамзапись) Магнитожазу (магнитозапись) Радиобағдарлама	Түпкі: заттар, қимылдар Көркем-бейнелеу: оқу суреттері, бейнелеу өнері жұмыстарының репродукциялары, слайдтар, диафильмдер, фотосуреттер, географиялық карталары Графикалық: кестелер, схемалар	Кинофильмдер Видеофильмдер Телебағдарламалар Компьютер бағдарламалары

АВҚ түрлерімен таныстыра кетіп, енді мақала тақырыбы бойынша видеофонограммаларға көбірек назар бөліп кетсек, өйткені менің тәжірибем бойынша осы құрал студенттердің ең ұнататын құралы.

Видеофонограммалар.

Осы топтың құралдары бір мезгілде оқу материалын көру және тыңдау қабылдауына бағытталады. Оларға біз кино-, теле-, және видеофильмдерді, және де

дыбысы бар видеограммаларды да қосамыз (мысалы слайдфильмдер). Әрине, осы жерде, видеограмма және видеофонограмманың арасындағы айырмашылығы шартты, өйткені әрбір дыбысы бар көру құрал көру-тыңдау құралы болады. Және де тыңдау көрнекіліктер үлгілерін көрсету барысында суреттер, кестелер, схемаларды пайдалану кезінде де көру-тыңдау құралы болады.

Бірақ, әдістемелік көзқарас бойынша видеофонограммаларды бөлек топқа бөлу себепті: осылай біз олардың ерекшелігін көрсетеміз- органикалық және әдістемелік жағынан дәйектемеленген көру және тыңдау қатарына қосылуы.

Видеофонограммалар, көру-тыңдау қатарының жоғары мәлімділігі және бейненің динамизм күйіне бола, оқыту құралдардың ең тиімді және нәтижелі құралы болып саналады. Ситуацияға байланысты және бейненің динамизм күйі осы құралды сөйлеу тілдесім оқытуында аса тиімді құралға айналдырады, ал қазіргі техникалық мүмкіндіктерді қолдану көрі-тыңдау қатарының мәнерлілігін ірі көрсетуді, мультипликацияны, стереодыбысты, кең экранды және т.б. қолдану арқылы байытады.

Бейненің эмоционалды әсері арқасында ниетестік эффект пайда болады, кейіпкердің репликасын алдын-ала айту және жалғастыру тілегі турал. Әрекет қабілеттілігі, демек, сөйлеу іс-әрекетіне кейіпкермен бірге орай әрекет істеу (оның орнына)- сөйлеу тілдесіміне оқыту барысында құралдың құнды сипаттамасы болып табылады. Киноның, видеоның, теледидардың зор тану құндылығын айта кету керек. Басқа оқыту құралдар осы құралмен әсер күшінен және эмоционалды әсері жағынан салыстыруға келмейтіні айқын.

Видеоматериалдың қолдануы класстағы оқытуды қызық қылады, студенттердің оқытатын материалдармен қатынасын жемісті қылады, оқытуда қолданылатын іс-әрекеттерді жан-жақты кеңейтуге мүмкіндік береді.

Келесі параграфта біз видеоның тиімді қолдануын ашуға тырысамыз. Тиімді қолдану үшін видеодағы мәліметті үзінділер ретінде және бөлектерін басқалап орнатып беруге болады. Оңай әдістердің бірі дыбыссыз көру немесе бейнесіз көру. Мақала тақырыбы бойынша екінші әдісті ашуға қажет. Бірінші әдісте тілдік қабілеттерді дамыту үшін өте тиімді, бірақ оны қолдану барысында студенттер шетелдік сөйлеу тыңдай алмайды. Ал видеоны тыңдау ретінде қолдану жолдары түрлі.

Мысалы, 1) телевизордың немесе ноутбуктың экранын жауап студенттер алдын ала көрмеген фильмнің үзіндісін қосу. Студенттер сөйлеуді тыңдайды. Осындай тапсырмаларды әр түрлі беруге болады:

а) үлестірме қағаздарды таратып, студенттер алдын-ала қарап, оқып алады, және тыңдап болғаннан кейін жаттығудағы сөйлемдерді толықтырады;

ә) алдын-ала берілген сұрақтарға жауап береді;

б) тыңдаған үзіндінің мазмұндамасын жазады;

в) тыңдаған хабар бойынша бейнелеу жасау (жес ерекшеліктерге қарай: бастапқы сыныптар сурет сала алады, орта сыныптар бірнеше білімгер бірігіп баяндама жасай алады немесе скетч жасайды, жалғастырушылар мен жоғары деңгейлі оқушылар, студенттерге тапсырманы күрделі түрде беруге болады: эссе жазу, жалғастыру және т.б.);

Осы кезде жаттығулар түрлері тек оқытушының ойлап табу мүмкіншіліктерімен ғана шектеле алады.

Тапсырманың қызығына қарай, оқытушы келесі міндеттемелерді ұмытпау керек:

а) берілетін материалдың сыныппен сәйкес деңгейі, күрделілігі сәйкес болу;

ә) қызығушылық мәселесі (видеонің материалы оқушылардың даму деңгейіне, өмір тәжірибесіне сәйкес болу керек);

б) қолданатын видео тақырыбы класста бұрын алыну керек, демек, тақырып оқушыларға бөгде болмау керек, өйткені тілдік қоры болмауымен *тыңдау* процесі қиыншылыққа ұшырайды және т.б.;

в) мүмкін осы пункт маңызды емес болып көрінеді, бірақ статистика нәтижелері бойынша осыған да назар бөлу керек: DVD плеердің немесе ноутбуктің немесе телевизордың сапасын алдын-ала тексеру қажет, өйткені ең көру немесе тыңдау алдында техниканың біреуі жұмыс істемей қалса, оқушылардың көңілі қайтады, сол сәттен видеоматериалдығы, және жалпы оқу процесіне, олардың көзқарасы төмен болады да, жалпы шет тілі үйренуге олардың қызығушылығы, мотивациясы аса төмендейді[2,24].

Видеоны тыңдау, қарау-тыңдау қабылдауы үшін жалпы үлгі жоспары бар; келесі сабақтың жоспары бар; келесі сабақтың жоспары видеоматериалдар қолдану сабақтарына қолдануға болады, ол үш бөлікке бөлінеді: видеоны көрер алдында жасайтын жаттығулар, тапсырмалар (pre-viewing), қарау (viewing), және қарағаннан кейінгі жаттығулар, іс-әрекеттер (post-viewing activities) [3,54].

Мақсаты: Ағылшын тілінде теледидар бағдарламаларын немесе видеоны қарағанда студенттердің тыңдау жақсы түсінуіне көмектесетін түрлі әдістерді ұсыну.

Материалдар: Қазіргі жаңалықтар (сол уақытта орын алып жатқан)

АЛДЫН-АЛА ҚАРАУ ЖАТТЫҒУЛАР, ІС-ӘРЕКЕТТЕР	
ІС-ӘРЕКЕТ 1: Болжау жасау	Студенттерге жуырда көрсетілген жаңалықтарды қарайтын туралы айтыңыз. Кішкентай топтарға немесе екіден бірігіп сол жаңалықтардың кейбір хабарлары не туралы болады екенін студенттер (оқушылар) талдасын. Ойлар айтылып болғанда, сол ойларды жаңалықтар қандай болады деп студенттердің болжамжағаны бойынша реттеу.
ІС-ӘРЕКЕТ 2 (егер класс мөлшері сәйкес болса)	Тақтада студенттердің (оқушылардың) таңдағаны бойынша кесте құрыңыз. Егер кейбір хабарлардың түпкі жаңалықтарға кіруі күмәнді болса (мысалы тым жергілікті-туған жерімен, тым мамандырылған болса) студенттерді (оқушыларды) кейін оларды түсіндіруге сұраңыз-алайда, осы әрекет материалды көріп болғаннан кейін де жасауға болады. Студенттерге (оқушыларға) қажетті парақтарды таратыңыз: парақта студенттер жаңалықтардың дұрыс ретін белгілейді, хашияларды (notes) жазады.
ІС-ӘРЕКЕТ 3 -бірінші қарау	Бірінші қарау барысына студенттерге (оқушыларға) олардың негізгі мақсатын анықтаңыз: әр хабардың негізгі тақырыбын айқындап параққа видеода келетін ретімен белгілеу.
ІС-ӘРЕКЕТ 4 -Тексеру	Студенттер (оқушылар) жауаптарын екіге немесе кішкентай топтарға бірігіп тексереді. Осы әрекетті жасағанда, студенттерден әр хабардың тақырыбын біліп тақтадағы кестеге жазыңыз, егер студенттер (оқушылар) кейбіреуін ұқпай қалса, онда бос жер қалдырыңыз.
ІС-ӘРЕКЕТ 5 -екінші рет қарау	Жаңалықтарды тағы да көрсетіңіз; студенттерге әр хабардың мәнісін жазуға тырыссын деп айтыңыз. Осы әрекетті жақсырақ жасау үшін, әр хабардан кейін паузаны қойыңыз, паузадан кейін. Қосар алдында назарға шақырыңыз: мысалы- Ready now? Let's continue.
ІС-ӘРЕКЕТ 6 -Тексеру	Жазған мәліметтерін студенттер серіктерімен (pair partners) немесе кішкентай топтарда тексереді.

ҚАРАҒАННАН КЕЙІНГІ ЖАТТЫҒУЛАР, ІС-ӘРЕКЕТТЕР

Келесі бірнеше іс-әрекеттер негізгі тапсырманы негізгі тапсырманы жалғастыру үшін ұсынылады. Олардың ішінен әр оқытушы өзінің классының қажеттілігі, қызығушылығы және қабілеттеріне қарай таңдайды.

Мазмұндау және тексеру	Студенттер жаңалықтарды мазмұндайды, жалпы түсінік сұрақтарға жауап береді.
Назарға алу:	Жаңалықтардың бір хабарына жеке тоқталыңыз. Оны мазмұндаңыз және негізгі сөздерге ерекше назар аудартыңыз. Арнайы бір тақырыпты талқылаңыз, газеттен сәкес мақаланы бірге сәйкестіріп көмекке алуға болады.
Талдау:	Студенттер жаңалықтар хабарларын таңдағанын және реттегенін талқыласын. Бір-бірінің таңдауымен келісе ме? Олар таңдаған хабарлар жаңа көрген хабарлармен қаншалық ұқсас? Хабарлардың қайсысы тіпті алып тастауға болады (“one-off”) және қай хабардың мазмұны көрген материалмен сәйкес келіп, сол хабармен көрген жаңалықтарды жалғастыру болады ма?

Сонымен, жоғарыда айтылған тәрзеді материалдарды және іс-әрекеттерді дайындағанда, видеоматериалды таңдаған кезде ерекше сақ болу керек, әсіресе мазмұны және ұзындығы саласы бойынша. Тыңдау үшін бес-минутты үзінді тілдік жаттығуларды дауындау, меңгеру үшін студенттер аса жеткілікті, сондықтан, түсініктің орнына еске назар бөлетін жаттығулары қамталған бір жарым сағатқа созылатын видеоматериалды көрсеткеннің орнына, студенттерге тілді практикаға салуға және қайталауға дайындалған іс-әрекеттерді қамталған бірнеше үзінділерді ұсынған дұрыс.

Видеоматериалдың тыңдау үшін мазмұны туралы айтсақ, кез келген оқыту материалдары туралы да, студенттердің қажеттілігі- сұраныстары және деңгейлері бірінші ең маңызды орынға шығады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.Иманбаева. Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000.
2. К.Өстеміров, А.Айтбаева. Қазіргі білім беру технологиялары. Алматы, 2006ж.
3. Ж.А.Қараев, Ж.У.Кобдикова. Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода. Алматы, 2000ж.

Резюме

В статье рассматривается особенность использования видео технологий в процессе обучения иностранному языку.

Abstract

This article is devoted to the importance of using video in the process of foreign language learning .

Түйіндеме

Мақалада шет тілін оқыту процесінде бейнематериалдарды қолданудың ерекшелігін қарастырады.

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ОНОМАСТИКА

Урпекова С.С.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Гомердің «Одиссеясында» жер бетінде дүниеге келген адамдардың ешқайсысы да атаусыз қалмайтындығы жазылған екен [1,36.].

Ежелгі дәуірдің Демокрит, Платон, Апполоний Дискон, Диомед, Хрисипп сияқты ойшылдары мен данышпандары әлемдегі атаулар мен есімдердің ақиқаттығын, әрі олардың міндетті түрде керектігін түсініп, ол туралы өз пікірлерін білдірген. Ұлы тұлғалардың осындай ізгі ойлары бүгінгі таңдағы ономастика ғылымының бастауы, қайнар көзі десек те болады.

Грекше ат беру өнері деген мағынаны беретін ономастика жалқы есімдерді зерттейтін лингвистиканың бір саласы. Лингвистикада материалдық дүниенің сөйлеу тіліндегі өрнегін зерттейтін ономастика әмбебап ғылым болып табылады.

Аталмыш ғылым ХХ ғасырдың алғашқы ширегінен (1920-1930 жж.) бастап қолға алынып, зерттеле бастады. Бүгінгі таңда ономастика топонимия, антропонимия, зоонимия, этнонимия, экргонимия сынды бірнеше салаға бөлініп қарастырылуда.

Өткен ғасырдың 30-40 жылдары ономастиканың бір саласы антропонимия – адамзат есімдерін қарастыратын ғылым тармағы болып Халықаралық ономастардың І конгресінде белгілі тілші Альбер Дозаның ұйытқы болуымен алғаш рет Парижде ресми сөз болды. Осыдан соң ономастика ғалымдардың назарын өзіне ерекше аударып 1949 жылдан бастап ЮНЕСКО аумағында «Онома» журналы шыға бастады. Қазірде аталмыш ғылымның жалпы заңдылықтарын теориялық ономастика, сипаттамалы ономастика, тарихи ономастика, қолданбалы ономастика, поэтикалық ономастика тәрізді бағыттары зерттейді.

Орыс халқының көрнекті тілшісі В.А. Никонов «Имя и общество» атты еңбегінде ономастиканы жан-жақты қарастыра келіп, аталмыш ғылым саласы өткен ғасырдың ортасында баяу зерттелгендігін, осыдан соң танымал қаламгер Л.В.Успенскийдің жалқы есім жасаудағы жаңа серпілісін, ХХ ғасырдың екінші жартысында қайта жанданғандығын жазады [1,86.]. Белгілі антропонимистер Ю.А. Карпенко, Э.Б.Магазаник, В.М.Калинкиндер көркем шығармалардағы поэтонимдерді қарастыратын поэтикалық антропонимия немесе ономапоэтика терминдерін тұңғыш өз еңбектерінде қолданысқа енгізген.

Поэтикалық ономастика немесе ономапоэтика деп аталатын ономастиканың бір тармағы - көркем шығармалардағы поэтонимдерді, құрылымын, стилі мен қолданыс аясын қарастырады. Бұл терминге біршама ғалымдар анықтама берген. Соларға тоқталсақ, тілші-ғалым Н.В.Подольская ономапоэтика немесе поэтикалық ономастикаға әдеби туындылардағы атауыштық мағынаны білдіріп қоймайды, ол туындының мәнерлік, идеялық, экспрессивтік және әлеуметтік мәнін, жалқы есімдердің дамып, қалыптасу, қолдану ерекшеліктерін қарастыратын ғылым саласы деп түсініктеме береді [1,96.].

Ал, В.И.Супрун поэтонимдердің функциялық айырмашылықтарының бірінші, негізгі орын алар кейіпкерді нақтылау; екінші, ономастикалық ая орнату; үшінші, қосалқы таным белгісі түрінде пайдаланылатын үш қызметін нақтылап береді [1,96.].

Әлемдік ономастика ғылымы, көркем туындыларда топонимдер мен антропонимдерді тілдік қолданысқа енгізу мәселесі туралы қазірге дейін шетел ғалымдары В.А.Никонов], Ю.А.Карпенко, В.И.Болотов, А.В.Суперанская, Э.Б.Магазаник, Л.М.Щетинин, В.И.Супрун, Ю.Федосюк, А.М.Эмирова, Н.В.Подольская, Т.А.Короткова, В.Н. Михайлов, Г.Ф.Саттаров, Н.А.Баскаков,

С.Н.Булгаковтардың еңбектері жарық көрсе, қазақ лингвистикасында Т.Жанұзақов, Қ.Есбаева, М. Мұсабаева, Ғ. Ермекбаев, А. Арысбаев, К. Қаймулдинова, Ұ. Ержанов, Ғ. Сағидоллақызы, М. Тілеубердиев, К.М. Семби, Е.Ә. Керімбаев, К. Аронов, С.Қ. Иманбердиева, А.Ә.Әлімхан, Ғ.Қ.Қортабаева, Ғ.Б.Мәдиева, тағы басқалар ғалымдар жер-су, кісі есімдеріне байланысты өздерінің тұщымды пікірлерін қалдырды. Ал, академик Ә.Т.Қайдардың «Казахские собственные имена в сатирических произведениях» атты шағын баяндамасында сатиралық, юморлық шығармалардағы орын алған сатиралық кейіпкер есімдері, олардың қолданылу аясы сөз болды [1].

Қазақ ономастикасы әсіресе ХХ ғасырдың аяғында қарқын ала бастады. Қазақ ономастикасындағы бұл серпілісіне түркі ономастикасының ықпалы зор болды.

Қазақ ономастикасында өзіндік ізі бар, аталмыш ғылымның дамуына мол үлесін тигізген ғалым - Т.Жанұзақов[2]. Тілші ғалымның сүбелі ғылыми еңбектері тіптен саналы ғұмыры толықтай антропонимика ғылымына бағытталды. Сол себепті оны қазақтың тілші-ғалымдары ішіндегі ең алғашқы «антропонимист ғалым» деп те атап жүр [1,9б.].

Сол тәрізді, Қ. Есбаева, М. Мұсабаева, Ғ. Ермекбаев, А. Арысбаев, К. Қаймулдиновалар өз еңбектерінде кейбір қаламгерлердің жекеленген туындылардағы образдар және олардың есімдерінің табиғатын, шығу төркінін анықтады. Ал А.Махмұтов, Ә.Нұрмағамбетовтардың осы мәселелер төңірегінде тұщымды ой айтқан мақалалары жарық көрді.

Қазіргі таңда қазақ антропонимиясы жеке ғылым саласы тұрғысынан бірталай жетістіктерге қол жеткізді. Нәтижесінде, өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап бүгінге дейін елуге жуық түрлі деңгейдегі ғылыми жұмыстар қорғалды. Оның ішінде М.Тілеубердиев, К.М.Семби, Ә.Керімбаев, Б.К.Аронов, А.Ә.Әлімхан, тағы басқалардың еңбектерінде қазақ тіл біліміндегі жалқы есімдерінің этнолингвистикалық сипаты қарастырылса, ономастика ғылымының бір бағыты - поэтикалық ономастика яғни, көркем әдебиеттегі кейіпкер есімін Ғ.Әубакирова, Ж.Сәткенова зерттеді. Қазақ ономастикасының ғылыми тұрғыда дамып, жетілуіне К.З.Жаппар, Б.Көшімова, Ғ.Б.Мәдиевалардың да ғылыми еңбектерінің маңызы зор болды.

Қазақ ономастикасы бойынша аталған еңбектердің ішінде С.Қ.Иманбердиеваның «Қала ономастикасының кейбір мәселелері» [3], Б.Тілеубердиевтің «Қазақ ономастикасының лингвокогнитивтік аспектілері» [4] атты жұмыстарын атап көрсетсек болады.

Қортабаева Гүлжамал Қыдырбайқызы «Қазақ ономапоэтикасы: сатиралық-юморлық кейіпкер аттары» атты ғылыми еңбегінде фольклорлық үлгідегі шығармалардан бастап бүгінгі таңға дейінгі қазақ қаламгерлерінің еңбектеріндегі сатиралық есімдердің лингвистикалық табиғатын ономасиологиялық-этнолингвистикалық тұрғыда зерттеп, сол туралы тиянақты тұжырымдар береді [1].

Көркем әдебиетте ономастиканың орын алуы мәселесінің аясында ғылыми-зерттеу жұмысының жүргізген тілші-ғалымдардың бірі - Орынбетова Эльмира Асылтайқызы. Қазақ әдебиетіндегі сүбелі туынды - «Абай жолы» эпопеясы белгілі бір тарихи дәуірдегі қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігінің, бар тынысының энциклопедиясы тұрғысынан тарихи, мәдени, тағы да басқа мәліметтерге бай екендігін жақсы түсінген Э.Орынбетова М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы жалқы есімдердің лингвомәдени сипатын анықтауды мақсат тұтқан [5].

Жалпы әлемдік ономастика және қазақ ономастика ғылымында жалқы есімдерді зерттеген ғалымдар олардың жалпы есімдерден айырмашылығына көп көңіл бөлген. Бұл мәселені зерттеген өзге ұлт ғалымдары Ю.А.Карпенко, А.В.Суперанская, А.А.Белецкий, В.А.Никонов, қазақ ғалымдары Т.Жанұзақов, Е.А.Керімбаевтар кейіпкер есімі жалпы есімнен жасалғанымен, жалпы есімге айналғанда, негізгі мән-мағынасынан ажырап қалатындығын жазады.

Қазақ ономастика ғылымына өзіндік үлес қосқан ғалымдардың бірі – А.Әбдірахманов. «Кейбір топонимдердің этимологиясы жайында» атты еңбегінде ғалым жалпы тіл білімінде этимологияны теориялық тұрғыда қарастырып, сөздік жасауға ат салысқан Н.М.Шанский, В.И.Абаев, М.Н.Петерсон, А.А.Белецкий, В.Н.Топоров, О.Н.Трубачев сынды ғалымдардың еңбегіне шолу жасайды [6, Б.16-30]. Қазақ лингвист ғалымдарының да еңбектеріне терең зер салады. А.Әбдірахманов топонимдердің ішінен орын алатын географиялық терминдерге көңіл бөле келе, олардың шығу этимологиясын зерттейді. Ғалым бұл шағын еңбегінде Ақсеңгір, Боралдай, Борандай, Жалаңаш, Жаманты, Жүйнек, Шорнақ, Югнак, Исфиджаб, Көрдуан, Қалдығайты, Қаратұрық, Құланқорық, Сайқан, Сайқын, Сусамыр, Түрген, Үшқоңыр, Шорнақ тәрізді топонимдердің туу тарихын қарастырады.

Ғалым Ә.Нұрмағамбетов «Жер-су аттарының тек-төркіні жайында» атты мақаласында шығу төркіні ғалымдар арасында талас тудырып жүрген Қалдығайты, Босаға, Бүйрек, Дегерес, Жабасак сынды топонимдердің этимологиясына терең зерттеу жүргізеді [6, Б.31-36].

Ойымызды қорыта келгенде, ономастикалық атаулар, олардың тілдік ерекшеліктері, этимологиясы бүгінгі таңда біршама қарастырылды десек те, көркем шығармаларда орын алуы әлі де жан-жақты зерттеле қойған жоқ. Олай болса, өткен дәуірден сыр шертер мәдени дерек көзі ономастикалық бірліктердің маңызы зор. Тілдің құрылымдық тарихын зерттеуде негіз болар ономастика туралы М.Томанов «Ономастикалық материал тілдің лингвистикалық және экстралингвистикалық даму жолдарының бірлікте болатынын дәлелдейді. Ономастикалық атаулар көбіне тілдің қалыптасқан сөз өзгеру жүйесінің аумағына сыймайды. Олар тілдің даму барысында жоғалып кеткен сөз өзгерту модельдері бойынша жасалған болып келеді немесе ұмытылып кеткен мағынаны өз бойында сақтауы мүмкін» деп жазады [7,13б.].

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1.Қортабаева Г.Қ. Қазақ ономапозитикасы: сатиралық-юморлық кейіпкер аттары.– Алматы, 2007.
- 2.Жанұзақов Т. Қазақ тіліндегі жалқы есімдер. – Алматы: Ғылым, 1965. –224 б.
- 3.Иманбердиева С. Қала ономастикасының кейбір мәселелері. –Алматы: Арыс, 2004.–132б
- 4.Тілеубердиев Б. Қазақ ономастикасының лингвокогнитивтік аспектілері. – Алматы: Арыс, 2006.
- 5.Орынбетова Э. М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясының ономастикалық кеңістігінің лингвомәдени сипаты.–Алматы, 2010. – 119б.
6. Қазақ ономастикасының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1986. – 136 б.
7. Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Алматы: Мектеп, 1988.–264 б.

Аннотация

Ономастикалық материал тілдің лингвистикалық және экстралингвистикалық даму жолдарының бірлікте болатынын дәлелдейді. Ономастикалық атаулар көбіне тілдің қалыптасқан сөз өзгеру жүйесінің аумағына сыймайды. Олар тілдің даму барысында жоғалып кеткен сөз өзгерту модельдері бойынша жасалған болып келеді.

Аннотация

Ономастический материал доказывает, что лингвистические и экстралингвистические способы развития языка объединены. Ономические названия часто обычно не связаны с языком системы преобразования слов. Они основаны на потерянных моделях изменения слов в развитии языка.

Abstract

Onomastic material proves that the linguistic and extralinguistic ways of language development are united. Onomastic titles are often not typically associated with the language of the word conversion system. They are built on lost word change models in the development of the language.

УДК 82.09.
Ш 95

ПОЭЗИЯ ЖАМБЫЛА ЖАБАЕВА В РУССКОЙ КРИТИКЕ

Шуканов А.Г.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Жамбыл Жабаев в последнее десятилетие своей жизни пользовался широкой популярностью за пределами родной страны. 7 мая 1936 года в газете «Правда» была опубликована его поэма-толгау «Моя Родина». С этого момента публикации произведений Жамбыла на страницах всесоюзной печати становятся постоянными, а в 1938 г. в московском издательстве «Художественная литература» впервые на русском языке выходит сборник его песен и поэм. Творчество казахского поэта-импровизатора вызывает огромный резонанс в русской критике. Статьи, посвященные Жамбылу, появляются в журналах «Новый мир», «Октябрь», «Знамя», «Звезда», «Литературный критик», «Литературная учеба», «Литературный современник», «Красная новь», «Советская этнография», «Советская музыка», «Революция и национальность», «Книга и пролетарская революция», «Сибирские огни», «Детская литература», во многих газетах.

Амплитуда восприятия и оценки поэзии Жамбыла русской критикой колеблется от высокопарного восхваления «певца сталинской эпохи» до глубокого постижения феноменальной творческой индивидуальности великого акына-импровизатора. Русская критика судила о поэзии Жамбыла по переводам, которые были далеко не адекватны оригиналу. Переводили акына на русский язык П.Кузнецов, К.Алтайский, М.Тарловский, И.Сельвинский, М.Зенкевич, А.Глоба, А.Адалис, Н.Сидоренко и другие литераторы с разными поэтическими манерами и переводческими принципами, да и степень их знакомства с художественным миром переводимого автора была неодинаковой. Поэтому при всех своих достоинствах отдельные переводы не могли дать ясного представления о поэтическом облике Жамбыла, являвшегося к тому же представителем непривычной для русского читателя устной импровизационной литературы. Справедливо замечание критика В.Вихлянцева о том, что русские читатели, совершенно незнакомые с процессом рождения новой песни под аккомпанемент домбры, даже вполнину не испытывают магической силы воздействия этой песни. Далее, говоря о невероятной трудности перевода таких песен на другой язык, критик пишет, что «для наибольшего приближения к подлиннику переводчику пришлось бы... самому взять домбру, заиграть и запеть» /1, с.110/.

Вполне естественно, что русских критиков удивляет импровизаторский талант казахского поэта. «Джамбул обладает редчайшим на земле даром импровизатора. Его стихи всегда возникают сразу, как результат сильного, волнующего чувства; они льются вольным и свободным потоком, храня в себе всю свежесть непосредственности. В этом тайна их могущественного воздействия» /2, с. 188/, - пишет Вс. Рождественский.

Русская критика отмечает огромную поэтическую культуру казахского поэта, его блестящее знание восточной классики. По словам И.Сельвинского, соединение среднеазиатских, персидских и арабских поэтических традиций сделало стих Жамбыла

«совершенно виртуозным по фактуре», «такого могучего стилиста казахские племена еще не создавали» /3, с. 182/.

Одним из первых на московский сборник Жамбыла «Песни и поэмы» (1938) откликнулся замечательный русский писатель Андрей Платонов, который, будучи в опале, под псевдонимом «А.Фирсов» опубликовал свою статью-рецензию в журнале «Литературный критик». Автор рецензии резко осуждает существующее вульгарное представление о творчестве народных поэтов как о чем-то примитивном, далеком от профессиональной поэзии. На основе критического анализа поэм «Моя Родина», «Отеген батыр» и отдельных песен-стихотворений Жамбыла А.Платонов-Фирсов делает вывод, что казахский акын – поэт сложный и глубокий, виртуозно владеющий приемами художественного мастерства, а его «Песня солнцу» на родном языке «представляет собой шедевр литературного искусства». Неадекватное звучание прекрасных песен Жамбыла на русском языке рецензент объясняет тем, что «великий поэт почти никогда не имеет равносильного себе переводчика» /4, с.124/.

Критики К.Зелинский, А.Волков, Ю.Соколов, С.Вышеславцева, С.Евгеньев, Е. Сикар и др., отмечая мощное идейное звучание, острую злободневность, политическую насыщенность, актуальность тем стихов Жамбыла, в то же время подчеркивают их высокую художественную ценность и эстетические достоинства. По словам критика А.Волкова, особая музыкальная выразительность превращает поэмы Жамбыла в настоящие симфонии, а пейзажные зарисовки акына напоминают картины живописца. «Глубоко оригинальная, полная музыки и красок, сверкающая остроумными сравнениями и меткими определениями, разнообразная в своих средствах и жанрах поэзия Жамбыла отмечена той величавой простотой и цельностью, которые характеризуют большую поэзию» /5, с.224/, - пишет критик.

Органическая любовь к Родине пронизывает все творчество Жамбыла Жабаева. Однако художественный мир акына не был замкнут национальными рамками, он мыслил общечеловеческими категориями. Его глубоко волнуют события в Испании и Абиссинии, бои в Манчжурии, «взрывающиеся мины в далеких морях», он думает о судьбе западных украинцев и белорусов, он шлет послания «Гасеме Лахути», «Сынам Тихого Дона». Поэтому русские критики А.Заволжский, В.Вихлянцев, К.Зелинский, А.Григорьев, М.Иванович, О.Корбе и др. с большой теплотой пишут об интернациональных чувствах казахского акына.

Интересно отметить, что о борьбе республиканской Испании с фашистскими легионами Франко Жамбыл сочиняет в 1937 году своё послание «Испанским братьям», которое вскоре было опубликовано на страницах печати испаноязычных стран в переводе испанского поэта-коммуниста Арконады Сесар Муньоса. Так Жамбыл Жабаев стал первым казахским поэтом, переведенным на испанский язык, и положил начало казахско-испанским литературным связям.

Прославило имя Жамбыла его знаменитое стихотворение «Ленинградцы, дети мои!», которое в годы войны было на устах не только ленинградцев, но и всех советских людей. Русская критика сразу же отметила в этом послании огромную вдохновляющую силу, мощный оптимистический заряд, искреннюю отцовскую любовь старого акына к жителям блокадного города. «Джамбул усыновил ленинградцев» /6/, - писал поэт Николай Тихонов.

В 1944 году в Москве в переводе М.Тарловского вышел сборник Жамбыла «Песни войны», куда вошли, кроме «Ленинградцы, дети мои!», обращение к «Советскому воину», стихи «Несокрушимая крепость» (о Сталинграде), «Ответ сыну», «На смерть сына», «Героям Воронежа», «Светлый праздник наш недалек» и др. Эти стихи, поражающие глубиной авторских мыслей и чувств и исключительной силой воздействия, были признаны русской критикой одними из лучших и наиболее впечатляющих произведений советской поэзии военных лет.

Кроме патриотических, политически насыщенных и злободневных произведений Жамбыла, большой популярностью среди русскоязычных читателей пользовалась его лирическая «Колыбельная песня» с трогательным перечислением животных и растений, близких миру ребенка, с постепенным углублением мотива покоя и сладкого сна. И русские критики по достоинству оценили эту песню. Ю.Севрук восхищался особым лирическим обаянием песни, П.Дымшиц считал ее образцом подлинного народного творчества для детей, Вс.Рожественский отмечал совершенство ее построения, А.Аршаруни относил «Колыбельную» к числу вершинных творений казахского акына.

Дореволюционное творчество Жамбыла Жабаева и многие его произведения советского периода не попали в поле зрения русской критики из-за отсутствия перевода. Но даже то немногое, что было освещено и оценено русскими критиками, подтверждает выдающуюся роль и особое место великого казахского акына в истории мировой поэзии.

Список литературы

1. Вихлянцев В. Песни и поэмы Джамбула // Сибирские огни. – 1938. – № 2. – С. 109-116.
2. Рождественский Вс. Акын народного счастья // Литературный современник. – 1938. – № 11. – С. 184-192.
3. Сельвинский И. Джамбул Джабаев // Знамя. – 1946. – № 10. – С. 180-190.
4. Фирсов А. Джамбул // Литературный критик. – 1938. – № 3. – С. 118-127.
5. Волков А. Народный поэт Джамбул // Октябрь. – 1938. – № 4. – С. 222-226.
6. Тихонов Н. Ата акынов // Литературная газета. – 1946. – 6 июля.

Аннотация

Мақалада орыс әдебиет сынының Жамбыл поэзиясына берген бағасы анықталған.

Аннотация

Статья посвящена восприятию и оценке поэзии Жамбыла русской литературной критикой.

Annotation

The article is dedicated to the perception and evaluation of Zhambyl poetry by Russian literary criticism.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МАМАНДЫҚТАР

ӘОЖ 745

Ж 21

КИІЗ БАСУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН МЕҢГЕРУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІ ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ ДАМУ

Жакипбекова Д.А., Дулат Ә.Ш., Серикова А.
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Қазақ қол өнерінің көркемдік ерекшелігінің негізі болып киіз басу өнері саналады. Қазір заман ағымына қарай тұрмыс тіршіліктің өзгеруіне байланысты киіз басу өнері кенже қалып барады. Сондықтан да киізден тұрмысқа қажетті әртүрлі бұйымдар жасаумен қатар оған оюлап, өрнек салудың табиғи ыңғайлылығын пайдалана отырып, сәндік бұйымдар жасау, сурет салу, т.б. түрін меңгерудің заманауи құндылығын ашу арқылы бұл өнерді дамыту жолдарын қарастырумыз керек.

Киіз басу – дәстүрлі қазақ қоғамында дамыған киіз жасау өнері. Жалпы, киіз басу ежелден келе жатқан дәстүр, бұл өнердің біздің заманымызға дейінгі ғасырларда қазақ даласына кеңінен таралып кеткені мәлім. Бұл жерлерді мекен еткен ата-бабаларымыз киізден түрлі бұйымдар жасайтын болған. Мысалы, Пазырық елді мекенінен киізден жасалған бедерлі, мүсінді бұйымдар табылған. Сол себепті де киіз басу дәстүрін осы құтты мекенде пайда болған деп топшылауға толық негіз бар. Бүгінгі күні пима киіп, үйіне текемет төсейтін қазақтар жоқ болғанымен, киізден жасалған бұйымдарға деген сұраныс жоқ емес. «Киіз басу» қазақтың төл өнері. Сондықтан да оны қолданыстан шығып қалмауын біз қолға алуымыз қажет.

Киіз – түрік тілінен «жамылғы», ағылшын тілінде – felt, неміс тілінде – filtz. Барлық осы атаулар киіз басу тарихы кезінде пайда болды. Бұның бәрі Нұх заманында аңызға сәйкес басталды. Бірінші басылған кілем Нұх кемесінде пайда болды. Сол кемемен жүзген қойлар тар қораларда ұсталды. Олардың бүйірлерінің жүндері жерге түсіп, су болып қалатын, тұйықтарының астында тапталып, ұрылатын. Қойлар кемеден шыққан кезде, жерде әдемі жүнді кілем қалып қоятын. Археологтар бірінші басылған бұйымдарды пайда болуын біздің заманымызға дейін VI-V ғасырдағы мерзімді айтты. Түлеу кезінде жиналған жабайы жануарлардың жүндерін баса отырып, ежелгі адамдар бірінші қарапайым киімді дайындады, тек бір ғасыр өткеннен кейін ғана олар иіруді, тоқуды және өруді үйренді[1].

Әлемді мәдениетке киіз еуразиялық далалардың көшпенділерінің, Тибеттің, Памирдің, Алтайдың, Кавказдың тау мал өсірушілердің өнертабысы ретінде кірді. Ең көп таралған орыс киіз басылған бұйым, бұл арине пималар болып табылады. Сонымен қатар Ресей жерінде пималарға қоса, олар шұға және шаруашылыққа қажетті киіздерді, киіз басылған бас киімдерді, темекілерді сақтау үшін арналған дорбаларды дайындайтын. Ал енді өзіміздің қазақ халқымыздың өнеріне тоқталсақ, халқымыздың жүнді пайдаланып киіз басу, арқан, жіп есу, құр ызу сияқты қолөнерінің тарихының әріден басталғанын көреміз. Киіз үй біздің заманымыздан бұрынғы VII –ші ғасырда кеңінен пайдаланғаны жайлы жазба деректерде жазылған. Киізді халқымыз көшпенді тұрмысының барлық қажетіне жаратты. Баспанасына жабынды, басына сая, еденіне төсеніш, үстіне киім, сән-салтанат бағыштайтын аса қажетті тұтыну материалы ретінде қадірледі. Жүннен әртүрлі киіз басып, киіз үйге туырлық, үзік, түңлік, дөдеге және тұрмысқа қажетті еденге төсейтін текемет, сырмақтар, тұсқа ілінетін тұскиіздер мен қап түрлерін жасаған. Киізден жасаған бұйымдар қазіргі заманда халықтың генетикалық мәдени қарым-қатынасындағы байланысты көрсететін дерек ретінде қабылданады. Ә. Қастеев атындағы өнер мұражайы қорында сақтаулы 267 киізден

жасалынған бұйымдар – қайталанбас өнер туындысы ғана емес, әлі сыры ашылмаған, толығынан зерттелмеген асыл мұра. Киізден жасаған бұйымдар 1970-1980 жылдары жан-жақты жүргізілген экспедициялық жұмыстар кезінде молынан толықтырылды. Әрине, киізден жасалған бұйымдардың ішінде өзінің қанық, ашық түсімен оюлы текеметтер ерекше көз тартады. Мұражай қорындағы текеметтер топтамасы қазақ халқының ертеден келе жатқан киіз басу тәсілінің бар сырын кеңінен меңгеріп, текемет басудағы көркемдік қасиетін толығынан аша білгенін дәлелдейді [2].

Ал енді киіз басу өнерінің барысына тоқталайық. Дегенмен, киіз басу деген оңай орындала салатын іс емес. Машақаты көп. Күш пен шыдамдылықты талап ететін жұмыс. Әуелі киіз басуға кіріспес бұрын үлкен дайындық жүргізіледі. Негізінен қойдың күзем жүні таңдап алынады және уақыты келгенде қойды суға тоғытып алып, жүні тазарған соң қырқады. Қырқылған жүн іріктеліп алынып, сабауға жіберіледі. Ол үшін арнайы тұзу талдан сабау дайындап алу керек. Жүнді сабау тек ұру дегенді білдірмейді. Оның да әдісі бар. Сабаумен жүнді қопсыта ұрғанда, шаң – тозаңнан айырып, ұйысқан жері жазылып, желкілдеп шыға келеді. Міне, сол кезде ол жүн киіз басуға дайын болмақ.

Осылай кезек-кезек тартқанда ши ары бері домалап, жүннің бірігу барысын тездетеді. Тебу. Егер бір шилік жүн болса онда бір адам шидің белінен бір арқанды тұйықтап салып өзіне қарай домалатып отырады да, артынан 2-3 адам қатарласып шиді аяқтарынан теуіп шигерілейді. Бұл жүнді біріктіру үшін істеледі [3].

Дайын киізден туырлық, үзік, түндік, текемет, сырмақ жасауға болады. Киізден жасалған бұйымдардың арасында өзінің қанық, ашық түсіті оюымен текеметтер бірден көз тартады. Мұражайлар мен ауыл үйдегі көздің жауын алатын текеметтерден қазақ халқының киіз бен текемет басудан мол іс-тәжірибе жинақтағанын байқауға болады. Киіз дайын болғаннан кейін, оның бетіне түрлі боялған жүндермен қошқар мүйіз оюлардың неше түрі өрнектеледі. Киіз басу тәсілі бір болғанымен текемет бетіне ою салу әр жерде әртүрлі болған. Текеметке ою қойғанда сары түс пен қоңырқай түстің үндестік табуына ерекше мән беріледі. Жиекке түскен иірлер ортадағы негізгі ою-өрнекпен астасып, үйлесім табуы тиіс. Ою салынғаннан кейін киізді қайтадан шиге орап, киіз бен оның бетіне салынған ою-өрнектер бір-біріне қабысқанша, тағы да пісіріп алады. Текемет дайын болғаннан кейін оны күн көзіне жайып, жақсылап кептіріп алады. Осылайша текеметті бір күн ішінде басып шығаруға болады. Текемет басу барысында ауыл әйелдерінің басы қосылып, әңгіме-дүкен құрады, сөз алмасып, қазан көтереді, көңіл шалқып, соңы той-думанға айналады. Көне заманнан келе жатқан әр ұлттың өз ғұрпына мән-мағына беріп, өмірдің әр күніне сән бере білген заңдылығы осы жерде айқын көрініс береді.

Азияның төл туындысы — киіз бұйымдары қазір Еуропада да кеңінен танымал. Мәселен, Германияда Халықаралық киіз академиясы бар. Бұның бір филиалы мал шаруашылығымен айналысатын Голландияда көрінеді. Академия Түркия, Қырғызстан және басқа да киіз басу дәстүрін жетік меңгерген елдерге танымдық мақсатта семинарлар ұйымдастырып, оқытумен айналысады. Біздің қазақ халқының ұлттық технологиясын өзгелер үйреніп, қазір әлем нарығында киіз басуға арналған машиналар да шығып жатыр. Қорқыныштысы сол, жаһандану процесі қазақтың дәстүрлі технологиясын жалмап кету қаупі бар. Ал қолөнерге қызығушылықты арттыру — мәдени мұрамызды сақтап, қайта түлету мүмкіндігі. Ендеше бұл саланы дамыту үшін қолөнер шеберлерінің тыныс-тіршілігіне назар аударып, қолдауымыз қажет [4].

Киіз ежелден бері Сібірдің, Орталық және Орта Азияның көптеген халықтары тұрмысының құрамдас бөлігі болып қызмет етті. Таулы Алтайда киізден бұйымдар жасайтын кәсіпшілік дүниеге келіп, міне жиырма жыл бойы осы жерде жұмыс істеуде. Алтайлықтар киізді тұрмыста талай ғасырлар бойы үздіксіз қолданып келеді. Дегенмен қазіргі кезде бұл материал жаңа ғұмырды бастан кешуде. Киізден жасалған экологиялық таза, жылы да әдемі заттар барған сайын көпшілік көңілінен шығуда. Киіз

отбасына бақыт қана емес, сонымен қатар әулетке құт-береке сыйлайды деп есептеледі, сондықтан үйлену тойы күні қалыңдыққа киізден жасалған кілем немесе басқа да бұйымдар сыйланады. Киіз бұйымдар сондай-ақ отбасы ошағының тұмары ретінде қызмет еткен. Әйелдердің ұлттық мәнерде орындалған киімі көрмеде назарға ұсынылған. Осы жерде жүн мен жібек қолданылған заманауи үлгілер де бар.

Сондықтан да біз атадан балаға мирас болып қалған киіз басу өнерін балаларға үйретудің қарапайым жолдарын қарастырып, киізден, жүннен жасалатын күнделікті тұрмысқа қажетті бұйымдар жасаудың ыңғайлы жолдарын іздестірудеміз. Ұлттық қол өнердің бір саласы болып саналатын киіз басу өнерін, заман ағымына қарай ұлттық нақышта жасалған әр түрлі әшекей бұйымдар мен тұрмыстық заттар жасауда қолдану арқылы қалыптастырдық.

Қолданылған әдебиеттер

- 1.«Сырмақ өнері» Алматы кітап, 2007 жыл
- 2.Энциклопедия «Қазақтың ою өрнектері» Алматыкітап, 2005 жыл
- 3.«Өнердегі алтын көпір» -Екібастұз, 2011 жыл. Зылиха Төлегенова.
- 4.«Қазақ халқының салт – дәстүрлері» Алматы, 2006 жыл.

Аннотация

Қазақ халқының ұлттық өнерінің бірі киіз басу өнерінің шығу тарихы мен қалыптасуы. Киіз басудың рөлі. Оның қазіргі заман талабына сай өзгеруі.

Аннотация

История и происхождение чувственного искусства одного из национальных искусств казахского народа. Его современное изменени.

Annotation

The history and origin of the sensual art of one of the national arts of the Kazakh people. The role of the press. Its modern change.

ӘОЖ 586.002

К31

ТЕХНОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Керимкулова А.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі ұсынған тақырыптық жоспар мен бағдарлама оқушылардың кәсіби даярлығы туралы философиялық, психологиялық, педагогикалық еңбектердегі жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту және олардың қызығушылықтарын қалыптастыру туралы қағидалар және ғылыми-технологиялық прогресс (оның әрекет етуінің мәні, жіктеу әдістері), ғылымтану (ғылымды ұйымдастыру тәртібі, ғылыми-техникалық теорияның жұмыс жасау деңгейлері), жеке тұлғаның психологиялық теориясы, педагогикалық және этнопедагогикалық білім беру теориясы технологиялық білім беру және технологиялық мәдениетті қалыптастыру тұжырымдамасының негіздері және психологиялық-педагогикалық зерттеулер бойынша еңбектер құрайды және білімді ақпараттандыру туралы барысында С.Г. Григорьев пен В.В. Гриншкунның ұсынған тәсілдері қолданылады.

Жеке тұлғаның танымдық қызығушылығын, өзін-өзі көрсетуіне көмек жасайтын және соны өнім жасап шығаруы бойынша іс-әрекетке дайындығы мен білімділігін қамтамасыз ететін мотивациялық, іс-әрекеттік және шығармашылық компоненттері бар жеке тұлғаның интегративтік қасиеті деп түсіне отырып, еңбекке оқытуды танымдық қызығушылықты қалыптастыру ұстанымы тұрғысынан қарастыруға болады.

Технология сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыруды зерттеу осы дамуға әсер ететін факторлар жөніндегі идеяларды негіздеуге мүмкіндік береді. Бұл факторлар мыналар:

-оқушылардың сабаққа деген танымдық қызығушылығын қалыптастыру үшін, шығармашылық қабілеттілікті бекіту мен дамыту үшін өте бай мүмкіндіктері бар оқу материалының мазмұны;

-мектеп оқушыларының өзінше танымдық қызығушылығын арттыруға және олардың берілген ақпараттарды игеруіне көмектесуге бағытталған педагогикалық тұрғыда әдістер мен формалар.

Білім беру ұйымының басшылығы білім беру стандарты негізіндегі оқыту нәтижелерін болжайды және танымдық қызығушылықты қалыптастыруда оқушының бастапқы жағдайы мен мүмкіндіктеріне стратегиялық болжау жасайды. Оқушының өзінің жеке басының қасиеттері мен кәсіпке қатысты талаптарының өзара байланысын диагностикалау да осы стратегиялық болжау кезеңінде орындалады.

Оқушылардағы білім, білік, дағды қалыптастыра отырып, оқушылардың киімді құрастыру және моделдеудің әлемдік тәжірибелерін әдіс тәсілдері арқылы теориялық білім, білік, дағдыларын жетілдіру керек.

Оқушылардың өз бетінше жұмысы жасауына жағдай жасай отырып, оқушылардың таңдаған немесе ұсынылған тақырып бойынша жұмыстарын, ізденушілік-зерттеу, конструкторлық, технологиялық, қорытынды кезеңдері бойынша орындалатын іс-әрекеттерінің нәтижесін беруін қадағалау керек.

Танымдық қызығушылық – оқушылардың танымдық мотивтеріне мотивациялық тұрғыда басшылық жасау нәтижесінде туындайды. Оқушылардың мектепте білім алуы, қалыптасуы, дағдыларының дамытылуы оларды шығармашылықпен еңбек етуге үйретеді.

Оқу үдерісінде оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастырудың өзара байланысқан төрт компоненттен тұратын: мотивациялық-еріктік, мазмұндылық, әрекетті-тәжірибелік, бақылау-бағалау құрылымдық-мазмұндық моделі. Модельде педагогикалық үдерістің келесі әдістері ұсынылады: проблемалық-ізденушілік, практикалық (тәжірибелер өткізу, шығармашылық тапсырмаларды орындау), педагогикалық ынталандыру (қолдау көрсету, жетістікке жетуге жағдай туғызу, ынталандыру), зерттеушілік (эксперименттер жасау, болжамдар, модельдеу), өзіндік-саналық әдістер (өздігінен талдау, рефлексия жүргізу т.б.). Технология пәні мұғалімі сала бойынша технологиялық білік, дағды, іскерліктерді игерген кәсіби маман. Ол оқулық мазмұны бойынша оқушының білім, білік, дағдыларын теориялық және практикалық іске асыруына педагогикалық іс-әрекет жасай отырып, әлеуметтік қажеттілік пен қоғамдағы өзгерістерге байланысты теориялық және практикалық білімін жаңа әдіс-тәсілдермен жетілдірудің қажеттілігі туындайды.

Жоғары сынып оқушыларына өндірістік технологиялар негізінде конструкциялық материалдарды өңдеудің негізгі құрылымдарын қолдана білуге үйрету; сол арқылы оқушыларды технология құрылғыларымен таныстыру, әдіс қолданысын жетік білу арқылы технология пәнін қажетті машықтарды практикалық тұрғыда шешу іс-әрекеттерін қалыптастыру және технологиялық білімді автоматты түрде дербес компьютер көмегімен шығаруға дағдыландыру. Сабақты оқыту барысында мынадай функциялар жүзеге асырылады:

- оқу мазмұнын меңгертуде пәнаралық байланысты іске асыру;
- ЭЕМ-ді қолдану саласындағы дағдыларды дамыту және тереңдету.

Жоғары сынып оқушыларының ақпараттық технологияны технологиялық білімді қалыптастыру мазмұны оқушылар үшін қабылдауға жеңіл, түсінікті, олардың күнделікті өмір қажетін толық қанағаттандыратындай, өздігінен ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалануға бағыттайтындай болуы керек. Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылығын қалыптастыруда ақпараттық технологияны қолдану арқылы мынадай дидактикалық міндеттердің шешімін іздестіреміз:

- оқушылардың технологиялық білімді пайдалануда шеберлігін қалыптастыру үдерісін жетілдіру;

- олардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру;
- оқушылардың білімін бақылау мен бағалауды қайтара қарастыру;
- оқушылардың алынған нәтижені талдай білу қабілетін жетілдіру;
- оқушылардың оқуға деген белсенділігін арттыру;
- меңгерген білімін өздігінен дербес дамытуға бағдарлау қызығушылығын.

Оқушылардың шығармашылық қабілеттіліктерін қалыптастыру деңгейін анықтау үшін бақылау сұрақтары дайындалады. Бақылау сұрақтары «Технология» пәнінің «Иық бұйымдарын құрастыру және модельдеу» бөліміндегі орындалатын жұмыстар бойынша қамтылады:

Анықтау эксперименті бастапқы таным қызығушылық деңгейін анықтауға, білім, білік, дағдыларының деңгейін анықтауға, қалыптастыру оқу үдерісіне жаңа фактор енгізу мақсатында:

-оқушылардың теориялық білімдерін меңгеру деңгейі танымдық қызығушылық мотивтерінің себептерінің дамуы, шығармашылық әрекетке бейімділігі, жаңаны жасаудағы жеке қажеттілігімен анықтау мақсатында.

-оқушылардың танымдық қызығушылығын конструкциялық материалдарды өңдеу негізінде дамытудағы оқушылардың оқу пәніне деген танымдық қызығушылығымен сәйкес келетін іс-әрекет стилін, идеялар мен ойларын, жүзеге асыру бойынша шығармашылық ізденістерін анықтау үшін.

Оқушылардың танымдық қызығушылығын конструкциялық материалдардың элементтері негізінде қаншалықты дамығанын бақылау сұрақтары арқылы анықталады.

Оқушылардың танымдық қызығушылығы - проблемалық есептерді шешу, шығармашылық тапсырмаларды орындау, жобалау, үлгілеу жұмыстарына инновациялық талдау жасау барысында қалыптасады. Бұл сабақтың сапасын арттыру үшін ақпараттық технологияларды пайдалану, оқушылардың шығармашылық міндеттерді шешу және орындау, үлгілеу, жобалау, және шығармашылық ойлауын анықтауға мүмкіндік береді.

Оқушылардың технологиялық білімдерді меңгеруі - оқыту үдерісінде іс - әрекет барысында оқушылардың теориялық білімі мен іскерлігін жаңа бағытта ұштастыра алуымен және ақпараттық технологиялар нәтижесінде шығармашылық жобаларды ұсынуы барысында қалыптасады. Шығармашылық жұмыстарды көпшілікке ұсыну бұл оқушылардың білім деңгейін арттыра түседі және олардың бойына үлкен талпыныс дарытады. Оқушылар алғаш рет кәсіби маман-зерттеуші рөліне еніп, қазіргі әлеуметтік қажеттілік мәселелерін шешуге белсене ат салысуға ұмтылады.

Қазақстан Республикасының Президентінің халыққа жолдауында «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз болашақтың жоғары технологиялық және ғылыми ауқымды өндірістері үшін кадрлар қорын жасақтау қажет» деді. Шынында, оқушылардың жалпы білімін көтеру кең ауқымды мәселе болып отыр. Олардың біліктілігін, дағдыларын қалыптастыру қажеттігі еліміздегі ғылыми-техникалық және әлеуметтік мәдени жетістіктердің қарыштап дамуынан туындаған мәселе, сондықтан да оларға кәсіби білім беріп, мамандарды жан-жақты даярлауға қоғам мен мемлекет бүгінгі таңда барынша назар аударып отыр.

Бұл үдеріс көпжақты және оқушының өзіндік мамандық таңдау дайындығының мақсаты мен міндеттерін айқындайды. Әр оқу пәні оқушы алдына мүмкіндігінше еңбек

пен мамандықтар әлемін ашады. Сондай пәндердің бірі – технология. Технология сабақтарында оқушылар жан-жақты дүниетанымын қалыптастыра оырып, болашақта өндіріске қажетті мамандық алып шығады, саналы, әдепті ұрпақ тәрбиеленеді. Еңбек сабағында іс жүзінде нақты жұмыс жүргізіледі. Бұл көп оқушының шамасы келе беретін іс емес. Сондықтан оқушының қызығушылығын арттырып сабақты түрлендіре өткізе отырып, қыздардың сабақ үстінде шет қалмай, берілген тапсырманы орындауын қадағалаған жөн. Еңбек пәнінде оқушы қыздардың икемділігі, түсті тандауы, жинақтылығы және ілтипатты, биязылықпен өз ойын дәл дәйекті етіп, анық жеткізу талап етіледі. Еңбек пәнінен оқушының білімін көтерудің ең басты шарты оның пәнге деген қызығушылығын арттыру. Пәнге деген қызығушылығы болса ғана бала оған көңіл қойып, үйреніп тереңдете оқып шыңдалады. Өн, ерге қанат қаққан шәкірттерді шеберлік шыңына жетелеудің бір жолы – оларды колөнер үйірмелеріне тарту. Баланың білімін тереңдетуде, еңбекке қызығушылығы мен ой-өрісін кенейтіп, талғам деңгейін жоғарылату барысында колөнер үйірмесінің орны ерекше.

Қазіргі оқыту технологиясы барысында бала тек үйренуші ғана емес, үйренуші шәкірттен белсенді үйретуші, өзіндік ой-пікірі бар жан-жақты дамыған дара тұлға шығады. Еңбек сабақтарында немесе үйірмелерде оқушы тек мұғалімнің үйретуімен бұйым түрлерін жасаумен шектеліп қана қоймай, сонымен бірге оған талдау жасап, жасалу өңделу технологиясына өз ой-пікірлері мен ұсыныстарын айтуға дағдыланады. Осылайша балалар әр түрлі шығармаларды зерттей отырып баға берумен өз бойларында келешек кәсіби ісіне қажетті эстетикалық, ұлттық, этикалық бағалы қасиеттерді қалыптастырады.

Қазіргі заман мектебінің басты мақсаты – күннен күнге дамып, нығайып келе жатқан мемлекетімізге әлемдік құндылықтарды игеру арқылы рухани баю мен дамуға бағыт алған, ұлт мәдениетін жетік меңгерген, адамгершілік қағидаларын берік ұстанған жас жеткіншектерді тәрбиелеу болып отырғандығын, бүгінгі күнде еліміздің мектептерінде оқытылатын әр пәнді оқытып, үйрету барысында қолданар озық үлгідегі әдіс-тәсілдері, қазіргі білім беру саласындағы оқытудың соны технологияларын, ақпарат құралдарын кеңінен қолдану арқылы ғана жаңа заман талабына сай білім бере алатындығын, өзінің ой-пікірін ашық айта алатын, жан-жақты дамыған, ақпарат құралдарын жетік меңгерген, болашақ мамандығына тек тиімділік тұрғысынан ғана қарайтын бүгінгі күннің балаларын белгілі бір пәнге қызықтыру, дұрыс таңдау жасалған жағдайда, оның өміріне тигізер зор пайдасын ұғындыру технология пәнінің де алдында тұрған үлкен міндет.

Қазіргі кезде технология пәні де жаңа заман талабына сай жаңа технологиялармен, ақпарат көздерімен, оқытудың техникалық құралдарымен, технология пәні оқулықтарымен және «Мектептегі технология. Технология в школе» республикалық-әдістемелік төл журналымен қамтамасыз етілгендігін, бұрынғы еңбек сабағы мен бүгінгі технология пәнінің арасы жер мен көктей екендігі баршамызға белгілі. Тек пән мұғалімдері осы мүмкіндіктерді ұстаздық ұлағаттылықпен тиімді пайдалану жолдарын қарастыра отырып, заман ағымына қарай жұмыс жасай білуіміз қажет.

Технология пәнін оқытуда – еңбек етудің алғышарттарын үйрету арқылы оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелеу мақсаты көзделеді. Осы мақсатты жүзеге асыру барысында, оқушыларға берілетін тәлім-тәрбие үрдісін жетілдіру, жұмыс мәдениетін, адамдар арасындағы адамгершілік қарым-қатынастарды жаңарту, еңбек біліктілігін қалыптастыру арқылы еңбекке қызығушылығын ояту, еңбек өнімділігін арттыруға ынталандыру міндеттерін мұғалімге жүктейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы туралы // Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкім актілер жинағы. – Астана, 2004. – № 2.

2. Қазақтың ұлттық қолданбалы өнері. Ә. Марғұлан.
3. Мектептегі технология журналы №2.2012ж
4. Технология оқулығы 9 сынып.
5. Әбдіғалиева Ш, «Мектептегі технология». Кенжеахметұлы С. «Алматы кітап»

Аннотация

Изучение познавательной заинтересованности студентов в технологических классах поможет обосновать идеи о факторах, которые влияют на это развитие.

Аннотация

Технология сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыруды зерттеу осы дамуға әсер ететін факторлар жөніндегі идеяларды негіздеуге мүмкіндік береді.

Annotation

Studying the cognitive interest of students in technology classes will help to substantiate ideas about factors that influence this development.

УДК 371.3: 7.04

М 18

О ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО КОСТЮМА

Мулюкова В.Г.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Веками взаимопонимание и взаимопомощь людей разных культур были основой исторического развития полиэтничного народа Казахстана, который сформировался из культур множества этносов, поселившихся на землях Великой степи.

Наше современное культурное и духовное наследие вобрало в себя лучшие традиции и культурные ценности многих народов. И мы с вами должны постоянно учиться принимать друг друга такими, какие мы есть – независимо от национальности, вероисповедания, убеждения и обычаев. Учиться уважать друг друга и беречь межнациональное согласие в нашей стране. И пусть мы говорим на разных языках, но все вместе образуем единый многонациональный народ, соединенный общей судьбой на земле Казахстана.

Жизненный опыт приобретается на протяжении всей истории существования народа, находит свое отражение в народных традициях. Безусловно, богатый арсенал народных традиций, который сформировался из конкретных исторических условий развития народа, должен быть широко использован в этнопедагогике. Культурное наследие народа содержит педагогически ценные идеи и веками проверенный опыт воспитания, которые, развиваясь, обогащают мировую педагогическую мысль [1].

Велика роль народных традиций в воспитании подрастающего поколения. Наиболее значительным периодом в нравственном становлении личности является младший и средний школьный возраст. Этот возраст характеризуется повышенной восприимчивостью к внешним влияниям, верой в правдивость всего, чему учат, что говорят, в безусловность и необходимость нравственных норм, бескомпромиссность в нравственных требованиях к другим, непосредственность в поведении. Это является залогом обучаемости и воспитуемости школьников младшего и среднего возраста.

Несомненно, большую роль в формировании системы духовных ценностей школьников играет уровень преподавания изобразительного искусства в наших школах и отношение к творческому, художественному развитию в целом. Почему к 7-му классу, после шести лет изучения изобразительного искусства, уровень изобразительной грамотности наших школьников в среднем невысок, лишь единицы овладевают правилами композиции, построения рисунка, законами цветоведения? Например, многие ли выпускники казахстанских школ знают и могут передать в изображении удивительный феномен двухплоскостности казахского национального орнамента, в котором элемент узора является одновременно фоном, а фон – трансформируется в узор?! Многие ли наши школьники знают о математически точно выверенных соотношениях пропорций диаметров шанырака и основания казахской юрты? Могут ли ответить наши школьники, что символизирует свастика, встречающаяся в росписях древней тюркской керамики?

Думается, причина такого поверхностного уровня знаний - в отсутствии научности, систематичности и комплексности обучения изобразительному искусству в казахстанских школах. В результате у современной молодежи перекося системы духовных ценностей в сторону западных модных брендов, гламурного блеска и безвкусицы.

Человек, который не знает своих корней, не любит свою родину, не гордится славой и культурой своих предков, человек, которому «не снится трава у родного дома», не будет уважать традиции, культуру и национальные чувства другого народа. Обращение к народному искусству, включающему духовный опыт народа и выражающему его художественные и эстетические идеи, способствует возрождению в человеке чувства национальной гордости.

Поэтому сохранение культурного наследия, его воспроизводство в современной жизни требует активного и творческого труда современного педагога.

Народное духовно-культурное наследие, являясь хранителем исторической памяти и непосредственным носителем самобытной культуры предыдущих поколений, отражает педагогический опыт народа, является важнейшим средством воспитания гармонично развитой личности, развития ее нравственной, трудовой, эстетической, технологической культуры.

Основополагающими элементами народного духовно-культурного наследия являются народная одежда, народная музыка, устный фольклор, народные традиции, обычаи и обряды. В связи с этим хочется остановиться на национальном костюме и его роли в системе формирования духовных ценностей у подрастающего поколения.

Социально-экономические преобразования в современном обществе приводят к резкому падению интереса у большинства молодежи к самобытной народной культуре и искусству, что вселяет тревогу по поводу не только духовного здоровья общества, но и самого существования этого общества. Потому что именно сегодняшние дети завтра будут работать в нашем обществе, строить его и управлять этим обществом. Родителей и педагогов все больше беспокоит захлестывающий наших детей интерес и увлеченность современными молодежными субкультурами «панков», «готов», «эмо» и т.д. Адепты этих направлений очень мастерски презентуют свои субкультуры, используя новейшие инновации и компьютерные технологии, талантливых художников и дизайнеров. По сравнению с их работами многие современные интерпретации на тему народного костюма выглядят нелепыми манекенами в аляповатых безвкусных костюмах.

Можно констатировать, что в настоящее время в Казахстане работа по созданию одежды в народном, национальном стиле идет в трех направлениях:

- 1 - театрально-сценический национальный костюм;
- 2 - индивидуальный пошив национальной одежды для традиционных празднеств, обрядов, ритуалов и т.д.;

3 - подиумные коллекции модельеров-дизайнеров.

И совершенно отсутствует 4 направление: одежда в этническом стиле, рассчитанная на каждый день, на массового потребителя.

Следовательно, можно сделать вывод, что в Казахстане пока отсутствует если не государственная, то хотя бы общественная программа, направленная на пропаганду и культивирование интереса к народному, национальному костюму, к одежде в этностиле, в которой были бы задействованы и предприятия текстильной промышленности, и ведущие модельеры, дизайнеры, искусствоведы, и историки моды, и мастера народных промыслов, и педагоги.

Результатом программы могло бы стать создание уникального «стиля Великой степи». Думается, настало время, когда такой стиль должен появиться. И появиться он должен именно в Казахстане, в стране, где переплелись культуры, религии, языки и судьбы многих народов.

Сегодня важнейшими критериями решения социальных проблем должны стать нравственность, духовность, общая культура человека. В жестких условиях рыночной экономики именно культура берет на себя обязанность по сохранению духовных и нравственных ориентиров нации, является определяющим условием реализации социального потенциала личности и общества, формой утверждения самобытности народа и основой его духовного здоровья.

Национальные ценности в современных условиях рассматриваются как уникальное явление, ведущее к истокам культуры народа, по существу, к истокам духовности. Являясь общекультурным историческим явлением, развитие материальной и духовной культуры общества в соответствии с геополитическим положением страны национальные ценности вобрала в себя мудрость поколений, многогранность культуры и оригинальные традиции. Они представляют собой осознаваемое коллективное представление о желаемом идеале и обладают потенциалом регулирования отношений и деятельности личности, культивирования привлекательных личностных качеств и свойств. Кроме того, ценности поддерживают жизнедеятельность общества и выступают фактором его развития и совершенствования. Формирование национальных ценностей возрождение интереса к своеобразию и самобытности отечественной культуры и образования.

Национальный костюм является одним из элементов этнической культуры и передает информацию из прошлого в будущее. Изучая особенности национальной одежды того или иного народа, мы познаём, откуда человек родом, в каких климатических условиях он проживает, к какому социальному классу принадлежит, его хозяйственный уклад, основное занятие, традиции и обычаи. А символы, вышитые или нашитые на определённые части костюма, помогают нам это определить. Также национальная одежда могла подчёркивать возрастные и семейные отличия. А классовые различия в одежде проявлялись в качестве тканей и богатстве украшений [2].

В традиционном костюме воплотились эстетические представления, этические взгляды, верования народа. Костюм представляет одно из самых устойчивых явлений традиционной культуры, а потому служит необходимым атрибутом при изучении этнической истории народа, обрядов и обычаев. Как вид декоративно-прикладного искусства костюм даёт представление о многих традиционных ремёслах: ткачестве, плетении, ювелирном искусстве, обработке кожи и др.

Народное искусство, народное творчество являются своеобразным родником духовной жизни, источником уважения к своему народу и гордости за него. Каждый народ имеет свои идеалы, идущие из глубинных основ народной жизни. Они возникают и развиваются из народного быта, языка, религии, истории, образуя замкнутое органическое целое.

Национальный костюм как часть духовной и материальной культуры представляет не только историческую значимость, но и своеобразную форму эстетического самовыражения народа.

В искусстве создания народной одежды важно отметить особенность векового опыта мастериц, которые использовали и сочетали текстильные материалы, точно и искусно выбирали технику орнаментации. Цветовые и орнаментальные комбинации в костюме имеют особый способ выражения. Торжественность, праздность, контрастных и тональных сочетаний красок свидетельствуют о присущем народу качестве видеть красоту в жизни, эстетически оформлять свой быт. Использование в костюме рисунка узоров характеризует способность пластически и декоративно организовать ансамбль. Все эти черты имеют большое значение в освоении народного искусства одежды и привлекают наше внимание к национальному наследию. Обладая уникальными качествами художественного образа, национальный костюм является мощным средством воздействия в воспитании подрастающего поколения [3].

Образование и воспитание являются важнейшими компонентами культуры, которые развиваются у каждого народа своими самобытными путями. Воспитание – это накопление в себя каждой личностью духовной культуры родного этноса, его национального духа, бытия. Духовные ценности народа, его традиции в течение многих веков играли решающую роль в социализации личности. Именно в процессе воспитания человек усваивает культурные навыки, приобщается к определённом этносу, осознаёт своё место в мире.

Несомненно, в основе современного казахстанского образования должна лежать диалектическая связь достижений отечественной и мировой культуры. Глубина и разнообразие этнокультурного наследия используется, в том числе, и в образовательной системе. Являясь сокровищницей духовного опыта народов, этнокультура благотворно влияет на личность, своим педагогическим потенциалом противодействует разрушению нравственных основ. Освоение её различных исторических образцов в процессе обучения, понимание диалога этнокультур, возникающего в реальной жизни и в эстетических формах профессионального искусства – всё это может стать своего рода духовной экологией этноса, необходимой в современную эпоху. Этнокультурное образование становится одним из важных направлений современной педагогики. В учебно-воспитательном процессе необходимо совместить и связать самобытность, глубину и духовность этнокультуры с процессами глобализации, интеграции, интернационализации современного общества.

В условиях межкультурного взаимодействия обращает на себя внимание важность воспитания у подрастающего поколения толерантности, сопереживания по отношению к носителям поликультурных ценностей.

Изучение национальных культур задача не только образовательная. Она тесно связана с другой не менее важной задачей — вырастить носителей культуры, продолжателей традиций, что будет способствовать сохранению уникальной культуры полиэтничного народа Казахстана как части мировой культуры, расширению её границ и диалогу культур.

Общество хочет видеть современного молодого человека образованным и глубоко нравственным. А для продуктивного формирования духовно-нравственной личности необходимо создавать единое пространство образовательной среды. И в эту среду, помимо уже сложившейся поэтапной системы «детский сад - школа - вуз - послевузовское образование» должен войти ещё один этап - «образование всю жизнь», в который будут активно включаться ИНТЕРНЕТ-ресурсы, СМИ и общественные организации, позиционирующие и пропагандирующие Казахстан как страну с уникальным историко-культурным наследием, которое необходимо знать, ценить и развивать.

Литература:

- 1.Афанасьева. А.Б. Этнокультурное образование как проблема современной педагогической науки // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2008, № 68, 100 –116 с.
- 2.Плаксина, Э.Б. История костюма: стили и направления / Э.Б. Плаксина, Л.А. Михайловская, В.П. Попов; под ред. Э.Б. Плаксиной. /3-е изд.– М.: Академия, 2008.
- 3.Полихова М.П. Символика костюма в контексте культуры. //Тезисы диссертационной работы. – Молодой ученый, 2014, №19, 569-571 с.

Анотация

Берілген ғылыми-зерттеу жұмысында, халықтың рухани-мәдени мұраларын сақтай отырып, халықтық сәндік-қолданбалы өнері, соның ішінде ұлттық халық костюмін оқып үйрену сурақтарын қарастырады.

Анотация

В данной научно-исследовательской работе рассматриваются вопросы сохранения народного духовно-культурного наследия через изучение художественного народного декоративно-прикладного творчества, в частности, национального народного костюма.

Annotation

The research is devoted to investigating of the nature of modern Kazakhstan design. Different methods of investigation were used such as: test, analyze of literature and Internet-resources.

Ключевые слова: народное духовно-культурное наследие; национальный костюм; этническая культура; национальная система образования; этнонациональное мировоззрение казахского костюма.

УДК371.037

К ВОПРОСУ РАЗВИТИИ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Ревшенова Б.И.

средняя школа имени Н.Акшабаева Байзакского района село Кызыл Жұлдыз

Одной из основных задач в системе образования РК является достижение нового, современного качества образования, подкоторой подразумевается ориентация на развитие личности ребенка, его познавательных и созидательных способностей. Общеобразовательная школа должна формировать новую систему универсальных учебных знаний, умений и навыков, а также опыт самостоятельности и личной ответственности обучающихся.

В свете нынедействующего стандарта наиболее эффективным подходом является компетентностный подход, который предлагает замену системы обязательного формирования знаний, умений набором компетенций, которые будут формироваться у учащихся в процессе их деятельности, в нашем случае на уроке физической культуры.

Состав ключевых компетентностей в работах исследователей определяются по-разному. В настоящее время еще не сложилось однозначного определения ключевых компетенций. Точного определения и перечня тех или иных компетентностей еще нет, хотя этой проблеме посвящены не мало работ. При этом по мнению многих авторов ключевые компетентности рассматриваются как личностные новообразования, включающие в себя не только предметные знания и умения, но и способности к их практическому использованию в реальных жизненных ситуациях, в опоре на личностные качества и надпредметные умения [1,4].

В настоящее время становятся актуальными и востребованными такие качества личности как: способность быстро ориентироваться в меняющемся мире, осваивать новые области знаний, умение находить общий язык с людьми самых разных культур и др. Эти качества получили название «ключевых компетенций». Компетенция в переводе с латинского языка означает круг вопросов, в которых человек хорошо ориентируется, осведомлен, обладает познаниями и опытом. Впервые понятия «компетенция» и «ключевые компетенции» стали использоваться в США в сфере бизнеса в 70-е годы прошлого века, что было обусловлено задачей определения качеств сотрудника, влияющих на эффективность его профессиональной деятельности в организации. В настоящее время под компетенцией понимается совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. А компетентность – это владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности.

Придерживаясь А.Н.Хуторского [2] мы выделяем следующие ключевые компетенции:

1. Ценностно-смысловые компетенции. Это компетенции в сфере мировоззрения, связанные с ценностными ориентирами ученика, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нем, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения. Данные компетенции обеспечивают механизм самоопределения ученика в ситуациях учебной и иной деятельности. От них зависит индивидуальная образовательная траектория ученика и программа его жизнедеятельности в целом.

2. Общекультурные компетенции. Круг вопросов, по отношению к которым ученик должен быть хорошо осведомлен, обладать познаниями и опытом деятельности, это – особенности национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, отдельных народов, культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций, роль науки и религии в жизни человека, их влияние на мир, компетенции в бытовой и культурно-досуговой сфере, например, владение эффективными способами организации свободного времени. Сюда же относится опыт освоения учеником научной картины мира, расширяющейся до культурологического и всечеловеческого понимания мира.

3. Учебно-познавательные компетенции. Это совокупность компетенций ученика в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности, соотношенной с реальными познаваемыми объектами. Сюда входят знания и умения организации целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки учебно-познавательной деятельности. По отношению к изучаемым объектам ученик овладевает креативными навыками продуктивной деятельности: добыванием знаний непосредственно из реальности, владением приемами действий в нестандартных ситуациях, эвристическими методами решения проблем. В рамках данных компетенций определяются требования соответствующей функциональной грамотности: умение отличать факты от домыслов, владение измерительными навыками, использование вероятностных, статистических и иных методов познания.

4. Информационные компетенции. При помощи реальных объектов (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, копир) и информационных технологий (аудио- видеозапись, электронная почта, СМИ, Интернет), формируются умения самостоятельно искать, анализировать и отбирать необходимую информацию, организовывать, преобразовывать, сохранять и передавать ее. Данные компетенции обеспечивают навыки деятельности ученика по отношению к информации,

содержащейся в учебных предметах и образовательных областях, а также в окружающем мире.

5. Коммуникативные компетенции. Включают знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Ученик должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию и др. Для освоения данных компетенций в учебном процессе фиксируется необходимое и достаточное количество реальных объектов коммуникации и способов работы с ними для ученика каждой ступени обучения в рамках каждого изучаемого предмета или образовательной области.

6. Социально-трудовые компетенции означают владение знаниями и опытом в сфере гражданско-общественной деятельности (выполнение роли гражданина, наблюдателя, избирателя, представителя), в социально-трудовой сфере (права потребителя, покупателя, клиента, производителя), в сфере семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в области профессионального самоопределения. Сюда входят, например, умения анализировать ситуацию на рынке труда, действовать в соответствии с личной и общественной выгодой, владеть этикой трудовых и гражданских взаимоотношений. Ученик овладевает минимально необходимыми для жизни в современном обществе навыками социальной активности и функциональной грамотности.

7. Компетенции личностного самосовершенствования направлены на освоение способов физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной саморегуляции и самоподдержки. Реальным объектом в сфере данных компетенций выступает сам ученик. Он овладевает способами деятельности в собственных интересах и возможностях, что выражаются в его непрерывном самопознании, развитии необходимых современному человеку личностных качеств, формировании психологической грамотности, культуры мышления и поведения. К данным компетенциям относятся правила личной гигиены, забота о собственном здоровье, половая грамотность, внутренняя экологическая культура. Сюда же входит комплекс качеств, связанных с основами безопасной жизнедеятельности личности

В процессе обучения физической культуры необходимо развивать у учащихся стремление к самоанализу, самооценке, самосовершенствованию [3].

Анализируя исследования разных авторов можно выделить проявление ключевых компетенций в процессе образования в области физической культуры, ее социальную и личностную значимость для обучающегося.

Проявление ключевых компетенций в процессе образования в области физической культуры		
Ключевые компетенции	Социальная значимость	Личностная значимость
1. Общекультурная	Познание культурно-исторических основ физической культуры, осознание роли физической культуры в формировании способности к достижению всестороннего физического и духовного развития, здорового образа жизни; сохранение здоровья и высокой работоспособности;	Определение значения систематических занятий физкультурой для улучшения здоровья, повышения уровня физической подготовленности и профилактики заболеваний; развитие интереса и привычки к систематическим занятиям физической культурой и спортом

	подготовка к труду и защите Отечества	
2. Учебно-познавательная	Познание основ физического развития и воспитания с целью формирования духовно богатой и физически здоровой личности	Приобретение знаний, необходимых для занятий физической культурой и спортом; знание основ личной и общественной гигиены; владение знаниями о правилах регулирования физической нагрузки в условиях проведения утренней зарядки, регулярных занятий спортом
3. Коммуникативная	Владение разными видами информации; умение вести дискуссию по проблемам развития спорта и занятий физической культурой; выработка собственной позиции по данным вопросам	Умение анализировать и оценивать деятельность друзей, одноклассников; умение давать рекомендации для самостоятельных занятий физкультурой, опираясь на современные физкультурно-оздоровительные технологии
4. Социальная	Понимание пользы занятий физическими упражнениями для здоровья человека, повышения его трудоспособности и увеличения продолжительности жизни, а также роли физических упражнений в профилактике профессиональных заболеваний, в борьбе с производственным травматизмом	Умение использовать средства физической культуры для подготовки к профессиональной деятельности; владение современными требованиями к научной организации труда и отдыха
5. Личностная	Владение приемами самореализации; личное и жизненное самоопределение	Владение приемами личностного самовыражения и саморазвития; умение контролировать физическое состояние организма

Формирование ключевых компетенций требует от учителя определенной программы действий:

Деятельность учителя физической культуры по формированию ключевых компетенций обучающихся		
Цели физического воспитания	Средства физической культуры, умения и знания, обеспечивающие индивидуальное здоровье	Формируемые компетенции
Воспитание бережного отношения к собственному здоровью, приобретение умений и навыков в индивидуальных занятиях физической культурой, ориентированных на повышение работоспособности, предупреждение заболеваний	Комплексы лечебной физической культуры. Оказание первой помощи при травмах. Определение индивидуальных особенностей физического развития и подготовленности. Понимание значения здорового образа жизни, профилактика вредных привычек средствами физической культуры	Личностная
Овладение технологиями современных оздоровительных систем физического воспитания	Комплексы профессионально-прикладных физических упражнений. Простейшие приемы аутогенной тренировки и релаксации для снятия утомления и повышения работоспособности. Знание особенностей физической работоспособности человека, факторов положительного влияния физических упражнений на здоровье и формирование здорового образа жизни	Социальная, компетентность в оздоровительно-реабилитационной деятельности
Обогащение двигательного опыта профессионально-прикладными упражнениями, ориентированными на подготовку к предстоящей жизнедеятельности	Общая и прикладная физическая подготовка. Владение способами двигательной деятельности. Умение выполнять тестовые задания, определяющие индивидуальный уровень физической подготовленности	Учебно-познавательная, компетентность в двигательной деятельности с учетом индивидуальных особенностей физического развития и медицинских показаний
Усвоение системы знаний о занятиях физической культурой, их роли и значении в формировании здорового образа жизни и социальной ориентации	Знание особенностей индивидуального здоровья, физического развития, возможностей их коррекции посредством занятий физическими упражнениями; владение методикой организации индивидуальных форм занятий физическими упражнениями; умение выполнять индивидуальные комплексы упражнений, использовать приобретенные знания и умения в практической деятельности	Общекультурная компетентность

Искомпетентностного подхода в процессе обучения физической культуры поможет сформировать у учащихся: способность работать самостоятельно без постоянного руководства, умение самостоятельно добывать необходимые для практической деятельности знания и умения, умение проявлять инициативу, брать на себя ответственность находить конструктивные решения; анализировать новые ситуации и применять в них уже имеющиеся знания; готовность приобретать новые знания по собственной инициативе, умение перенимать новое у спортсменов более высокого класса. Тем самым способствуя развитию ключевых компетентностей

учащихся в области физической культуры, необходимой для эффективной дальнейшей профессиональной деятельности.

Список литературы:

1. <https://infourok.ru/formirovanie-klyuchevih-kompetency-na-urokah-fizicheskoy-kulturi-1096692.html> Ключевые компетенции и образовательные стандарты. [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Эйдос : интернет-журнал.– 2002.Хуторской, А. В.

Аннотация

Компетентностный подход в школьном образовании – новое явление для отечественной дидактики. В статье рассматриваются ключевые компетенции и их проявление в процессе образования в области физической культуры.

Түйіндеме

Мектеп біліміндегі құзыреттілік тәсіл – бұл отандық дидактика үшін жаңа құбылыс. Мақалада денешынықтыру саласында білім беру үрдісінде кілттік құзыреттілік қарастырылған.

Annotation

The competence approach in the sphere of school education is a new phenomenon in native didactics. The article deals with key competences and their manifestation in the process of education in the field of physical culture.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Айтмурат А.К., Сейдалиева Г.Ш.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

В наше время и сложившихся условиях нужно особенно уделять внимание творческому подходу в обучении, поддерживать и стимулировать познавательный интерес учащихся. Необходимо обучать умениям практического использования знаний, особенно преподавателям специальных дисциплин, при этом формировать психологические качества у будущих специалистов, развивать творческие способности и навыки студентов.

Современный рынок требует выпуска высококвалифицированных специалистов с опытом совмещения практики с теорией, человека свободно мыслящего, умеющего работать в коллективе, способного постоянно учиться и приспосабливаться к изменениям. Поэтому задача каждого учителя, создать условия, в которых учащиеся могли бы, обучаясь развиваться: становиться более самостоятельными, ответственными.

«Это особый феномен и особый вид деятельности, не совпадающий с такими понятиями, как учение, обучение и усвоение при всей их связанности. Она ориентирована на творческое преобразование объекта изучения, позволяющее овладеть теоретическим мышлением», отмечает И.Я. Лернер [1].

Одна из первоочередных направлений государственной образовательной политики в стране является конструирование новаторской, компетентной и профессионально-ориентированной системы образования, нацеленной на поддержку и развитие детей и молодежи, как бесценного достояния и основного интеллектуального и творческого потенциала государства, способных занять ключевые места в управлении государством, экономике, науке и культуре [2].

Основным принципом организации самостоятельной работы студентов является перевод всех студентов на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студента к «познавательной активности» с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач [3].

Каждый педагог задавал себе вопрос: как организовать самостоятельную работу учащихся, которая будет развивать их творческие способности?

Только правильно подобранная схема учебных занятий и правильно внедренная самостоятельная деятельность учащихся может помочь педагогам осуществлению учебно-воспитательного процесса развивающие творческие способности.

В первую очередь преподаватель должен уделять большое внимание созданию благоприятной атмосферы, чтобы учащиеся чувствовали себя психологически комфортно, не боялись высказать свое мнение, отличное от других. Ведь *«иметь свое мнение - качество, без которого личность не состоится»*.

Используя любые возможности для разнообразного обучения на занятиях, поощряя проявление самостоятельности у учащихся, тем самым можно вселить студентам уверенность в своих силах. Ссылаясь на правило: *«Никогда не делай за учащегося то, что он сможет сделать сам»*. Нужно не учить, а побуждать учеников совершенствоваться в творческом и учебном плане.

Всем известно, что познавательная деятельность учащихся складывается из творческой и воспроизводительной частей. Они взаимосвязаны, находятся в определенном отношении, которое зависит от уровня подготовки учащегося. Потому что, развитие познавательных способностей детей в решающей степени зависит от их творческой деятельности.

Причем наиболее эффективной является систематическая творческая деятельность учащихся. Эпизодическая же ее форма малоэффективна.

Самостоятельная работа обычно реализуется в процессе аудиторных занятий - на лекциях, практических и семинарских занятиях, при выполнении лабораторных работ, в ходе творческой деятельности, при закрытии задолженностей, при выполнении индивидуальных заданий и т.д.; библиотеке, дома, при выполнении студентом учебных и творческих задач. Надо сказать, что для активного владения знаниями в процессе классной работы нужно понимание учебного материала и наиболее оптимальное его восприятие. На первых курсах, идет упор на запоминание материала и его понимания, не уделяется внимание проблеме его восприятия. Мало просматриваются междисциплинарные связи. Особенно опасно это для фундаментальных дисциплин. Не закрепленные в других видах деятельности знания студентов, как правило, быстро забываются. Объем заданий на самостоятельную работу, количество контроля по дисциплине определяется преподавателем во многих случаях исходя из принципа - чем больше, тем лучше. Это не всегда эффективно, студенты формально подходят к выполнению работы, часто списывают друг у друга. Довольно распространенным стало несамостоятельное выполнение домашних заданий, курсовых проектов и работ. Многие учебные задания не настроены на активную работу студентов, их выполнение зачастую может быть сделано студентом формально, без творческого подхода и даже без понимания выполняемых действий. Отношение студента и преподавателя к самостоятельной работе, к ее организации и выполнению является также серьезной проблемой возникающей в учреждениях профессионального образования. Активная самостоятельная работа студентов возможна при наличии серьезной и устойчивой мотивации. Основные факторы, способствующие активизации самостоятельной работы это:

- 1.Полезность выполняемой работы. Если студент знает, что результаты его работы будут использованы в учебном процессе, в профессиональной деятельности, то отношение к выполнению задания становится целеустремленным, существенно меняется в лучшую сторону, качество выполняемой работы возрастает. При этом важно психологически настроить студента, показать ему, как это необходимо.

- 2.Креативный, творческий характер деятельности (научно - исследовательская или методическая работа).

3. Немаловажным мотивационным фактором является интенсивная педагогика, она допускает введение в учебный процесс активных методов, прежде всего, игрового тренинга, в основе которого лежат игры. Это деловые или ситуационные формы занятий, в том числе с использованием ЭВМ.

- 4.Участие в конкурсах, олимпиадах.

- 5.Использование мотивирующих факторов контроля знаний: накопительные оценки, рейтинг, тесты, нестандартные экзаменационные процедуры. Эти факторы могут вызвать стремление к состязанию, что является сильным мотивационным фактором самосовершенствования студента.

6. Поощрение студентов за успехи в учебе и творчестве (стипендии, премирование, грамоты) и санкции за плохую учебу.

7. Выдача студентам интересных индивидуальных заданий.

8. Мотивационным фактором в интенсивной учебной работе и, в первую очередь, самостоятельной является личность преподавателя. Преподаватель может быть примером для студента как профессионал, как творческая личность. Преподаватель

может и должен помочь студенту раскрыть свой творческий потенциал, заинтересовать его дальнейшими перспективами, стать партнером студенту в образовательном процессе.

Стимулируя интерес к учебе, преподаватель стимулирует желание к самостоятельному изучению теоретического материала, решению задач и применению знаний на практике. Известно, что практическая деятельность учащихся предполагает элементы самостоятельного поиска, предвидения и прогнозирования с целью все также самостоятельного усвоения теоретического материала и решение задач по применению знаний на практике. Бесспорным представляется факт, что повышению степени самостоятельности студентов в учебной деятельности способствует переход от задач стандартного характера к задачам проектно – исследовательского характера [5].

Широкие возможности современных технологий предоставляет применение метода проектов. В основе метода проектов лежит развитие познавательных, творческих навыков учащихся, умений самостоятельно строить свои знания, умения ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления. Учебная программа, которая последовательно применяет этот метод, строится как серия взаимосвязанных проектов, вытекающих из тех или иных жизненных задач. Для выполнения каждого нового проекта необходимо решить несколько интересных, полезных и связанных с реальной жизнью задач. От студента требуется умение координировать свои усилия с усилиями других. Чтобы добиться успеха, ему приходится добывать необходимые знания и с их помощью проделывать конкретную работу. Идеальный проект тот, для исполнения которого необходимы знания из различных областей, позволяющие разрешить целый комплекс проблем.

Современное обучение должно ориентироваться на интересы и потребности учащихся и основываться на личном опыте студента. На занятиях применение компьютерных технологии позволяет студентам заниматься исследовательской работой при решении задач из различных областей. При этом студент должен четко уметь формулировать задачу, решать ее и оценивать полученный результат. Применение различных форм и методов обучения для стимуляции интереса к предмету, развития познавательной активности и творческой самостоятельности, учащихся.

С целью выработки умений и навыков, а также развития самостоятельной деятельности учащихся, используется рефератный метод занятий как форма семинара. Заранее распределяются рефераты по темам. При этом учитывается необходимость внесения основных вопросов семинара. На подготовку реферата дается не менее двух недель. На один семинар выносятся не более трех-четырёх докладов. Задача референта – подготовить, сообщения не более чем на 7-8 мин. Студенты должны составить план, изложить суть, разъяснить основные понятия. Они выступают, а остальные учащиеся составляют конспект услышанного – идет процесс взаимообучения.

Существует множество заданий с помощью которых можно организовать самостоятельную творческую деятельность студентов. Наиболее интересные для них это:

- для овладения знаниями: чтение текста, составление плана текста, составление опорного конспекта, работа со словарями, справочниками, технической документации, использование компьютерной техники, интернета;

- для закрепления и систематизации знаний: работа с конспектом лекций, составление таблиц для систематизации учебного материала, ответы на контрольные вопросы, тесты, аналитическая обработка текста (подготовка к выступлению на семинаре, конференции, тематических кроссвордов, тестирование и т.д.).

- для формирования умений: решение вариативных задач, решение задач по образцу, выполнение расчетно-графических работ, решение производственных ситуаций, подготовка к деловым играм, подготовка курсовых и дипломных работ.

Студенту желательно предоставить право выбора темы и даже руководителя работы. Виды заданий для самостоятельной работы могут иметь различный характер, учитывать специфику дисциплины, индивидуальные особенности студентов, соответствовать объему изучаемого материала.

Самостоятельная работа может осуществляться индивидуально или группами студентов в зависимости от цели, объема конкретной тематики, сложности, уровня умений студентов.

Чтобы развить положительное отношение студентов к самостоятельной работе, следует на каждом ее этапе разъяснять цели работы, контролировать их понимание студентами, формируя у них умение самостоятельно ставить задачи и выбирать цели. Результативность самостоятельной работы студентов во многом определяется наличием активных методов ее контроля.

Применение активных методов контроля оказывает существенное влияние на повышение эффективности обучения. Как известно, эффективность обучения в значительной степени определяется уровнем взаимодействия преподавателя и учащегося; качеством учебно-методических материалов; способом их доведения до учащегося; наличием постоянной обратной связи, а также с использованием соответствующих педагогических технологий. Необходимо отметить, что при проведении нетрадиционных занятий через активные формы обучения, деятельность преподавателя заключается в решении ряда педагогических задач, приводящих к активизации мыслительной деятельности учащихся, дающей творческий настрой на обучение, эмоциональную приподнятость, интерес к предмету и коллективу группы.

Перечисленные выше методы и задания обучения применяются на занятиях с целью организации самостоятельной творческой деятельности учащихся. Готовясь к таким занятиям, учащиеся много читают, пишут, идет творческий поиск.

Так чему же нужно научить ребенка, чтобы он смог творить? Опираясь на суждения Виталия Бианки, можно ответить на поставленный вопрос следующим образом[5]:

- Нужно научить ребенка быть любопытным и любознательным, удивляться всему, будто видишь все в первый раз.
- Нужно научить видеть с закрытыми глазами (как лицо своей матери), так как источник художественного творчества – память.
- Нужно научить мечтать (фантазия – цемент, скрепляющий самые разные – в их единстве – вещи, соединяя их в одно удивительное целое).
- Чтобы творить, следует еще научить:
 - Владеть техникой творчества.
 - Создавать “законченную вещь”, то есть произведение.

Список литературы:

1. Лернер И.Я. Концепция базового содержания образования. М., 1991
2. Фомин Н.В. Методические аспекты организации самостоятельной работы студентов в условиях двухуровневой системы образования // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2013. - № 1 (88). - С.29-34.
3. Концепция интеллектуальных школ первого президента Республики Казахстан. Астана. 2008г.
4. Рыбакова Н.Н. Роль самостоятельной работы студентов в современном профессиональном образовании // Вестник СибАДИ. - 2011. - Вып. № 1 (19). - С. 89-96.
5. В. Бианки. Жизнь и творчество. [Статьи, воспоминания, публикации, письма]. — Л., 1967.

Аннотация

Статья посвящена раскрытию роли самостоятельной работы в образовательном процессе, одной из целей которой является формирование активной, творческой, профессионально подготовленной личности, мировоззрение и стиль мышления которой не просто отвечают современным условиям, но и ориентированы на перспективу.

Annotation

The article is devoted to the disclosure of the role of independent work in the educational process, one of the goals of which is the formation of an active, creative, professionally prepared personality whose worldview and style of thinking not only meet modern conditions but are oriented to the future.

Аннотация

Мақала оқу үрдісінде өзіндік жұмыс рөлінің ашылуына арналған, оның мақсаты қазіргі заманғы жағдайларға ғана емес, болашаққа бағдарланған ғана емес, ойлаудың дүниетанымы мен ойлау стилін қалыптастыратын белсенді, шығармашылық, кәсіби даярланған тұлғаны қалыптастыру болып табылады.

УДК 159.63

А 65

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПСИХОЛОГИИ

Андреева Л.В., Сейдалиева Г.Ш.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

В нашем государстве преподавателями психологии, как правило становятся профессиональные психологи, которые получили университетское образование. Но при всем при этом получение квалификации «психолог в социальной сфере», написанное в дипломе, пока что не значит реального овладения данной профессией. Нужно долгое самостоятельное обучение с учащимися, работа над своим поведением, промахами, для того, чтобы прийти к высокому уровню преподавания.

Существуют несколько требований к преподавателю психологии, которые задаются спецификой психологии как области знания. Очень важно прививать студентам уважительное отношение ко всем людям, но разумеется не на словах, а в собственной деятельности. Хорошему преподавателю следует не только говорить студентам о существующих в психологическом сообществе неписанных нормах, но так же и об этических.

Непосредственно преподаватель психологии, обычно реализовывает несколько видов деятельности, главными являются три вида:

- 1) дидактический или же по-другому обучающий
- 2) научно-методический
- 3) исследовательский [1, с.82-83].

Первая из видов деятельности - дидактическая, сконцентрирована на том, чтобы студентами были усвоены системы научных принципов, методов, а так же законов науки. Для осуществления этой цели преподавателем проводятся ряд подготовительных работ :

1) проводится ознакомление с учебно-методической литературой, определенным учебным планом, ГОСТ (примерами), содержанием курса, учебниками, специально предназначенными методическими пособиями по данному курсу, монографиями, различными исследованиями и так же статьями;

2)далее составляет план по данному учебному курсу в соответствии количеством часов и пишет календарный план;

3)выполняет план и подготовку лекций, лабораторно-практических занятий, семинаров, самостоятельной работы студентов(СРС). И только тогда преподаватель может ориентироваться в своем материале как в целостном объекте;

4)после всего этого готовит конспекты занятий.

Учебный план разбирается, выделяются иллюстративные образцы, теоретические положения (в самом тексте они выделяются пространственно или же подчеркиваются). Преподаватель делает акцент на имена ученых, новые термины, труды ученых, которые нужно предложить для изучения студентам. Он также обдумывает все возможности применения самых многообразных способов обучения (технических, наглядных и др.), задания самостоятельных работ студентов и список рекомендуемой литературы.

Весь данный подготовленный текст преподавателю желательно прочитать в подходящем темпе и непременно пересказать. После того как лекция будет прочитана или проведено иное занятие преподаватель проводит рефлексивный анализ, отмечая свои успехи и ошибки, стараясь не допускать их больше [2, с.86-89].

Второй вид деятельности, выполняемый преподавателем психологии- это научно-методический.

Научно-методическая деятельность - это главный вид образовательной деятельности, представляет собой объединение мероприятий, которые проводятся преподавателем в целях изучения различных методов, технологий и приемов работы. Так же осваивает методы обучения и их усовершенствование. Предметом является операция создания профессиональных знаний, умений и навыков.

На данном этапе работы нужно отнести разыскивание и обработку методической литературы, ознакомление с опытом работ коллег, посещение занятий друг друга, сбор и обобщение своего опыта, апробация и создание своих методических работ.

Третий вид деятельности- исследовательский. Он состоит из того, что помимо преподавания каждый преподаватель выполняет определенное научное исследование по избранной им теме.

Данный вид деятельности обязателен для всех преподавателей. Он включает в себя публикации статей в журналах, издание монографий, научно – исследовательских книг, участие в научно – практических конференциях в публикации тезисов и др. [3,с.132]

Благодаря научная деятельности преподавателя происходит профессиональный и личностный рост, развитие творческих способностей, обеспечение самоактуализации личности и повышение уровня преподавания.

Все эти три вида деятельности взаимосвязаны, но развиты не в одинаковой мере: кто-то в большей степени выполняет организацию всего обучения, а кто-то улучшает методическую сферу деятельности, кто-то огромное количество времени уделяет исследовательским разработкам и прикладному аспекту научной деятельности – все зависит от индивидуальности педагога, но гармоничное сочетание оптимально или предпочтительно. [4,с.250]

Преподавателю в ВУЗе следует иметь талант без труда и быстро овладевать курсами новой дисциплины, потому что большое количество психологических школ не допускает всем работать по одинаковой учебной программе.

Преподаватель так же должен сам организовывать учебные программы в зависимости от особенностей ВУЗа, факультета, количества часов на дисциплину и др. По некоторым предположениям в учебной нагрузке преподавателя существует определенный новый курс, который включает в себя определенные часы лекций, практических занятий, которые он должен исполнить в течении семестра или же всего учебного года. Если нет учебных программ по этому курсу, тогда преподаватель сам составляет ее. С недавних пор сочетание учебного процесса оформляется в УМК –

учебно-методическом комплексе, который так же включает в себя много разделов, в том числе и учебную программу.

Перед тем, как начать написание учебного курса преподаватель определяет цели курса, его нужность, выполнимости аудитории, с которой будет работать и возможности осуществления. Затем пишется главная часть это содержание самого данного курса: обдумывается его название и определяется длительность в часах и каждой его темой.

Так же планируются разделы курса и каждый раздел разбивается на темы. Содержание каждой темы разбивается на мелкие, но важные вопросы. Если теоретический курс идет вместе с практикумом, то программа включает практические и лабораторные занятия, причем к каждой теме. [5,с.608]

К каждой теме курса в программе указывается список литературы. Курс пишется подробно с содержанием каждого занятия. Программа пишется с краткими методическими сведениями, а в приложении указывается список тем и заданий для самостоятельной работы студентов, вопросы для самоконтроля и др.

Такая программа входит составной частью в УМК.

Оформление программы включает в себя

- титульный лист;
- объяснительную записку;
- учебно-тематический план содержит программы;
- список литературы;
- приложения(вопросы к зачетам и экзаменам по данному курсу).

Подготовка преподавателя к занятиям начинается с составления учебно-тематического плана, где весь учебный материал делится на определенное количество порций соответственно отведенным часам и видам занятий.

После проделанной всей работы далее собирается методический материал. Так как этот материал нужно хранить, то тогда можно не искать учебную, словарь, методическую литературу для домашней библиотеки. [6,с.288]

Прочий методический материал допускается распределять по не похожим основаниям, разумеется по определенным темам курса и выводить необходимое для точного вида занятий материал к теме.

Традиционным методом сдачи работы является рефераты, а мы хотим отойти от этого и предложить самостоятельную сдачу работ студентов (СРС). *Самостоятельная работа* – это такой вид учебной деятельности, который выполняется студентами без контакта с преподавателем опосредовано через специальные учебные материалы; так же неразделимый всенепременный компонент процесса обучения, который предугадывает прежде всего индивидуальную работу учащихся в соответствии с установкой преподавателя или учебника, программы обучения.

СРС можно сдавать в виде определенных деловых игр, создании и решении кроссвордов, различных схем и таблиц, мозгового штурма.

У каждого преподавателя в процессе работы должны сформироваться определенные требования разных видов и форм заданий, которые заранее даются или объявляются студентам на организационном этапе первого занятия.

Деятельность преподавателей подразумевает исполнение функций:

- обучающей;
- воспитательной;
- организаторской и исследовательской и это виднеется в годовых планах работы.

Однако в реальности доминирует только одна функция и подходящие ей виды деятельности.

В работе преподавателей высших учебных заведений одну из главных ролей играет исследовательская функция, которая по идее никак не связана с

профессиональными обязанностями преподавателей средних учебных заведений. Так же в их работе увеличивается значение обучающей и воспитательной деятельности.

Существует традиционная специализация университетов:

- научноориентированная
- учебноориентированная.

Первые ориентированы на исполнение научных проектов, а преподаватели подобных университетов не так уж заинтересованы в педагогической деятельности.

Вторые уделяют внимание обучению студентов, чем научным исследованиям. Однако организационных и материально-технических возможностей для исследовательской работы у них гораздо меньше. [7,с.464]

Можно выделить, что преподаватели более высокой научной квалификации в большей степени включены в научную работу в сравнении с другими категориями преподавателей университетов. Это находит отражение и в соответствующем распределении профессиональных обязанностей.

Во всех учебных заведениях есть надобность в организаторской деятельности, которая располагает особое место в работе преподавателей на административных должностях.

Перед молодыми преподавателями стоят много трудностей в начале преподавательской деятельности. Одна из них – это переход в роль педагога. Новая роль часто требует более уверенного поведения и предоставляет возможность проверить себя на предмет наличия преподавательских качеств и умений.

Переход к педагогической деятельности предполагает адаптацию к новым ролям:

- от роли к роли подчиненного;
- руководителя;
- реагирующего;
- инициатора;
- слушателя;
- говорящего;
- ведомого;
- лидера низкой ответственности, высокой ответственности;
- члена группы;
- лидера группы;
- мотивируемого;
- мотиватора и др.

Овладение этими ролями способствует быстрой адаптации к профессиональной деятельности.

Таким образом, в данной работе были раскрыты функции преподавателя психологии, его роли, методические особенности, учебный план и программы, как особенности организации деятельности преподавателя психологии.

Список использованной литературы:

1.Гусев А.Н., Худяков А.И. Проблемы дистанционного обучения психологов // Развивающаяся психология - основа гуманизации образования.М.: РПО, 2000.С. 62-63

2.Карандашев В.Н. Преподавание психологии: Опыт международного исследования и перспективные проекты сотрудничества // Психологический журнал. – 2001. - Т. 22. - №2.С. 86-89.

3.Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии в начальной школе: Учебное пособие. - Вологда, 2002. 132 с.

4.Карандашев В.Н. К21 Методика преподавания психологии: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006.250 С.

5. Педагогика: Учебник для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Педагогическое общество России, 2002. 608 с.

6. Попова М.В. Психология как учебный предмет в школе: Учебное методическое пособие. - М.: ВЛАДОС, 2000. 288 с.

7. Программы авторских курсов по гуманитарным и социально-экономическим дисциплинам для высшей школы. - М.: Государственный комитет Российской Федерации по высшему образованию, 2000. 464 с.

Аннотация

Данная статья посвящена организационной деятельности преподавателя психологии. Описаны три вида деятельности: дидактический, научно-методический и исследовательский. Раскрыты функции преподавателя психологии, его роли, методические особенности, учебный план и программы.

Annotation

This article is devoted to the organizational activities of the teacher of psychology. Three types of activities are described: didactic, scientific-methodical and investigative. The functions of the teacher of psychology, its role, methodological features, curriculum and programs are revealed.

Аннотация

Бұл мақалада психология пәнінің мұғалімін ұйымдастыруға арналған. Қызметтің үш түрі сипатталады: дидактикалық, ғылыми-әдістемелік және зерттеу. Психология пәнінің оқытушысы, оның рөлі, әдістемелік ерекшеліктері, оқу жоспары мен бағдарламалары анықталды.

УДК 796.41

Р32

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ НЕТРАДИЦИОННЫМИ ВИДАМИ ГИМНАСТИКИ

Закиязнов Р.Т., Абдукаримова А.С.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Ведущим компонентом здорового образа жизни человека является его личная физическая культура. Особенностью содержания этой части культуры является рациональное использование человеком одного или нескольких видов физкультурной деятельности для оптимизации своего духовного и физического состояния. Таким образом, личная физическая культура целенаправленно воспитывается через физкультурно-спортивную деятельность.

Наибольшей популярностью на сегодняшний день пользуются атлетическая гимнастика, ритмическая гимнастика (аэробика), стретчинг, шейпинг, комплексы физических упражнений из восточных систем (у-шу, йоги, цигун и др.).

Для занятий в обязательное учебное время по дисциплине «Физическая культура» не могут быть рекомендованы разделы из системы «йоги» и др., которые основаны на длительной медитации, длительном расслаблении и пассивном растягивании мышц. Подобные упражнения могут быть использованы в ознакомительном аспекте и во время самостоятельных занятий во внеучебное время [1].

При организации и проведении самостоятельных занятий йогой рекомендуется придерживаться следующих правил:

- для снижения риска растяжений использовать только тёплые помещения;
- уроки проводить при мягком освещении в тишине, без отвлекающих звуков;
- технику поз осваивают постепенно, при этом асаны выполняются на голодный желудок, без болевых ощущений, в медленном темпе, в три этапа (вход, фиксация, выход);
- внутренний дискомфорт во время тренинга недопустим;
- важно контролировать равномерность и глубину дыхания;
- обучение проходит от простых к более сложным упражнениям;
- комплекс выбирать в зависимости от физической подготовленности;
- время тренировки можно сокращать за счет уменьшения количества упражнений;
- внимание полностью сосредотачивать на движениях;
- заканчивают занятия медитацией.

Занятия йогой носят восстанавливающий и омолаживающий эффект для организма. В связи с чем можно заниматься в любом возрасте, причём делать это нужно регулярно и не менее 3-х раз в неделю.

Стретчинг - это методика занятий, включающая комплекс поз, которые обеспечивают наилучшие условия для растягивания определённых групп мышц. Считается, что предшественниками современного стретчинга являются позы йоги и других древних восточных систем.

При выполнении упражнений стретчинга следует придерживаться следующего ряда требований:

- растягивать связки и мышцы только за счёт статического давления, находясь в неподвижном состоянии;
- нельзя покачиваться при крайне разогнутом, согнутом, приведённом положениях суставов;
- перед использованием того или иного упражнения необходимо выяснить, какая именно группа мышц при этом растягивается;
- все движения выполнять в пределах индивидуального диапазона подвижности суставов;
- занятие начинать с лёгкого стретчинга, выполняя упражнения в полностью расслабленных стойках, вызывающих приятные ощущения; после этого переходить к развивающим (растягивающим) упражнениям;
- в процессе выполнения упражнения дышать спокойно и ритмично, коротко вдыхая через нос и выдыхая через рот (такое дыхание обеспечивает максимальное

насыщение брюшной полости воздухом, а диафрагма служит точкой опоры механического растягивания);

- необходимо сразу прекратить выполнение упражнения при появлении острых болевых ощущений;

- симптомом слишком сильной нагрузки на сустав является дрожание в теле или растягиваемой конечности и в этом случае следует принять расслабляющую стойку;

- упражнения, применяемые в занятии, должны быть безопасны;

- на сходные группы мышц не следует выполнять несколько упражнений подряд;

- план занятия необходимо максимально разнообразить.

Растягивание (удлинение мышц) происходит при выполнении двух типов упражнений:

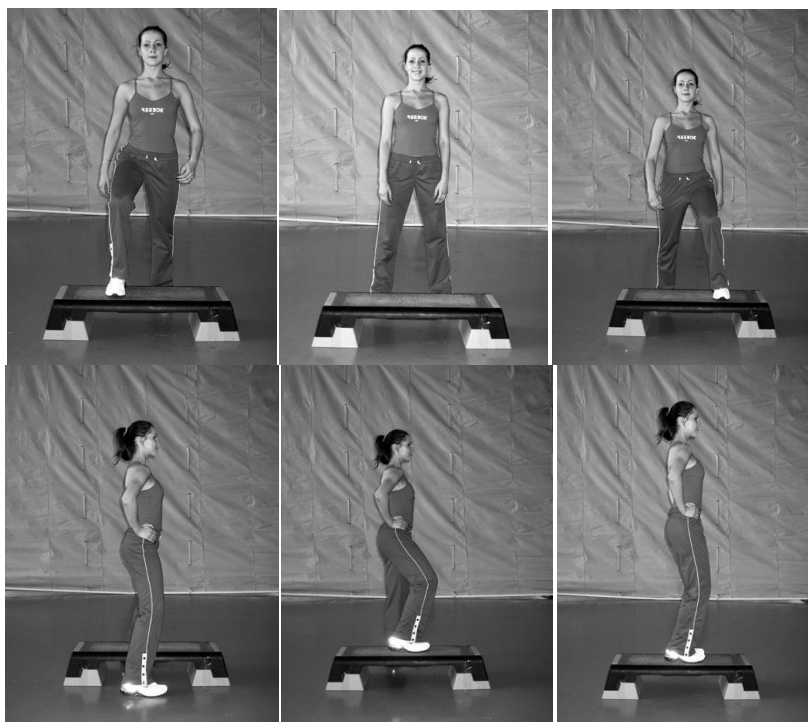
1. Баллистические - это маховые движения руками и ногами, сгибания и разгибания туловища, выполняемые с большой амплитудой и значительной скоростью. В данном случае удлинение определенной группы мышц оказывается сравнительно кратковременным, длится столько, сколько мах или сгибание. Скорость растягивания мышц обычно прямо пропорциональна скорости махов и сгибаний;

2. Статические упражнения, применяемые в изометрической силовой тренировке, когда с помощью очень медленных движений (сгибаний или разгибаний туловища и конечностей) принимается определенная поза и удерживается в течение 5-30 и даже 60 секунд. При этом можно напрягать растянутые группы (периодически или постоянно). Статический стретчинг менее травматичен и пользуется наибольшей популярностью в силу его безопасности и эффективности.)

Тренировки степ-аэробики- популярный вид оздоровительных занятий, который широко используется во многих странах мира. Степ-аэробика - это аэробная тренировка, в процессе которой движения выполняются с использованием степ-платформы с регулируемой высотой 15, 20, 25 см.

Степ-аэробику разработала около 10 лет назад американка Джин Миллер, известный фитнес-инструктор.

Приступая к тренировкам по степ-аэробики, необходимо разучить технику правильного выполнения движений:

-при подъеме на платформу используется естественный небольшой наклон туловища вперед;

- при выполнении движений не допускать переразгибания коленей в суставах;

- исключить прогиб в поясничном отделе позвоночника. При правильной осанке туловище удерживается прямо, плечи опущены, мышцы живота и ягодичные мышцы напряжены;

-шаги выполняются в основной стойке - стопы параллельны или находятся в свободной позиции, разведены и для большей устойчивости не касаются друг друга. В широкой стойке стопы располагаются параллельно или в свободной позиции;

-начинающим рекомендуется первое время чаще смотреть себе под ноги и на платформу. По мере освоения движений и привыкания к работе внимание концентрируется на технике выполнения движений и последовательности их в комбинациях с меньшим зрительным контролем;

-ставить ногу на центральную часть платформы нужно так, чтобы стопа полностью была на платформе. Спускаясь с платформы, ставить ногу надо с носка на пятку на расстоянии одной стопы от степ-платформы;

-угол сгибания в коленном суставе при постановке ноги на платформу не должен превышать 90° (Scharff-Olson, Miller, 1997);

-не допускать схода с платформы шагом или скачком спиной к ней или спрыгивать с неё;

- руки включают в работу лишь после того, как освоена техника работы ногами;

- при выполнении выпадов и поворотов пятка не опускается на пол;

-чтобы не вызвать перенапряжения опорно-двигательного аппарата, время выполнения поворотов базовых шагов с одной ноги не должно превышать 1 мин;

-максимальное количество повторений одного элемента с подъемом ноги (например, сгибание ноги вперед) выполняется не более 5 раз;

-подходы к платформе можно выполнять в различных направлениях, что значительно разнообразит хореографию данного вида аэробики;

-использовать разную высоту платформы в зависимости от уровня физической подготовленности;

-темп музыкального сопровождения должен быть не более 120-130 уд./мин. (см. табл. 1)

Таблица 1

Высота платформы и темп музыкального сопровождения для занимающихся с разным уровнем физической подготовленности (по данным Scharff-Olsonetal., 1996)

Уровень подготовленности	Высота платформы (в дюймах, 1 дюйм=2,5см)	Темп музыки, акценты/мин.
Для нерегулярно занимающихся физическими упражнениями	4	118-122
Для начинающих регулярные занятия, но не имеющих опыта	6 и выше	124
Для тренированных людей	8 и выше	126
Для занимающихся с высоким уровнем физической подготовленности, включая инструкторов	10 и выше	128

Методика составления и разучивания хореографических комбинаций в степ-аэробике имеет следующие особенности:

- хореографические комбинации составляют и разучивают так же, как и в классической аэробике, независимо от того, в каком стилистическом решении создается комбинация: аэробно-спортивном (на основе хореографии классической аэробики) или танцевально-аэробном (с элементами латиноамериканских, русских и других танцев);

Использование степ-платформы требует учёта некоторой специфики:

- занимающиеся при занятии привязаны к своим рабочим местам (к степ-платформе),

- комбинация составляется на 24, 32, или 64 счета так, чтобы происходила смена ноги в начале ее (на первом элементе), в середине или в конце (на последнем элементе). Это позволяет выполнять упражнения с двух ног без отдыха, развивать координацию движений, равномерное развитие мышц ног.

Способами разучивания комбинаций являются:

- *линейная прогрессия* (которая предполагает переход от одного движения к другому без построения связок, широкое применение модификации одного базового шага, возможности выполнения фрагмента занятия на одном базовом шаге с использованием различных подходов к степ-платформе);

- **комбинационный метод (блоковый)**, который представляет собой разучивание комбинации из нескольких шагов.

Регулярные самостоятельные занятия нетрадиционными видами гимнастики и выполнение оптимального комплекса упражнений приносят физическое удовлетворение и способствуют сохранению здоровья.

Список использованной литературы

1. Угнивенко, В.И. Физкультурно-оздоровительные технологии. Здоровье и здоровый образ жизни [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [#"justify">Карманова, В.А.](#)

2. Аэробика на все вкусы / Т.С. Лисицкая. - М.: Просвещение - Владос, 1994 - 96 с.

3. Самостоятельные занятия нетрадиционными видами оздоровительной физической культуры: методические указания [для студентов основной, подготовительной и специальной медицинских групп высших учебных заведений, преподавателей физической культуры, учителей и учащихся средних школ] / Т. Е. Старовойтова, Т. В. Мискевич. - Могилев: Издательский центр МГУ, 2009. - 90 с. - Режим доступа: [#"justify">Лисицкая Т.С., Сиднева Л.В. Аэробика: В 2т. Т. II. Частные методики.](#)

4. Фитнес [Электронный ресурс] / Типы фитнеса: степ-аэробика. - Режим доступа: ["justify" >Иржова, М. М. Методические рекомендации проведения занятий по аэробике \(степ-аэробике\) с использованием степ-платформы \[Электронный ресурс\].- Режим доступа: \[#"justify">Лисицкая, Т.С.\]\(#\)](#)

Аннотация

В статье представлены практические правила использования отдельных видов нетрадиционной гимнастики, выполнение которых позволит наиболее рационально и с пользой для здоровья заниматься оздоровлением и развитием своего организма самостоятельно.

Түйіндеме

Мақалада гимнастиканың дәстүрлі емес кейбір түрлерін қолдану тәжірибелік ережелері көрсетілген, сол ережелердің орындалуы жеке жаттыққан кезде

денсауылыққа пайдалы және ұтымды пайдалана тұрып, өз ағзаны дамытып сауықтырады.

Annotation

The practical rules of the use of separate types of unconventional gymnastics, implementation of that will allow most rationally and with a benefit for a health to engage in making healthy and development of the organism independently, are presented in the article.

УДК:14.23.09

K15

ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ДЕТСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Кулданова А.Е., Асанбаева З.Ж.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

На сегодняшний день проблема инклюзивного образования является актуальной не только в Казахстане, но и во всем мире. Количество детей с врожденными и приобретенными пороками с каждым годом растет. Современная система образования должна по мере своей возможности включать таких детей в процесс обучения в массовых дошкольных учреждениях, общеобразовательных школах, профессиональных лицеях и высших учебных заведениях. Обучение среди нормально развивающихся детей, дает возможность ребенку с особыми потребностями почувствовать себя обычным, таким же, как и все его окружение.

Развитие системы инклюзивного образования – одно из приоритетных направлений Государственной программы развития образования РК на 2011-2020 годы. Законодательством РК, в соответствии с основополагающими международными документами в области образования, предусматривается принцип равных прав на образование для лиц с ограниченными возможностями. В Казахстане инклюзивное образование только начинает развиваться, хотя во многих странах мира почти все школы инклюзивные [2].

Термин «инклюзия» введен в 1994 г. Саламанкской декларацией о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями [7].

Инклюзия (с англ. inclusion) – включение, добавление, прибавление, присоединение, то есть:

- вовлечение в образовательный процесс каждого ученика с помощью образовательной программы, которая соответствует его способностям;
- удовлетворение индивидуальных образовательных потребностей, обеспечение специальных условий.

Инклюзивное образование по определению – это процесс обучения, при котором все дети, независимо от физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей, включены в общую систему образования и обучаются по месту жительства вместе со своими сверстниками в одних и тех же общеобразовательных учреждениях.

В послании Президента Н. Назарбаева «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» отмечается, что необходимо «усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать безбарьерной зоной. Позаботиться об этих людях, которых немало, – наш долг перед собой и обществом» [1].

Развитие инклюзивного образования не предполагает отказа от сложившейся системы образования. Речь идет о поиске путей развития новой образовательной школы таким образом, чтобы дети с ограниченными возможностями здоровья, инвалидностью смогли реализовать свое право обучаться наравне со своими сверстниками, в условиях, которые учитывают их особые образовательные потребности. Ключевым принципом инклюзивного обучения является совместное обучение и воспитание всех детей в детском саду, школе, внешкольном учебном заведении [3].

Дети с ограниченными возможностями, в основном общаясь в кругу семьи, не готовы к взрослой жизни. И общеобразовательная организация - это единственная возможность для детей обучаться в режиме инклюзии, общаться с другими детьми и узнавать мир.

При инклюзивном подходе выигрывают все дети, поскольку он делает образование индивидуализированным для всех участников образовательного процесса. Инклюзия означает полное вовлечение ребенка с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) в жизнь группы. Цель инклюзии – организация пространства группы для успешной реализации индивидуальной образовательной программы ребенка с ОВЗ.

Исходя из целей организации инклюзивного обучения, в качестве развивающей, социально и личностно ориентированной, адаптивной и корригирующей нарушения системы, тенденции необходимых преобразований должны реализовываться в следующих аспектах:

- многовариативность системы – создание разнообразных видов интегрированного образования и оказание медицинских, социальных и образовательных услуг широкого профиля;

- свобода выбора форм организации образования и типа учебного заведения;

- участие родителей в процессе обучения, их тренинговая подготовка силами специалистов, предоставление возможностей дневной занятости;

- работа со здоровыми детьми, обучающимися с детьми с ограниченными возможностями здоровья, а также их родителями, выработка толерантности и адекватного поведения, создание здоровой среды в детском коллективе;

- разработка специального образовательного норматива, регулирующего как определенный образовательный уровень, так и адекватную жизненную компетенцию.

При многовариативности подходов к обучению детей с особыми потребностями, безусловно, ведущей является тенденция к интеграции. Приоритетность интегрированного обучения определяется конкретными особенностями развития детей, их возможностями и интересами. Право выбора формы получения образования принадлежит родителям, педагогическо-коррекционный персонал выступает в качестве квалифицированных консультантов, непосредственно ведущих образовательный процесс.

Инклюзивное обучение предполагает создание специальных условий, основными из которых являются малочисленная наполняемость группы, наличие дополнительных педагогических кадров, в том числе со специальным образованием, комплекс индивидуальных учебных программ, планов, методических материалов, литературы, создание адекватных внешних условий, как-то: необходимый уровень комфортности, специализированные средства передвижения и организация адаптивных учебных мест, дистанционные средства обучения, инновационные методы и информационно-коммуникационные образовательные технологии. Важным условием является развитие интерактивности и социальной адаптированности детей [5].

Оценка эффективности инклюзивного обучения, осуществляемая на постоянной основе в виде мониторингов, определяет характер и содержание образовательных услуг. Качество образования в процессе интеграции достигается обеспечением его перечисленными выше условиями. Такое образование, его содержание и формы

оказываются доступными всем детям благодаря дифференциации и разноуровневости обучения, что в конечном счете обеспечивает декларируемое международными документами право каждого ребенка на получение образовательных услуг.

Критерием качества образовательной среды является способность обеспечить ребенку личностное развитие и интеграцию в обществе. В первую очередь – это переход к подлинному взаимодействию и общению всех детей без отличий. В этих целях используются различные формы совместной деятельности в условиях безбарьерной среды, чтобы дети могли осваивать в процессе взаимодействия нормы социального поведения и приобретать опыт их воспроизведения.

Второй по значимости уровень интеграции связан с определением учебного плана, программ, в которых учитываются интересы всех категорий детей (обычных и с особенностями развития). Важно установить соотношение совместного рабочего времени внутри дифференцированного учебного процесса, которое дало бы возможность каждому учиться в соответствии с присущей ему работоспособностью. Не менее важным условием интеграции является участие ребенка в оценке своих учебных достижений и успехов личностного развития [6].

Преимущества инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями:

- избавление от неблагоприятного воздействия отдельного, изолирующего от внешнего мира обучения;
- демонстрация «компетентной» модели поведения, которые позволяют приобрести новые умения и навыки в общении;
- предоставление возможности приобрести реалистичный жизненный опыт, который подготовит к жизни в обществе;
- возможность развития дружеских отношений с обычно развивающимися сверстниками.

Преимущества для здоровых детей:

- возможность познать людей с ограниченными возможностями;
- возможность развивать позитивное отношение к другим людям, которые отличаются от них самих;
- возможность учиться альтруистическому поведению и тому, когда и как использовать такое поведение.

Для успешной реализации инклюзивного образования необходимо преодолеть следующие барьеры:

1. Некорректное отношение к детям с ограниченными возможностями. У нас нет адекватного представления об этих детях. Мы просто боимся того, чего не знаем.

2. Отсутствие специально подготовленного педагогического состава. На сегодняшний день преподаватели не готовы к обучению детей, имеющих отклонения в развитии. Государству необходимо поменять стандарты высшего педагогического образования, уделив особое внимание подготовке специалистов соответствующего профиля.

3. Плохая материально-техническая оснащенность учебных заведений. Отсутствуют специальные устройства и обучающие материалы для детей, а также методические пособия для преподавателей.

4. Барьер физического доступа. Есть большая категория детей с ограниченной мобильностью, которые по уровню развития своего интеллекта смогли бы обучаться в общеобразовательной школе и быть успешными. Но пока во многих образовательных учреждениях не созданы специальные условия для таких детей.

5. Жесткие требования государственного стандарта. Введение широкой градуированной системы оценки достижения детей позволит включить в общий поток детей с различными отставаниями от нормы развития в интеллекте [4].

Дети с ограниченными возможностями или с особыми образовательными потребностями, имеют право на доступное качественное образование, они должны быть интегрированы в общество на их собственных условиях, а не приспособлены к правилам мира здоровых детей. Мы не можем просто оставить их дома, на домашнем обучении, даже дав им серьезное оборудование, даже приветствуя дистанционное образование. Мы должны дать им жизненный шанс в собственной реализации, возможность получить профессию и быть полезными тому обществу, в котором они родились. И эта миссия каждого из нас. Именно на нас это накладывает ответственность: как на профессионалов, как на людей, которые должны понять смысл этих новых для всех нас слов - «инклюзивное образование».

Список литературы:

- 1.Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». – Астана, 2014.
- 2.Назарбаев Н.А. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы. – Астана, 2013.
- 3.Волосовец Т.В., Кутепова Е.Н. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. – М., 2011.
- 4.Матасов Ю. Т. Инклюзивное образование: предпосылки и барьеры. – М., 2009.
- 5.Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования. – М., 2011.
- 6.Рудакова В.Ю. Обучение и воспитание детей с ОВЗ в условиях СПО и НПО. – М., 2014 .
- 7.Староверова М.С. Инклюзивное образование. – М., Владос, 2017.

Аннотация

В данной статье раскрывается проблема внедрения инклюзивного образования, её основная цель, преимущества и недостатки инклюзивного образования, определяются условия для обучения детей с ограниченными возможностями, а также барьеры, которые необходимо преодолеть для успешной реализации инклюзивного образования.

Аннотация

Бұл мақалада инклюзивті білім беру мәселесі қарастырылған, оның негізгі мақсаты және артықшылықтары мен кемшіліктері оқытуда мүмкіндігі шектеулі балалар үшін кедергілерді жеңіп табысты іске асыру үшін инклюзивті білім берудегі қажетті шарттары анықталады.

Annotation

This article reveals the problem of the introduction of inclusive education, its main purpose, advantages and disadvantages of inclusive education, defines the conditions for the education of children with disabilities, as well as the barriers that need to be overcome for the successful implementation of inclusive education.

СТРЕССОВЫЕ ПЕРЕГРУЗКИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Кулданова А.Е., Бакирова Д.М.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Стресс - это противоречие между действительностью и вашими представлениями о реальности. Есть такое крылатое выражение, что полностью свободна от стресса только смерть. Причин стресса так много, но вот самые распространенные из них: конфликты с близкими, финансовые трудности, пониженная самооценка ребенка, резкое изменение привычных условий жизни. Стресс – неотъемлемая часть современной жизни. Стресс в своё время переживает каждый человек. Намного сложнее обстоит дело со стрессом у детей.

Жизнь в современных мегаполисах такова, что нервные перегрузки испытывают и взрослые, и дети. Но если взрослый человек может распознать у себя симптомы стресса, описать свое состояние и обратиться за помощью, то детям приходится гораздо тяжелее.

Ребенок не понимает, что именно с ним происходит, не знает, как избавиться от плохого настроения, нервное и эмоциональное напряжение он выражает в деструктивном поведении, что без должного внимания и помощи взрослых в конечном итоге может вылиться в психосоматическое расстройство и даже иметь серьезные последствия во взрослой жизни. Поэтому родители должны уметь вовремя распознать признаки стресса и предупредить возможные психические нарушения.

К первым проявлениям стресса можно отнести повышенную раздражительность, капризность, как правило, наступающие после какой-то перемены в жизни. Для совсем маленького ребенка толчком к развитию стресса может явиться даже смена привычного для него питания. Дети начинают медленнее прогрессировать в психологическом развитии [2].

Они не отстают от сверстников, но у некоторых из них, особенно детей дошкольного возраста, могут, например, вновь вернуться дефекты речи, их поведение будет свойственно чуть более раннему возрасту — дети всеми силами стараются избежать дискомфорта, поэтому будто бегут в ту ситуацию, в которой им было комфортно.

Казахстанским родителям важно понять, к какому типу относится их ребенок, чтобы в нужный момент предложить правильную модель поведения в стрессовой ситуации, которая поможет ему вернуться в состояние комфорта [1].

В плане стресса наиболее уязвимы дети до 2-х лет. И, безусловно, длительная разлука с матерью может явиться для них серьезным стрессом. Поэтому в первые 2 года жизни для ребенка очень важен тесный контакт с матерью, наличие рядом некоего защитника, который обеспечит ему комфортное существование. Чем старше становится ребенок, тем легче он воспринимает изменения окружающего мира.

Как правило, детей в возрасте от 2 до 5 лет в большинстве случаев подстерегает испытание: первый визит в детский сад. Родители должны быть готовы к появлению у ребенка стресса, который станет проверкой на прочность не только его психики, но и опосредованно его организма. Мамы часто воспринимают детский сад как значительное облегчение в своей жизни. Но все же маме не стоит сразу выходить на работу.

Ребенок в течение первого месяца пребывания в детском саду неизбежно будет испытывать большую нагрузку на нервную систему, приходиться домой переполненный положительными и отрицательными эмоциями, столкнется с новыми, неизвестными ему ранее бактериями или вирусами. Маме весь период адаптации нужно быть рядом,

чтобы поддержать малыша и помочь приспособиться к детскому саду. Безусловно, этот период длится у разных детей по-разному, поэтому выход на работу маме лучше отложить хотя бы на месяц.

Кроме того, чтобы минимизировать негативные последствия стресса, в семье должен быть ровный позитивный психологический климат. Родители ни в коем случае не должны выяснять отношения при ребенке, поскольку сами по себе ссоры в семье могут стать причиной развития у малыша психосоматического заболевания.

До поступления в детский сад у ребенка должны быть сформированы основные понятия («плохой», «хороший» и т.д.), он должен владеть навыками социального поведения и физически быть готовым к посещению детского сада (не секрет, что нередко дети даже в раннем возрасте уже страдают хроническими заболеваниями), для чего необходимо пройти обследование и при необходимости поддержать здоровье ребенка.

У детей стресс возникает при столкновении с чем-то новым, а потому из-за отсутствия опыта они не в состоянии с ним бороться. Сам механизм детского стресса состоит в том, что что-то внешнее, неизвестное, нехорошее, насильно вторгается в жизнь ребёнка, начинает в виде воспоминаний или страхов преследовать его. Без помощи родителей, а зачастую и профессионального психолога ребёнку не справиться со стрессом.

Стрессом для дошкольников может стать первое столкновение с социальной средой. До этого возраста ребёнок обычно пребывает в атмосфере всеобщей любви и восхищения. Он окружён только своими родными и близкими, которые души в нём не чают. А вот в возрасте 2 – 3 лет ему приходится выйти за рамки семьи – начать общаться со сверстниками или в детском саду, или во дворе.

Конечно, самой частотной причиной стресса у детей дошкольного возраста является поступление в детский сад. Здесь ребёнок находится в стрессовом состоянии:

- во-первых, потому, что рядом впервые нет родителей,
- во-вторых, потому, что он, не имея опыта общения со сверстниками, вынужден часами пребывать в их окружении,
- в-третьих, потому, что ребёнок находится в новой, непривычной обстановке.

Кроме того, причиной стресса у детей от 2 до 5 лет могут стать конфликты с другими детьми или воспитателями детского сада.

Другими причинами стресса у детей дошкольного возраста могут быть: посещение больницы; просмотр телевизионной программы, содержащей какую-либо негативную информацию; боязнь голода; боязнь одиночества; принуждение соблюдать режим в детском саду.

Главным методом профилактики стресса у детей дошкольного возраста является демонстрация любви к нему со стороны родителей. Надо показывать свою готовность в любой ситуации помочь ребёнку, поддержать его [5].

Помимо этого, родителям следует быть в достаточной степени откровенными и честными с детьми.

Не стоит им врать, что близкий человек куда-то уехал в том случае, если этого человека больше нет в живых. Надо мягкими путями объяснить ребёнку, что его близкий человек теперь живёт в другом мире, что, к сожалению, они не могут больше видеться. Надо чтобы, дитя осознало, что такое случается и с другими, что ничего поделаться нельзя, надо жить дальше, храня в своём сердце и памяти образ дорогого человека.

Родителям стоит быть искренними с детьми и при разводе. Ни в коем случае нельзя ставить малыша перед выбором, с кем ему жить: с папой или с мамой – решать это должны взрослые.

Если у Вашего ребёнка сложности в школе, не перекладывайте ответственность за их нейтрализацию на себя. Подтолкните его к самостоятельному решению данных

проблем, обсудив с ним возможные причины и пути преодоления сложностей [3].

Никогда не сравнивайте своего ребёнка с другими и не оказывайте на него психологического давления. Не заставляйте его учиться только на «5» и во всём быть первым.

Старайтесь повышать самооценку собственного дитя. Отыщите занятие, в котором Ваше чадо будет действительно успешным. Уверенный в своих силах ребёнок меньше подвержен стрессам.

Родители детей сталкиваются с проблемой высокого эмоционального напряжения у ребенка. Стресс у детей — это защитная реакция нервной системы на неблагоприятную обстановку, проявляется в виде повышенной эмоциональности.

Дети больше подвержены эмоциональным перегрузкам из-за недостаточно зрелой психики и иммунной системы. Они не могут противостоять внешним раздражителям так же эффективно, как это делают взрослые люди. Поэтому дети сложнее переживают стрессовые ситуации, которые возникают все чаще, начиная с момента, когда ребенок попадает в коллектив и находится вне зоны взаимодействия с родителями.

В большинстве случаев нервное напряжение у ребенка возникает как конфликт внутри личности и не имеет связи с внешними факторами. В дошкольном возрасте ребенок реагирует на незнакомую для него среду, отсутствие рядом родителей и длительную разлуку с ними. Когда малыш идет в школу у него ежедневно возникают ситуации имеющие для него лично высокое значение («повышенной значимости»). Эти моменты вызывают у ребенка излишнее эмоциональное перенапряжение, то есть стресс.

Сначала ребенок попадает в первый класс в незнакомую обстановку с массой новых требований к нему, к которым он не привык ранее, но которые обязательны к выполнению теперь в новой среде. Далее, к эмоциональному перенапряжению приводит ответ у доски, выполнение контрольного задания и тому подобное. Школьник в данных условиях не способен контролировать исход ситуации, что вызывает беспокойство и страх не получить желаемого результата.

Часто ребенок испытывает стресс из-за ситуации в семье. Например, неуравновешенное психологическое состояние самих родителей: семьи, в которых существует насилие или присутствует алкогольная зависимость, развод родителей, смерть близкого человека и прочее.

Появление второго ребенка в семье вызывает психологические перегрузки у первенца, если мама заранее не подготовила его к изменениям, грядущим в их семье. Чувство ревности к «новому» малышу, который отнимает у старшего ребенка драгоценное внимание мамы, возникает практически у всех детей. То как первенец справится с этим состоянием полностью зависит от поведения родителей. Мама не должна забывать о том, что второй ребенок тоже нуждается в ней [4].

Родители, которые уделяют достаточное внимание своим детям, смогут вовремя заметить наличие нервного напряжения у своего чада и принять необходимые меры. Нельзя оставлять ребенка один на один со своими стрессами.

Список литературы:

1. Акажанова А.Т. Становление и развитие возрастной и педагогической психологии в Казахстане: психол. наук. — Алма-Ата, 1989. —стр.58
2. Кижаяев-Смык Л.А. «Психология стресса», М.: «Наука», 1983. стр. 232.
3. Сатова А.К. Становление психологической науки и психологического образования в Казахстане. Вестник АГУ им. Абая №1. стр.26.2.Т.
4. Пауэлл, Дж. Пауэлл «Психотренинг по методу Хосе-Сильва», С-П.: «Питер», 1996. стр.196.
5. Рутман Э.М. «Как преодолеть стресс», М.: ТОО «ТП», 1998. стр.231.

Аннотация

В данной статье раскрывается проблема стрессовых перегрузок у детей дошкольного возраста. Распознаются симптомы стресса, описываются состояние, а также говорится, как можно минимизировать негативные последствия стресса.

Аннотация

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың шамадан тыс стресс мәселесі қарастырылған. Сондай-ақ стресстің белгілері және стресстің жағымсыз салдарын қалай азайтуға болатындығы айтылады.

Annotation

This article deals with the problem of stress overload in children of preschool age, are recognized symptoms of stress, describes the condition, as well as how to minimize the negative effects of stress.

УДК: 373 К 72

РАЗВИТИЕ ПАТРИОТИЗМА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Кулданова А.Е., Бозтаева А.Д.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Для каждого человека Родина начинается с первых глубоких впечатлений детства, с Земли, которую увидел, познал, ощутил впервые, на которой сделал первые шаги, с родного уголка. Любовь к Родине возникает с чувства привязанности к тем местам, где человек родился и вырос. Без уверенности в будущем нельзя построить полноценное государство. Жизненно важно, чтобы цели государства и гражданина совпадали по всем основным направлениям. Это и есть главная задача государства. Граждане доверяют государству только тогда, когда есть перспектива, есть возможности для развития, личного и профессионального роста. Государство и народ должны это осознавать и работать вместе.

Надо воспитывать в себе и наших детях новый казахстанский патриотизм. Это, прежде всего, гордость за страну и ее достижения. Но сегодня, на новом этапе состоявшегося государства, такого понимания уже недостаточно. Мы должны прагматично посмотреть на этот вопрос.

Как и во всем мире, Казахстану необходимо переходить на новые методы дошкольного образования. Программа воспитания и обучения детей младшего дошкольного возраста «Зерек бала» (от 3 до 5 лет) является продолжением комплекта новых программ, соответствующих нынешним требованиям ГОСО РК дошкольного воспитания и обучения.

Данная программа обеспечивает единый процесс социализации–индивидуализации личности через осознание ребёнком своих возможностей, способностей, потребностей. Программа предусматривает наличие насыщенного образовательного содержания, соответствующего познавательным интересам современного ребёнка, состоящее из пяти образовательных областей («Здоровье», «Коммуникация», «Познание», «Творчество», «Социум»). Программа направлена на раскрытие потенциальных возможностей детей от 3 до 5 лет.

Сейчас много говорят о воспитании казахстанского патриотизма, о том, в чем смысл этого понятия, каковы его главные принципы. Но само понятие патриотизма имеет очень глубокое, трудно оценимое значение. Чувство Родины - это святое чувство. Пршлое поколение, выросшее и воспитанное на советском патриотизме, переживает эпохальные преобразования, которые коснулись буквально всех республик бывшего

СССР. Появились новые государства со своей государственной программой. Не исключение и наша молодая Республика - наш Казахстан.

У Президента РК Н. А. Назарбаева есть прекрасные слова: «Изменились мы сами, наше мышление и мировоззрение. Мы без особых подсказок поняли, что только собственный труд станет источником благосостояния, а государство должно создать для этого должные условия». Сегодня казахстанцы сами хозяева своей судьбы. Не случайно об этом говорит Глава государства в своей книге «Казахстанский путь». Не секрет, что многие успехи современного Казахстана мы связываем с именем нашего Президента, его политической волей, мудрой прозорливостью, высокой патриотичностью и огромным желанием сделать Казахстан экономически сильным, демократическим государством, способным войти в число 50-ти конкурентоспособных стран мира.

Родина - не просто слово. Каждый человек считает своей Родиной то место или край, где он родился и вырос, где прожил всю жизнь, познал счастье и горе, радости и невзгоды. Нередко можно услышать от людей, что они служат на благо народа и Отчизны. Это, на мой взгляд, несколько наивно и преувеличено. Каждый человек служит самому себе, но при этом он приносит пользу Отечеству, родному народу, даже мировой цивилизации. То есть человек через служение своим интересам и благосостоянию, опосредовано, но, в конечном счете, все же приносит пользу своей Отчизне, высоким идеалам и гражданскому долгу [7].

Патриотизм – это нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к Родине и готовность пожертвовать своими интересами ради неё. Любовь к своей Родине, стране, народу, привязанность к месту своего рождения, к месту жительства [1].

Патриотическое воспитание - это систематическая и целенаправленная деятельность органов государственной власти и организаций по формированию у граждан высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

Дошкольное детство важный период становления личности, период формирования у детей первых чувств патриотизма. Проблема патриотического воспитания чрезвычайно актуальна в дошкольной педагогике и независимо от политических реформ и общественных преобразований в стране главная задача детского сада - растить гражданина. Какие в этой связи стоят перед нами задачи и как мы их реализуем? Каковы возможные направления патриотического воспитания в нашем детском саду? Несомненно, что воспитание гражданина — это целенаправленный систематический и многогранный процесс, включающий целый комплекс задач. Первостепенной задачей в системе патриотического воспитания мы считаем воспитание чувства к Родине. Оно начинается у ребенка с отношения к семье, привязанности к самым близким людям - родителям, к родному дому.

С первых лет жизни мы прививаем любовь к близким людям. Но чтобы это чувство стало началом любви к Родине, необходимо, чтобы дети увидели гражданское лицо своих родителей. Поэтому необходимо организовывать встречи с родителями разных профессий, на которых дети воспринимают своих мам и пап как тружеников, вносящих вклад в общее дело. При этом чувство любви дополняется чувством гордости и уважения.

В современном обществе остро встал вопрос о необходимости целенаправленного патриотического воспитания подрастающего поколения, так как в последние годы о нем, а в целом и о нравственности забыли, как на уровне семьи, так и на уровне детского сада и школы. Патриотическое воспитание является частью социально-нравственного воспитания, то есть одним из внутренних стержней человека.

Патриотические чувства закладываются в процессе жизни и быта человека, находящегося в рамках конкретной социокультурной среды. Люди с момента рождения инстинктивно, естественно и незаметно привыкают к окружающей их среде, природе и культуре своей страны, к быту своего народа. Поэтому базой формирования патриотизма являются глубинные чувства любви и привязанности к своей культуре и своему народу, к своей земле, воспринимаемым в качестве родной, естественной и привычной среды обитания человека. Это патриотическое воспитание в широком смысле слова [6].

Естественно развивающиеся чувства привязанности к отеческим ценностям становятся предметом осмысления в процессе целенаправленного патриотического воспитания, где на их основе формируются убеждения и готовность действовать соответствующим образом. Это патриотическое воспитание как система целенаправленного воздействия. В литературе можно встретить и такое определение этого понятия.

Патриотическое воспитание в детском саду - это процесс освоения, наследования традиционной отечественной культуры. Базой формирования патриотизма являются глубинные чувства любви и привязанности к своей культуре, своему народу, к своей земле

Современная концепция патриотического воспитания детей рассматривает его как одну из граней всестороннего развития личности [4].

Главная цель программы воспитания патриотизма в дошкольной педагогике: формирование у дошкольников гражданственности, патриотизма как интегративного качества личности, заключающего в себе внутреннюю свободу и уважение к государственной власти, любви к семье, краю, Родине и стремление к миру; чувства собственного достоинства, гармоническое проявление патриотических чувств и культуры межнационального общения. А также заложить фундамент нравственных и волевых навыков поведения, которые постепенно перейдут в привычку и станут естественной потребностью.

Исходя из цели, работа педагогов, воспитателей по патриотическому воспитанию дошкольников включает в себя целый ряд задач:

- создание системы гражданско-патриотического воспитания;
- воспитание у ребенка любви и привязанности к семье, близким людям, своему дому, детскому саду, родной улице и городу;
- формирование бережного и заботливого отношения к природе и ко всему живому;
- воспитание уважения к людям разных профессий и результатам их труда;
- развитие интереса к народному творчеству, промыслам, традициям и обычаям;
- расширение представлений о родной стране, ее столице, городах;
- знакомство детей с государственной символикой: гербом, флагом, гимном;
- ознакомление с историческим прошлым нашей Родины;
- развитие чувства ответственности и гордости за достижения Родины;
- формирование толерантности, чувства уважения и симпатии к другим людям, народам, их традициям;
- воспитание эстетически нравственных норм поведения и моральных качеств ребенка.

Работа педагогов по формированию патриотических чувств у дошкольников ведется в нескольких направлениях:

- духовно-образовательное (тематические занятия, беседы, чтение литературы, рассматривание иллюстраций);
- воспитательно-образовательное (развлечения, народные праздники, игровая деятельность);

-культурно-познавательное (экскурсии, целевые прогулки, встречи с интересными людьми);

-нравственно-трудовое (продуктивная деятельность, организация труда детей).

Для реализации патриотического воспитания дошкольников в рамках данной программы необходимо соблюдение некоторых очень важных условий [3].

Проблема патриотического воспитания чрезвычайно актуальна на современном этапе развития нашего общества, так как в последнее время наблюдается постепенная утрата традиционного казахстанского патриотического сознания. Патриотизм является не только важной задачей воспитания, но и могучим педагогическим средством: «Как нет человека без самолюбия, так нет человека без любви к отечеству, и эта любовь дает воспитанию верный ключ к сердцу человека и могущественную опору для борьбы с его дурными природными, личными, семейными и родовыми наклонностями» [2]. Приобщение детей к патриотизму и гражданственности целесообразно уже в дошкольном возрасте - это самая благодатная пора для привития священного чувства любви к Родине. Без любви к Отечеству и уважению к его истории и культуре невозможно воспитать гражданина и патриота, сформировать у ребенка чувство собственного достоинства, привить ему положительные качества, ведь именно на основе патриотических и духовно-нравственных ценностей можно воспитать ответственную, мужественную, духовно-развитую личность. Понятие патриотизма включает в себя не только любовь к стране, но и к своей малой Родине, отчому дому, родителю. Изучая историю своей родины, своего родного края, дети не только приобретают знания, они знакомятся с событиями, которые формировались на протяжении многих столетий и непосредственно повлияли на ход современной жизни.

Необходимо создать условия для воспитания патриотизма как духовной составляющей личности гражданина. Дошкольники чрезвычайно эмоциональны, и сухие сведения не вызывают должного отклика в их сердцах, поэтому нужно отдать предпочтение активным формам и методам работы. Чувству Родины и любви к ней, патриотизму, человек первоначально обучается через ощущение матери и отца, то есть в семье. Поэтому важным условием патриотического воспитания является тесная взаимосвязь детей с родителями и активное участие последних в различных воспитательных мероприятиях.

Воспитать патриота своей Родины - ответственная и сложная задача, решение которой в дошкольном детстве только начинается. Планомерная, систематическая работа, использование разнообразных средств воспитания, общие усилия детского сада и семьи, ответственность взрослых за свои слова и поступки могут дать положительные результаты и стать основой для дальнейшей работы по патриотическому воспитанию [5].

Дети - наше будущее. И не зависимо от того, какие пути и средства патриотического воспитания мы будем использовать, делать это мы должны постоянно, на всех этапах и на протяжении всего пребывания ребенка в детском саду. Главное - зародить в нём это великое чувство - быть гражданином своей Родины [8].

Список литературы:

1. Агапова И. А. Патриотическое воспитание в школе: научно-популярная литература/ И. А. Агапова, М. А. Давыдова. – М.: Айрис-пресс, –2002 - 224 с.

2. Алиева Т.И., Арнаутова Е.П., Протасова Е.Ю. Программно-методическое пособие. М.: - 2013 – 12 с.

3. Александрова Е. Ю. и др. - Волгоград: Учитель, Система патриотического воспитания в ДОУ: планирование, педагогические проекты, разработки тематических занятий и сценарии мероприятий/ авт.– сост. – 2007 – 306 с.

4.Бабаева Т. И., Гогоберидзе А. Г., Михайлова З. А. и др. - СПб. ООО Издательство «Детство-Пресс», Детство: Примерная основная общеобразовательная программа дошкольного образования. – 2011 -528 с.

5.Бакытова А. С чего начинается Родина... – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» – .2009 – 4 с.

6.Князева О. Л. Маханева М. Д. Приобщение детей к истокам народной культуры: Программа. Учебно-методическое пособие.– 2- е изд. перераб. и доп. - СПб: Детство-Пресс,– 2006 - 304 с.

7.Новицкая М. Ю. Наследие: патриотическое воспитание в детском саду. – М.: Линка-Пресс, – 2003 - 200 с.

8.Ушинский К.Д. Собрание сочинений. – М.: Учпедгиз,- 1998 – 668 с.

Аннотация

В данной статье раскрывается проблема развития патриотизма у детей дошкольного возраста в Казахстане, решение которой в дошкольном детстве только начинается.

Гражданственность, патриотизм формирует у дошкольников интегративные качества личности, заключающего в себе внутреннюю свободу и уважение к государственной власти, любви к семье, краю, Родине и стремление к миру чувства собственного достоинства, гармоническое проявление патриотических чувств и культуры межнационального общения.

Планомерная, систематическая работа, использование разнообразных средств воспитания, общие усилия детского сада и семьи, ответственность взрослых за свои слова и поступки дадут положительные результаты.

Аннотация

Бұл мақалада қарастырылған мәселе патриотизмді дамыту мектеп жасына дейінгі балалардың, оның шешімі мектепке дейінгі балалық шақ енді басталады.

Азаматтылық, патриотизм сезімдерін қалыптастырады мектепке дейінгі интегративті сапасын жеке жасасатын өзіне ішкі бостандыққа деген құрмет пен мемлекеттік билік, махаббат, отбасына, туған жеріне деген, Отанға, бейбітшілікке өз қадір-қасиеті сезімдерін, көрінісі патриоттық сезімдер мен ұлтаралық қатынас мәдениетінің.

Жоспарлы, жүйелі жұмыс, пайдалану әр түрлі қаражат тәрбиелеу, жалпы күш-отбасы мен балабақшаның, жауапкершілікті, үлкендер үшін өзінің сөздері мен қылықтарына береді оң нәтижелері.

Annotation

This article reveals the problem of development of patriotism in preschool children in Kazakhstan, the solution of which in preschool childhood is just beginning.

Citizenship, patriotism forms in preschool children integrative qualities of the individual, which includes internal freedom and respect for state power, love for the family, the land, the Homeland and the desire for peace, self-esteem, harmonious manifestation of Patriotic feelings and culture of international communication.

Systematic and systematic work, the use of various means of education, the common efforts of the kindergarten and the family, the responsibility of adults for their words and actions will yield positive results.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ПРАКТИКАЛЫҚ АДЫМЫ

Күмісбекова Ж.Н., Нұрабаева А.Е.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасың басты мақсаты- экономиканың және азаматтардың әл-ауқатының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адами капиталды дамыту үшін оны түбегейлі жаңғырту.

Әрбір адамның маңызды құқықтары мен еркіндіктері жүйесіндегі негізін қалаушы болып білім алу құқығы табылады. Қазақстан Республикасында, барлық дамыған мемлекеттерде сияқты, аталған құқыққа, әлеуметтік немесе материалдық деңгейге, жынысы мен діни көзқарастарға, денсаулық қалпына және т.б. ерекшеліктерге қарамастан, барша адамдар ие. Біздің мемлекетімізде бірде бір бала дамуындағы интеллектуалдық немесе физикалық бұзылыстар себебінен бұл құқықтар айырылмайды. Барлық балалардың білім алуға құқығы біздің мемлекетіміздің басты заңы - Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілденген[1].

Мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуында қазіргі заманға сай моделін құруды басты бағыты - бұл білім беру қызметтерінің сапасын арттыру және қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін жағдайларды жасау.

Білім алуға дамуында мүмкіндігі шектелген балалар құқығының кепілдігі "Кәмелетке толмағандардың арасындағы құқық бұзушылықтар мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы", «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» «Білім беру туралы», «Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы» Қазақстан Республикасының заңы, Қазақстан Республикасының конституциясында бекітілген.

Дамуында мүмкіндігі шектелген балаларға білім беру құқығын іске асыру саласындағы негізгі міндеті ретінде олардың психофизикалық ерекшеліктері есебімен көрсетілген санаттағы барлық балалардың сапалы білімді алуына жағдай жасау қаралуда. Мүгедек балалар, денсаулығына байланысты тұрақты немесе уақытша білім беру ұйымдарына баруға мүмкіндігі жоқтар, үйден жеке бағдарлама немесе толық жалпы білім беру бойынша білім алуына қажетті жағдай жасауға міндетті. Орнын келтіретін қозғалыс және басқа реті бұзылған (мысалы, есту, көру қабілеті бұзылған), арнайы техникалық жабдықтың пайда болуына байланысты олардың сәтті әлеуметтік интеграция, мүгедектерге сапалы білім алуына мүмкін болады [2].

Арнайы оқытуда компьютерлік технологияны қолдануында екі жұмыс істейтін міндеттің шешіміне байланысты:

- жаңа құралдарды қолдану қызметімен балаларды үйрету;
- ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың жалпы дамуы және бұзылғанды түзету мақсатында жаңа компьютерлік технологияны қолдану.

Әртүрлі елдерден түзету педагогика саласындағы жетістік талдауы пайымдау негізін береді, бұл арнайы білім беруде компьютерлік технологияның рөлі жаңа оқыту құралының дәстүрлі рөлі шегінен шығуда. Компьютерлік технологияны дамытуда терең және кешенді ауытқуы бар балалар үшін өзара іс-қимылды қабілетті қамтамасыз ету мен қоршаған ортамен қатынас, бірегейлі құралдар болып табылатындығын мойындаған. Компьютерлік технологияға арқасында мүмкіншілігі пайда болды:

- баланы оқыту қызметін ынталандыру жағдайында, басқа құралдармен осыны жасау мүмкін емес;

- тек қана осы технология базасында ғана мүмкін, жаңа «шығу жолын» оқытуды құру;

- технология әзірлеуде оқыту мен дамыту арасындағы арақатынасты анықтау;
- дәстүрлі оқыту мен түзетулер міндетін шешуге тиімді әдісінен аса мәнді болып табады:

- сапалы жеке оқытудағы жаңа әдістерін әзірлеу;

Үйден оқыту - бұл білім беру формасы, яғни бала үй жағдайында алатын, ал оқыту үрдісі жекеше оқыту жоспары бойынша іске асады. Бұл медициналық көрсеткіштері бойынша білім беру ұйымдарында тікелей оқи алмайтын балаларға ұсынады. Үйден жекеше оқытатын міндет интеллектісі бұзылған (бірінші немесе екінші тұрпаты) балалар үшін арнайы (түзету) мектептің бағдарламасын меңгеруде немесе мемлекеттік білім беру стандарт шегінде білім беру бағдарламасын оқушылардың меңгеруі болып табылады. Жекеше оқытудың нормативтік базасы білім беру үрдісіне қатысушылардың міндеті мен құқығын, оқыту үрдісін ұйымдастырудың жалпы ережесін анықтайды. [3]

Үйден оқытында бала өзінің тұлғалық әлеуеті мен білімін тұрақты арттыру мүмкіншілігі бар органы тұрғызу қажеттілігі пайда болды. Үйден оқытын мүгедек балалар үшін телекоммуникациялық компьютерлік білім беру ортасындағы білім беру үрдісінде қиын техникамен қатар жай қосымша құралдарды қолданумен және жалпы білім беру технологиясына тікелей басқа оқушылар мен мұғалімдердің оқушылармен икемді өзара іс-қимыл жүйесі ретінде салынуға міндетті. Үйден мүгедек балаға құрал-жабдықтың жиынтығын орналастырудың басты жағдайы (мысалы, жоғарғы деңгейдегі миопия, тырысқақ мен тырысқақты көрсететін белгілері) компьютермен жұмыс істеуге медициналық қарсы көрсеткені жоқ болғанда ғана есептеуге болады. Компьютерлік құрал-жабдықтармен баланың жұмыс істеу мүмкіншілігі туралы қорытындыны (қиын бұзушылығы бар мен соматикалық мүгедек балалар үшін) емдеу дәрігері немесе/хирург және, невролог немесе/ және окулист береді. Үйде орналасқан арнайы жабдықтарды қолдануына қатысты материалдық мен моралдық жауапкершілікті ата-аналарға артылады. [4]

- Компьютер үлкеннің бақылауымен ғана мүгедек бала қолдан алады және тек қана оқу қажеттілігінде (үйдің тапсырмаларын орындаған кезде). Сабақтан тыс уақытта компьютермен баланың жұмысы жалғастығын ескертеді.

Білім беру үрдісінде оқушылардың психофизикалық дамыту мен мүмкіншілігіне байланысты өзінің ерекшелігі болуы мүмкін. Осы ерекшеліктерге жататын, біріншіден, білім беру бағдарламасын (жалпы білім беру мектептермен салыстыру бойынша олардың өсуі мүмкін) меңгеру мерзімі әртүрлі; екіншіден, оқушылармен (сабақты комбиниралық және үйдегі ұйымдарда өткізу мүмкін, яғни сабақтың бір бөлігі ұйымдарда, бөлігі- үйде өткізіледі) сабақты ұйымдастыру ерекшеліктері.

Үйден жеке оқытуды жалпы білім беру мен түзету ұйымдарының барлық түрлері ұйымдастыра алады.

Құжаттар:

- Бағдарламалық-техникалық құралдарды қолданумен үйде оқыту ұсынысмен ПМПК қорытындысы;

- Мектеп (отбасының әлеуметтік климаты жайлы емес жағдайда және техниканы қолдануына толық (әлеуметтік интеграция және оқыту үшін) және сақталуына жауапкершілікті артуда ата-аналардың дайын еместігі) бөлмелерінде орналастыру немесе қымба тұратын жабдықты мүгедек бала отбасына беру мүмкіншілігі туралы қорытынды мен «Үйден оқытын мүгедек балалар отбасының әлеуметтік төлқұжаты»

- «Кешенді жабдықты беру туралы келісім-шарт». Кешенді жабдықты уақытша қайтарусыз қолдануына (үйден оқытын мүгедек балалардың басқа өкілдері немесе ата-аналарымен келісімшарт жасалады) келісімшарт негізінде білім беру үрдісіне қатысушыларға беру мүмкін.

- Жабдықтар бар есебімен (2012 жылғы 08 мамырындағы нұсқаулық-әдістемелік хат) ГОСО және басқада нормативтік құжаттарға сәйкес үйден оқитын мүгедек балаларға шығатын контингенті ретінде, білім беру ұйымдарымен әзірленген, мүгедек балаларды үйден арнайы жеке оқыту бағдарламасы

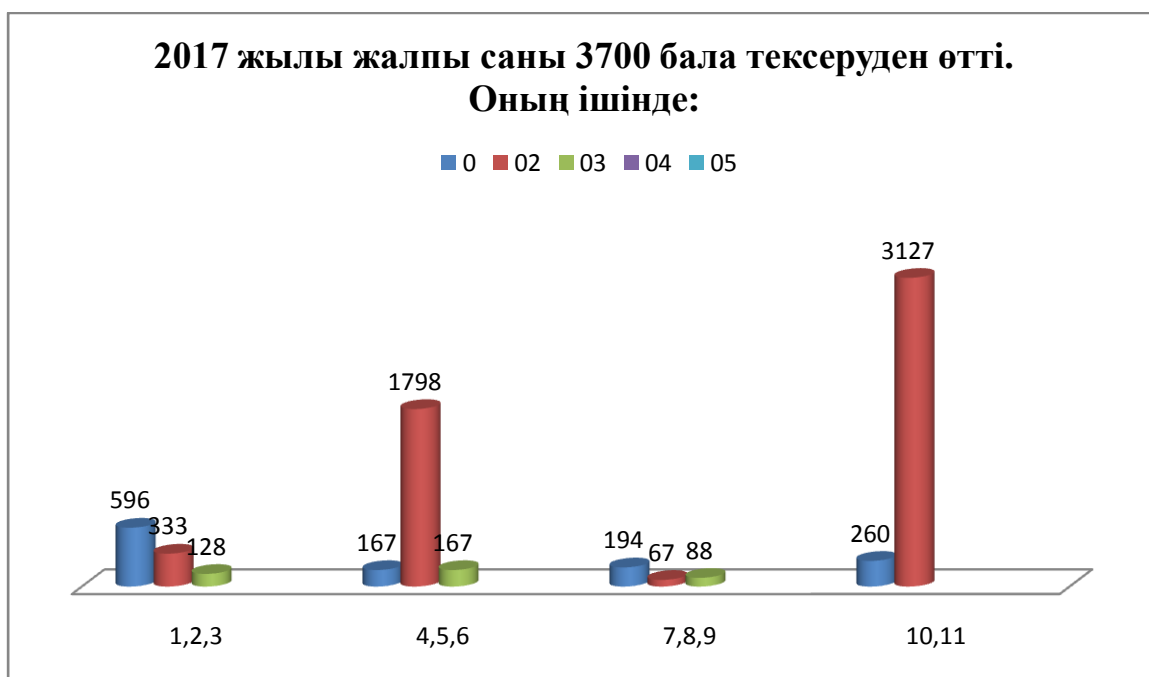
- Мүгедек туралы анықтаманың көшірмесі
- УО бойынша «үйден оқыту» туралы бұйрықтың көшірмесі
- «Құралдармен немесе компьютермен жұмыс істеуге медициналық қарсы көрсетін жоқ туралы» дәрігердің анықтамасы.

Осы негізде Жамбыл облысы әкімдігінің 2.02.2010 жылғы № 29 Қаулысы негізінде Жамбыл облысы әкімдігінің білім басқармасының «Тараз қалалық ведомствоаралық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациясы» мемлекеттік мекемесі құрылды.

Мекеменің мақсаты: даму мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдердің даму ерекшеліктерін анықтау, диагнозын белгілеу және оларды оқыту мен тәрбиелеудің лайықты жағдайларын анықтау, психологиялық-медициналық-педагогикалық қызмет атқару.

Міндеті: дамуында әр түрлі ауытқушылықтары бар, мектепте үлгермейтін, тәртібі немесе эмоциялық-ерік аясы бұзылған, басқалармен қарым-қатынаста қиындыққа кездесетін, оның ішінде ерте сәби жастағы балаларды дер кезінде анықтау мәселелері бойынша білім, әлеуметтік қорғау және денсаулық сақтау мекемелерімен, қоғамдық ұйымдармен бірлесе жұмыс істеу.[5]

Қызметі: мекеме жылына орта есеппен 3500-3700 балаларға қызмет көрсетеді.

2017 жылы жалпы саны 3700 бала тексеруден өтті. Оның ішінде:

- мүмкіндігі шектеулі балалар саны- 3127;
- үйде оқитын балалар – 596;
- мектептегі түзету-дамыту сыныптарындағы балалар - 333;
- оңалту орталығында түзету көмегін алатындар – 128;
- түзету кабинетіне жіберілгендер – 167;
- балабақшаларда – 1798;
- әлеуметтік қызмет көрсетілетіндер -196;
- инклюзивті біліммен қамтылғандар -194;
- скринингтік кеңес алғандар 67;

- оқуға жарамсыздар - 88;
- интернаттарда - 260.

Осы негізде мекеме мамандарына тоқталсақ: Медициналық статист, мекеме меңгерушісі, әлеуметтік педагог, педагог-психологтар, олигофренопедагогтар, невропатолог, тифлопедагог, сурдопедагог, логопед, психиатр, көз дәрігері, есепшілер өз қызметтерін тиісінше атқарады

Тараз қалалық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациясы мемлекеттік мекемесінің өзге мекемелермен өзара әрекеттестік құрылымы

Қорыта келе инклюзивті білім берудің негізгі идеясы - баланың білім беру жүйесіне қосылуға дайын болуы емес, жүйенің өзінің кез-келген баланы қосып алуға дайындығында. Яғни, барлық педагогтар мен ата-аналар инклюзивті білім беруді – жалпыға білім беру мектебі мен балабақшаға ашық есік ғана емес, сонымен бірге білім беру нәтижесіне жауапкершілік деп түсінулері тиіс. Оның сапасы мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу қажеттіліктеріне байланысты ұсынылатын қызметтердің сай болуына тәуелді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1.«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы». А., 2010 ж.
- 2.Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. www.egov.kz.

3.Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы. ҚР 2002ж №343 заңы

4.Ж.Жанділдаева. Инклюзивті білім беру мазмұны. // Қазақстан мектебі, 2011, №7, 60-61 б.

5.Мангутова Б.Б. Мүмкіндігі шектеулі адамдар және олардың сипаттамасы. // Психология, социология, дефектология, 2009, №4, 23-26 б.

Түйін

Бұл мақалада инклюзивті білім берудің практикалық адымы қарастырылады. Дамуында мүмкіндігі шектелген балаларға білім беру құқығын іске асыру саласындағы негізгі міндеті ретінде олардың психофизикалық ерекшеліктері есебімен көрсетілген санаттағы барлық балалардың сапалы білімді алуына жағдай жасау қаралуда.

Аннотация

В этой статье будут рассмотрены практические шаги инклюзивного образования. Основной целью развития права на образование для детей-инвалидов является создание условий для того, чтобы все дети этой категории получали качественное образование с учетом их психофизических характеристик.

Annotation

This article will discuss the practical steps of inclusive education. The main goal of the development of the right to education for disabled children is to create conditions for all children of this category to receive a quality education, taking into account their psychophysical characteristics.

ӘОЖ 23.123

ЗЕЙІН ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Кыдырбекова А.Н.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Зейін өзіндік процесс немесе адамдардың іс-әрекетін ұйымдастыру тәсілі болып табылады деген сұрақ кейінгі он жылда, әсіресе советтік әдебиеттерде күрделене түсті. Егер 1920-1930-шы тіпті, 1940-шы жылдардағы мақалаларда жоғарыдағыдай айтылса, қазіргі кезде зейінді қалай түсіну жайлы сұрақтар талдануда. Советтік психологияда зейін адамның психикалық іс-әрекетке бағыттылығы немесе шоғырлануы сияқты анықталмайды.

Зейінді өзіндік көрініс сияқты емес танымдық психикалық іс-әрекеттің жағы сияқты қарастыру көрінісі советтік әдебиетте әсіресе С.Л.Рубинштейн мен Н.Ф.Добрынинаның еңбектерінен көрінді. Добрынинаның еңбегінде зейін психикалық іс-әрекеттің бағыттылығы, шоғырлануы сияқты анықталады. Осыдан зейін бірден-бір кез келген психикалық іс-әрекет сипатының қасиеті екені белгілі. Рубинштейн зейінге танымдық процестердің бір жағы деген анықтама береді [31.281-283].

Зейінді пайда болуы жағынан зерттеу біріншіден сананың бірден-бір нақты-психологиялық теориясы болып келді. Алғашқыда зейінді зерттеу дәл осы сананың индивидуалдық мәселелерінің контекстіне қатысты болды. Жалпы психологияда зейін мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Сондықтанда ең бірінші көзге түсетіні бұл зейіннің әр түрлі анықтамаларының көп болуы. Зейінді зерттеуде әр түрлі тәсілдерді қалайда жүйелеуге тырысу үшін зейінінің әр түрлі теорияларын, осы мәселелердің зерттеу тарихын қарастырған жөн.

Өз уақытында орыс психологы Н.Н.Ланге сол уақыттағы философиялық және психологиялық әдебиеттерден орын алған зейіннің негізгі теорияларының жүйелілігін тексеріп, негізгі сегіз теорияны бөлді.

1. Зейін қозғалысқа бейімделудің нәтижесі.
2. Зейін сана көлемінің шектеуі.
3. Зейін эмоцияның нәтижесі.
4. Зейін апперцепцияның нәтижесі.
5. Зейін жүйке тітіркендіргіштерінің нәтижесі.
6. Зейін ерекше белсенділік, жан қаблетінің нәтижесі.
7. Зейін іс-әрекет түрлерінің бірі.
8. Зейін жүйке тежелулерінің нәтижесі.

Зейіннің осы теориясын қысқаша қарастырудың өзінде зерттеу көрінісінің сипатында көп жоспарлықтың жатқандығын көрсетеді./31.274-275/.

У.Джемс зейінді толықтай физиологиялық шартқа тәуелді психикалық процесс ретінде қарастырады. Және ол зейін объектілерінің солай анықталатынына сенімді.

Зейінді психофизиологиялық зерттеу және оларды талдау.

Ағзаның белсенді ұйымдасуының таңдамалы бағытының көрінудегі еріксіз зейіннің формасын зерттеу басты жағдайда психофизиологиялық зерттеудің контекстінде жүзеге асырылады. Осы зерттеумен олардың теориялық көріністері мен түсініктеріне тән негізгі бағыттарды қарастырамыз.

Шеррингтон воронкасы. Зейіннің физиологиялық табиғатын түсінуде танымал физиолог Чарльз Шеррингтон еңбегінің маңызы зор болды. Координация қозғалысын зерттей отырып, ол «Шеррингтон воронкасы» деген атқа ие болған жүйке жүйесі жұмысының бірден-бір принциптерін анықтады. Шеррингтонның теориясы бойынша, адамға әсер етуші көп қоздырғыштардың арасында күрес болады. Егер бір-біріне ұқсас қоздырғыштар болса, олар бір-бірін толықтырып, немесе бір-біріне жол беріп отырады. Егер әсер ететін қоздырғыштар қарама-қарсы болса, олардың арасында күрес пайда болып әлсіздері жеңіліп күштілері жеңеді. Күшті қоздырғыштарға сезгіш жолдар арқылы қимыл таратушы психологияларға барған соң, оларға тиісті жауап қайтарылады. Міне, осы қайтарылатын жауаптар – зейін.

Шеррингтонның теориясы бойынша, зейінді белсенді, ерікті әрекет деп түсінуге болмайды. өйткені ол зейінді әсер етуші күшті қоздырғыштарға ғана қайтарылатын жауап ретінде түсіндіреді.

Зейін мәселесіне қатысты физиологиялық зерттеудің тағы бір маңызды көрінісі,- бұл бас миы бөлігінде тітіркендіргіштердің ретсіз орналасуы.

Оны өңдеумен айналысқан советтің атақты физиологы И.П.Павлов болды.

Павлов зейіннің физиологиялық негіздерін мида пайда болатын индукция заңдарымен байланыстырады. Бұл заң бойынша мидың бір саласында иайда болған қозу мидың басқа салаларының әрекетіне бөгет жасауы, немесе пайда болған тежеулер мидың басқа салаларын қоздыруы мүмкін. Павловтың пікірінше, зейін кезінде мида өктем қозу пайда болуы мүмкін. Сөйтіп Павлов зейіннің физиологиялық негіздерін шартты рефлексстер пайда болуымен, жүйке саласының қызметімен байланыстырады.

Зейіннің физиологиялық негізін академик Ухтомский доминант теориясымен түсіндіреді. Доминант – мида пайда болатын өте күшті үстем етуші қоздырғыштардың ошағы. Бұл теория бойынша, мида бірнеше қоздырғыштар пайда болып, бұл қоздырғыштардың қайсысы күшті болса, әлсіз қоздырғыштырды өзіне тартып, оларға үстемдік жасап, өзі ғана әрекет етіп отырады. Ми сол күштің қозу әсерінде болады. Мұндай құбылысты субдоминант деп атайды.

Э.Б.Титченер бойынша зейін адам рухының өз дамуында үш кезеңнен тұрады: бірінші зейін жүйке жүйесіне күшті әсер ететін әр түрлі әсерлермен анықталуы сана орталықтарымен шектеледі; екінші зейін сана орталықтарының жалғасы белгілі қабылдау немесе елес басқалардың уайымының қарама-қайшылығына қарамастан

шектеледі. Зейіннің рухани процесі басында қарапайым; одан кейін ол күрделенеді – шоғырлану мен ойластыру жағдайында өте жоғары дәрежедегі күрделілікті иемденеді. Яғни Титченер өмірді толықтай қарастыра отырып былай дейді – оқыту мен тәрбиелеу кезеңі зейіннің екінші кезеңі, ал ересектік пен өзіндік іс-әрекеті бар кезең ерікті бірінші зейіндік кезең болып табылады.

Зейін ол тәуелсіз психикалық процесс емес, адамға қажетті психикалық іс-әрекеттің компоненті ретінде ілгері басады, сондықтан да сананың кез келген жұмысы белгілі формада сол немесе басқа болмыстың көрінісі ретінде болады.

Мюллер зейінді сол кездегі әсермен байланысты бас ми бөлігіндегі сезімталдықтың уақытша жоғарылауынан көреді.

Эббингауз зейіннің физиологиялық теориясы жайлы айтады. Ол істі мида жүйке жүйесі тоқтарының белгілі бір нақты жолдары арқылы жаттығулардың ықпалымен жүргізілетін біліммен байланыстырады.

Зейінді бірден-бір зерттеген француз психологы Т.А. Рибоны айтуға болады. Ол әсіресе өзінің еріксіз зейін теориясын зерттеумен танымал. Т.Рибоның айтуынша зейін екі маңызды әртүрлі формадан тұрады: оның біреуі еріксіз, шынайы зейін; ерікті жасанды зейін. Яғни зейіннің екі формасында «таза рухани актіге» жатқызбайды.

Орыстың педагогі К.Д.Ушинский зейін – сыртқы дүниедегі материялардың барлығын санамызға жіберіп отыратын есік дейді. Егер осы есік дұрыстап ашылған болса ғана, студенттер лектордың айтқанын ұғып біліп алады, егер бұл есік жабық болса, онда лектордың айтқанын жөнді ұғып, есінде қалдыра алмайды.

П.Я.Гальперин зейін концепцияларын ұсынды. Ол зейінді іс-әрекеттің ішкі бақылауы сияқты қарастырды. Оның ойынша зейінді осы түрде қарастыру зейінді өзіндік көрініс сияқты елестетуге мүмкіндік береді, яғни бұлзейін феномендерінің өзбетінше өмір сүру формасын табуға мүмкіндік береді. Зейін жайлы мұндай елес оның ақыл-ой әрекетінің кезеңдік қалыптасуының жалпы теориялық контекстінде дамыды.

Д.Н. Узнадзең зейін теориясы.

Зейіннің тағы бір теориясын Д.Н. Узнадзе және оның шәкірттері дамытты. Осы теорияға сәйкес зейін объективтілік актісімен байланысты. Ол адамдардағы ерекшелікті байқай отырып мінез-құлықты екі түрге бөледі. Бір түрін ол импульсивтік деп атады. Бұл мінез-құлық қанағаттануға ешқандай мүмкіндік болмағанда субъектінің шартындағы қанағаттанушылық қажеттілігімен байланысы. Узнадзе одан басқа адамға ыңғайлысы еріктік мінез-құлықты бөледі. Міне осы еріктік мінез-құлықты талдауда объективациялық актілердің болуы жайлы көрініс енеді. Сонымен Узнадзе бойынша субъективация актісі дәстүрлі түрде зейін деп аталады.

Философ, психолог, Юм Дэвид – болмысты білу міндетін емес, тұрмыстың өмірге басшылық ететін дәрежесін қолдады. Сенім туғызатын білімнің негізгісі – математика объектілері, қалғандары тек қана тәжірибеден туады, деп түсінген. Тәжірибенің дәлелдейтіні – себеп пен әрекеттің ара-қатынасы.

Гештальтпсихологиядағы зейін мәселесі. Гештальтпсихологиясындағы зейін мәселесіне келсек, олар зейін болмайды деп тұжырымдады. Шынындада бұл теория зейінді түсінуді керек етпеді және олардың шығарған қортындысы бойынша зейін өзіндік көрініс болып табылмайды. Гештальтпсихология қатынастағы фигуралар мен фондардың арасындағы қозғалыстарды зерттей отырып, зейін болмайды деген қортындыға келді. Сонымен Гештальтпсихология аймағында еріксіз зейін ғана ескерілді. (мысалы, мен аудиторияға бір қарағанда бірнәрсе бірінші көрінеді, ал бірнәрсе фон ретінде қызмет атқарады. Бұл менің кейбір перцептивтік белсенділігімнің еріксіз жағы). Зейінге ақпараттық тәсіл. (Информационный подход к вниманию).

Қазіргі кездегі зейінді зерттеудің өте маңызды бағыттарына тоқталамыз.

Яғни, зейінді қазіргі шетелдік және советтік психологияның ақпараттық тәсіл контекстінде зерттеу жайлы айтылып тұр. Ақпараттық тәсіл аймағында зейін селективтілікпен, ақпаратты іріктеумен байланысады.

Зейінге ақпараттық тәсіл аймағында қолданылатын маңызды ұғымдарға «мәнді» және «мәнсіз» ақпараттар жатады. Ақпаратты мәнді және мәнсіз деп бөлу ақпараттық тұжырымдама аумағында зейін актісінің маңызды функциясы болып табылады.

Ауыстырып қосқыш пен оны күрделендіру нұсқауларының моделі.

Осыдан зейін актісіне қатысты көптеген әр түрлі схематикалық көріністерді ұсынады. Зейіннің бірінші сызбасы «ауыспалық үлгісі» деп аталады. Осы сызбаға байланысты субъектінің танымдық белсенділігі келесі жағдай бойынша ұйымдастырылған. Адам үшін ақпаратты бір уақытта түсіретін екі канал бар. Мысалы бұл сіздің жаныңызда тұрған екі адамның бір уақытта сөйлегенде, солардың әңгімесін қабылдауы болуы мүмкін. Бұл жүйенің бірінші звеносы. Яғни сол немесе басқа ақпарат ОЖЖ белгілі бір бөліктерінде бір уақытта әрекет етеді.

Сондай-ақ «ауыспалық» деп аталатын кейбір гипотетикалық қондырғыларда бар. Бұл қондырғы ақпарат келіп түскенде осы екі каналдың сол уақытта қайсысы негізгі болатынын анықтауға арналған. Басқаша айтқанда сол сәтте кімді сіз тыңдасаңыз – сол «ауыспалық» жұмысын қамтамаңыз етеді.

Сонымен зейінді зерттеуде ақпараттық тәсіл жайлы айтқанда біз осы тәсілдің келесі өте маңызды ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Біріншіден, ақпараттық тәсілдің теоретиктеріне ыңғайлы болатын зейіннің кейбір феномендеріне іріктеу жасалады.

Екіншіден, басқа танымдық процестермен салыстырғанда зейін материалдық әлемнің қандай да бір спецификалық формасы болып табылмайды, керісінше адамның маңызды психикалық іс-әрекетінің шарты, оның мақсатқа бағыттылығы мен артықтығы ретінде алға басып, адам іс-әрекетінің өнімділігі мен жемісті ағымына себепші болады.

Сондай-ақ зейін – адамның әртүрлі сенсорлық ақпаратты пайдалану мен қайта өңдеудің, қабылдаудың танымдылығымен қамтамасыз ететін, сондай-ақ адамдардың басқа адамдармен қарым – қатынасындағы іс- әрекеттің мақсатқа бағытталған және ұйымдастырылған танымдық психологиялық процесс.

Өзінің құрылымында зейін біржақты психологиялық көрініс болып табылмайды, ол психологияда қасиет немесе осы сана функциясының жағы деп аталатын әртүрлі көріністермен сипатталады.

Енді зейіннің қасиеттеріне келсек әдетте, оның тұрақтылығын, зейіннің бөлінуін және оның белгілі бір нәрсеге аударылуын, зейіннің көлемін, зейіннің шоғырлануын және т.б ерекшеліктерін айтады.

Зейіннің тұрақтылығы деп адамның белгілі бір іске назарын салып, оған ұзақ уақыт берілуін айтады.

Зейіннің орталық феномені ретінде С.Л.Рубинштейн (1946) психикалық іс-әрекеттің таңдамалылығын, мақсатқа бағытылығын, шоғырлануын бөледі. Психикалық іс-әрекет ретінде зейіннің шоғырлануы зейіннің басқа қасиеттерімен бірлікте болады, және де бірінші кезекте зейіннің көлемі мен шоғырлануын сипаттайтын, екінші комплекстердің қасиеттерімен – көлем мен ауыспалылық..

Сонымен зейіннің шоғырлануы дегеніміз адамның сол сәтте меңгерген немесе қабылдаған, басқаның барлығынан бас тартқан, қандай да бір нәрсеге шоғырлану процесі. Ал психологияда зейіннің көлемі адамның бір уақытта олардың қабылдауының зейініне бағытталған объектісінің саны сияқты анықталады.

Көлем мен шоғырланудың функционалдық өзара қатынасының сипаты өте күрделі болып келеді. Зейін полясының объектілері бір – бірімен өзара мәні бойынша байланысқанда зейіннің көлемі ұлғаяды да, өнімділігі сол деңгейде тұра беруі немесе жоғарлауы мүмкін. Зейіннің тұрақтылығы адам зейінінің шоғырлануын бір әрекет объектісінде ұзақ уақыт сақтаудан тұрады, бірақ зейін процесінің үзілісі болып табылмайды.

Әрекет объектісі мен әрекеттің өзі өзгеруі мүмкін, ал іс - әрекеттің жалпы бағыты сақталады. Зейін тұрақтылығының басқа ерекшелігі зейін тұрақтылығы мен

шоғырлануының өзара байланысы болып табылады. «Зейіннің тұрақтылығы зейіннің шоғырлануы сақталатын, яғни оның уақытша экстенсивтілігінің ұзақтығымен анықталады».

Зейіннің тұрақтылығы дегеніміз жеткілікті мөлшерде ұзақ уақыт немесе үнемі бір деңгейде көрінетін сақталу ағымы. Егер адамның зейіні тұрақты болса, онда олар ұзақ уақыт бойы өзінің жұмысқа деген қабілетін сақтап, қате жібермес еді. Зейіннің ауыспалылығы мен тұрақтылығы, орналасуы белгілі бір деңгейде зейіннің көлемін анықтайды.

Сондықтан да зейіннің қасиеттері психикалық іс - әрекет процесінде бір – бірімен байланысып, белгілі бір функционалдық бірлікте болады. Зейін қасиеттерін олардың даму деңгейі әр түрлі болған жағдайда ғана тәуелсіз қарастыру маңызды. Адамның зейіні басқа да барлық психикалық функциялар сияқты, сананың туа біткен функциясы болып саналмайды, ол адамның индивидуалды дамуының процесінде дамып, қалыптасады.

Психологиялық зерттеулер көрсеткендей зейіннің қалыптасуы адамның өнімді психикалық іс - әрекетінің реакциясы сияқты адамның онтогенезіндегі жастық кезеңдерімен өзара байланысатын бірнеше қатарлармен сипатталатын күрделі де, ұзақ даму жолынан өтеді. Студенттер зейінінің ерекшеліктерін зерттеуге арналған мәселелерді А.П.Кашина (1977), В.А.Маликованың (1979) зерттеулерінен байқауға болады.

Қорыта келгенде, зейіннің зерттеуімен байланысты теориялық сұрақтарды көптеген шетелдік және советтік авторлар өзінше қарастырды. Яғни осы теориялардан зейіннің психологияның көптеген салаларында маңызы өте зор, әрі адамның күрделі жүйесіндегі функционалдық іс-әрекетпен байланысы да зор екенін байқауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Страхов И.В. Психология внимания Саратов: 1968.
- 2.Мұқанов М.М. Зейінді тәрбиелеу Алматы: 1960. с.25-31.
- 3.Психология познавательных процессов Самара:1992. с.
- 4.Психология внимания и мышления Саратов: 1980. с.23-45.
- 5.Столяренко Л.Д. Основы психологии Ростов-на-Дону: Феникс 2005. сс.150-156, 639-640.

Аннотация

Бұл мақалада зейін психологиясы және оны теориялық талдау, зейіннің пайда болуын зерттеулер қарастырылған.

Аннотация

В этой статье мы фокусируемся на психологии психического здоровья и его теоретическом анализе и тщательном рассмотрении.

Abstract

In this article we focus on the psychology of mental health and its theoretical analysis and careful consideration.

МӘНГІЛІК ЕЛДІҢ КЕМЕҢГЕРІ-ҰСТАЗ**Жакипбекова Д.А., Дәметбекова Н.С.****Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.**

Н.Ә. Назарбаев «Өз күшіне сенген адам ғана мақсатына жете алады» деген ұранды мен әрқашан ұстанамыз. Ұстаз- ұлы да, ұлағатты есім. Ұстаз елдің ертеңгі тізгінін ұстайтын ұрпақ тәрбиелейді. Шәкірттерін білім нәрімен сусындатып, тәлім-тәрбие бере отырып, бойындағы адамгершілік қасиеттерін дамытып отыратын еңбегі зор тұлға. Сені - өмірге, тәрбиеге, қоршаған ортаға, білімге байланыстыратын, табыстыратын мамандық иесі. Ұстаз рухы таза, ұлты мен Отанының болашағы үшін тер төгіп шыдамдылықтың үлгісін көрсетуші, жаңашылдықтың бастаушысы, жүрегі- жылы, көңілі-дарқан адам. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай, Отанның болашағы, мемлекеттің келешегі - жастардың қолында. Ал, мұның бәрі әуелі жастардың өз мамандықтарын дұрыс таңдай білуіне тікелей байланысты [1].

Ұстаздың негізгі құралы-сабақ. Ұстаз білгенін үйретуші ғана емес, тұла –бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Қазақ елінің болашағы-бүгінгі өсіп келе жатқан жас ұрпақ. Ендеше, ертеңгі қоғам мүддесіне лайықты, жан- жақты жетілген, бойында ұлттық тәрбие, білімді, парасатты азамат тәрбиелеп өсіру басты міндетіміз екенін үнемі назарда ұстап жүруіміз қажет. Бүгінгі уақытта білім беру мазмұны жаңару үстінде. Сол жаңару жолындағы міндеттерді іске асырушы әрине ұстаздар [2].

Мамандық - өзің сүйген, ұнатқан кәсіп. Адам өз өмірінің негізгі бөлігін сол кәсіппен айналысуға жұмсайды. Осы орайда елбасымыз Мен ұстаздық мамандығын өз қалауымен таңдадым. Ұстаздың негізгі ұстанымдары: ол баланы тұлға деп тану, оның пікірімен санасу, оқушының кішкентай қуанышын, табысын бағалай білу. Ұстаздық мамандығын сүйіп таңдаған жастардың өз елімізге, яғни Қазақстан Республикасына дамуына көптен көп үлес қосушы азаматтар мен азаматшалар. Өйткені жас ұрпақтардың оқу орындарына табалдырықтарын аттағаннан бастап, ұстаз оларды өмір ағысының бір тұлғасы, Отанымыздың айнасы, еліміздің мақтанышы және ең бастысы жақындарының, ата-анасының қамқоршысы болуына көп әсер етуші адам болып табылады.

XXI ғасыр – ғылым мен техника заманы. Сондықтан заманның талабына сай білім беру – басты міндеттердің бірі. Елбасымыз бір сөзінде «болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер - бүгінгі мектеп оқушылары. Сондықтан мұғалім қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады» - деп ұстаздарға үлкен жауапкершілік жүктеген еді. Сонымен қатар мемлекет басшысы 2018 жылғы 10 қаңтарда «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауында: «Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу, жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту және Қазақстандықтардың болашағы- қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеруін, латын әліпбиіне көшуінің нақты кестесін жасалуы, цифрлық білім беру ресурстарын дамытуда білім берудің жаңа сапасын жақсартуды» ұсынды.

Осы ұстаздар жайында халқымыздың ұлы батыры Бауыржан Момышұлы «Ұстаздық –ұлы құрмет. Себебі ұрпақтарды ұстаз тәрбиелейді. Болашақтың басшысын да, данасын да, ғылымын да, еңбекқор егіншісін де, кеншісін де ұстаз өсіреді. Өмірге ұрпақ берген аналарды ардақтасақ, сол ұрпақты тәрбиелейтін ұстаздарды да сондай ардақтауға міндетіміз» деген.

Жақсы мұғалім – бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын өмірге ендіруге дайын, оқу – тәрбие ісіне шынайы жаңашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінің бірі деп есептеледі және солай болуы тиіс. Сонымен қатар, республика мектептері 2008 жылдан 12 жылдық білім беру жүйесіне көшкелі отыр.

Электронды білім бағдарламасы электронды зерттеу жүйесінің теориялық бөлімі болып анықталған. Ол бағдарлама зерттеу іс- әрекетіне қажетті теориялық мәліметтерден құралған. Электронды зерттеу жүйесі болашақ ұстаздардың зерттеу таным логикасын қалыптастыру мақсатын көздейді. Электронды зерттеу жүйесі болашақ мұғалімге іздену жолдарын көрсетіп отырады, мұндай процедура біржақтылықты байқатпайды, ал керісінше, шығармашылықты байқатады[3].

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Мәңгілік ел» атты идеясында өмірдің баға жетпес құндылығы -балаға, бала тәрбиесіне, болашағына көп көңіл бөліп отыр. Отбасы, әке мен бала, бала мен ана мәселесіне - «Бала тәрбиелеу – болашаққа деген инвестиция» деуінде үлкен мән жатыр. Бұның барлығы ұлттық құндылықтарды сақтап дамытуға бағытталған әрекет. Жолдауда білім саласы туралы Президентіміз былай дейді: «Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек», - дейді. Осыған қарай келе жатқанын және өзгеге үлгі екендігін айтып отыр. Бұл біз үшін қуанарлық жағдай. Бірақ біз осы межені місе тұтып тұрып қалмай, ел стратегиясын қолдап, оның одан әрі дамуына үлес қосуымыз қажет. Білімді игеру шәкір пен ұстаздың да белсенділігін қажет етеді. Бұл үшін ұстаз дәстүрлі сабақ түрінен бас тартып, басты рөлді шәкіртке ұсынуы қажет.

Бала тәрбиесі жөнінде Абай Құнанбаев: «Адамның жақсы болуы тегінде емес, тәрбиесінде, ақылында, өнер, білімінде. Адамның үш алуан адамнан мінез жұтады: ата-анадан, ұстазынан, құрбысынан. Әсіресе олардың қайсысын жақсы көрсе, содан көп жұғады», - деп осы үшеуінен баланың болашағы шешілетінін ескерткен.

Жан – жақты дамыған азаматты тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты мақсаты болып табылады. «Ұстазы жақсының, ұстамы жақсы», демекші, бала тәрбиесіне үлкен үлес қосатын тұлғаның бірі ол – ұстаз. Ұстазға сыйластықпен қарап, оны үлгі тұтайық.

Дидактикалық дайындық жалпы кәсіби – педагогикалық даярлықтың негізгі және маңызды саласы екені белгілі. Ұстаздың дидактикалық даярлығына жататындар: оқыту процесінің теориясы мен практикасы және мүмкіндіктері. Нақты айтқанда, оқытудың мақсаттары мен мазмұнын, оны ұйымдастырудағы қолданылатын тиімді әдіс – тәсілдерді жете біліп, іске асырудың жолдарын меңгеруді -дидактикалық даярлықты анықтайтын белгілер деуге болады. Осыған орай, педагогикалық қызметті атқаруға қажет мұғалімнің бойында мынандай дидактикалық қабілеттер болуы керек: оқыту процесін жоспарлай білуі, оны мақсатты түрде ұйымдастыра алуы, жүйелі түрде бақылау мен бағалау ісін орындап отыруы.

Оқыту процесінің басты компоненті – оқытудың мақсаты мен мазмұны. Оқушылардың рухани дамуына, ең алдымен, оқытудың ғылыми мазмұны мен гуманитарлық бағыты орасан зор ықпал етеді.

Білім берудің мақсатын айқындау үшін Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн: « Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне сонда, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты - осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған негіз салуы керек».

Оқыту – екі жақты процесс. Оқыту процесі – оқушы мен мұғалімнің өзара бірлесіп жасайтын қызметінен тұратын күрделі әрекет. Оқыту – мұғалімнің білім берудегі жетекші әрекеті болса, оқу- баланың өзінің танымдық, практикалық әрекеті.

Бүгінгі күннің ұстазы тек өз пәнін терең беріп қана қоймай, өз ісіне жауапты, саяси сауатты болуы тиіс. Білім берудің сапалы болу үшін ұстаздың жан-жақты болуы,

өз мамандығына деген шынайы сүйіспеншілігінің және ешқандай дипломмен бірге берілмейтін шығармашылық қабілеті балаға деген шынайы адамгершілік қасиеттері болуы керек. Сондықтанда болашақ ұстаздар өз ісінің әрбір қыр-сырын жетік игеру жолында жоғарыда көрсетілген кәсіптік салаларды толық меңгерсе, бүгінгі қоғамымызды байытатын, дамытатын, жаңартатын адам тәрбиелеуге мол мүмкіндік ашылатыны күмәнсіз.

Аннотация

Ұстаз болу – өз уақытын аямау, өзгенің бақытын аялау. Қазіргі білім саласындағы мұғалімнің алатын орны.

Аннотация

Быть учителем – это тратить свое время на счастье других. Роль учителя в современном образовании.

Annotation

Being a teacher is spending your time on the happiness of others. The role of the teacher in modern education.

Қолданылған әдебиеттер:

1.2017 жылдың 12 сәуір күні жария етілген Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру».

2018 жылдың 10 қаңтар күні жария етілген Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері»

2.Ш.Айтқұлова «Мұғалім - мектептің жүрегі» // Қазақстан мектебі 2005ж.

3.Бейсенбаева.К «Ұстаз ұлағатты есім» Бала тәрбиесі 2005 ж.

ӘОЖ 377.6:001.895

Ж26

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Жанкожаева А.К., Дулат А.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тарз қ.

Технология (грек тілінен аударғанда techne — өнер, шеберлік) - материалдарды, шикізаттарды өңдеу мен қайта өңдеу, алу тәсілдерінің жиынтығы.

1960 жж. басынан бастап «педагогикалық технология» ұғымы тарала бастады. Оның пайда болуына ғылыми-техникалық прогресс жағдайында білімді жаңа сапалық деңгейге көтеруге тырысушылық себеп болды. Бастапқыда білімді технологияландыру негізінен оқытудың жаңа техникалық құралдарын қолданумен байланысты болды. Алайда қазіргі таңда педагогикалық технология — оқытудың құралдарын қолданудың әдістемелік тәсілдері мен ұйымдастырылған түрлерінің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар білім беру үрдісінің тиімді тәсілдерін табу, даму қағидаларын анықтау, жаңа әдістемелік тәсілдер қолдану және оқу-әдістемелік материалдар мен оқытудың техникалық құралдарын жасау мақсатында жүргізілетін зерттеулер [1].

1986 жылы ЮНЕСКО-ның формулировкасы берілді: Педагогикалық технология — оқыту мен білімді игеру үрдісінің бәрін білім берудің тиімдірек түріне жету үшін

адам және техникалық ресурстарды ескеру жолымен және олардың арасындағы өзара әсерін бағалау мен қолданудың, жоспарлаудың жүйелік әдісі.

Оқыту технологияларына жалпы сипаттама Педагогикалық технология келесі түрде жіктеледі: оқыту, тәрбиелеу, дамыту технологиялары. Оқыту технологиясы деп оның қойылған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқыту құралдарының, әдістерінің, тәсілдерінің, формаларының жүйесінен тұратын оқу бағдарламасымен қарастырылған мазмұнын жүзеге асыру үрдісін айтамыз.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеді, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын). «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп Елбасы атап көрсеткендей, инновациялық әдіс-тәсілдер жаңа білім берудің бірден – бір шарты [2].

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары:

- балаға ізгілік тұрғысынан қарау;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі;
- баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;
- баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту;
- баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту;
- әр оқушының дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу;
- оқу үрдісін оқушының сезінуі .

Білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялар.

Ең алдымен инновациялық технологияларды қолданбас бұрын оларды қандай сыныптарға қолданған тиімді екендігін біліп алуымыз керек. Ол үшін мектептегі бастауыш сынып оқушылары мен жоғарғы сынып оқушыларын бөліп қарастырғанымыз дұрыс. Бастауыш сынып оқушылары мектеп табалдырығын енді аттаған бүлдіршіндер болғандықтан оларға жеңілдетілген, оңай технологиялармен білім берген дұрыс. Себебі: олардың ойлау қабілеттері әлі толық дамымаған, сол үшін біз олардың ойлау қабілетін дамытуымыз қажет. Міне, осы мақсатпен мынадай технологияларды қолданамыз.

Дамыта оқыту технологиясы – оқушының алған білімін өзіндік ойлаумен ұштастыратын бірден-бір әдіс. Бұл технологияларды қолдану көркем шығармалардың мәтіні арқылы сөздің мағыналық – қисындық құрылымына назар аударуды қажет етеді. Әдеби мәтіндердің көркемдік – тілдік ерекшеліктерін ажыратуға негіз болады. Көркем туындының мазмұнын түсініп, оны талдау барысында проблемалық сұрақтарға жауап беруді қамтамасыз етеді. Дамыту технологиясы әдебиетті оқытуда оқушыны жан-жақты ізденуге, өзіндік ой-тұжырымдарын жасай алуға, сонымен қатар, тұтас көркемдік талдау жасауды үйретеді. Дамыта оқыту технологиясы - оқушының оқу, білім алу процесінде жан- жақты дамуын оқытудың басты мақсаты ретінде қабылдайды.

Ойын арқылы оқыту технологиясы - балаларды өмірге ең қажетті қасиеттерге: өжеттілікке, іскерлікке, жауапкершілікке, ептілікке тәрбиелейді. Балалар ойын үдерісіне жаңа білімдер, пайдалы іскерліктер, әдеттер мен дағдылар үйренеді. Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұнына неғұрлым сәйкес салынса, оның танымдық, тәрбиелік маңызы да арта түседі. Оны тиімді пайдалану сабақтың әсерлігін, тартымдылығын күшейтеді, оқушылардың сабаққа ынтасы мен

қызығушылығын арттырады. Н.К. Крупская: «Бала жас болғандықтан ғана ойнамайды, балалықтың өзі оған ойнау үшін, яғни жаттығу арқылы өмірде қажетті дағдыларды игеру үшін берілген» деген болатын. Ойынмен ұйымдастырылған сабақ балаларға көңілді жеңіл келеді. Ойынды іріктеп алуға нақтылы сабақтың мақсаты, мүмкіндіктері мен жағдайларын ескеруге ерекше назар аударылған жөн. «Ой- ойыннан басталады» десек, баланың ойын жетілдіріп, сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттыру үшін бастауыш сынып мұғалімінің қолданатын басты тәсілі - ойын [3], [4].

Ұжымдық өзара оқыту технологиясы - В.К. Дьяченконың ұжымдық оқыту технологиясы жоғары сапалы нәтижеге қол жеткізу; алынған білімді бір-біріне сол сәтте және үздіксіз беру; оқушылардың өзара әрекеті мен бірлігін қалыптастыру; жеке тұлғаны қабілетіне сай оқыту; әрбір білім алушының еңбегін педагогизациялау; тақырыптар мен тапсырмалардың әртүрлі болуын көздейді.

Ұжымдық оқыту технологиясы оқушының өз ойын айта білуіне, басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білуге бағытталған. Топтық, ұжымдық және жеке оқушы арқылы да орындала береді. Оқушылар өз қалаулары бойынша топ құра алады. Топтағы студент санына байланысты тапсырмалар саны анықталады. Ұжымдық оқыту технологиясын үлкен тақырыпты өтіп болғаннан кейін пайдалануға болады. Мысалы, сөз тіркесі синтаксисін өтіп болғаннан соң осы технологияны пайдалануға болады. Ол үшін оқушыларға бірнеше тапсырмалар беріледі. Олар кімнің мұғалім, кімнің оқушы болатынын өздері таңдайды. Технология былайша жүзеге асырылады.

Ұжымдық оқыту әдісі дегеніміз оқу үрдісін төрт түрлі ұйымдастыру түрлері, яғни, жекелей, жұптық, топтық, ұжымдық тәсілдер арқылы жүзеге асыру, әрине, соңғысы – ұжымдық оқыту тәсілі бастысы болып табылады. Ал жоғарғы сынып оқушылары жан-жақты қалыптаса бастаған буын болғандықтан оларға келесі технологиялармен сабақ барысын түсіндірген қиынға соқпайды. Оларға төмендегідей технологиялармен білім беруге болады.

Оқытудың мультимедиялық технологиясы - мультимедиа технологиясының негізінде орындалатын білім беру жүйесінің көмегі арқылы компьютер экрандарында кез-келген қажетті хабарлармен жете таныса аламыз. Мұндай кезде бұл жүйе пайдаланушы адамның белгілі бір сюжеттің немесе жағдайдың өзіне керекті бөлігін таңдап алып көрінуіне де мүмкіншіліктер тудырады. Мультимедиа технологиясын қолданудың педагогикалық мақсаты хабарларды эмоционалдық тұрғыдан қабылдаумен байланысты болып келетін білім берудің мотивациясын арттырумен және хабарларды өңдеуге байланысты атқарылатын өзіндік жұмыстардың түрлі формаларын қолдана білу қабілетін қалыптастырумен айқындалады.

Мультимедиялық технология құралдары – компьютерлік техника мен желілерді қолдану негізінде ақпараттық үрдістерді жүзеге асыруға бағытталған аппараттық (компьютер, интерактивтік тақта, принтер, проектор, телекоммуникациялық блок, пернетақта және тышқан, компьютер құрылғыларын басқару, сыныптағы және мектептегі желі, дыбыс-бейне құралдары) және программалық құралдар (интернет, виртуалды конструкторлар, жаттықтырғыштар, компьютерлік тест программалары, электрондық басылымдар, басқарудың ақпараттық жүйелері).

Проблемалық оқыту технологиясы - мәні проблемалық ситуация туғызу мен оқушылардың оқу проблемасын дербес шешулері бойынша іс-әрекеттерін басқару болып табылатын оқыту түрі. Проблема деп шешілуі оқушылардан білім алу үшін белгілі әрекеттерді талап ететін есептердің, тапсырмаларын, теориялық немесе тәжірибелік мәселелердің әртүрлілігін түсінуге болады.

Проблемалық оқытудың ерекшелігі - мұнда мұғалім білімді дайын түрде баяндап бермейді, оқушылардың алдына проблемалық міндет қояды. Шешімді және шешу құралдарын оқушы өзі іздестіруі тиіс.

Тренинг оқыту технологиясы - тренинг (ағылш. training, train – оқыту, тәрбиелеу) – білімді жетілдіруге бағытталған белсенді оқытудың әдісі. Тренингтің даму тарихы

оқыту тарихы сияқты мың жылға созылған. Дегенмен, тренингтің дамуын элеуметтік психолог Курт Левиннің шығармашылық зерттеу кезеңіне жатқызуға болады.

1946 жылы Курт Левин өзінің әріптестерімен бірге алғаш рет тренинг-топтарды (Т-топ) құрды. Білім беру саласында оқушылардың әр пәнді игеруге деген құлшынысын арттыру үшін жаңа педагогикалық технологияны тиімді пайдалану қажет. Оқу үрдістерінде тренинг түрлерін балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес түрлендіріп, жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау және тексеру кезінде, яғни сабақтың кез-келген сәтінде оқыту әдісінің құралы ретінде пайдалану қажет.

Тренинг – оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыратын құрал. Оқушылардың қызығушылықтарын туғызатын, тренинг әрекетінің ең негізгі түрінің бірі – дидактикалық тренингтер. Дидактикалық тренинг тәрбиеленушінің жас ерекшелігіне сай, бағдарламадағы материалдарға, оның ішінде нақты сабақтың мазмұнына сай болып, тапсырманың мәнін ашады.

Жаңа ақпараттық коммуникациялық технология - ақпарат технологиясы (ағылш. information technology, қысқ. IT) — объектінің, процестің немесе құбылыстың күйі туралы жаңа ақпарат алу үшін мәліметтерді жинау, өңдеу, жеткізу тәсілдері мен құралдарының жиынтығын пайдаланатын процесс.

Ақпарат технологиясы дегеніміз компьютерді және телекоммуникациялық жабдықтарды деректерді сақтау, шығару, тасымалдау және өзгертуге арналған технология. «Ақпараттық технологиялар» термині 1958 жылы Гарвард Бизнес шолуында алғаш рет пайда болды. Гарольд Дж.Я. Либет және Томас Л. Висслер былай деп жазды: «Жаңа технология әлі де басқарылмайды. Біз ақпараттық технологиясы (IT) деп атаймыз.» Анықтамасы үш санатты қамтиды: өңдеу әдістері, шешімдерді енгізу және модельдеудің статистикалық және математикалық әдістері, сондай-ақ бағдарламалық қамтамасыз етудің жоғарғы тәртібін енгізу. Ақпарат технологиясы — ақпаратты өңдеу үшін пайдаланылатын технологиялық элементтердің, құрылғылардың немесе әдістердің жиынтығы. Ақпараттық технология (немесе көпшілікке IT атымен танымал ұғым) — қазіргі компьютерлік технология негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны [4].

Қорыта келгенде, білім - ел қазынасы, халқымыздың білімділігі – ел байлығы. Уақыт талабына сай білім беру үшін оқытудың жаңаша әдістерін қолдануымыз қажет. Оқушылардың алатын негізгі білімдерінің сапасы оқыту дәрежесіне тәуелді. Сондықтан әрбір ұстаз - өз ісінің шебері, яғни жан-жақты ізденгіш жаңашыл болып, оқушының білімге ықыласы мен қызығуын арттыру мақсатында сабақтың құрылымы мен әдіс тәсілдерін өзгертіп отыруы қажет. Бастауыш сынып оқушыларының үлгерімі, білім сапасының жоғары болуы, ең алдымен бастауыш сынып мұғалімінің өз міндетіне, қатынасына, көзқарасына, шеберлігіне, байланысты. Бала мектеп табалдырығын оқып-үйренуге деген үлкен ынтамен, ықыласпен аттайды. Оларды қабілетті және қабілетсіз деп бөлуге болмайды. Ал мұғалім өз міндетін тек оқыту, түсіндіру, деп емес, ең алдымен, оқушылардың оқу еңбегін танымдық оқу іс-әрекетін сауатты ұйымдастыру, басқару деп білуі тиіс. Қандай әдіс-тәсіл болса да, әр оқушыны ойлантуға жетелеумен бірге, оны ортаға салуға, басқалармен пікір таластыруға тиіс. Өз ойымен тұйықталған баланың ойлау қабілеті еркін дамымайды.

Жалпы білім беретін орта мектептің болашақ мұғалімі ретінде келесідей міндеттерді қоямын: Білім беру үрдісінде жаңа технологияларды мүмкіндігінше қолдану; оқушылардың резервтік мүмкіндіктерін диагностикалау; пәннің түсіндірілуі мен ақпараттың жеткізілуінің жоғары сапасын қамтамасыз ету; жаңа педагогикалық технология – модульдік технологияның мазмұны және оны пәнді оқыту сапасын арттыруда пайдалану; оқыту процесін жаңа педагогикалық технологиялар арқылы оңтайландыру; жаңа технологияны білім саласында пайдаланудың маңыздылығы; жаңа

педагогикалық технологияларды пайдаланудың білім беру үрдісіндегі маңызы бүгінгі күні дәлелденуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстан Республикасы Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Жалпы білім. Алматы, РОНД, 2002. – 360 б.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 2007
- 3.Бастауыш сыныптарда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктері//«Бастауыш сатыда білім берудің бүгінгі мен келешегі» Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. –Атырау, 2006, 59-62 б.
- 4.Бастауыш сынып оқушыларының оқуға қызығушылығын арттырудағы компьютерлік ойындардың рөлі //«Білім беру жүйесін трансформациялау тұрғысындағы әлемдік білім саясаты» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Алматы-Москва, 2006. –Т.2, 130-135 б.

Аннотация

Қазіргі таңда қолданысқа енгізілген инновациялық технологиялардың түрлері. Олардың білім саласындағы маңызы мен тиімділігі. Білім беру үрдісінде жаңа технологияларды мүмкіндігінше қолдану.

Аннотация

Виды инновационных технологий, которые в настоящее время используются. Важность и эффективность их знаний в образовании. Применение новых технологии в учебном процессе как можно больше.

Annotation

Types of innovative technologies that are currently used. The importance and effectiveness of their knowledge in education. Apply new technologies in the learning process as much as possible.

ӘОЖ: 37.035.6:373.1

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сахабова А.С.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Қай ұлт болса да оның ұлттық үрдісі, өзіндік әуені, білікті қасиеті, ұлттық болуы арқылы болашақ ұрпағының төл келбетін қалыптастырады. Қазіргі таңда ғасырлар қойнауында жатқан ұлттық тәрбиені, адамгершілік асыл қасиеттерді қалыптастыру маңызды міндеттердің біріне айналып отыр. Әр ұлт өз ұрпағына ұлттық тәлім – тәрбие беру арқылы ғана ұлттық болмысын, бейнесін сақтап, дамыта алатыны белгілі. Тәуелсіз елдің ұрпағына мәдениет пен ғылым, тәрбие мен білім беру – үздіксіз үдеріс. Олай болса, тәуелсіздік туын биіктеткен жастардың ұлттық білім мен тәрбие құндылықтарын меңгеруі жасампаз Қазақстанның жалынды жігерін, қуатты кемерін, ұлттардың жомарт жарастығын, ырысты ынтымағын әлемге паш етеді. Сондықтан да Қазақстанның келешегі оның әлемге ашықтығында.

Ұлттық тәрбие- ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі, әр халықтың табиғи ерекшеліктері,

ата кәсібі, салт – дәстүрі, дүниетанымы негізінде жинақталған тәжірибе. Ол уақыт өткен сайын ғасырлар сүзгісінен өтіп, сұрыпталып, іріктеліп халық өмірінде қолданбалы түрде жүзеге асып отырады.

Ұлттық тәрбиенің көздері ата – бабаларымыздан қалған фольклор, ауыз әдебиеті, әдет – ғұрып, салт – дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер мен айтыс термелер, өнеге өсиеті бар мақал – мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады.

Ұлттық тәрбие беру мәселесі әл-Фарабидің, Ж.Баласағұнидің, М.Қашқаридің еңбектерінде көрініс табады. Ұлтымыздың ұлы тұлғалары түркі халықтарының тәрбиелік ерекшеліктеріне үлкен мән бере отырып, ұлттық тәрбие берудің әдіснамалық негізін жасады. Халқымыздың кеменгер ағартушылары Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың, Ш.Құдайбердиевтің, М.Жұмабаевтың, А.Байтұрсыновтың, Ж.Аймауытовтың, М.Дулатовтың, т.б. педагогикалық мұрасында тұлғаның қалыптасуы мен дамуындағы ұлттық тәрбиенің маңыздылығы мен мазмұны ашып көрсетілді.

Көрнекті қазақстандық ғалымдар Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Ж.Ж.Наурызбай, К.Ж.Қожахметова, Ә.Табылдиев, М.Х.Балтабаев, Р.Қ.Дүйсембінова, Қ.Б.Бөлеев, С.Ғаббасов, Қ.Қ.Шалғынбаева, Ш.М.Мұхтарова, С.Қ.Абильдина, Ж.М.Ақпаров, т.б. тың зерттеулер жүргізіп, өз еңбектерінде халықтық педагогиканың қалыптасуы мен дамуын, оның құралдарының ұрпақ тәрбиесіндегі мәнін, мектептің оқу-тәрбие процесінде алатын орны мен оларды пайдалану мүмкіндіктерін қарастырды.

Мағжан Жұмабаевтың «Педагогикасы» нағыз ұлттық тәрбиені насихаттауға бағытталған, жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу мақсатында мектеп мұғалімдері мен тыңдаушыларға арналып жазылған тұңғыш этнопедагогикалық еңбек деп толық айтуға болады. Өйткені Мағжан «Педагогикасының» басты ерекшелігі – оның қазақ топырағымен, салт – дәстүрлері және мінез – құлқымен тығыз байланыстылығында, өзі айтқандай, қабысып жатқанында. Оқулықтың басынан аяғына дейін ұлттық тәрбие басшылыққа алынып, оған сүйеніп, ұлттық тәрбие беруге мұғалімдерді даярлау туралы ой – пікірлерінің айтылуы қазіргі кезде қазақ мектептерінде оқу-тәрбие үрдісіне ұлттық мазмұн беру қажеттігімен сипатталады.

А.Байтұрсынов өзінің “Бастауыш мектеп” деген мақаласында қазақ бастауыш мектептерінде қандай пәндер оқытылуы қажет деген мәселеге арнайы тоқтап, ол пәндерді “оқу, жазу, дін, ұлт тілі, ұлт тарихы, есеп, шаруа - кәсіп, колөнері, жағрафия, жаратылыстану болу керек” екендігін нақтылап көрсетеді. Сол мақаласында бастауыш мектепте оқыту тілі туралы: “ Қазақ балаларын ана тілінде, төте жолмен, қолайлы құралдармен оқыту керек” деп кесіп айтты. Сондай - ақ, мақаласында ол туған халқының ғылым - білімге ұмтылуын, әр қазақтың ең болмаса бастауыш білім алуын аңсады. “Адамға тіл, құлақ қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білім де сондай керек”, - деп жазды[1;150].

Әр халықтың тарихында бүкіл адамзатқа тән ортақ заңдылықтар, өзіндік ұлттық ерекшеліктер және халықтың басынан кешкен жағдайлардың нәтижесінде қалыптасқан салт – дәстүрлері, балаға тәлім – тәрбие беру үрдісі болады. «Халқымның қандай екенін білгің келсе, салтымнан сынап біл» дейді қазақ халқы.

Бастауыш сынып оқушыларын ізеттілікке, кішіпейілдікке, қайырымдылыққа тәрбиелеу. Бастауыш сынып оқушылары қарым – қатынас жасауының алғашқы әліппесі, қадамы сәлем беруден, амандасудан басталатынын білу керек. Қазақ халқының сәлемдесу рәсімі ата – ананың, ағайын – туманың, түгелдей ел жұрттың амандығын, саулығын қамтитын мазмұнда болады. Дәстүр бойынша сәлемдесу «Ассалаумағалейкум» деген сөзден басталады. «Сөз анасы - сәлем», «Көргенді бала алыстан сәлем береді» деген аталы сөздер баланы инабаттылыққа, ізеттілікке тәрбиелейді.

Бала тәрбиесіне байланысты қазақ халқында көптеген салт – дәстүрлер бар: шілдехана, балаға ат қою, тұсау кесу, атқа мінгізу т.б. көптеген дәстүрлер ішінде ұлттық салтымыздың бейнелейтін «Қонақ келсе құт» - деп халқымыздың қонақжайлығын білдіретін дәстүр, өзінің бүкіл мазмұнымен, салтымен, әдет – ғұрпымен, қонақ күту рәсімімен жоғары адамгершілікке негіздеген, үйге келген қонақты бар ықыласымен, жылы жүзбен қарсы алу, күту, қадірлеу, ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүр. Сондықтан бастауыш сынып оқушылары арасында «Ата салтым – кең пейіл дархандығым», «Сәлем – сөздің анасы», «Қыз бала әдебі», «Қонақ күте аласың ба?» т.б. тәрбие сағаттар бала бойына қазақ халқына тән қасиеттерді сіңіре білуіне әсері мол.

Бастауыш сынып оқушыларына еңбек туралы алғашқы ұғымдарды, еңбектің қоғамдық мәнін, еңбек туралы баланың міндеттерін, оларға қамқорлық жасау, реттілікті, ұқыптылықты дағдыландыруда, нарықтық экономиканың алғашқы түсініктерін білуге, қазіргі жағдайда өзіне қажет екенін білдіру арқылы оның ой – санасын, ақыл – жүйесін, бағытын өмір сүруге дайындайды. Ол үшін ауыз әдебиетінің «Еңбек – бәрін де жеңбек», «Байлықтың атасы – жер, анасы - еңбек» т.б. бай мұрасы арқылы ғасырлар бойы жинақталған қазақ халқының тұрмыс – тіршілік, еңбек саласындағы бай дәстүрін пайдалану керек. Қазақ халқы өзінің өмір тәжірибесінде баланы жастайынан еңбекке араластырудың мүмкіндіктерін ойластырған. «Зергерлік – ұлттық өнер», «Тұрмыстық ісмерлік», «Ер тұрман жабдықтары», «Киім үлгілері» т.б. тақырыпта балалармен жұмыс жүргізу баланы еңбекке деген қызығушылығын арттырады.

Қандай тарихи кезең болмасын әр ұлт жас өркенін өз ұлтының қалыптасқан ұлттық тәрбиесі негізінде тәрбиелейді. Ұрпақ тәрбиесіне айрықша мән берген ата – бабамыз асыл сөздің кестесімен сәби жүрегін тербеп, ой – санасын игі адамгершілікке жетелейді. Отбасы тәрбиесіндегі ұлттық тәрбиенің негізгі көрінісі – ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым – қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз, ұлттық намыс, ұлттық сана – сезім, ұлттық адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттері, үлкенді құрметтеру, ізгілік, батылдық сынды тағы басқа сапалық белгілері, ежелден жан мен тәннің бірдей жетілуін дәстүрге айналдырғандығынан көрінеді [3;16].

Бүгінгі таңда сол ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбиелік ұстанымдар қазіргі қоғам өмірінде, әсіресе, балалар ұйымдарының тірлігінде белсенді қызмет етуші құбылысқа айналуы қажет. Өйткені, тәрбие алу арқылы жас өркен қоғамдық тәжірибені өзі қайтадан жаңғыртады, және ол жеке адамдық сатыға көтеріледі, ұлттық тәрбие құндылықтарын бойына сіңіріп, жаңаша тұрғыда ұлт тағдырын, болашағын көрегендікпен болжайтын, қоғам талабына сай, қабілетті, әлеуметтенген тұлға ретінде танылып, өз елінің ұлтжанды азаматы болмақ. «Үлкенге құрмет – кішіге ізет» білдіретін халқымыз рухани құндылықтардың арқасында ұлт болып сақталып, тамырын тереңге жіберуде [2;53].

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ұлттық мектептер ашылып, ондағы оқыту, тәрбиелеу бағдарламасына өзгерістер енгені бәрімізге белгілі. Сондықтан да халықтық педагогиканы сабақта, сабақтан тыс тәрбие жұмыстарында қолданып, оны оқушылардың бойына сіңіру - біздің басты міндетіміз. Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық мінезін қалыптастыруда ұлттық құндылықтар жүйесін төмендегі төрт бағыт бойынша қарастыруға болады:

Ұлттық ойындар;

Қазақ балалар фольклоры;

Салт – дәстүрлер;

Ұлттық өнер;

Ұлттық мінез – халықтың тарихи тәжірибесінде қалыптасқан дағды және әдеттер жиынтығы. 5-6 жастағы бала заттарды топтастыру қасиеттерін меңгере түседі.

Мысалы: кебеже, сандық, орындық, кереует, сырмақ, түскиіз, т.б. үй жиһаздарына жатқызып, тақия, табақ, сақина, сияқты басқа заттардан ажыратып, айыра алады. Балаға жеке тұлға ретінде қарым – қатынас жасау, қоршаған ортаны өзі танып білуіне толық мүмкіндік беру, бала материалды өзі таңдап, өздігінен дербес әрекет етіп, өзінің жоспарымен жұмыс жасауға жағдай туғызып отыру керек.[4;9]

Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық тәрбиесін қалыптастыруда мынадай ұстанымдарды жүзеге асыру керек:

1. Ұлттық білім беру жүйесінің бағыттарын үйрену.

2. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие беру туралы ұсынған педагогтардың ой - пікірлерін оқу, танысу.

3. Ұлттық тәрбиені сабақпен байланыстыру.

4. Ұлттық тәрбие беру арқылы оқушының қызығушылығын арттыру.

Осы мақсатқа жету үшін мұғалім 45 минуттық сабағында оқушыларға ұлттық тәрбиені тақырыпқа сәйкес тиімді пайдалана алу.

Бала қиялы ғажап! Баланы қызықтыра білсең қызыға біледі. Барлығы дерлік өлең шығара алмас, әңгіме жазуға құмартпас. Бірақ әр бала әр нәрсеге қызығады, әр нәрсеге икемді болады. Сондықтан оның қай іске бейім екенін танып алып та жекелеме жұмыстар беру арқылы дамытуға болады. Мысалы, біреу сурет салғанды жаны сүйеді, оған осы сурет салу туралы әңгіме, не өлең жазуға тапсырма беруге болады. Сосын осы сала бойынша жұмбақ, мақал-мәтел жинақта деп тапсырма берсе тіптен жақсы.

Оқушылардың ойлау дәрежесіне қарай, біліміне қарай оларға берілетін тапсырмаларды деңгей бойынша бөліп те беруге болады. Ұлттық әдет - ғұрыптар туралы мәліметтерді оқушылардың өздеріне жинауға да тапсырма беріп, әр элементін ойын түрінде сабақта қолданып отырса, оқушы үшін де қызығалықты болады.

Қорытындылай келе, қазіргі кезде оқушыларды демократиялық тұрғыда қоғамды құруға қатынастарын балалар және жастар ұйымдарында оқушыларға ұлттық тәрбие беру жұмыстарын этнопедагогика мұралары негізінде ұйымдастырып, жүргізу қажет. Ертеңгі ел болашағын билейтін бүгінгі жас ұрпақтың бітімі, мінез-құлқы, қасиет-сапасы ұлттық тәрбиеден бастау алуы өте маңызды. Ұлттық тәрбие мұраларын қалыптасқан тәжірибелерге сүйене отырып, кеңінен пайдалану және де оның нәтижелі сапаға айналуы бүгінгі күндегі қажеттілік.

Жасалынған қорытындылар негізінде мынадай ұсыныстар айтуға болады:

- зерттеу барысында жасалған сабақтардың мазмұнын, тәрбие сағаттарының бағдарламаларын бастауыш мектептің оқу-тәрбие процесінде оқушыларды жан-жақты тәрбиелеу мақсатында пайдаланған орынды;

- оқушыларға ұлттық тәрбие беруде халық педагогикасы құралдарын тәрбие берудің басқа құралдарымен өзара сабақтастықта және өзара бірлікте тиімді пайдалану қажет;

- оқу пәндерінің мазмұнына халық педагогикасы құралдары арқылы ұлттық тәрбие беру идеялары мен бағыттарын белсенді енгізген жөн;

- бастауыш сынып оқушыларының іс-әрекетін ұйымдастыру барысында ұлттық психологияның ерекшеліктеріне баса назар аударған жөн.

Әдебиеттер:

1. Ахмет Байтұрсынов «Шығармалары», Алматы 1989ж
2. В.С.Кукушин, С.Қалиев. Этнопедагогика. Алматы, 2014ж
3. Г.С.Мұнарбаева. Бастауыш сыныптарда жеке тұлғаны ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу. // Бастауыш мектеп. №1-2, 2013
4. Қ.Бөлеев, Л.Ибраимова. Ұлттық тәрбие беру.//Бастауыш мектеп. №3, 2004

Аннотация

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының ұлттық тәрбиесін қалыптастырудың ерекшеліктері қарастырылған.

Аннотация

В этой статье обсуждаются особенности формирования национального образования учащихся начальной школы.

Annotation

This article discusses the peculiarities of the formation of the national education of primary school pupils.

ӘОЖ: 37.035.6:373.1

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯҒЫҢ РӨЛІ

Ташенова А.Ж.

№24 Степной орта мектебі, Жамбыл облысы, Қордай ауданы

Жаңа технологиялық қалып біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді түбегейлі өзгертуде. Біз жаһандық өзгерістер мен сын-қатерлерге дайын болу қажеттігін ескеріп, "Қазақстан-2050" даму стратегиясын қабылдадық. *(ҚР Президентінің Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар). Елбасының әрбір жолдауы ұстаздар қауымына үлкен жауапкершілік жүктейді.*

Мұғалім оқыту әдістерінің көмегімен оқушыларға білім беріп, олардың тәжірибелік әрекетін ұйымдастыруда өзінің іс-әрекетін оқушылардың таным әрекетіне басшылық етумен байланыстырады. Сонымен бірге мұғалім оқытудың нәтижесін арттыруда оқыту әдістеріне қатысты амал-тәсілдермен қатар оның құралдарын да пайдаланады. Сабактың көркемделуі оқушылардың сөздік қорының толығына ықпал етеді. Заман өзгерген сайын әдіс-тәсілдер көбейіп, жаңарып, толығып отырады. Бұл тұрғыда әртүрлі жаңа технологияларды пән мұғалімдерінің өз тәжірибелерінде табысты қолданып жүргенін атап өтуге болады. Жаңа технологияны, нәтижеге бағытталған әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану білім сапасын көтеруге ықпал ететінін тәжірибе көрсетуде. Мысалы: Жеке тұлға тәрбиесін ізгілендіру – бүгінгі заманның басты талабы. Білім берудің ізгілендіру технологиясының негізін қалаған – белгілі педагог Ш. Амонашвили. Білім берудің ізгілендіру технологиясының мақсаты – баланы азамат етіп тәрбиелеу, баланың танымдық қабілетін қалыптастыру және дамыту, баланың жаны мен жүрегіне жылылық ұялату. Аталған технология білім алушының бүгінгі қоғамға лайық жеке тұлғалық қасиеттерін, оның рухани жан дүниесін байытатын қазақ тілінің этно-мәдени лексикасын, даналық сөздерін меңгерту, сөз әдебіне баулу, жағдаяттық қарым-қатынас мәдениетін үйретуге жол ашады.

Білім беру ісін ақпараттандыру арқылы дамыта оқыту- бүгінгі күннің басты талабы. Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» жолдауында *«Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі»* деп көрсеткен.

Ақпараттық технологияның негізгі талабы – жас ұрпаққа қоғамға лайықты ақпараттық білім негіздерін бере отырып, олардың логикалық ойлау қабілеттерін дамыту.

Тәуелсіз Қазақстанның тірегі мықты болуы үшін ең алдымен ұрпақ тағдырын ойлау керек. Осы орайда Н.Ә.Назарбаевтың: «Еліміздің ертеңі – бүгінгі жас ұрпақтың қолында. Жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздардың қолында» деген қанатты сөзі еріксіз ойға оралады. Бала тәрбиесіне, оның білім алуына салғырт қарау – баланың тағдырына ғана емес, қоғамға деген жауапсыздықпен қарау деген сөз.

Кез-келген инновациялық үрдістің нысаны – оқушы десек, қазіргі ұрпақ тәрбиесіндегі басты мәселе – тұлғаны рухани дамыту.

Әдебиет – адамды адам, нағыз азамат ететін, оны рухани шындайтын, жанына жолдас болатын ерекше ғылым және ғажайып өнер. Әдебиетті ұлағатты адамдар «адамтану» құралы десе, әдебиет пәнін «адам тәрбиелеу құралы» деуге болады. Әдебиет пәні- тарихымыздағы ұлы оқиғалардың, адамзат тіршілігінің, таным-нанымдарының көркем шежіресі. Әдебиет адам баласымен бірге жасап, оларға рухани күш-дем беріп, бірге дамып, өсіп келе жатқан өнердің бір түрі.

Орта мектептер мен жоғары оқу орындарында өтілетін қазақ әдебиеті сабақтарының мақсаты – оқушылардың сөздік қорын дамыту, дұрыс сөйлеуге, сауатты жазуға үйрету, өз елінің тарихымен таныстыру, өз ұлтының ақын жазушыларының өмірі мен шығармашылығын таныстыру. Сондықтан да, заман талабына сай оқушылардың білімін арттыру үшін сабақта жаңа технологияларды тиімді қолдана білу керек.

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері қазақ әдебиеті сабақтарында ақпараттық технологиялар да жиі қолданылуда. Жаңа ақпараттық технологиялар дегеніміз – білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға беру процесі. Бұл процесті іске асырудың негізгі құралы компьютер болып табылады, сол қазіргі мектепке шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген, мамандық шеберлігі қалыптасқан, жаңа ақпараттық технологиялардың тілін білетін мұғалім қажет.

Енді, осы ақпараттық технологияларды жүзеге асырудағы жұмыс түрлеріне тоқталып өтейік:

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Былтырғы жаңа оқу жылының ерекшелігі – республикада алғаш рет жалпы білім беретін мектептерде Елбасының онлайн режимінде өткен интерактивтік сабағымен басталды. Бүгінгі таңда Республика көлеміндегі мектептердің 97 пайызы интернет желісіне қосылды, әр салада оқушылардың ақпарат алуын қамтамасыз етіп келеді. Мемлекет басшысының тапсырмасымен еліміздің көптеген мектептерінде интерактивтік тақта орнатылды. Республикамыздың орта және арнаулы мектептері мен жоғары оқу орындарында ақпараттық технологияларды қолдану кеңінен қарастырылған [2-61]. Кабинеттер мен аудиторияларда интерактивтік тақта орнатылған. Сондықтан бұл тақтамен әр сабақты қызықты өткізуді ойластырып, жоспарды талапқа сай құра білген жөн.

Жаңа технологияның басты проблемасы – мұғалімнің мақсатына жетуі үшін тиімді тәсілдерді таңдай білуі. Халқымыздың рухани көсемі А.Байтұрсыновтың: «Мұғалім әдісті көп білуге тырысуы керек, оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек» - деген сөзін басшылыққа ала отырып, жаңа технология әдістерін өз сабағымда үнемі пайдаланып отырамын. Ақпараттық технологияны пайдалану арқылы оқушыларды жаңа заман технологиясымен жұмыс жасауға үйретеміз.

Қазақ әдебиеті сабақтарында ақпараттық технология келесі жұмыс түрінде де қолданысын табады. Бұл оқушылардың аса шығармашылығын талап ететін жоба жұмысы. Бұл жұмыс түрін жүргізгенде оқушылар техникалық құралдарды қолдану арқылы жобасын дайындайды. Мәселен, сабақта балалар Ыбырай Алтынсариннің шығармашылығымен танысады. Енді осы тақырыпта терең мағлұмат жинап, онымен бүкіл класты таныстыру мақсатында шығармашылық топ құрылады. Топ құрылған соң,

олар Ыбырай Алтынсарин туралы мағлұмат жинауға кіріседі. Балалар мұражай қызметшілеріне, белгілі әдебиетші, тарихшыларға барып осы тақырып жөнінде сұхбат алып, тақырыпқа байланысты материалдарды суретке түсіріп, жалпы толық бейнематериал жинақтайды. Жиналған мағлұматтарды компьютер арқылы өңдеп, қысқаша деректі фильм етіп шығарады. Содан соң бұл фильмді сабақ үстінде сыныптың назарына ұсынады. Осындай өзгеше жұмыс түрлерін өткізу арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың осы пәнге деген қызығушылығын оятуға, дарынды тұлғаны қалыптастыруға әбден болады.

Ақпараттық технологиялардың оқу-тәрбие үрдісінде қолданылуы мұғалімдердің де, оқушылардың да мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ендеше ақпараттық технологияларды үйлесімді пайдалану қазіргі таңда өзекті мәселелердің біріне айналып отырғаны даусыз [1-55].

«Қазіргі таңда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі білім беру өте қажет» - деп ел Президенті атап көрсеткендей, жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді әдебиет сабағында қолдану –білім сапасын арттырып, оқушылардың білім, білік дағдыларын қалыптастырады. Мысалы «бес жолды өлең» стратегиясында оқушыны ақындыққа тәрбиелеу, шығармашылыққа баулу жүзеге асады.

СТО –ұстаз бен оқушыны ізденуге жетелейтін, шығармашылық шабыт беретін, толғанып жүрген мәселелерді шешуге бағыт беретін бағдарлама.

Әдебиетті оқытуда бұл бағдарламаның тиімділігі мынада:

- Оқушының көркем шығарманы таңдаудағы белсенділігі, өзіндік дербестігі жоғарылайды;

- Өз ойын жеткізе білу шеберлігі, топ алдында пікір айта алуы қалыптасады;

- Сын тұрғысынан мұғалім де, оқушы да өзіне-өзі баға беріп, еркін ойлайды;

- Жеке тұлға ретінде ұстаз бен оқушының шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік береді;

- Мәтінді жан-жақты талдап, шығармаға, кейіпкерге өзіндік көзқарасын қалыптастырады [3-78].

Сондықтан да әдебиетті оқытудағы негізгі талаптарды СТО бағдарламасы арқылы оңтайлы шешуге болады. Ұлттық педагогиканы, әдет-ғұрыпты, халық ауыз әдебиетін молынан пайдалану, әр баланың бойына имандылық пен ізгілікті сіңіріп олардың қабілеттерін дамыту арқылы өзін, өмірді, әлемді тануға, сын көзбен қарауға ұмтылған, төл мәдениеті мен рухани байлықты қадірлейтін азамат тәрбиелеу.

Ең бастысы, болашақ ұрпақ білімдіде білікті, ұлттық рухта тәрбие алған азаматтар болып шығуына әр мұғалім мүмкіндігінше әсерін тигізуге тиіс.

Әдебиеттер:

1.Иманбаева А. Оқу тәрбие үдерісін ақпараттандыру ділгірлігі // Қазақстан мектебі 2005, 556 .

2.Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. Москва: Народное образование,1998 61б .

3.Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылық қалыптастырудың дидактикалық негіздері // Педагогика ғылымдарының докторы дәрежесін алу үшін дайындалған авторефераты. - Түркістан – 2008 78б.

4.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Алматы, 1999ж. 6б

5. Қ.Бітібаева Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі// Алматы,2003ж.

Аннотация

Білім беру ісін ақпараттандыру арқылы дамыта оқыту- бүгінгі күннің басты талабы десек, бұл мақалада ақпараттық технологияның негізгі талабы-жас ұрпаққа

қоғамға лайықты ақпараттық білім негіздерін бере отырып, оларды рухани жаңғыртуға баса назар аударылған.

Жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген, мамандық шеберлігі қалыптасқан, жаңа ақпараттық технологиялардың тілін білетін мұғалім ғана заман талабына сай білім бере алатындығы ғылыми негізде айтылған.

Аннотация

Развитие образования посредством информирования является ключевым требованием на сегодняшний день, и основным требованием информационных технологий является предоставление молодым поколениям прочной основы для неформального образования, уделяя особое внимание их духовному воспитанию.

С научной точки зрения, учитель, который знает новые педагогические технологии, обладает навыками профессии, знает язык новых информационных технологий.

Annotation

Developing education through informing education is a key requirement for today, and the main requirement of information technology is to give younger generations a solid foundation for informal education, focusing on their spiritual upbringing.

It is scientifically stated that the teacher who knows the new pedagogical technologies, has the skill of the profession, knows the language of new information technologies.

ӘОЖ:159:398

У 41

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Ұсайын М.Қ., Досмаханова Л.Д.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Қарым-қатынас табиғаты оның жеке және жастық ерекшеліктерін өту және өзгеру механизмдері психология, философия мен әлеуметтану саласындағы ғалымдар еңбектерінде көрініс тапқан. Бірақ зерттеушілер қарым-қатынас түсінігіне біркелкі анықтама бермейді. Н.М. Аксарина қарым-қатынас деп үлкендердің балаларға бағытталған мейірімді сөйлеуін атайды. М.С. Коган, адам қарым-қатынасы ретінде оның табиғат пен және өз-өзімен сөйлесе алуын айтады.

М.И. Лисинаның пікірінше, қарым-қатынас екі адамның немесе одан да көп адамдарың өзара әрекеттесуі мен келісушілікке бағытталған қатынасты орнықтыру мақсатындағы күштердің біріктірілуі және жалпы нәтижеге қол жеткізуі.

Л.С. Выготский, Б.Н. Ананьев еңбектерінде қарым-қатынасты өмір әрекетінің бір формасы, адам дамуының әлеуметтік жағдайы, жеке адамның қалыптасуының түрткісі деп қарастырды.

М.И Лисина бойынша қарым-қатынас барлық тірі жанға тән, бірақ адамда күрделі формада, саналы түрде болады.

Қарым-қатынас психологиясы жөніндегі атақты маман В.А. Кан-Калик [4] қарым-қатынастың 6 моделін көрсетеді. Олар:

- Біріккен әрекет негізіндегі қатынас;
- Достық әрекет негізіндегі қатынас;
- Диалогтық қатынас;
- Қорқыныш қатынас;

- Ойын қатынас;

Тәжірибеде «қарым-қатынас» және «қатынас» ұғымдарын жиі шатастырады. Бұл ұғымдар мүлдем де бір мағынаны бермейді. Қарым-қатынас қатынастарды жүзеге асыру үрдісі. Қарым-қатынас адамның бір-біріне қарым-қатынас жасау құралы мен механизмі туралы мәселеде маңызды рөл атқарады.

Қарым-қатынас түрлері:

1) «Маска байланысы» – формальді қарым-қатынас, онда әңгімелесушінің жеке даралық ерекшеліктері ескерілмейді, яғни бастапқы маска қолданылады (кішіпейілділік, салмақтылық, қатысушылық және тағы басқа). Әңгімелесушіге деген шын қатынасын, эмоциясын көрсетпей, жестер, мимика қолданылады.

2) «Жабайы қарым-қатынас» – басқа адамды керекті және бөгет жасайтын объект ретінде бағалау – егер әңгімелесуші адам керек болса, қарым-қатынасқа белсенді түрде түседі, ал егер бөгет жасаса, агрессивті, ұнамсыз қылықтармен жауап береді.

3) Формалды-рөлдік қарым-қатынас. Қарым-қатынастың тәсілі мен мазмұны алдын-ала белгіленіп қойған, және де әңгімелесуші туралы пікір оның әлеуметтік орнына қарай анықталады.

4) Іскерлік қарым-қатынас – онда әңгімелесушінің мінезі, жеке өзіне тән ерекшеліктері, жасы, оның көңіл күйі ескеріледі, бірақ іс мәнді болып қала береді.

5) Рухани, жеке адам аралық достық қарым-қатынас – мұнда кез-келген тақырыпта әңгімелесуге болады және тек ғана сөзбен емес, бір-бірін бет әлпеті, қозғалысы, ырғағы арқылы ұғады. Егер, қарым-қатынасқа түсушілер бір-бірінің көзқарасын, қызығушылығын жақсы білсе ғана, мұндай қарым-қатынас жүзеге асады.

Қарым-қатынасқа ең жалпы анықтаманы Б.Ф. Ломов берді: [3] «...қарым-қатынас адам тұрмысының жеке түрінің маңызды жағы болып табылады».

Қарым-қатынас үрдісі сөйлеу тілін пайдаланғанда дамиды. Баланы қарым-қатынас кезінде сөйлеу тілі бұзылысының функциясын дамытып отырсақ, онда теріс нәтиже болмайды. Баланың психологиялық ерекшеліктеріне байланысты сөйлеу тілі құралының дамымауымен қарым-қатынас төмендейді, тұйықтық, жасқаншақтық, ұялшақтық, сөздік қорының аздығы, әңгімені жалғастыра алмауы байқалады. Психикалық үрдіс сөйлеу тілі дамуы, қарым-қатынас жетілмесе тежеледі.

Сөйлеу тілі қарым-қатынас құралының толығымен жоқ болуы, фонетика лексика-грамматикалық дамымауы-жалпы сөйлеу тілі дамымауының әр деңгейінде көрсетілуі мүмкін. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөйлеу тілінің ауыр ауытқуы кезінде байқалады; бұл сөздік қорының кедейлігімен, грамматикалық құрылымының бұзылысымен, фонетика-фонематикалық дамымауының алшақтығына байланысты болады. Р.Е.Левина жалпы сөйлеу тілі дамымауын III деңгейге бөліп қарастырды [1]. Т.Б.Филечева жалпы сөйлеу тілі дамымауының IV деңгейін сипаттады[2]. Әр деңгей жеке сипатталады, бірінші кемістік екіншісінде көрінуі, сөйлеу тілі компонентінің қалыптасуы тежеледі.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасындағы балалардың қарым-қатынас әдебін игере алуға мүмкіндігі бар. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың қарым-қатынас қабілеті ерекше, оны қалыптастыру үшін - педагогикалық түзету процесі қажет.

Бастауыш сынып жасындағы баланың дамуындағы әлеуметтік жағдайлардың ерекшеліктерін қарастырайық.

Ең бірінші де маңызды сәт – мектептегі оқудың басталуы. Баланың шындықпен қатынасындағы барлық жүйелерінде қайта құрулар жүреді. Мектеп жасына дейінгі балада: «бала-ересек» және «бала және балалар» деген әлеуметтік қатынастың екі сферасы болса, енді «бала-ересек» деп аталатын қатынас жүйесіне өзгерістер енеді. Ол екі бөлікке бөлінеді: «бала -ата-анаң және «бала-мұғалімің».

«Бала-мұғалімің жүйесі баланың ата-анасына және өзге балаларға деген қатынасын анықтай бастайды. Мұны экспериментальді түрде Б.Т. Ананьев дәлелдеген

[3]. Осы қатынас бала үшін маңызды болып табылады, себебі бағалау жүйесі пайда болады: жақсы баға мен жақсы әрекеттер, мұндай бағалар мұғалім тарапынан болады. Баланың алатын бағасы оның құрдастары мен ата-анасы арасындағы қатынасына байланысты болады. Құрдастары кім жақсы оқыса, сол баламен дос болуға тырысады.

Оқушы - мұғалімнің қатынасы «бала-қоғамның қатынасына айнала бастайды. Бала оқуға келген кезде оның қоршағандарға деген қатынасы өзгереді, өмірі түбегейлі өзгереді. Ата-аналары оларды бақылай бастайды: бағаларын сұрап, оған қатысты өздерінің ойларын білдіреді, үй тапсырмасын тексереді, күн тәртібін қояды. Осыған байланысты оларды ата-аналары бұрынғыдай жақсы көрмейтіндей сезінеді. Соның нәтижесінде балада жалғыздық сезімі пайда болады.

Фольклорлық шығармалардан халықтық дүниетанымы, өмірге көз-қарасы көрінеді, халықтық ұғым мен түсінігі байқалады.

Бұны қалыптастыруға, жалпы мектептің бастауыш сыныбындағы ана тілі аясында мүмкіндік мол.

Фольклор – тарихи оқиғалар ізімен қиялдау, образдау тәсілі арқылы жасалған көркем сөз байлығының басты бір саласы, танымдық, тәрбиелік мәні зор мәдени мұра. Фольклордың эстетикалық негізі, тәлім – тәрбиелік маңызы туралы зерттеу дәстүрі ертеде қалыптасқаны белгілі. Кезінде қазақ даласындағы ұлы ғұламалар (Әл – Фараби, Жүсіп Баласағұни, Қожа Ахмет Иассауи, Махмұт Қашқари), атақты ақын – ағартушылар (Шоқан, Ыбырай, Абай) болашақ ұрпақтың бойында имандылық, адамгершілік қасиеттер мен эстетикалық сезімдерді тәрбиелеуде ауыз әдебиетін жоғары бағалаған.

Ғылымда халық ауыз әдебиет туындыларын «фольклор», ал оны зерттейтін ғылымды фольклористика деп атайды. Алғаш 1846 жылы ағылшын ғалымы У. Дж. Томсон енгізген. Оны кейін келе басқа елдерде қолдана ғылыми термин ретінде қолданыла бастады. Фольклор ұғымын басында халықтың рухани, кейде материалдық мәдениеті деп түсінгенімен, уақыт өте бұл ұғымның аясы тарылып, оған ел арасында туған аңыз- әңгімелерді, ертегілерді, халық шығармашылықтарын жатқызды.

Қазақ балалр фольклоры балалардың психологиясына, олардың жас ерекшелігіне қарай қалыптасып, олардың адамгершілік, ізгілік қасиеттерге тәрбиелейтін ең сенімді құрал болып келеді.

Негізгі салалары – «бесік жыры, жаңылтпаш, жұмбақ, өтірік өлең, мақал-мәтел, ертегі, аңыз-әңгіме, батырлық жырлар» - деген анықтама берілген.

Балалар фольклорына негізінен, үлкендердің балаларға арнап шығарған шығармалары және де балалардың өзінің шығармашылығынан туған халықтық шығармалар жатады. Мұндай шығармалардың басты ерекшелігінің өзі балалардың жас ерекшелігін есепке алуынан, баланың жан дүниесін танытудан көрінеді.

Ауыз әдебиетін тудырушы және оның иесі – халық делінсе, фольклор танушылардың зерттеулері бойынша да халық ауыз әдебиетінің өзіндік ерекшеліктері бар екендігі дәлелденді.

Бірінші ерекшелігі – халық ауыз әдебиеті шығармаларының белгілі авторларының болмауы. Мұның себебін ауыз әдебиетін зерттеуші ғалым М.Ғабдуллин былай түсіндіреді: «Ертегі, әңгіме жырлардың қайсысын болса да, әуел баста авторлар шығарған. Бірақ ол кезде жазу-сызу өнері болмағандықтан, авторлардың өмірбаяны, аты-жөні сақталмаған. Ал шығармалары ауызша айту ретімен тарап кеткен. Олардың авторлары халықтың өзі болған. Ауыз әдебиетін – халық әдебиеті деп танушылық, міне осылай туған.

Екінші ерекшелігі – ауыз әдебиеті шығармаларының көп нұсқалығы. Алпамыс жырын, Қожанасыр әңгімелерін әр халықтың өз мұрасына балап, өзінше айтып келгендігі дәлел. Өйткені әр халықтың жадында бұларға қатысты сан түрлі нұсқадағы еңбектер сақталған.

Үшінші ерекшелігі – ауыз әдебиетін де қалыптасқан дағдылы сөздер мен сөйлемдер, сөз тіркестері тұрақталған ұйқастардың жиі кездесетіндігі.

Төртінші ерекшелігі – ауыз әдебиет шығармаларында өнердің бірқатар түрінің араласып келуі. Сол себепті халықтық шығармаларда саз өнері, ән-күй, жыр, би, сахналау т.б көркем өнер түрлері өзара ұштасып, кірігіп жатады.

Сонымен, мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың қазақ фольклоры арқылы қарым-қатынас қабілетін қалыптастыруға бағытталған эксперимент жұмысының нәтижелері болжамды дәлелдеп және ұсынылған бағыттар тиімділігі мен түзету-педагогикалық ықпал етудің тәсілдерінің тиімділігін көрсетті.

Ғылыми зерттеу шеңберінде мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың қарым-қатынас дағдысын қазақ фольклоры арқылы қалыптастыру мәселесі сөйлеу бұзылысы бар балаларға арналған мектептерде және топтарда логопедиялық жұмысты жетілдіру үшін теориялық және тәжірибелік маңыздылықты иеленді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Абаева Ғ.Ә. «Қазақ фольклор негізінде нашар көретін балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру» автореферат, 2006

2 Выготский Л.С. Развитие устной речи. Собр. Соч.: в 6-ти т. М.: просвещение, 1982. – т. 3.

3 Ананьев Б.Г. Психологические основы культуры устной и письменной речи и её воспитание школе // Психология речи. Учёные записки. – 53.- 1946. - б.5-16.

4 Грибова О.Е. О методах исследования и методах обследования речи // Непрерывное педагогическое образование в контексте инновационных проектов общественного развития: сборник научных статей международной научно-практической конференции 19-21 июня 2012 г.

Аннотация

Қазақ фольклорын сөйлеу тілі бұзылған балалармен жұмыс барысында пайдалану арқылы олардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруды теориялық әдістемелік тұрғыда негіздеу. Зерттеудің негізгі мәселелері бойынша әдебиет көздеріне талдау жасау, психологиялық-педагогикалық эксперимент жүргізу, алынған нәтижелерді талдау негізгі әдістер болып табылады. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың қарым-қатынас дағдыларын қазақ фольклоры арқылы дамытуға бағытталған әдістер топтастырылып, оларға талдау жасалған.

Аннотация

Теоретически и методологическое обоснование и формирования их коммуникативных навыков с использованием казахского фольклора при работе с детьми с тревожными расстройствами. Изучение и анализ литературы по данной проблеме, психолого-педагогический эксперимент, качественный анализ полученных. Методы развития навыков общения с детьми с общим недоразвитием речи через казахский фольклор сгруппированы и проанализированы.

Annotation

Theoretical and methodological justification of the formation of their communication skills using Kazakh folklore when working with children with anxiety disorders. The study and analysis of literature on this issue the psychological and pedagogical experiment a qualitative analysis of the findings. Methods of development of communication skills with children through Kazakh folklore are grouped and analyzed

УДК 633.1+632.981
К 58

**EFFECT OF LEAF RUST ON THE MOLYBDENUM-CONTAINING ENZYMES
ACTIVITY IN SPRING WHEAT VARIETIES DIFFERING IN RESISTANCE TO
INFECTION**

¹Kozhamzharova L.S., ¹Uteshova G.P., ²Sarsenbayev K.N., ²Rsaliyev SH.S¹,
¹Taraz State University named after M.Kh. Dulaty, Taraz
²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana

Introduction

Wheat in Kazakhstan is the main food crop. However, its productivity in environmental conditions of the North Kazakhstan is not high and ranging from 4 to 15 c/ha when the potential productivity of spring wheat 70 c/ha. The rust fungus no small role played in the low yields of spring wheat. In certain years, productivity of spring wheat is reduced by 30-60% thanks to leaf rust infection (Tyuterev, 2002). Therefore, the study of mechanisms of stability and protection responses against leaf rust infection play an important role in the selection of varieties, selection process and development of measures to reduce its spread [1].

The mechanism of protective reactions of the plants against leaf rust and other fungal infections is insufficiently studied. Molybdenum containing enzymes play an important role in plant resistance to stress. They are involved in redox reactions of energy metabolism and detoxification of xenobiotics. It is now well understood three of the five molybdenum-containing proteins - nitrate reductase (NR; EC 1.7.1.1), xanthine dehydrogenase (XDH; EC 1.2.1.37) and aldehyde oxidase (AO, EC 1.2.3.1) - in plants. Xanthine oxidase (XO; EC 1.2.3.2) catalyzes the transformation of hypoxanthine to xanthine and then to uric acid, and the oxidation number of the pteridine, aldehydes and imidazoles (Metzler, 1976) [8, 10]. Under oxygen-deficient XO functions as an NAD⁺-dependent XDH, but the mechanisms of action of these two functional forms are fundamentally different (Hunt and Massey, 1993; Hunt and Massey, 1994) [6,7]. Therefore, this enzyme is sometimes referred to as xanthine oxidoreductase (XOR). In the late 1980s, the study of the XOR had become increasingly important in connection with the discovery of powerful generator of superoxide and apoptotic activity of this enzyme, and possible participation of it in carcinogenesis (Maeda and Akaike, 1998). When it was revealed that XO is the main system generating reactive oxygen species in living organisms began the "second wave" of studies on the role of XO in the biochemical processes. At present, the mechanisms of carcinogenesis induction and also apoptosis by of XO-generated reactive oxygen species are still poorly understood (Radi et al., 1992). However, there is no doubt that the XO is one of the most important enzymes of living organisms and the main system generating active oxygen species[9].

The aim of our study was to investigate the effect of rust fungi infection of spring wheat cultivars differing in the resistance to leaf rust on the activity of molybdenum-containing enzymes which involved in plant defense reactions.

Materials and methods

Plant materials and inoculation

In pot experiments studied the effect of leaf rust (*Puccinia recondita*) on the regionalized in the Akmola region spring wheat cultivars - Akmola-2 (very susceptible to the leaf rust) and Astana (relatively resistant the leaf rust). The seeds were sown in pots (V=250-300 ml) with soil substratum. 5-7 plants were grown in each pot. The light regime followed a 12-h daylight

regime, with photosynthetic active radiation fluxes ranging from 200 to 1300 $\mu\text{mol m}^{-2} \text{s}^{-1}$. In the phase of the two leaves of the plant was inoculated with urediniospores of leaf rust *Puccinia recondita* pathotype *TKT/Y*. The inoculation was carried out manually by treatment the leaves of water-20%TWEEN solution containing urediniospores. The samples of leaves and roots were fixed in liquid nitrogen in dynamics within 8 days for assays. Collected samples were stored at -70°C . Also, the samples of leaves in 8 days after inoculation were extracted with hexane in a ratio of 1:5, centrifuged at 5000 rpm and the supernatant was examined.

The determination of molybdenum-containing enzymes activity

Activity of molybdenum-containing enzymes - NR, AO, XDH - was determined in the native gel. To detect XDH activity used 1.0 ml Tris-HCl (pH 8.0), 1.5 ml NAD, 20 granules hypoxanthine, 5 granules MTT, 5 granules PMS, 2 ml agar. To detect AO activity used 0.6 ml Tris-HCl (pH 8.0), 1 granules benzaldehyde, 5 granules MTT, 5 granules PMS, 4 ml agar. The NR activity was determined by Wray and Filner (1970), Dalling et al. (1972), Foyer et al. (1998), Liu et al. (2011). The buffer for extraction consisted of 100mM phosphate buffer (pH 7.5), 5mM $(\text{CH}_3\text{COO})_2\text{Mg}$, 10% (v/v) glycerol, 10% (w/v) polyvinylpyrrolidone, 0.1% (v/v) Triton X-100, 1mM EDTA, 1mM DTT, 1mM PMSF, 1mM Benzamidine (freshly prepared), 1mM 6-aminocaproic acid. Leaves were extracted in an appropriate buffer (0.02g/1.5ml), using a mortar, pestle and shaker Vortexing. Extracts were centrifugated at 14000 rpm for 15 minutes. An extracts was kept on ice during the operation to determine the activity. NR activity was determined immediately after centrifugation. The protein content was determined by Bradford with BSA as standard [2].

The determination of total content of hydrogen peroxide (H_2O_2)

The total content of H_2O_2 in plant samples was determined spectrophotometrically at SPEKOL-1300 (Jena analytik, Germany) at 500 nm for 5, 10, 15 minutes after the reaction initiation. The samples were extracted in 50 mM phosphate buffer (pH = 7.5) in ratio 1:8. These extracts were centrifuged at 14000 rpm in a refrigerated centrifuge (5804R, Eppendorf) at 4°C for 10 minutes. To the reaction mixture containing 50 mM phosphate buffer (pH 7.5), 8.5 mM aminoantipurin, 34 mM 3,5-dichloro-2-hydroxybenzenesulfonate sodium, 45 units/ml horseradish peroxidase were added supernatants in the ratio 4:1 and determined the total content of hydrogen peroxide in the samples, which are expressed in $\mu\text{moles H}_2\text{O}_2 \text{ g}^{-1} \text{FW}$. Determinations were performed in triplicate for each variant.

Results

Visual and microscopic observations showed sufficient activity of spores of the leaf rust fungi *Puccinia recondita* (Fig.1-4). It may be noted a high percentage of germination of spores and infection of leaves, i.e. our model of the leaf rust fungus inoculation was rather effective. Activity of NR, AO and XDH was determined in the leaves and roots of wheat cv. Astana and Akmola-2, which differ in their resistance to leaf rust fungus. We used various methods of determination of enzymes activity - NR (spectrophotometric method), XDH and AO (electrophoresis method).

Figure 5 shows the daily dynamics of NR activity of wheat leaves after inoculation with leaf rust fungus. The enzyme activity decreases in the beginning of process of the leaf rust infection (3-rd day of vegetation) as against control, then it increases (4-5-st days of vegetation) and then it decreases again (6-7-st days of vegetation). Moreover, on 5-th day after inoculation, when the indicators of infection visually begin to show on the leaves, NR activity is increases significantly. This indicates to the participation of the enzyme in the defense reactions of cells and changes the direction of metabolism in the infected leaf.

The activity of other enzymes also changed. Thus, in the spectrum of the enzyme AO after native polyacrylamide gel electrophoresis in the leaves identified 1 band, in roots - 2 bands. Moreover, 2-nd band of roots has a higher mobility than the 1-st band (Fig. 6). After infection by leaf rust fungus AO activity in roots and leaves had a general tendency to

increase. Thus, AO activity of leaves of very susceptible to the leaf rust wheat cv. Akmola-2 and medium resistant wheat cv. Astana increased by 40%. However, the distribution of roots AO activity was observed some differences. The intensity of AO 1-st and 2-nd band in the roots of infected wheat cv. Akmola-2 increased by 19% and 118 % respectively, whereas the intensity of AO 1-st band in the roots of infected wheat cv. Astana was increased by 17%, while the intensity AO 2-nd band reduced by 14% (Fig. 6). The total enzymatic activity of AO was not determined.

After native polyacrylamide gel electrophoresis in the spectrum of the enzyme XDH in leaves and roots of wheat were identified one band (Fig. 7). XDH activity in the leaves of wheat cv. Akmola-2 after infection by leaf rust sharply increased (by 123%), while the enzyme activity in the leaves of wheat cv. Astana didn't change. In the roots we observed the opposite trend: XDH activity in the roots of wheat cv. Akmola-2 decreased by 9% and it in the roots of wheat cv. Astana - increased by 29% (Fig.7). Changes of XDH activity is accompanied by increasing of the total content of H₂O₂ in leaves by 3.2 times. The total amount of H₂O₂ in the roots didn't change [3.4].

Discussion

Plants have a wide range of protective mechanisms against pathogen attack. They have physical barriers such as the cuticle and cell wall, and biochemical protection (antimicrobial toxins). Moreover, quickly inducible defense mechanisms may be activated by the attack of the pathogen. One particularly important among them is the hypersensitive response (HSR), when death of plant cells stop further spread of the pathogen infection due to the incompatibility between host plant and pathogen. HSR includes induction of oxidative burst on plasma membrane of cells, as a result formation of reactive oxygen species (ROS) such as superoxide, which is converted to H₂O₂. The ROS formation is a very early response of plant cells to pathogen infection. The earliest response of the plant to a pathogen inoculation is the local generation of ROS - oxidative burst, which is activate a chain of following protective reactions (Averianov et al., 2007). A significant role in the generation and regulation of ROS content in plant tissues play redox enzymes, primarily oxidoreductases (Huckelhoven and Kogel, 2003). Data showed that the formation of ROS during oxidative burst occurs with the participation of enzymes located on the surface of cells: NADPH-oxidase, XO, superoxide dismutase, oxalate oxidase, peroxidase (Gil-ad et al., 2000).

We were determined the activity of the three enzymes - NR, AO, XDH. These enzymes are actively involved in the defense reactions of plants under the effect of many kinds of stress. We have shown changes in these enzymes activity under fungal infection. And changes in the enzyme activity not depend on the action of leaf rust infection: activity as increases and decreases or little change. Thus, there are different directions of change of nitrogen compounds under leaf rust infection. In this regard, changes in the activity of NR are interesting: initially it decreases, and then increases by almost 2 times, then decreases again. What is behind this change in enzyme activity? It is not clear. We supposed that the active cell damage of leaves was affected on the enzyme activity.

Observed by us increasing of the total amount of H₂O₂ in the leaves can be attributed to the effects of oxidative burst. The plant is struggling with the pathogen through intensive synthesis of ROS, which inhibit the activity of the pathogen. This is accompanied by increased activity of XDH in leaves of very susceptible to the leaf rust wheat cv. Akmola-2. The activity of this enzyme in leaves of medium resistant wheat cv. Astana didn't change, which indirectly indicates the absence of an active oxidative burst [12].

Conclusions

Research was carried out in the intervarietal context. Cultivars differing in resistance to leaf rust fungus were taken. Unidirectional or multidirectional changes in the activity of enzymes on the studied wheat cultivars infected by leaf rust fungus were revealed: increase or decrease. We can only state the fact of a change in the activity of enzymes in medium

resistant or very susceptible to the leaf rust wheat cultivars. Further study of the metabolism of cells exposed to the pathogen, may explain the features of changes in the enzymes activity of wheat cultivars differing in resistance to leaf rust infection [11.13]. Changes in the activity of enzymes are indirect evidence of fighting against the pathogen. However, it is necessary further study of the enzymes during infection of spring wheat by leaf rust fungus.

Acknowledgment

This research was supported by Kazakhstan Grant National Program 2012-2014.

References

1. Averianov, A.A., Lapikova, V.P., Lebrun, M.A. (2007). Tenuazon acid is a toxin of rice blast disease pathogen induces disease resistance and production of reactive oxygen species in rice plants. *Plant Physiol.*, v. 54, #6. - P. 841-846.
2. Dalling, M.J, Tolbert, N.E, Hageman, R.H. (1972). Intracellular location of nitrate reductase and nitrite reductase. II. Wheat roots. *Biochim Biophys Acta*, 283. - P. 513-519.
3. Foyer, C.H., Valadier, M-H., Migge, A., Becker, T.W. (1998). Drought induced effects on nitrate reductase activity and mRNA on the coordination of nitrogen and carbon metabolism in maize leaves. *Plant Physiology*, 117. - P. 283-292.
4. Gil-ad, N.L., Bar-Nun, N., Noy, T., Mayer, A.V. (2000). Enzymes of *Botrytis cinerea* capable of breaking down hydrogen peroxide. *FEMS Microbiol. Lett.*, v. 190. - P. 121-126.
5. Huckelhoven, R., Kogel, K.H. (2003) Reactive oxygen intermediates in plant-microbe interactions: Who is who in powdery mildew resistance? *Planta*, v. 216. - P. 891-902.
6. Hunt, J., Massey, V. (1993). Redox potentials of milk xanthine dehydrogenase. *J. Biol. Chem.* v. 268, #33. - P. 24642-24646.
7. Hunt, J., Massey, V. (1994). Studies of the reductive half-reaction of milk xanthine dehydrogenase. *J. Biol. Chem.*, v. 269, #29. - P. 18904-18914.
8. Liu, Y. et al. (2011). Nitric oxide production is associated with response to brown planthopper infestation in rice. *Plant Physiology*, 168. - P. 739-745.
9. Maeda, H, Akaike, T. (1998). Nitric oxide and oxygen radicals in infection, inflammation and cancer. *Biochemistry*, 63. - P. 1007-1020.
10. Metzler, D. (1976). *Biochemistry: the chemical reactions in living cells: in 3 volumes* - Moscow: Mir, v. 2. - 531 p.
11. Radi, R., Tan, S., Proclanov, E. et al. (1992). Inhibition of xanthine oxidase by uric acid and its influence on superoxide radical production. *Biochim. and Biophys. Acta Protein Structure and Mol. Enzymol.*, 122, #2. - P. 178-182.
12. Tyuterev, S.L. (2002). *Scientific basis of induced disease resistance of plants.* - St. Petersburg: "Innovation Center of Plant Protection". - 328 p.
13. Wray, J.L., Filner, P. (1970). Structural and functional relationship of enzyme activities induced by nitrate in barley. *Biochem. J.*, 5. - P. 817-829.

Abstract

The effect leaf rust infection on the activity of molybdenum-containing enzymes - nitrate reductase (NR), aldehyde oxidase (AO) and xanthine dehydrogenase (XDH) - of the spring wheat varieties differing in stability to fungus infection was studied. It was shown that the NR activity decreases in the beginning of the infection process and then increases during progression of leaf rust infection process, then to the time occurrence of necrotic spots in the leaves it decreases again. AO activity in roots and leaves had a general tendency to increase during leaf rust infection process. XDH activity and the content of hydrogen peroxide (H₂O₂) in leaves of the sensitive wheat cv. Akmola-2 after the infection by the fungus rapidly increased, whereas these indicators in leaves of the medium resistant wheat cv. Astana not changed. The problem of oxidative burst and XDH activity was discussed.

Key words: Aldehyde oxidase, leaf rust (*Puccinia recondita*), nitrate reductase, xanthine dehydrogenase, wheat.

Аннотация

Изучалась инфекция ржавчины листьев активности молибденсодержащих ферментов - нитратредуктазы (NR), альдегидоксидазы (АО) и ксантиндегидрогеназы (XDH) - сортов яровой пшеницы, отличающихся устойчивостью к грибковой инфекции. Было показано, что активность NR снижается в начале процесса заражения, а затем увеличивается при прогрессировании процесса заражения ржавчиной листьев, а затем во время появления некротических пятен в листьях оно снова уменьшается. Активность АО в корнях и листьях имела общую тенденцию к увеличению во время процесса заражения ржавчиной листьев. XDH и содержание перекиси водорода (H₂O₂) в листьях чувствительной пшеницы cv. Акмола-2 после заражения грибом быстро увеличивалась, тогда как эти показатели в листьях среднестойкой пшеницы cv. Астана не изменилась. Обсуждалась проблема окислительного взрыва и активности XDH.

Аннотация

Саңырауқұлақ инфекциясына тұрақтылықпен ерекшеленетін жаздық бидай сорттарының молибден құрамындағы ферменттер - нитраттардың редуктазы (NR), альдегид оксидазы (АО) және ксантин дегидрогеназы (XDH) белсенділігіне парағының ренталық инфекциясы зерттелді. Көрсетілгендей, NR белсенділігі инфекция процесінің басында төмендейді, содан кейін жапырақты тотты жұқтыру процесінің прогрессінде артады, содан кейін жапырақтардағы некротикалық дақтардың пайда болуы қайтадан азаяды. АО белсенділігі тамыры мен жапырақтарында жапырақты тотты жұқтыру процесінде көбею үрдісі байқалды. XDH белсенділігі және сірке сутегінің пероксидінің (H₂O₂) мазмұны сезімтал бидайдың беткейлерінде. Акмола-2 саңырауқұлақ инфекциясынан кейін тез артты, ал осы көрсеткіш орта төзімді бидайдың беткі жапырақтарында көрсетілген. Астана өзгерген жоқ. Тотығу әсерінің және XDH белсенділігінің мәселесі талқыланды.

ӘОЖ: 597.08

А 97

АКВАРИУМ БАЛЫҚТАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ПАРАЗИТТЕРІ

Абжапарова А.С., Қоныс Н.Ғ., Аман Б.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Табиғаттағы ғажайып байлықтардың бірі - су асты әлемі. Мінез-қылығы өте күрделі, пішіні әрқилы тірі организмдер тіршілік ететін суасты әлеміндегі құбылыстарды адам өзі басқарып, қажетіне қарай реттей алатын кішкене көшірме-су асты әлемінің терезесі аквариум. Бұл суға толы ыдыста әлемнің түкпір-түкпірлерінен әкелінген балықтарды өсіреді. Аквариумнан бөлмеде отырып-ақ табиғи тоғандар мен көлдерде өтетін биологиялық процестердің барлығын дерлік бақылауға болады. Аквариум балықтарын лаборатория жағдайында цитология, зоология, генетика, эмбриология, гистология, физиология, этология, паразитология және т.б. ғылым салаларында тәжірибиелер жүргізуде қолданады. Олардың көмегімен тірі организм құрамында әр түрлі тынайтқыштар, пестицид, гербицид, ауыр металдар кездесетін судың әсерін зерттейді. Медицина саласында да аквариум балықтары көптеген қызығушылықтар тудыруда [1].

Аквариум – су өсімдіктерін және жануарларын өсіруге, зерттеуге арналған шыны ыдыс. Оның кейбір түрлерін дельфинарий, океанариум деп те атайды. Олардың пішіні мен құрылысы әр-түрлі болып келеді. Аквариумдер балықтардың табиғи жағдайына

сәйкес жабдыкталады. Онда өсімдіктер де өсіріледі. Әдетте арнаулы құралмен аквариумге ауа да жіберіледі. Суы мезгіл-мезгіл ауыстырылып тұрады. Аквариумде ғылыми-зерттеу жұмыстары да жүргізіледі.

Аквариум балықтары – үйдегі, хайуанаттар паркі мен ғылыми мекемелердегі арнайы ыдыста – аквариумде өсірілетін балықтар тобы. Аквариум балықтары табиғи жағдайда тропикалық және субтропикалық (Африка, Америка, Австралия, Оңтүстік-Батыс Африка) тұщы су қоймаларында, ал кейбіреулері ащылау суда және теңізде мекендейді. Олар – таңғажайып түрімен, ашық түрлі-түсті бояуларымен және мөлшерінің (массасының) кішілігімен ерекшеленеді. Олардың дене тұрқы 1,5 – 30 см болады, кейде 1 м-ге жетеді. Шабактарын тірі табатын (мысалы, гамбузия, гуппилер, семсерқұйрық, маллинезия) түрлері бар. Аквариумдер балықтардың табиғи жағдайына сәйкес жабдыкталады. Онда өсімдіктер де өсіріледі[2].

Аквариумда өсірілетін балықтардың ең кең тараған түрлері мыналар: гуппилер, семсерқұйрық, неон балық, данио, зебра балық, сотқар балық, горамиллер, хромис, скалярия, жайыншалар, барбус, кардинал, алтын балық, комета, шілтеқұйрық. Сыртқы жағынан балықтар бір-біріне өте ұқсас. Әдетте аталық аналықтан әлдеқайда үлкен болады [5].

Кесте 1.
Аквариум балықтарының кейбір түрлері

Атауы	Сурет	Сипаттамасы
Кәдімгі балық		Түсі қызғылт сары болып келеді
Көбелек балық		Ерекше пішінді аквариумдық алтын балық, артқы жүзбеқанаты көбелектің қанаттарына ұқсайды
Желпуіш алтын балық		Қысқа құйрығы желпуішке ұқсаған алтын балық
Шілтеқұйрық		Денесі жұмыртқа тәрізді, қысқа. Жүзбеқанаттары ұзын, шілтеге ұқсас, екіге немесе үшке, төртке бөлінген.
Комета		Денесі ұзындау, жүзбеқанаттары дара.
Оранда		Денесі қысқа, жұмыртқа пішінді, көдерінің арасында үлкен бұлтық бар, жүзбеқанаттары ұзын.

Атауы	Сурет	Сипаттамасы
Ранчу		Денесі қысқа, жұмыртқа пішінді, арқа жүзбеқанаты жок, қалғандары - қысқа, басында көптеген мүйізгектер болады.
Рюкин		Денесі шар нысандас, арқасында бүкір бар.
Телескоп		Денесі қысқа, жұмыртқа пішінді, жүзбеқанаттары ұзындау келген, құйрық жүзбеқанаты ерекше болады. Көздері үлкен, адырайған, телескоп окуляры сияқты - содан атауын алған.
Қара телескоп		Қара барқыт түсті алтын балық, денесі қысқа, жұмыртқа пішінді, жүзбеқанаттары ұзын.
Шубункин (калико)		Қабыршақтары әйнектей, түсі - "шыт" сияқты ала-құла.
Гуппи		Гуппилерде <i>жыныстық диморфизм</i> анық байқалады — еркектері мен ұрғашылары үлкендігі, формасы және түсі жағынан бір бірінен қатты ерекшеленеді

Аквариумдағы балықтардың дұрыс көбейіп, жақсы өсуіне жағдай жасауда жем негізгі роль атқарады. Олардың тіршілік әрекеті жемнің мөлшері мен сапасына тікелей байланысты. Балықтың дене құрылымы, энергия түзуі және тіршілігіне қажетті процестер жемге байланысты жүзеге асады. Балықтарға қалыпты өсу үшін әртүрлі жем береді.

Аквариум балықтарының бірі-жануар текті, екіншісі - өсімдік текті, біреулері - аралас (өсімдік текті және жануар текті) жеммен қоректенеді. Балықтар түрлі және тіршілік ету мерзіміне орай әртүрлі жеммен түрліше жемделуі де мүмкін. Қалай болғанда да жемнің барынша құнарлы, құрамында белок, минералды зат, витаминдері мол болуы керек. Аквариум балықтарына тірі және кептірілген жем беріледі. Балықтарды күніне екі рет, белгіленген уақытта ғана жемдеу керек.

Балықтардың көпшілігі құрғақ жемді ұнатады, мысалы гуппи құрғақ жем жесе, шабақтайды, бірақ шабақтары әлжуаз, реңсіз болып шығады. Құрғақ жем беруге арналған жемшашарлар дүкендерде сатылады, тіпті оны қолдан да жасап алуға болады. Құрғақ жем шашатын жемшашарды пласмассадан және басқа да судан жеңіл заттардан

жасайды. Мұнда жем суда теріс таралып кетпей, бір жерде жинақталып, су бетінде қалқып тұрады. Балықтарға ең пайдалысы және қолайлысы тірі жем. Енді аквариум балықтарына берілетін тірі жемнің кейбір түрлеріне тоқталайық. Балықтарға берілетін жем түрлері және жемді сақтау тәсілі. Өсіп келе жатқан шабақтар тірі жеммен ғана, әсіресе инфузория, тармақмұрт шаяндармен қоректенеді. Тірі жем жеген балықтардың өсімі артады, олар аквариумда сергек жүзіп жүреді.

Ересек балықтар көбінесе масақұртпен қоректенеді. Масалардың кейбір түрлерінің личинкасы жалпы масақұрт деп аталады. Масақұрт-балық үшін құнарлы азық, оның денесінде белокты және минералды заттар өте мол. Денесі буылтықты, ашық қызыл реңді масақұрттар тұнбалы суқоймаларда жиі кездеседі. Қалада масақұртты дүкеннен алуға да, сондай-ақ тоспа сулардан аулауға да болады. Масақұртты сақтаудың тәсілдері өте көп, дегенмен ең қолайлысы - қалыңдығы 1см мөлшерінен арттырмай, Петри табақшасына салып, қақпағын жауып қою, болмаса дымқыл кенетке орап тастауға болады. Құм салынған ыдыста да масақұрт сақталады, мұндайда ыдыстың түбіне қалыңдығы 1-2см құм жайып, үстінен су құяды да масақұртты сол суға жібереді, масақұрт дереу құмға еніп кетеді. Балық жемейтін кезде тесігінен құм өтетін сүзгімен құмды сүзіп, сүзіндіден қалған масақұртты балыққа беруге болады. Әлсіз, сондай – ақ өліп қалған масақұрттарды алып тастау керек, балықтар тек тірі масақұрттармен жақсы қоректенеді.

Омыртқасыз жәндіктердің шаянтәрізділер класына жататын өкілдері де аквариум балықтарына жем бола алады. Мұнда тармақмұрттылар және ескекаяқтылар отрядына жататын шаяншалардың маңызы зор. Тармақмұрт шаяншалардың түрлері өте көп, бірақ аквариуммен шұғылданушылар солардың барлығын тек дафния деп түсінеді. Дене тұрқы 5-6 мм тармақмұрт шаянша үлкен дафния деп аталады, ол бөгендер мен шұқырдағы суларда тіршілік етеді. Шаяншалар - өте жарық сезгіш жәндіктер. Аквариум балықтарына көбінесе ескекаяқты шаяншалардың екі туысы жем ретінде пайдаланылады, олар қосескек және циклоп. Қосескек пен циклопты бірінен-бірін ажырату оңай: қосескек ашық суда тіршілік етеді және басындағы екі антенна жәрдемімен суда қалқи жүзеді, ал циклоп су жағасына тақау мекендейді де алдыңғы қысқа мұртшасының жәрдемімен бүргеше секіріп жүреді. Тармақмұрт және ескекаяқты шаяншаларды тоқтау судан шолпуықпен аулайды. Ауланған шаяншаларды су толтырылған аумақты ыдысқа жіберіп, оны салқын жерге сақтайды. Балыққа жем үшін дафния мен циклоп қажет болғанда ыдыстағы тірі жемнен оларды шолпуықпен сүзіп алады.

Уылдырық шашатын балықтарды микрожеммен қоректендіреді. Микрожем - дене тұрқы 1- 2мм –ден артпайтын ұсақ жұмыр құрттар. Сондай жұмыр құрттың бірі-түтік тұлға. Ол-ұрпағын тірі туатын құрт. Микроскоппен сәл үлкейтіп қараса, аналық түтіктұлғаның ішінен бұратылған жас дарақтар айқын көрінеді. Түтіктұлғаны жем үшін өсіруде онша қиындық келтірмейді. Тарелкаға немесе Петри тостағаншасына су құйып, ботқа қалпына келгенше талқан салады және оған түтіктұлға жібереді. Ыдыстың қақпағын ауа кіретіндей етіп жауып, бірнеше күнге, ботқа ашығанша сақталса, құрт тез көбейе бастайды. Микрожем даяр болған кезде оны сурет салатын қылқаламның жәрдемімен аквариумдағы суға салады. Шабақтар су түбіне түсе бастаған түтіктұлғаны дереу іліп алып жейді.

Аквариумда өсірілетін ересек балықтарға буылтық құрттарды жем ретінде пайдаланылады. Солардың бірі-жауынқұрт. Біздің елімізде бақ, бау-бақша топырақтарында 50-ден астам жауынқұрт түрлері тіршілік етеді. Балықтарға берілетін жауынқұрттың неғұрлым кішірек болғаны жөн. Жауынқұрттар ылғалды құм, шым немесе мүк салынған жәшікте апта бойы тірі сақталады.

Аквариумда өсірілетін ірі балықтар тірі балықпен де қоректенеді. Ескеретін жайт: бөгеннен немесе тоқтау судан ауланған балықпен аквариум балығын жемдеу өте қауіпті, ондайда індет таралуы да ықтимал. Сондықтан аквариум балықтарын жеке

өсірілген гуппимен жемдеген жөн. Бақаның итшабағын қорек ететін де балықтар кездеседі. Ондайда балық өспейтін шалшық судан аулаған итшабақтарды жемге пайдаланған дұрыс. Балықтарды ұсақ жеміс шыбыны-дрозофильмен, сондай-ақ маса, шыбынмен қоректендіреді. Ұнтақталған кейде ұсақ етіп туралған шикі ет те балық үшін таптырмайтын жем. Сондай кезде балықтарға витамин қосылған балық майына құрғақ жемді араластырып беруге болады. Жем әрқашан да жаңа және алуан түрлі болуы керек. Балықтарға жем неғұрлым түрлендіріліп берілсе, олар соғұрлым ширақта дені сау болып өседі [3,2].

Аквариум балықтарының аурулары пайда болуына қарай 2 топқа бөлінеді:

1. Сыртқы орта факторларынан туындаған: физикалық және химиялық факторлар;
2. Инфекциялық факторлар: түрлі қоздырушылардан туындайтын аурулар;

Сыртқы факторлардың нәтижелерінде пайда болатын аурулар:

1. Хлормен улану – хлорлы суда ұзақ болған балық денесінде шырышты ойықтар, аралшалар пайда болады. Желбезектері шырышпен қапталып, түсі қалыпты жағдайдан ақшылдау түске боялады. Нәтижесінде балықтың тыныс алуы нашарлап, балық судан секіріп кетуге әрекет жасай бастайды. Мұндай жағдайда балық тез арада өліп кетуі мүмкін.

Емдеу жолдары және профилактикасы: Аквариум суын тез арада алмастыру қажет. Ол үшін құбырдағы суды аквариумға құймас бұрын алдын ала шелекке құйып, 1 – 2 күн тұндырып қою қажет.

2. Газды эмболия – аквариумде оттектің шамадан тыс көбейіп кетуінен туындайды. Соның нәтижесінде балықтардың қантамырлары бітеле бастайды. Аквариумде оттектің көп екенін аквариум қабырғасында және балық денесінде тұрып қалған ауа көпіршіктері арқылы анықтауға болады.

3. Ацидоз – судағы рН көрсеткішінің төмендігі, ауру уақыт өте келе байқалады. Балықтар активті қозғалғыш, қорыққыш болып кетеді. Бірақ тәбеті өзгеріссіз қалады. Желбезектері анда – санда қабысып, нәтижесінде қозғалысы баяулап қалады. Денесінің түсі сұр түске боялып, ақ түсті дақтар шыға бастайды.

4. Гипоксия – балықтарға ауаның жетіспеушілігінен пайда болатын аурулар. Ондай кезде балықтар аквариумның жоғарғы жағында жүуге тырысады. Сонымен қатар олар жиі – жиі тыныс алуға тырысады, ауызы үнемі ашық тұрады.

Инфекциялық факторлардан туындайтын аурулар:

1. Жүзбеқанаттарының шіруі (*Aeromonas, Pseudomonas, Vidrio*) – аурудың алғашқы сатыларында жүзбеқанаттарының жиектерінде әлсін – әлсін байқалатын көкшіл – ақ түсті дақтар пайда болады. Уақыт өте келе олар ұлғайып, жаралар пайда болып нәтижесінде балықтар өліп қалады.

Сурет 1. Балықтардың жүзбеқанаттарының шіруі

2. Микобактериоз немесе балық туберкулезі - микробактериялармен жұғатын ауру түрі. Бұл ауру түрімен көбінде гура, тетра және тірі туатын балықтар түрлері жиі ауырады. Ал пеципия мен цехлидиялар сирек зарарланады. Аурудың алғашқы сатыларында қорекке деген қызығушылықтары төмендейді. Кейін көздері бақырайып,

омыртқалары деформациялана бастайды, қозғалыс координациясы бұзылады.

Емдік шаралары моноциклин, натрий сульфаты, трипофлавин дәрілерін қолдану арқылы жүргізіледі.

4. Бадырақ көз ауруы (Pop – eye) – микобактериоз, яғни балық туберкулезі аурулары кезінде пайда болатын симптомдардың бірі.
- 5.

Сурет 2. Бадырақ көз ауруы.

4. Лепидортоз – қабыршақтарының қатпарлану ауруы. Бұл кезде балық денесінің әрбір бөліктеріндегі қабыршақтары бүліне бастайды. Нәтижесінде қабыршақтары түсіп, балық өліп қалады. Бұл кей жағдайларды микобактериоз ауруының салдары болуы мүмкін.

Сурет 3. Балықтардың қабыршақтарының қатпарлану ауруы.

5. Колумнариоз – балықтың ауызы маңында ақ түсті жаралар пайда болып, қанталаулар шыға бастайды. Егер желбезектері жарақаттанатын болса, онда балық аквариумның жоғарғы қабатына көтеріліп, ауа жұтуға тырысады.

6. Спролегния – терісінің әр түрлі бөліктерінде: жүзбеқанаттарында, көзінің айналасында, желбезектерінде ақ түсті жолақтар пайда болады. Кейіннен олар мақта тәрізді ақшыл сары түсті жараларға айналады. Жүзбеқанаттары қысқарып, жойыла бастайды, сонымен қатар балықтар баяу қозғала бастайды.

7. Бранхиомикоз немесе ақ шірік ауруы – балық желбезектерінің кең таралған ауруы. Оның белгілері бірден байқалмайды. Ауруы байқала бастаған балықты емдеуге аз ғана уақыт қалады. Қоздырушылары саңырауқұлақтар болып табылады. Желбезектерінде қызыл сызықты жолақтар пайда болады. Ауру асқынған сайын жолақтар қоңыр сұр түске бояла бастайды.

Емдеу шаралары: ауру балықты оқшаулап, оксолат ерітіндісіне салады. 1 литр суға 0,04 мг оксолат қосады.

8. Ихтиоспоридоз немесе ихтиофноз – қозғалыс координациясы бұзылады, балық баяу жүзе бастайды, тәбеті нашарлайды және бір бүйірмен жүзуге баяулайды. Сонымен қатар көздері бақырайып, жаралар, денесінде өлі клеткалар пайда болады.

9. Оодиниоз (Oodinium) – алғашында балықтар өздерін тыныш ұстайды, ал дене бөліктерін лупамен қарап шықсақ, ұнтақ тәрізді қызыл түске боялған сызықтар пайда болағанын көреміз. Кейін олар қабыршақтанып түсе бастайды.

10. Глюгеоз – ауру балық бір бүйірмен жүзіп, денесінде үлкен ісіктер байқалады,

сонымен қатар көздері бақырая бастайды. Денесінің ішкі бөлігіндегі органдар: ішек – қарын қабырғалары, бүйрегі мен бауыр секілді мүшелері зақымдалғаны байқалады.

11. Саңырауқұлақтар – аквариумда көптеген органикалық заттардың көбеюінен және температураның ауытқуынан балық денесінде *Saprolegnia* и *Achlya* туысының зең саңырауқұлақтары көбейе бастайды. Нәтижесінде ақ түсті жіңішке жолақтар пайда болып балық өліп кетеді.

Сурет 4. Балықтардың денесінде зең саңырауқұлақтары көбейе бастауы.

12. Диффилоботриоз – балықтарды жалпақ құрттардың лентец плероцеркойдтың балаңқұрттары тудыратын ауру. Егерде балықтар ішінде процеркоиды бар циклопты жұтса, онда процеркоид балықтың ішегін тесіп балықтың Бұлшықеттеріне, жыныс бездеріне, басқа да мүшелеріне өтіп, осы мүшелерінде церкомер бөлігін тастап келесі плероцеркоид личинкасына айналады.

Сурет 5. Диффилоботриоз ауруы.

13. Гуппи балығының зиянкесі бранхиомикоз немесе ақ шірік ауруы болып табылады. Бұл ауру балық желбезектерінің кең тараған ауруы болып табылады. Аурудың белгілері бірден байқалмайды. Ауруы байқала бастаған гуппиды емдеуге аз ғана уақыт қалады. Негізгі қоздырушылары – саңырауқұлақтар болып табылады. Саңырауқұлақтар бірден желбезек саңылауларын зарарлайды. Бұл аурумен ауырған гуппилер қорегіне көңіл бөлмей, аквариумның жоғарғы бөлігіне жинала бастайды. Гуппидың желбезектерінде қызыл сызықты жолақтар пайда болады. Ауру асқынған сайын жолақтар қоңыр сосын сұр түске бояла бастайды.

Бұл ауруды емдеу шаралары: ауру балықты оқшаулап, оксолат ерітіндісіне салады. 1 литр суға 0,04 мг оксолат пайдалану қажет.

Сурет 6. Ақ шірік ауруымен ауырған балық.

Аквариум балықтарының еркін жүзетін және аквариум балықтарының паразиттері инвазиялық ауруы, *Lernaea* тектес *Lernaeidae* тұқымдас ескекаяқты *Soperoda* ұлуларынан тарайды. Табиғи су көздерінде түрлі балықтарда бірнеше түрлі лерниялар өмір сүреді, аквариумдық балықтарда көбінесе *Lernaea* сургинасеа және басқалары кездеседі. Лерниялардың дамуы барысында балықтар негізі және аралық қожайындар болады. Лернияларды жұқтырған балықтар аквариумдарда анағұрлым сирек кездеседі [2,4].

Паразиттер аквариумға тірі азықпен және табиғи су көздерінен түседі, соңғысында шаянтектестер кең тараған және жылдың ыстық мерзімінде қарқынды дамиды, осыған байланысты осы мерзімде олардың аквариумға тусу мүмкіндігі де артады. 2-3 айлық шабақтар екі лерния жұқтырса, өліп қалады. Аурудың пайда болуына аквариумға балықтардың тым көп орналастырылуы да себеп болады.

Емдеу. Лернияларды жұқтырған балықтарды дымқыл тампонға салып, жіңішке пинцетпен паразиттерді алып тастайды. Трипафлавин немесе калий перманганатымен де емдеуге болады. Трипафлавиннің әлсіз ерітіндісі жараның тез жазылуына әсер етеді.

Профилактика: аквариумға қоздырғыштың тірі азық пен табиғи су көздері арқылы түспеуін қадағалау арқылды жүргізіледі.

Аквариум балықтарының аурулары жұқпалы және жұқпалы емес болып екіге бөлінеді:

Жұқпалы аурулар белгілі патогенді әрекеттерімен туындаған. Олар (зауыт туындаған қоздырғыштарымен: бактериялар, саңырауқұлақтар, вирустар) жұқпалы болуы мүмкін. Немесе инвазивті (түрлі жануарлар паразиттер туындаған).

Жұқпалы емес аурулар белгілі бір экологиялық факторлар әсер еткен кезде пайда болуы мүмкін. Біз аквариум балықтар үшін мекендейтін жасанды құрылған екенін есте сақтауымыз қажет. Аквариум балықтары ұзақ өмір сүру үшін аквариум суын жиі ауыстырып тұру, балықтардың мінез – құлығына назар аудару, қорегін дер кезінде беріп тұру, қосымша витаминдерді беріп тұру, аквариумды таза ұстау, аквариум жабдықтарын стерилизациялап тұру, ауру балықты дер кезінде оқшаулап емдеп тұру қажет.

Қазіргі таңда елімізде аквариумдық жағдайда балықтарды өсірумен қатар, оның тіршілігіне қажетті жағдайды жасау үлкен жетістіктерге жетелейтіні айдан анық. Осыған орай елімізде аквариумдық жағдайда балықтарды жасанды жолмен көбейту және аурулардан алдын алу көптеген жастарымыздың ғылымға деген қызығушылығын арттыра түсуде.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қайымов Қ. Суасты әлемінің айнасы (аквариум). -Алматы: «Қайнар», 1989 ж.
2. Тропикалық аквариум балықтары. /Аудармашысы: В.Фельдман. А.В Неелова. Артия, «Прага», 1984ж.
3. Қазақстандағы жануарлар әлемі. –Алматы: «Алматыкітап», 2009ж.
4. М.Қ.Жұмалиев,Ә.А.Бәйімбет Жануарлар әлемінің биологиялық әртүрлілігі. – Алматы: «Алматыкітап», 2005ж.
5. Популярный атлас определитель рыбы. Москва: «Дрофа», 2004г.

Аннотация

Аквариум және аквариум балықтарының ерекшеліктеріне сипаттама берілген. Аквариум балықтарының паразиттері, туындайтын аурулары және емдеу шаралары туралы мәлімет жинақталған.

Аннотация

В статье рассматривается характеристика аквариума и аквариумных рыб. Собраны материалы паразиты аквариумных рыб, болезни и профилактика заболеваний аквариумных рыб.

Annotation

In this article, the characteristics of an aquarium and aquarium fish are considered. Collected materials parasites of aquarium fish, diseases and the prevention of diseases of aquarium fish.

ӘОЖ 502.7 (574)

А 52

«ІЛЕ АЛАТАУ МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ САЯБАҚ» АУМАҒЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЕСКЕРТКІШТЕР

Бахтыбекова Ш.М., Амангелді С.С.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Іле Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы Қазақстан Республикасындағы ең ірі мегаполис және оңтүстік астана Алматы қаласына жақын орналасқан. Іле Алатауы мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы 1996 жылы 22 ақпанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы бойынша Алматы облысының Еңбекшіқазақ, Талғар, Қарасай аудандары, Қаскелең, қала маңы және Түрген орман шаруашылығында құрылды. Саябақ солтүстік Тянь-Шань физика-географиялық провинциясының құрамына кіретін Іле Алатау жотасының солтүстік беткейінде орналасқан және 202292 га жерді алып жатыр.

Іле Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы өзінің қайталанбас көркемдігімен, мәңгі мұз басқан шыңдары, биік таулары, көк-жасыл ормандары, альпі шалғындарымен ерекшеленеді. Жотаның табиғи жағдайының әрқилылығы мен тау сілемдерінің түрлі жотаға Алатау деген ат берілді[1]. Ал Іле тіркесі ХІХ ғасырдың екінші жартысында барып қосылған. Ертістің солтүстік-шығыстан шыққан орыс зерттеушілері Іленің арғы бетінен жазық даланы көкжиектеп жатқан Алатау шыңдарын көріп, Тянь-Шаньның таулы жотасына «Іле Алатау» деген ат берді.

Іле Алатауы ұлттық саябағының табиғат ерекшелігі мен рекреациялық нысандары олардың шаруашылық маңызын анықтау, бірегей ландшафт, жануарлар мен өсімдіктер әлемін қорғау, саяхат пен демалыс үшін жағдай жасау, демалуға пайдалана отырып, табиғи бірлестіктерді сақтаудың ғылыми әдістерін ойлап тауып, оны іс жүзіне асыру өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Іле Алатауының бірегей табиғи бірлестіктерін сақтауда Іле Алатау ұлттық саябағының еңбегі зор және оны бағалау қиын. Саябақ жерінде оңтүстік-шығыс Қазақстанды мекендеген халықтың тарихи-мәдени мұра нысаналары мен табиғат ескерткіштері бар.

Саябақ аумағында республикалық маңыздағы 15 табиғат ескерткіштері бар. Олардың арасынан ең тартымдысы - Шынтүрген мүкті шырша орманын атап кеткен жөн. Туризм көзқарасынан қарағанда онша қызықтырмайтын басқа нысандар жетерліктей, оларға термалдық көздер, тас глетчерлер, бірегей тау көлдері, құлама сулар, мұздық формалар жатады.

Саябақтың тарихи-мәдени мұра ескерткіштерінің арасында археологиялық объектілер, петроглифтер, ғибадат жасайтын нысандар жиі кездеседі. Археологтар 42 мәдени және тарихи ескерткіштерді тауып, сипаттаған, оның ішінде 23 обалар мен қорымдар, 6 тас мүсіндер, 6 тастағы бейнелер кешендері, әр дәуірлердегі 8 ежелгі қала орындары мен қоныстар бар. Мұнда орта ғасырдағы Талхиз және Түрген қалалары,

Асса шоқысы мен Түрген сайында ежелгі темір дәуіріндегі қорғанды бейіттер, Есік көлі жағалауында сақ бейіттері сақталған.

Түрген өзенінің оң жағалауында бұдан 10 мың жыл бұрын болған қатты жер сілкіну іздері табылды. Бұл ғажап пішінді, және түрлі түсті қалың жартас сынығы, нағыз табиғат ескерткіші. Сонымен қатар табиғат ескерткіштері қалдық мүкті Шынтүрген шыршалы ормандары да болып табылады, онда 30-40 см тереңдікте, мүк астында қалыңдығы 2-3 м мәңгі мұз аралдары сақталған. Мәңгі мұздық сілемі дәл мұндай төменгі биіктікте Іле Алатауынан басқа ешқандай жерде кездеспейді. «Проходной» асуында таудың ортаңғы бөлігінде орналасқан, Ішкі Тянь-Шань суық шөлін еске салатын биік таулы ландшафт керемет әдемі. Табиғат ескерткішіне Көл-Алматы асуындағы тау өзені жатады, ол екі салаға бөлінеді. Біреуі солтүстікке, Үлкен Алматы өзеніне, ал екіншісі оңтүстікке, Чон-Кемин су алабына құяды[2].

Іле Алатауының солтүстік беткейін қоса алғандағы Жетісу аумағы ауа райының жайлылығы және географиялық орналасуы жағынан қолайлы болып есептеледі. Бұл жағдай ерте заманнан-ақ халықтың жиі қоныстануына мүмкіндік туғызады. Бұған дәлел мұндағы көптеген тарихи және мәдени ескерткіштер

Жетісуда айтарлықтай ерте біздің заманымызға дейінгі мың жылдықтың аяғы мен II мың жылдықтың басында-ақ шаруашылықтың жартылай көшпенді жүйесі құрылды. Халық егін шаруашылығымен айналысатын. Ежелгі мәдениет ошақтары - Иран, Қытай, Орта Азия елдерімен Іле Алатау аймағы бойында қатынастың болуы, сауда жолдарының қиылысындағы ыңғайлы географиялық орны аумақ халқының белсенді мәдени, сауда қарым-қатынастарында өз көрінісін тапты. Мұнда айырбас саудасы қола дәуірінен бері келе жатыр. Аумақтың археологиялық ескерткіштерінің негізгі бөлігі тау шатқалдарынан шыға берісте және тау алды жазығындағы өзендер жағасында орналасқан. Оларға ертедегі тас ғасырының қорғандары жатады. Қорғандарды шөгінділер жауып жатқандықтан мамандарға белгісіз болып келген. Ал, анықталған қола дәуірінің мазарлары мен мекендері кейінгі б.з.д. X-VIII ғ.ғ. жатады.

Ежелгі тарихымыздың қызықты кезеңдерінің бірі ертедегі көшпенділер дәуірі көптеген ескерткіштерімен белгілі. Жетісу аумағында ғалымдардың пікірінше сақтардың бір тобы - тигрохауд сақтары мекен еткен. Бұл тайпалар айналасындағы Азия тайпаларына танымал болған. Олар сол заманғы көршілерінің саяси өміріне араласып, мәдени мұра қалдырған. Бүкіл Жетісу аумағындағы Іле Алатау жотасынан бастап Іле аңғарына дейінгі көптеген қорғандардың ішінде ерекше орын алатын «патша қорғандары» сол замандағы өте ірі және күрделі құрылыстар болып есептеледі

Іле Алатауының етегінде қазіргі заманғы елді мекендерімен көршілес орта ғасырлық қалалар мен елді-мекендердің орындары бар. Бұл қоныстар су көздерінің бастауларында, шатқалдардың көмейінде 20-25 шақырым қашықтықта орналасқан [3]. Сонымен біздің Іле Алатауы мемлекеттік ұлттық саябағының аумағындағы тарихи және мәдени ескерткіштер төмендегідей:

Қорғандар мен мазарлар:

-Еңбекшіқазақ ауданы Рахат ауылынан оңтүстік шығысқа қарай ерте темір дәуірінің мазарлары;

- Есік қаласы маңындағы ерте темір дәуірінің сақ қорғандары;

- Түрген ауылынан оңтүстікке қарай Түрген өзенінің сол жағасындағы ерте темір дәуірінің мазарлары;

- Қаракемер ауылынан солтүстікке қарай ерте темір дәуірінің қорғандары;

-Талғар өзенінің аңғарындағы орта ғасырлық қаланың мазарлары мен қорғандары.

Тас мүсіндер мен тасқа қашалған суреттер:

- Үшқоңыр, Шымбұлақ өзендерінің аңғарындағы, б.д. III-I ғасырлардағы тас мүсіндер мен қоршаулар;

- Талғар қаласының шығысындағы тас балбалдар;

- Талғар өзенінің бастау алатын жеріндегі, Талғар қаласының оңтүстігіне қарай 24 шақырым қашықтықтағы тас балбалдар;
- Түрген ауылынан 6 шақырым қашықтықта тасқа қашалып салынған суреттер;
- Таутүрген ауылы тұсындағы тасқа қашалған суреттер [4].

Ежелгі қалалар мен елді мекендердің орындары:

- Үлкен Алматы шатқалынан шыға беріс жердегі (Алматы қаласының оңтүстік шетінде) ежелгі елді мекендер;
- Есентай өзенінің оң жағалауындағы ежелгі елді мекен;
- Талғар шатқалына кіре берістегі будда пұтханасы;
- XX ғасырдың басында негізі қаланған Ақсай шатқалындағы монах скиті.
- Талғар қаласы маңындағы ортағасырлық қалашықтар.

Талғар, Тальхиз, Чжимуэрт – Жетісу өлкесіндегі ежелгі қала. Жазба деректерде X ғасырдан бастап «Тальхиз» деген атпен белгілі. XIII ғасырдың орта шенінде Іле ойпатында болған шетел саяхатшыларының жазбаларында биік шыңды таудың етегіндегі сұлу қала - «Чжимуэрт» деп жазылады. В.Рубуктің «Шығыс елдеріне саяхат» кітабында да осылай келтірілген. Қазіргі орны Алматыдан шығысқа қарай 25 км жерде, Іле Алатауының бөктерінде, Талғар өзенінің оң жақ жағалауында. Қаланың орталық бөлігі - төңірегінен едәуір биік төрт бұрышты алаң. Мұның қорғаныс мұнаралары бар, бекініс дуалымен қоршалған [5]. Бекініс дуалының қазірде сақталған биіктігі 5-6 м, қалыңдығы 15-17 м. Қалаға кірер екі қақпа бар. Олардың біріншісі солтүстік-шығыс жақ қабырғаның ортасында да, екіншісі оңтүстік-батыс жағында. Қаланың орталық бөлігінің аумағы 9 га. Бекініс іргелерінен тысқары да көптеген құрылыс орындарының жұрнағы сақталған. Қаланың жалпы аумағы 28 га. Археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде қаланың іргетасы б.з. IX ғасырларында қаланып, XI-XII ғасырларда гүлденіп өскені анықталды. XIII-XIV ғасырда Шыңғыс әулеттерінің өзара күресі салдарынан қала күйрей бастаған. Одан бұрынғы дәуірде Талғар Іле өңірінің әкімшілік-мәдени орталығы болған. Қазу барысында зергерлердің, көзешілердің шеберханалары табылды. Олардан қыш ыдыстар күйдіретін пештер аршылып. Зергерлер мен ұсталардың, көзешілердің, құрал-саймандары шықты. Әсіресе, қола тостағандар мен табақтардың ғылыми құндылығы жоғары. Олардың беттері күрделі өрнекпен, хайуанаттар бейнесімен әшекейленген [6]. Қалада теңге шығаратын орын болған. Қала құрылыстары негізінен тастан қаланған. Олардың әрқайсысының аумағы шамамен 300 м. Тұрғын үйлер үшін ағаш тақтайлар мен бөренелер кеңінен пайдаланылған.

Табиғи нысандар:

Саябақ аумағында барлығы 17 табиғи ескерткіш бар, олардың ішіндегі ең маңыздысы - «Шын-Түрген шыршалары». «Шын-Түрген шыршалары» Шынтүрген өзенінің оңтүстік жағасында, оның орта Түрген өзенімен қосылған тұсынан сәл жоғарыда орналасқан. Тоң аралдарымен жабылған теңіз деңгейінен 1800 метр биіктіктегі үлкен аумақта шыршалар өсіп тұр. Мәңгі тоң мүк жамылғысының астында 30-40 см тереңдікте жатыр. Ал тоңды массивтердің қалыңдығы 2-3 м. Мәңгі тоңағаштарға кері әсерін тигізеді, сондықтан мәңгі тоң таралған жерлерде дінгегі қисайған ағаштар және орманды тундра зонасына тән өсімдіктер өседі. Бұл мәңгі тоң массивтері Іле Алатауының басқа жерлерінде кездеспейді. "Шынтүрген шыршалы алқабы" табиғат ескерткіші Іле Ала-тауының биік төрінде, Бозкөл сайында орналасқан. Аумағы 889 га. Орман үлесіндегі жер аумағы - 500 га. Реликті Шынтүрген шыршаларының ғылым үшін маңызы зор. Ол Қазақстан үкіметі тарапынан 1968 жылы табиғат ескерткіші деп жарияланып, мемлекеттік қорғауға алынды. Іле Алатауы алабындағы Түрген шатқалы, Кіші Алматы, Үлкен Алматы шатқалдары туристік нысандар болып табылады [7].

Әдебиеттер тізімі:

1. «Жетісу» газеті, «Тарих қойнауынан сыр тартқан өлке» 12 қазан, 2000 жыл .
- 2.«Наука и высшая школа Казахстана» газеті, «Жемчужины и слезы Иле-Алатау» 15 ақпан, 2003 жыл .
- 3.СН РК 4.04-13-2003 Указания по электроснабжению районов малоэтажной застройки
- 4.РДС РК 1.04-11-2002 Правила приема сточных вод в системы канализации населенных пунктов.
- 5.СН РК 4.04-18-2003 Инструкция по проектированию наружного электрического освещения городов, поселков и сельских населенных пунктов
- 6.«Талғар шатқалы», Д.Е. Гуриков, Алматы, 1985 жыл, (218-235 бет)
- 7.«Түрген шатқалы», Д.Е. Гуриков, Алматы, 1985 жыл, (235-254 б)

Аннотация

Бұл мақалада Іле-Алатауы мемлекеттік ұлттық саябағының аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштерді қарастырылады. Саябақ жеріндегі Қазақстанда мекендеген халықтың тарихи-мәдени мұра нысандары мен табиғат ескерткіштері туралы айтылады.

Аннотация

В этой статье рассматриваются исторические и культурные памятники на территории Ила-Алатауского национального парка, в которых рассказывается об объектах исторического и культурного наследия и природных памятников в Казахстане.

Annotation

This article examines historical and cultural monuments on the territory of the Іla-Alatau National Park, which tells about objects of historical and cultural heritage and natural monuments in Kazakhstan.

1.Шабельникова С.А. «Оценка рекреационных ресурсов Республики Казахстан для целей развития отдыха и туризма». Алматы, 2000 г.

ӘОЖ 911 (574.52)

Б 18

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТЫСЫНА АНТРОПОГЕНДІК ФАКТОРЛАРДЫҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Бахтыбекова Ш.М., Әтімқұл Ж.Б.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Зерттеліп отырған облыстың экологиялық жағдайы, оның ландшафтысының құрылымына байланысты. Себебі табиғи ландшафт аумағында, адамның шаруашылық әрекеті жүзеге асып жатады. Антропогендік әрекетке әрбір ландшафтының төтеп беру қабілеті, экологиялық тұрақтылығы әрқалай болады. Сондықтан облыс жеріндегі ландшафт құрылымына сараптама жасалады.

Класы: Таулы

Зональды типі: Шөл

Табиғи ландшафтылар:

1. Ұсақ шоқыдағы қоңыр-сортаңды топырақтағы сұр жусанды, астық тұқымдасты-жусанды

2.Қыраттағы сұржусанды, баялыш – сұр жусанды қоңыр жеке сұр-қоңыр топырақта дамыған сортаңды, тақырлы.

3.Қыраттағы қоңыр және сұр-қоңыр топырақта дамыған

4.Денудациялық жазықтағы қоңыр, қоңыр-сортаңды топырақта дамыған астық тұқымдасты, жусанды әртүрлішөптесінді-бүйіргінді.

5.Деллювиальды-пролювиальды жазықта сұр және шалғынды сұр топырақта дамыған бүйіргінді ландшафт.

6.Аллювиальды жазықтақоңырсортаңдытопырақтадамығансұр-жусанды, көкпекті, қаражусанды л.

7.Аллювиальды жазықта қоңыр сортаңды топырақта дамыған бүйіргінді л.

8.Аллювиальды жазықтағы жайылманвң шалғынды-батпақты, шалғынды топырақта дамыған қамысты-құрақты л.

9.Көлді аллювиальдыжазықта, құмды қоңыр топырақта дамыған қара сексеуілді, еркекшөпті, сұржусанды л.

Зональды типі: Шөлейтті

10. Тау алдындағы төбелі-қыратарда ашық сұр топырақта дамыған сұр жусанды, эфемерлі сұр жусанды л.

11. Тау алдындағы аллювиальды-пролювиальды жазықтағы сұр-қоңыр және шалғынды-қоңыр топырақта дамыған эфемерлі-жусанды л.

Шөл табиғи зонасының ландшафтысы. Бетпақдаланың оңтүстігінен Мойынқұмды, биік таулардың етегіне дейінгі алқапты тұтас қамтиды. Экологиялық жағдайы шөлдердің генетикалық типтерінде әр түрлі болып қалыптасады. Облыс жерінде сазды, құмды және тасты шөлдер кездеседі. Сондықтан топырақ жамылғысына комплекстілік тән, ол кезегімен өсімдік жамылғысының комплекстілігіне әсер етеді. Жусанды-сортаңды, эфемерлі өсімдіктер басым. Шөлдің экологиялық жағдайына байланысты, өсімдік жамылғысында, қысқа мерзімді көктемдегі мезофитті өсімдік түрлері, жаздағы ұзақ мерзімді ксерофиттермен алмасады. Өсімдік жамылғысының зональды өзгерісімен қатар, қыс мезгілі ішіндегі өзгерісі байқалады. Ол қыстағы ауа температурасының біресе жылынып, біресе суынуына байланысты.

Өсімдік жамылғысының суық мезгіл ішіндегі өзгерісіне, түскен ылғал мөлшеріде әсер етеді. Шөл зонасындағы жауын-шашын мөлшері 180-200 мм ғана, құрғақшылық индексі-1,05.

А/ Экологиялық жағдайды шиеленістіретін табиғифакторларға –климаттың шұғыл континентальдылығын, маусым ішіндегі терминалық көрсеткіштің шұғыл өзгерісі, құрғақшылық, аптап ыстық, аңызак желдің жиі соғуы, шөл басу құбылысы. Өзен торының сиректігі, өзендер деңгейінің шұғыл өзгерісі. Топырақ жамылғысының сортаңдығы, жұқалығы, құмдарда дефляцияның жүруі.

Б/Экологиялық шиеленіске жол бермейтін факторлар: су эрозиясының жоқтығы, шөлдің басым көпшілігінде халықтың сирек қоныстануы.

Биіктаулы облыстар Жамбыл облысы территориясының 10%ғана алып жатыр. Тау беткейлеріндегі биіктік белдеулік спектрлері, оның абсолюттік биіктігіне, экспозициясына байланысты дамиды. Мысалы, Қырғыз Алатауында ландшафтының биіктік спектрі төмендегідей:

А/. Тау алды бөктеріндегі шөлейт, астық тұқымдасты-жусанды-эфемерлі өсімдіктері бар, ашық каштан топырағында дамыған /1100-1200/ м басталады.

Б/. Аласа таулы /1100-100 м басталады/ бөлігінде, таудың каштан топырағында дамыған дала ландшафтысы. Тау беткейлері жиі тілімделген, опырындылар жиі байқалады. Дала шөптері – тырса, бетеге, селеумен бұталар араласады. Тау басындағы дала зонасының жоғарғы шекарасы шамамен 2000-2200 м деңгеймен өтеді.

В/. Орта биіктікті бөлігінде қара топырақты шалғынды-дала /2600-2800 м/ бұталармен, ормандармен алмасады. Ормандары аршадан тұрады. Қылқан жапырақты ормандар Тянь-шань шыршасы, Семенов самырсыны кең тарамаған.

Г/. Биік таулы /2600-2800 м жоғары/ таудың қара топырағында субальпілік таулы-шалғынды ландшафт дамыған.

Д/. Биік таулы /3000-3800м/ альпі шалғыны-аласа шөптесінді ландшафт нивальды мәңгі қарлы-мұзды зонаға өтеді. Нивальдыз онаның *асамаңызды* экологиялық ролі бар. Себебі барлық өзендер түгелге дерлік осы мұздықтардан бастау алады.

Жамбыл облысындағы табиғи ландшафтылардың экологиялық қасиеттері, шаруашылықты жүргізгенде ескерілуі қажет. Экологиялық шиеленіс әрі табиғи, әрі антропогендік факторлар арқылы туындайды.

Жамбыл облысы территориясының экологиялық жағдайына жасалған сарапатама, әр провинцияда оның әртүрлі екендігін көрсетті. Әрбір геоэкологиялық провинциядағы антропогендік факторлардың табиғатына тигізетін әсері әрқалай.

Қоршаған ортаға тигізіп отырған әсері тұрғысынан техногенездің ықпалы зор. Табиғи ортадағы геоэкологиялық жағдайын шиеленістіреді: табиғи шикізаттың қоры азайып, денсаулығына үлкен нұқсан келтіреді, табиғи ландшафтының экологиялық қалыпты орта құраушы қабілетін төмендетеді.

Жамбыл облысы территориясының экологиялық жағдайының нашарлауы, оны ластаушы заттардың құрамына және сандық көрсеткіштеріне байланысты. Ластаушы заттардың құрамы, біздің өлкедегі өнеркәсіп саласына, оның өндіріс көлеміне қарай анықталады.

Жамбыл облысындағы геосистемалардың экологиялық жағдайын шиеленістіретін негізгі себептер:

- қоры қалпына шаруашылық келмейтін табиғи ресурстарды тиімсіз игеру, пайдалану;
- урбанизация мен шаруашылық объектілерінің мейлінше шоғырлануы;
- геосистеманың зиянды қалдық заттармен ластануы;
- табиғи жайылымның дигрессиясы мен суармалы жерлердің екінші ретін тұздануы;
- антропогендік шөлбасу;
- табиғи рекреациялық демалуға ыңғайлы территорияның тарылуы.

Геосистеманың әсер ететін антропогендік факторларға төтеп бере алу қабілеті оның тұрақтылығына байланысты. Табиғи ландшафтының геоэкологиялық тұрақтылығы дегеніміз—техногенезге төтеп бере алып, қоршаған ортаның экологиялық жағдайын сақтай білуі қалыпты.

Жамбыл облысының қазіргі геоэкологиялық жағдайы жерінде бірдей емес. Территорияның экологиялық жағдайы әртүрлі провинцияда әрқалай. Жамбыл облысының территориясында экологиялық дестабилизацияның қанағаттанарлық деңгейі тән (58,9%). Экологиялық жағдай шиеленіскен жағдай –28%территорияда. Ал экожағдай аса шиеленіскен территория үлесі – 1,3%. Экологиялық қалыпты жағдай 11,8%территорияда сақталып отыр.

Ескерту керек, бір ғана геоэкологиялық провинция аумағында экологиялық жағдай біртекті емес. Қалыпты экологиялық жағдай сақталды деген провинция территориясында локальды мен тау-кен өндірісі дамып отырған шағын аудандарда қалыптасты.

Геоэкологиялық анклавтар мақсатты экономико-географиялық тұрғыдандың аумағына дәл келеді. Геоэкологиялық анклавтар шаруашылықта қарқынды игерілген табиғи ортаның бұзылуынан көрінеді.

Жамбыл облысы территориясындағы геоэкологиялық жағдайды сараптау 13 геоэкологиялық анклавты ажыратуға мүмкіндік берді. Әрбір анклав-экологиялық

шиеленістің ошағы. Ол экологиялық жағдайы қалыпты провинция аумағында дамиды, сондықтан қоршаған ортадағы бүлінген, қалпына келтіруге бағытталған керек күштірмейтін шараларды геоэкологиялық анклав аумағында іске асыру керек.

Зерттеудің нәтижесінде анықталған геоэкологиялық анклавтың Жамбыл облысындағы тізімі соңғы тізім емес. Оның тізіміне әскерлі сынақ полигондары, тау-кен өндірісті аудандар, ластанып отырған көл, өзен бөліктері кірмейді. Оларды түгелдей дерлік геоэкологиялық анклав қатарына кіргізуге сол аудандардық (участоктардың) экологиялық жағдайын сипаттайтын мәліметтері жеткіліксіз болды.

Жамбыл облысы территориясындағы экологиялық тепе-теңдікті сақтау, жоспарлы, дәйекті және мақсатты жүргізілген комплекстілі табиғат қорғау шараларын жүргізу арқылы мүмкін. Олардың қатарына:

- атмосфералық ауаны ластанудан сақтау;
- жер бетін және жер асты суларының тазалығын сақтау;
- топырақтың су және жел эрозиясын болдырмау;
- құмды шөлдердегі сексеуілдерді қайта егу, өзен аңғарларындағы тоғайларды, тауларды жабылған ағаштарды қайта отырғызу;
- уран кен орындарындағы радиациялық қауіпсіздікті сақтау шаралары;
- мал шаруашылығында ветеринарлық тексеру шараларын жүйелі түрде жүргізу;
- жергілікті тұрғындардың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету шаралары;
- таулы аудандардың сейсмикалық зонада орналасқандығын ескеріп, жер сілкірудің алдын алу шараларын ұйымдастыру.

Жамбыл облысындағы геоэкологиялық анклавтардағы экологиялық қайта құру шаралары айғақталады. Олардың қатарына – зиянды газдарды ұстап қалу, жерлерді рекультивациялау, технологияны экологияландыру, т.б.. Осы шаралардың негізгі – перспективалау, ұзақ мерзімді экологиялық шаралардың мемлекеттік және мемлекет аралық бағдарламаларын тұжырымдау.

Жамбыл облысы территориясында экологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін, шешімін таппай тұрған мәселелерді айқындасақ: антропогенді шөлбасудың қарқынды жүруі, уран радиологиялық қауіпсіздікті сақтау мемлекет аралық өзендер суын реттеу, рекреациялық территориялардың кадастрын жасау. Осы мәселелер арнаулы ғылыми-практикалық, экологиялық проектiлердi тұжырымдап, оған қаражат бөлнуге талап етедi.

Қазақстанның басқа аймақтары сияқты, зерттеліп отырған территорияға да, шөлбасу бірден-бір геоэкологиялық проблема. Себебі, Жамбыл облысының 70% жуық территориясын табиғи шөлдер алып жатыр.

Шөлбасуға қарсы күрес шаралары ұзақ мерзімді және қомақты материалды шығындарды талап етеді. Шөлбасумен күресте адамзат қоғамы мен шөл арасындағы ұзақ мерзімді қарым-қатнас стратегия болу керек. Шөлбасу – аридті территорияның табиғи тепе-теңдігінің бұзылуынан, ландшафтының биологиялық құнарлылығының төмендеуі.

Шөлбасу құбылысының активтенуіне антропогенді әсерлер шешуші рөл атқарып отырғандығын байқаймыз. Табиғи шикізат қорларын үнемді пайдаланбау, малды жаюдың белгілі нормалық талаптарды қатаң сақтамауы себеп болуда. Жайылымдарды пайдаланудың маусымдық схемасын қатаң сақтауды қажет етеді.

Шөлбасуды тоқтатудың шараларының ішінде, су мен жер ресурстарын суармалы шаруашылық жағдайында тиімді пайдалану жолдарын оңтайландыруды қолға алғаны жөн болар еді.

Облыс жағдайында фитомелиорация: ағаш отырғызу, құмды бекіту, тоғай ормандарын қайта отырғызу шараларын жүзеге асырған жөн деп санаймыз.

Жамбыл облысы антропогенді ландшафтысының жүйесін қорытындылай келе, Жамбыл облысы территориясының экологиялық жағдайына жасалған сарапатама, әр провинцияда оның әртүрлі екендігін көрсетті.

Қоршаған ортаға тигізіп отырған әсері тұрғысынан техногенездің ықпалы зор. Табиғи ортадағы геоэкологиялық жағдайын шиеленістіреді: табиғи шикізаттың қорын азайтып, адам денсаулығына үлкен нұқсан келтіріп, табиғи ландшафтының экологиялық қалыпты орта құраушы қабілетін төмендетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. А. Банников «Основы экологии и охрана окружающей природы» – Алматы: «Рауан», 1998
2. Ә. С. Бейсенова., А. Б. Самақова., Т. И. Есполов., Ж. Б. Шілдебаев «Экология және табиғатты тиімді пайдалану» Оқулық – Алматы «Ғылым», 2004
3. Жатқанбаев Ж. Ж. «Экология негіздері». Алматы – 2003
4. Ж. М. Әділов «Тұрақты даму мен айналадағы орта – Алматы: «Қайнар», 1998
5. Кенесариев У. И., Жақашов Н. Ж. «Экология және халық денсаулығы» – Алматы, 2003
6. Нуркеев С. С., Мусина У. Ш. – Экология. – Алматы, 2005
7. Жамбыл облысының энциклопедиясы. «Қазақ энциклопедиясы» Алматы, 2003

Аннотация

Бұл мақалада Жамбыл облысының ландшафтысына антропогендік факторлардың тигізетін әсерлері қарастырылып, облыс территориясындағы экологиялық шиеленіс жағдайларын әлсірету жолдары мен антропогендік шөлбасумен қарсы күрес шаралары ұсынылады.

Аннотация

В этой статье рассматривается влияние антропогенных факторов на ландшафт Жамбылской области, предлагаются способы смягчения напряженности в окружающей среде в регионе и борьбы с антропогенным опустыниванием.

Annotation

This article analyzes the impact of anthropogenic factors on the landscape of the Zhambyl region, suggests ways to ease tensions in the environment in the region and fight against anthropogenic desertification.

ӘОЖ 502.3

Б 39

АТМОСФЕРАНЫҢ ТАБИҒИ АНТРОПОГЕНДІК ЖАҒДАЙЫ

Бекмурзаева А.Т., Кунтубаева Д.К.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Атмосфера бүкіл әлемнің тіршілік тынысы. Атмосфера ауасының шекарасы болмайды. Ол жер шары халықтарының ортақ байлығы болғандықтан оның сапасы, тазалығы адамзат үшін ешнәрсеге теңгерілмейтін биосфераның құрамдас бөлігі. Атмосфера бірнеше қабаттан-трофосфера, озон, стратосфера, мезосфера, термосфера және экзосферадан тұрады. Әрбір қабаттың өзіне тән атқаратын қызметі, газдық құрамы, тіршілік нышаны болады. Әсіресе, тропосфера мен озон қабатының тіршілік үшін маңызы ерекше.

Бүгінгі таңда атмосфера ауасының тазалық сапасы бұрынғы кезден нашарлауда. Оның негізгі себептері-ауаға адамның іс-әрекетінен болатын әр түрлі газдардың шығарылуы. Оларды біз ауаны ластағыш заттар дейміз. Негізінен атмосфераның адам үшін атқаратын қызметі өте жоғары. Атмосфера-бүкіл әлемді таза ауамен қамтамасыз

ете отырыптіршілікке қажетті газ элементтерімен байытады және жерді метеорит әсерлерінен, күн және ғарыштан келетін түрлі зиянды сәулелерден қорғайды, зат және энергия алмасуларын, ауа райының қызметін реттеп, жалпы жер шарындағы тұрақтылықты үйлестіріп отырады [1].

Біздің планета атмосферасының массасы көп емес - Жер массасының миллионнан бір бөлігі ғана. Алайда, биосферадағы табиғи үдерістердегі оның рөлі елеулі. Жер шарының айналасында атмосфераның болуы біздің планетаның жалпы жылулық режимін анықтайды, зиянды ғарыштық және ультракүлгін сәулелерден қорғайды. Атмосфера циркуляциясы жергілікті климат жағдайларына, ал олар арқылы - өзен, топырақ режиміне, рельефтің қалыптасу үдерістеріне әсерін тигізеді.

Бірақта адам баласы үшін орасан зор пайдалы ауа бассейні соңғы жылдары күрделі өзгерістерге ұшырап отыр. Ең бастысы ауаның ластануы. Атмосфера ауасының сапалық күйінің көрсеткіштері оның ластану дәрежесі болып саналады. Егер атмосфера ауасында ластағыш заттардың шекті (мөлшерде) мөлшерлі концентрациясы қалыпты құрамнан асып кетсе, онда ауаны ластанған деп санайды.

Ластағыш заттардың негізгі көздері-өнеркәсіп, автокөліктер, зауыт, жылу энергетикасы, соғыс қаруларын сынау, космос корабльдері мен ұшақтар секілді аталған объектілерден атмосфераға түскен заттар ауа құрамындағы компоненттерінің қатысуымен химиялық немесе фотохимиялық өзгерістерге ұшырайды. Содан соң пайда болған химиялық өнімдер суға, жерге түсіп, барлық тірі организмдерді, ғимараттарлы, құрылыс материалдарын бүлдіреді.

Атмосфера құрамындағы оттегі мен көмірқышқыл газының тұрақты болуы жалпы ауа бассейнінің тепе-теңдігіне әсер етеді. Мәселен, оттегі тірі организмдер үшін тыныс алуы қамтамасыз ете отырып, топырақ пен судағы бүкіл химиялық реакцияға қатысады. Оттегі жетпеген жағдайда жануарлар мен адамдар тұншыға бастайды. Оның өндіруші көзі-жасыл өсімдіктер әлеміндегі үздіксіз жүріп жатқан фотосинтез процесі. Көмірқышқыл газының да ауадағы шекті мөлшері көбейсе адамдар мен жануарлардың тыныс алуы нашарлайды. Сондықтан ауа құрамындағы негізгі екі газдың тепе-теңдік мөлшері қатаң сақталуы тиіс. Міне, осы жағдайлардан бүкіл әлемдік атмосфера экологиялық дағдарысқа ұшырап отыр. Ауаны ластауға жер шарындағы мемлекеттер өзінің экономикалық даму деңгейіне қарай түрліше үлес қосып отыр [1,3]

Әр түрлі экожүйеге атмосфераның құрамына кіретін үш газдың маңызы зор: оттегі, көмір қышқыл газы, азот. Бұл газдар негізгі биогеоциклдерге қатысады. Жердің атмосферасындағы жағымсыз өзгерістер, негізінен атмосфера ауасындағы екінші ретті компоненттер шоғырлануының өзгерісімен байланысты [2].

Біздің республикамызда атмосфераға шығарылатын зиянды заттар мен газдар, бөгде химиялық қосылыстар Казгидромет ғылыми-зерттеу институтының үнемі бақылауында болып отырады. Ол көрсеткіштер әр жылға және тоқсанға жіктеліп «Ақпараттық экологиялық бюлетень» журналы арқылы көпшілікке хабардар етеді.

Атмосфераның ластану индексі (АЛИ) бағалау бойынша 1995-2000 жылдар аралығында ауасы ең көп ластанатын қалаларға: Ленингор, Зырян, Өскемен, Жезқазған, Балқаш, Қарағанды, Павлодар, Екібастұз, Теміртау, Алматы қалалары жатады. Әрине бұл көрсеткіштер үнемі өзгеріп отырады. Өйткені аталған қалалардағы өнеркәсіптің тағыда басқа ластану көздерінің жұмыс істеу қарқыны бірдей емес. Мәселен, 1995 жылдары ең көп ластанған қалалардан бірінші орынға Жезқазған, Балқаш қалалары шықса, ал 1999-2000 жылдары Ленингор мен Өскемен шығып отыр. Бұл жерде қара және түсті металлургия кәсіпорындарынан шығатын қоқыс көп. Алматы мен Зырян қалалары негізінен зиянды заттарды сейілтуге метрологиялық жағайы қолайсыз болып отыр [5].

Республика жағдайында атмосфераның ластануына өнеркәсіптердің техникалық жағынан мамандануы нашар. Яғни, ескірген технологиялық процестер нәтижесінде құрамында қатты және сұйық бөлшектері бар газ тәрізді заттар орасан көп мөлшерде

бөлінеді әрі осы химиялық қосылыстар өте қауіпті улы келеді. Олар, негізінен күкірт диоксиді, көміртегі оксиді, азот оксиді, күкіртті сутегі, аммиак және әр түрлі қатты және сұйық заттар.

Тұрақты көздерден атмосфераға жылына шығатын зиянды заттардың мөлшері: Павлодарда 763 мың тонна, Қарағандыда 601,6 мың тонна, Шығыс Қазақстан қалаларында 170 мың тонна, Қостанайда 170 мың тонна, Ақмолада 120 мың тонна, Атырауда 90 мың тонна болды. Бұл аймақтарда жылу энергетикасы, металлургия, мұнай-газ кәсіпорындары шоғырланған. Сондықтан, атмосфераға көтерілген қоқыстар мен газдардың көпшілігі осы облыстар мен қалалардың аумағына түсіп, өсімдіктерді, суды, жер ресурстарын, ғимараттарды жалпы қоршаған ортаны ластап жатыр. Казгидромет мәліметі бойынша республиканың әрбір километріне жылына орта есеппен 1,13 тонна зиянды заттар келетіні байқалған [4].

Атмосфераның екі негізгі ластану көзі бар: табиғи және антропогендік. Атмосфераның ластануының негізгі антропогендік көздеріне отын-энергетика кешенді кәсіпорындары, транспорт, әр түрлі машина жасайтын кәсіпорындар жатады.

Ғалымдардың мәліметінше, адамдардың іс-әрекетінің нәтижесінде әлемде атмосфераға 25,5 млрд тонна көміртегі тотығы, 190 млн тонна күкірт тотығы, 65 млн тонна азот тотығы, 1,4 млн тонна хлорсутегі (фреон), қорғасынның органикалық қосындылары, соның ішінде канцерогенділері (онкологиялық аурулар тудырушы) түседі екен.

Газ тәрізді ластаушы заттардан басқа, атмосфераға үлкен мөлшерде қатты бөлшектер де түседі. Олар ыс, шаң, күйе. Табиғи ортаның ауыр металдармен ластануы өте қауіпті болып келеді. Қорғасын, кадмий, сынап, мыс, никель, мырыш, хром, ванадий өнеркәсіптік орталықтар ауасының тұрақты дерлік компоненттеріне айналды. Әсіресе, ауаның қорғасынмен ластану мәселесі қауіпті болып отыр.

Атмосфера ауасының ғаламдық ластануы табиғи экожүйенің жағдайына, әсіресе біздің планетамыздың жасыл қабатына әсерін тигізуде. Биосфера жағдайының көрсеткіші ретінде ормандар мен олардың жағдайын айтуға болады.

Күкірт қос тотығы және азот тотығынан тұратын қышқыл жаңбыр орман биоценозына үлкен зиянын тигізеді. Қылқанжапырақтылар әдетте жалпақ жапырақтыларға қарағанда қышқыл жаңбырлардан көп зардап шегетіні анықталған. Жаңбыр суының нормалдық реакциясы сәл қышқыл келеді. Бұл ауа құрамындағы көмір қышқыл газының еруінен әлсіз көмір қышқылы пайда болады. Кейде электр стансасы, өнеркәсіптік қазандар, автомобильдерден шығатын газдар, тағыда басқа ауаны күкірт және азот оксидтерімен лаптағанда жаңбыр, тұман, қар, бұршақ, тағыда басқатамшыларында күкірт және азот қышқылдарының бар екенін байқауға болады. Қышқыл жауын-шашынның түсуі атмосферадағы күкірт диоксидтері мен азот оксидтерінің болуын антропогендік ластану дейді. Қышқыл жаңбырдың тигізетін зардаптары өте көп. Организмге мөлшерден тыс түсетін нитраттар нәтижесінде жұқпалы және тері аурулары жиілей түседі, тері асты клеткалары зақымдалады, құлақ, мұрын, өңештің (кеңірдектің) иммунитеті төмендейді, аллергиялық аурулардың көбеюіне әсер етеді [6].

Қышқыл жауын-шашын нормадан тыс мөлшерде болу салдарынан балықсыз көлдер, орман алқаптарының қурап жойылуы (ағаштардың өспей солып қалуы), ауыл шаруашылығының өсімдіктер өнімділігінің кемуі, топырақтың құнарсыздығына алып келеді: 1) тұщы су қоймаларда рН 6,5-тен төмен болғанда ақ мүктің тез көбейіп, нәтижесінде су қойма биологиялық тұрғысынан өлі деп саналады. 2) топырақта рН 3-тен кем болғанда топырақ толығымен дерлік құнарсызданады. 3) қышқыл жауын-шашын топырақ қышқылдығын көбейтіп, ондағы калий, магний, кальций сілтісізденеді, фосфор таралмай қалады, ауыр металдардың улары жиналады, нәтижесінде өсімдіктердің өсуіне залал келтіріледі.

Қышқыл жауын-шашын су экожүйелеріне, өсімдіктерге, архитектура ескерткіштеріне, ғимараттарға зиянды әсер етеді. Табиғатта ауадағы азот молекуласы оксиді табиғи процестер жағдайында (найзағай, күн күркіреу) және топырақтың нитрификациялануы, орман өрттері негізінде байқалады. Алғашқы қышқылдық жауындар 1907-1908 жылы Англияда байқалған. Қышқылдық жауындар солтүстік жарты шарда кеңінен таралған. Бұл жерде қышқыл заттардың шығарылуы мен олардың жаңбыр, қар, тұман түрінде ылғалды тұндыруға қолайлы жағдай бар. Қышқыл жауын-шашындар Скандинавия елдері, Англия, Германия, Бельгия, Дания, Польша, Канада, АҚШ-тың солтүстік аудандарына тән [5].

Озон қабатының жұқаруы - экологиялық мәселе, соның ішінде Антарктида мен Арктиканың үстінде озон тесіктерінің пайда болуы, тұрмыста және өндірісте фреонды мөлшерінен тыс қолданумен байланысты болып отыр. Қазіргі таңның актуальды мәселелерінің бірі - Озон қабатының жұқаруы. Озон қабаты жерден 20-30 км биіктікте орналасып, құрамына озон молекуласының мол концентрациясын жинақтаған. 30 км биіктіктен кейін озон қабатымен 90% ультракүлгін сәулелері сіңіріліп, 20-25 км биіктікке тіршілік үшін қауіпті радиация жетпейді.

Озон молекулалары атмосферада түзіліп, күрделі химиялық процестер нәтижесінде сол ортада ыдырайды. Ультракүлгін сәулесінің болмауы озонның қарқынды түрде түзіліп, мол мөлшерде шоғырлануына себепкер болады.

Осы факторға байланысты Антарктика мен Арктиканың стратосфера қабатында полярлы қыс кезінде озон көп мөлшерде түзіледі. Антарктиданың көктемгі «озон тесіктерінің» пайда болуы Күн-Жер жүйесіндегі процестермен негізделген. Озон қабатының жұқаруына себепкер факторлар екіге жіктеледі:

1. Табиғи факторлар. 2. Антропогендік факторлар [4].

Бірінші көзқарас негізінде – қыс айларында Антарктикада тұрақты циклон қалыптасып, оның ішінде мұз кристалдарының және хлорлы қослыстардың интенсивті түрде шоғырлануы жүреді. Көктем айы келгенде Күн сәулесі ол қосылыстарды ыдыратып, нәтижесінде хлордың атомдары түзіледі. Табиғаты бойынша хлор 1 валентті болғандықтан, қасындағы молекулалардың атомдарын өзіне тартып, олардың беріктігін бұзады. Озон молекуласындағы 1 атомды өзіне қосып, оның атомарлы (O) және 2 атомды молекулаға (O₂) айналуына себепкер болады. 15-18 км биіктікте Антарктида үстінде озон қабаты қатты жұқарып, ауаның жылынуы қарқынды түрде жүріп, сол қалыптасқан «озон тесіктерінің» Оңтүстік жартылай шарға ығысуы байқалады.

Екінші көзқарас бойынша озон молекуласының ыдырауында антропогендік фактор шешуші роль атқарады. Ұшудың жоғарғы шегін игерген авиалайнерлер отындарының шығарындылары, құрамында озон бұзушы және аэрозольді қоспасы бар ракета қондырғыларының жіберілуі-озон қабатын жұқартуда бірінші орынға ие. Ғарыш кеңістігін игеру барысында адамзат атмосфера қабатында космостық қоқысты мұндаған тоннамен жинақтаған болатын. Ғарыштық қоқыс-ракеталардың екінші сатысының жарылуы нәтижесінде түзілген ксенобионтты табиғаты бар заттар және спутниктердің жарықшақтары. Қазіргі таңда Жер орбитасының 400-800 км аймағында мөлшері 10 см-ге жетпейтін 70-150 мыңға жуық жасанды денелер мен мөлшері 10 см-ден асатын 10 мыңнан астам жасанды денелер кездеседі.

Атмосфераның стратосфера қабатында адамзат өзінің игілігі үшін бірнеше күрделі физикалық және биохимиялық процестерді жүзеге асырады. Олар-техникалық әдістер көмегімен бұлттардан мезгілсіз жауын-шашын мен қар жаудыру, бұлттар мен тұмандарды сейілту, бұршақты түзілістердің алдын алу, атмосфераның газдық және аэрозольдік құрамын өзгерту [5].

«Смог» (улы тұман). Смог ағылшын сөзі, түтін деген мағынаны білдіреді. Аталған улы түтін өнеркәсіпте немесе басқа да қажеттіктер үшін көмір мен мазутты жаққанда пайда болады. Тұманның екі типі бар. Лондондық тұман типі-негізгі көзі көмір мен мазутты пайдаланғанда түзілетін күкіртті газдың атмосферада концентрациясының

көбейіп кетуі. Бұл құбылыс Лондон қаласының ауа бассейнінде алғаш рет есепке алынған. Мәселен, 1952 жылы тұмандық (смог) 2 жұма бойы тұрып алған. Нәтижесінде 4000-нан астам адам қаза болған. Осы азапты тарихи оқиғадан Лондон тұрғындары 1873, 1882, 1891, 1948 жылдары зардап шекті. Фотохимиялық тұман. Атмосфера қабатында азот оксидтері, көмірсулар, озон, күннің радиасының фотохимиялық реакцияға ұшырауы нәтижесінде пайда болатын улы түтін. Оның Лондондық тұманнан айырмашылығы автокөлік маторларынан шығатын газдарды құрап күндізгі жағдайда улы түтін түзуге бейім келеді. Фотохимиялық тұман алғаш рет 1930 жылы Лос-Анджелес қаласы үстінде есепке алынған. Одан соң бұл құбылыс Нью-Йорк, Токио, Сеул, Афин қалаларында байқалғаны тарихқа мәлім [6].

Сондықтан, ауаға зиянды заттардың шығарылуын реттеу, технологияны жетілдіру, өндіріске қалдықсыз және аз қалдықты технологияны енгізу мен қалдық заттарды қайта өндеп пайдаға асыру бүгінгі күннің қатаң талабы болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.С.Ж.Баубеков, С.Т.Дүйсенбаева «Табиғатты қорғаудағы экология негіздері» Алматы 2015ж.
- 2.Ф.Шитова, Л.Костарева, Ш.Набидаллина, Ж.Молдағалиева «Экология» Астана 2011ж
- 3.К.Б.Булекбаева «Экология» және қоршаған ортаны қорғау» Алматы 2011ж.
- 4.К.Б.Булекбаева «Экология» және қоршаған ортаны қорғау» Алматы 2016ж.
- 5.Ұ.Б.Асқарова «Экология және қоршаған ортаны қорғау» Алматы 2009ж.
- 6.А.Т.Қуатбаев «Жалпы экология» Алматы 2014ж.

Аннотация

Қазірге таңда атмосфераның табиғи антропогендік жағдайы нашарлауда. Атмосфераның қалыпты деңгейін реттеу, тек қана адамдардың қолында. Адамдар қалай атмосфераға зиян келтірсе, солай қалпына келтіруге міндетті!

Аннотация

Пока природное антропогенное состояние атмосферы ухудшается. Регулирование нормальной атмосферы находится только в руках людей. Люди обязаны восстанавливать атмосферу, если они наносят вред атмосфере!

Annotation

While the natural anthropogenic state of the atmosphere is deteriorating. Regulation of the normal atmosphere is only in the hands of people. People are obliged to restore the atmosphere if they harm the atmosphere!

УДК 556.18

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ОЗЕРА БАЛХАШ

Керимкулова Ж.Д., Машанло Х.Р.

Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Казахстан является самым большим по площади центральноазиатским государством. Однако при этом страна считается одной из наиболее вододефицитных на всем Евразийском континенте. По удельной водообеспеченности (42 мм.слоя стока на 1 кв. км/год) она занимает последнее место среди стран СНГ. Положение усугубляется тем, что из 8 имеющихся в Казахстане водных бассейнов, только Нура-Сарасуйский бассейн не является трансграничным. Практически все крупные реки

Казахстана берут начало в сопредельных республиках. Весьма серьезной проблемой стало загрязнение именно трансграничных водотоков и, как правило, наиболее пострадавшей стороной оказываются государства, расположенные в нижнем течении реки [1].

Озеро Балхаш – крупнейший бессточный водоем Казахстана, третий после Каспия и Арала. Средняя глубина – 6, максимальная 26 метров. Площадь зеркала – 18 тыс. кв. км. Площадь водосбора – 413 тыс. кв. км. В Балхаш впадают реки Или, Каратал, Лепсы. В редкие годы до Балхаша пробивается и речка Аягоз. Практически весь их приток – от 12 до 200 тыс. кубокилометров испаряется в течение весны-осени. Ежегодно добывается 8-10 тысяч тонн рыбы. В тугайных зарослях озера гнездятся 20 видов птиц, занесенных в Красную книгу. Такого водоема больше нет ни на одном континенте планеты: Балхаш уникален тем, что одна половина этого озера соленая, другая — пресная. И главное, что водоем находится в центре региона, который без него превратился бы в пустыню. А живет в его бассейне более 3,3 миллиона человек, пятая часть всего населения страны [2].

Первые историко-географические сведения об озере Балхаш появились у китайцев, которые, имея контакты со Средней Азией, раньше других смогли познакомиться с этим регионом. Пространство к западу от Великой китайской стены китайцы называли «Си-Юй» (Западный край) и знали о его существовании ещё в 126 году до н.э. В 607 году были составлены карты 44 государств, существовавших в то время в Средней Азии, однако эти описания не сохранились. С VIII века территория от озера до гор Тянь-Шаня известна как Семиречье (каз. Жетісу, кирг. Жетисуу), где смешивались культуры кочевых народов (турок и монголов) и оседлых народов Средней Азии [3].

Александр фон Гумбольдт полагал, что озеро Балхаш было известно китайцам под именем «Си-Хай» (Западное море. Именно это название было перенесено в атлас 1855 года).

На сегодняшний день в Центральной Азии, кроме экономических и политических вопросов, остро стоят проблемы использования водных ресурсов между странами, а также истощения и загрязнения вод. Кроме того, сложилась опасная экологическая обстановка, которая может привести к исчезновению одного из крупнейших внутриматериковых водоемов мира — озера Балхаш. Данная проблема уже сегодня требует незамедлительного решения.

Казахстан является самым большим по площади центральноазиатским государством. Однако при этом страна считается одной из наиболее вододефицитных на всем Евразийском континенте. По удельной водообеспеченности (42 мм.сл.стока на 1 кв. км/год) она занимает последнее место среди стран СНГ. Практически все крупные реки Казахстана берут начало в сопредельных республиках. Весьма серьезной проблемой стало загрязнение именно трансграничных водотоков и, как правило, наиболее пострадавшей стороной оказываются государства, расположенные в нижнем течении реки.

Казахстан уже имеет печальный опыт Аральского моря, которое практически безвозвратно утеряно. Но многие проблемы региона Приаралья до сих пор не решены. По состоянию на сегодняшний день, сток реки Сырдарья на территории Казахстана абсолютно не пригоден для пользования. Экологи уверены, что озеро Балхаш может повторить судьбу Арала, если вовремя не принять мер. Уже более десятка лет, как это озеро стремительно мелеет. Балхаш состоит наполовину из пресной воды и наполовину из соленой.

Причину обмеления специалисты видят в изменении гидрологического режима реки, что совпало с одновременным увеличением ее водозабора. Коэффициент использования водных ресурсов бассейна озера Балхаш достаточно высокий и превышает экологически допустимый предел. В результате этих двух факторов,

Балхаш получает объем воды вдвое меньше, чем прежде. В настоящее время общей экологической проблемой в бассейне озера Балхаш является загрязнение атмосферного воздуха, водных ресурсов, накопление токсичных и опасных отходов. Одновременно с этим происходит и ухудшение экологической обстановки в регионе, в свою очередь, оно влияет не только на количественное, но и на качественное изменение воды в озере Балхаш. Все это не может не отражаться на биоразнообразии региона. Это — лишь одна сторона проблемы. Хотя к настоящему времени их в регионе возник целый ряд [4].

Основной причиной загрязнения вод озера можно считать крупнейший металлургический комбинат. К сожалению, деятельность комбината имеет не только важное социально-экономическое значение, но и оказывает значительные негативные экологические нагрузки на природную систему региона. После долгих попыток местного населения и экологов обратить внимание на данную проблему, стал проводиться ряд мер для уменьшения вредного влияния выбросов производства. Но до сих пор острой экологической проблемой остается хвостохранилище комбината. На нем складываются твердые отходы производства обогатительной фабрики комбината, поступающие туда по пульпопроводу. Свойственная этой территории постоянная роза ветров, по подсчетам экологов, выдувает и приносит в озеро 25 тыс. тонн высокообогащенных концентратов. При выпадении осадков оттуда идет смыв, который непосредственно попадает в воды рек, впадающих в Балхаш. Сами хвостохранилища находятся в 300 метрах от береговой линии Балхаша.

Так же основную угрозу для водных ресурсов на юге и юго-востоке страны составляет орошаемое земледелие. Или-Балхашский бассейн имеет самую большую в регионе площадь орошаемых земель, которая только в пределах Казахстана составляет 648,5 тыс. га. Однако, коллекторно-дренажными сетями здесь обеспечены лишь 51,3 тыс. га. Следовательно, 41% подаваемой воды, не доходя до полей орошения, теряется в основном на фильтрацию. В Казахстанских степях грунтовые воды очень сильно минерализованы, соответственно эта вода, проникая в грунтовые воды, поднимает их уровень. И в результате происходит процесс осолонцевания. А для промывки этого слоя нет необходимых объемов и ресурсов чистых вод.

Загрязнённые воды поступают в Балхаш не только с горного комбината, но и из Китая — на пограничных пунктах фиксируют сильное превышение содержания меди и других веществ, вода имеет V класс загрязнённости. На китайской территории происходит отбор 14,5 км³ воды в год из бассейна реки Или, причём планируется увеличение в 3,6 раза, текущая скорость увеличения забора составляет от 0,5—1 до 2—4 км³/год (из-за активного роста населения Синьцзян-Уйгурского автономного района). По мнениям экспертов, несмотря на увеличение ледникового стока на Тянь-Шане, повышение норм забора даже на 10 % приведёт к катастрофе — Балхаш может разделиться на два водоёма с последующим высыханием восточной части.

В свою очередь, для поддержания нормального экологического состояния природного комплекса Балхашу и дельте Или необходимо около 15 кубических километров воды в год. С учетом водопотребления на территории двух соседних государств, сложившегося в последние годы, водохозяйственный баланс Или и Балхаша находится в критическом состоянии. Даже незначительное увеличение забора воды китайской стороной приводит к нарушению хрупкого экологического равновесия региона. А если Поднебесная на 15% превысит сегодняшний уровень забора воды, то площадь озера начнет таять, как весенний снег. Большой забор приведет к гибели пресноводной рыбы и рисовых полей. Сам Балхаш может повторить судьбу Арала. Во-вторых, осложняющим обстоятельством использования водных ресурсов Или-Балхашского бассейна выступают колебания стока во времени. Сток маловодных рек значительно ниже среднего: в южных засушливых районах Казахстана он опускается до 3-4% среднемноголетнего стока; больше половины воды приносят реки за 2-3

весенних месяца, в остальное время года реки маловодны. Так, северный берег Балхаша отличается сухими руслами и только весной они наполняются водами, стекающими в озеро. Исключением является река Аягуз, которая впадает с севера в крайнюю восточную часть озера, но она не всегда доходит до него. В-третьих, очень болезненные проблемы Балхашу создаёт Капчагайское водохранилище, заполнение которого началось в 1970 году. Его фактическая отметка уровня воды оказалась на 5 метров ниже проектной. Все эти годы Капчагайская ГЭС, плотина которой перекрыла поступление воды из Или в Балхаш, работала всего на треть своей мощности. При этом не учитывалось, что в значительно больших по сравнению с водопотреблением объемах водные ресурсы используются для получения гидравлической энергии: только через турбины ГЭС ежегодно пропускается до 720-750 миллиардов кубометров воды. Как следствие этого, прекратились весенние паводки и 150-километровая дельта Или с многочисленными протоками и озерами – нерестилищами сазана - начала высыхать. Река перестала со временем и такую важную свою функцию, как фильтрационная, препятствующая засолению Балхаша. К сказанному следует добавить и то, что плотины ГЭС препятствуют свободному проходу рыбы, а главное – отсекают нерестилища. В-четвертых, сегодня выяснилось, что без учета последствий и потребностей экономики было создано и Бартогайское водохранилище на реке Чилик (приток Или). В итоге оказался затопленным уникальный природный комплекс. Существенные средства были направлены на строительство Большого Алматинского канала, от которого, как показала практика, много вреда и мало пользы. Сейчас выявлено, что особой необходимости в сооружении канала не было, так как в его зоне оказалось до 10 месторождений подземных вод, способных выдавать около 60 кубометров воды в секунду (причем ежегодно возобновляемых). В-пятых, несмотря на значительные запасы свежей воды в реках, впадающих в озеро, а также на некоторые успехи в осуществлении водоохраных мер, проблема борьбы с интенсивным загрязнением Балхаша все еще остается [5].

По данным Организации Объединенных Наций, это второе по величине озеро Центральной Азии находящееся под угрозой высыхания.

Балхаш является одним из городов, которые туристы хотят посетить, посмотреть на всю красоту этого города, поэтому необходимо больше внимания уделить экологической проблеме, связанной с озером Балхаш.

Список литературы

- 1.Канаева Р. Или-Балхашский бассейн: проблемы и перспективы устойчивого развития. ЭКВАТЭК –2004, часть 1
2. Акпамбетова К.М. Физическая география Центрального Казахстана, Караганды 2005г.
3. Остроумова, Л.П., Шапов А.П. Актуальные проблемы гидрометеорологии озера Балхаш и Прибалхашья. — СПб.: Гидрометеиздат, 1995.
- 4.Романова С.М., Казангапова, Н.Б. Озеро Балхаш — уникальная гидроэкологическая система. — Алматы: Добровол. о-во инвалидов войны в Афганистане - Братство, 2003.
- 5.Самакова А.Б. Проблемы гидроэкологической устойчивости в бассейне озера Балхаш. — Алматы: Каганат, 2003

Аннотация

В этой статье рассматривается экологическая проблема озера Балхаш. Озеро Балхаш –один из крупных экосистем Казахстана.

Аннотация

Бұл мақалада Балқаш көлінің экологиялық жағдайы қарастырылған. Балқаш көлі-Қазақстандағы ең ірі экожүйелердің бірі.

Annotation

This article considers the ecological problem of Lake Balkhash. Lake Balkhash is one of the largest ecosystems in Kazakhstan.

ӘОЖ 582.24: 664.7 (574.5)

ҚОЙМАЛАРДАҒЫ ТҰҚЫМДЫ ЗАРДАПТАЙТЫН СЫҢЫРАУҚҰЛАҚ ТҮРЛЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Қожамжарова Л.С., Утешова Г.П.

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ.

Осы уақытқа дейін, зерттеушілердің бірі тек тұқымды саңырауқұлақтар құрамын және олардың зияндылығын зерттесе, ал екіншілері саңырауқұлақтардың тұқымға енуі мен таралуын анықтаған [1-6]. Осы жұмыстардың барлығында, тұқымдар мен басқа да егістік материалдары арқылы инфекция таралу мүмкіндігі көрсетілген, бірақ бұл үдерістің механизмі жеткіліксіз сипатталған.

Соңғы жылдары, өсімдіктер ауруларын қоздырумен қатар, тұқымдық материалға елеулі залал келтіретін, түрлі саңырауқұлақтарды зерттейтін болған. Қазақстан жағдайында, *Verticillium dahliae* Kleb осындай қоздырғыш болып табылады. Осы саңырауқұлақтың таралуы, биологиясы және экологиясы бойынша қызықты деректер алынған [7, 8].

М.В.Горленконың айтуы бойынша [9,10], тұқымдар, өсімдіктердің патогенді саңырауқұлақтармен, бактериялар және вирустармен зақымдану көзі болып табылуы мүмкін. Олар, белгілі жағдайларда көптеген инфекциялық аурулардың қоздырғыштарын сақтап қалып, келесі жылы оларды қайта қалпына келтірудің көзі болуы мүмкін; патогендер тұқымдармен бірге, бұған дейін болмаған, жаңа аудандарға таралуы мүмкін, яғни олар патогенді микроорганизмдердің көшіп-қону мен өсімдіктердің инфекциялық ауруларының таралуы барысында үлкен мәнге ие.

М.Димитров [11], Болгарияның әр түрлі аудандарынан теріп жиналған, бидай дәндерінің микрофлорасынан, саңырауқұлақтардың әр түрлі түрлік құрамын анықтады. Ол, бұл құбылысты, дәнді теріп жинау мен сақтауға әсерін тигізетін, әр ауданға тән топырақты мен климаттық жағдайлармен түсіндіреді.

В.В.Ремеле [12], Қазақстанда өсетін, негізгі ауыл шаруашылығындағы дақылдар дәндерін өндіру, сақтау және іске асыру барысында, олардың құрамында микромицеттер мен афлотоксиндердің болуын зерттеген. Зерттелген сынамалардың барлығы (1530 сынама) микромицеттермен зақымдалған болып шықты. 18 тұқымға жататын, саңырауқұлақтың 59 түрі зерттелген. Ауыл шаруашылығындағы дақылдар түрі мен оларды өсіру аймағына байланысты болатын, сапасы төмен дән мен бірге, қалыпты дәнді зақымдайтын саңырауқұлақтардың таралу заңдылықтары айқындалған.

Ж.Ж.Кужантаева [13], астық тұқымдастар тұқымын, *Septoria oudemansii* Sacc пен бірге зақымдаған. *Poa pratensis* инокуляцияланған тұқымдарында, 12-ші тәулікте макроконидиямен бірге пикнидтер пайда болған, ал *Avena sativa* және *Triticum durum* тұқымдарында, 26-ші тәулікте макроконидиямен бірге пикнидтер пайда болған. *Triticum durum* тұқымдарында, *Mycosphaerella lineolata* (Rob. ex Desm.) Schroet аскоспорларымен псевдотецийлер пайда болған.

Дж.Мидлтон и Г.Бон [14], қауынның тамыр шірігінде (*Pythium aphanidermatum*), зақымдалмаған топыраққа, саңырауқұлақ тұқым арқылы жұғады деп айтады.

Н.А.Наумов [15], тат басқан тұқымдар, ауруды жұқтыру және тарату ошағы болып табылатынын белгілеп, атап отыр.

М.А.Каримовтың пікірі бойынша [16], жоңышқаның ұндық шығы (*Leveillula taurica f.med.*), тұқым сапасын айтарлықтай төмендетеді. Тат басқан жағдайда (*Uromyces striatum*), жоңышқа тұқымының жоғалуы әсіресе маңызды. Переноспориоз (*Peronospora aestivales*), жеміс элементтерінің пайда болуына әсер етеді. Аскохитоз кезінде (*Ascochyta itperfecta*), ауру қабықтарда тұқымдардың саны азайып қалуы есебінен, олардың салмағы төмендеп, сапасы нашарлайды. Зақымдалған тұқымдармен бірге аскохитоз, бұрын болмаған аудандарға таралады.

В.А.Караваев және басқалары [17], сібір борщевигі мен дәрілік окопник жапырақтар сығындыларының, *Erysiphe graminis* конидий мен *Puccinia graminis* уредоспордың өсіп-өнуіне мықты тежеуші әрекет жасайтынын анықтаған. Дәндер мен бидай өскіндерін, белгіленген сығындылармен бүрку нәтижесінде, топырақты суарумен салыстырғанда, ақұнтақты саңырауқұлақтармен өсімдіктердің зақымдалу деңгейі төмендей түскен. Сығындылардың фунгитоксикалықпен қатар (in vitro тәжірибелерінде), қорғаныс (өсімдіктерді бүрку кезінде) әрекеттері, құрамындағы табиғи фенолды қосылыстармен арақатынас орнатқан. Сау өсімдіктермен жасалған тәжірибе барысында, сығындылардың, бидай өсімдіктерінің фотосинтетикалық аппаратына ынталандырушы әсер ететіні анықталған. Өскіндерді сығындылармен бүрку, хролофиллге есептегенде O₂ бөліну жылдамдығының ұлғаюына, жапырақ сәулеленуінің қисық баяу индукциясын тіркеу кезіндегі қатынастың (Fm-Ft)/Ft көбеюіне, А белдеуінің салыстырмалы жарық суммасының артуына және бидай жапырағы термолюминисценциясының С белдеуінің салыстырмалы жарық суммасының азаюына әкелетін болған. Алынған нәтижелер, борщевик пен окопник сығындыларының қорғаныс қасиеті, ең бірінші патогенді-саңырауқұлаққа тигізер әсерімен байланысты екенін дәлелдейді, сонымен бірге өсімдік-иелерінің табиғи реакцияларын белсенді етумен де байланысы бар.

Г.А.Нам, Е.В.Рахимова, Б.Д.Ермекова, Л.А.Кызметова, Б.Ж.Есенгулова [18], бүгінгі таңда, Қазақстан Алтайындағы микробиоттарды зерттеу барысында, 8 текті ақұнтақты саңырауқұлақтардың 60 түрі мен формасын анықтаған. Формаларының саны бойынша, ең бірінші орында *Erysiphe* текті саңырауқұлақтар (36 түр мен форма), ары қарай *Sphaeratheca* (11), *Trichoclada* (4), *Leveillula* (2), *Microsphaera* (2), *Oidium* (2), *Phyllactinia* (1), *Uncinula* (1). Ақұнтақты саңырауқұлақтардың 20 түрі мен формасы, Қазақстандық Алтай өңірі үшін алғашқы рет көрсетіліп отыр.

Л.А.Кызметова, С.А. Абиев [19], Қазақстандық Алтайда жүргізген зерттеу жұмыстары нәтижесінде, 8 текке (*Puccinia*, *Uromyces*, *Gymnosporangium*, *Coleosporium*, *Melampsora*, *Phragmidium*, *Triphragmium*, *Trachyspora*) және 5 тұқымдасқа (*Pucciniaceae*, *Coleosporiaceae*, *Melampsoraceae*, *Phragmidiaceae*, *Sphaerophragmiaceae*) жататын, тат саңырауқұлақтардың 45 түрін анықтап білген. Зерттелген аумақта *Pucciniaceae* тұқымдасының өкілдері басым болып келген – 33 түрі бар, содан кейін *Phragmidiaceae* тұқымдас – 6, *Melampsoraceae* – 4 түр, *Coleosporiaceae*, *Sphaerophragmiaceae* – бір бір түрінен бар. Оның ішінен, 40 түрі зерттелген аумақ үшін географиялық тұрғыдан жаңа болып табылады және 5 түрі Қазақстан үшін жаңа болып табылады.

А.Н.Абрамов [20], Қиыр Шығыстың ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің ауруларын зерттеді. Ол, бидайдың (*Tilletia tritici*) жаппай қара күйе ауруымен зақымдануы, топырақта егіс материалдарының споралармен ластануы арқылы жүретінін анықтаған.

Топырақта тұқымдармен бірге бір мезгілде өсе отырып, қара күйе споралары, жаңа шыққан сабағына еніп, өсімдікті зақымдайтын, саңырауқұлақ жіпшесін құрайды.

Дәнді, саңырауқұлақтың басқа да түрлері зақымдайды - *Fusarium*, *Helminthosporium*, *Claviceps*.

С.М.Волкова, К.Я.Калашников, И.Д.Шапиро [21] пікірлері бойынша, тұқым арқылы келесі аурулар тарайды: қара күйе, дәнді дақылдар фузариозы, арпа гелминтоспориозы, айқышгүлді дақылдар қара зеңі, асқабақ, жоңышқа және зығыр антракнозы және т.б.

Г.А.Нам, С.А.Абиев, З.М.Бызова, Б.Д.Ермекова, Б.Ж.Есенгулова, Л.А.Кызметова [22, 2003-2005 жылдары Сарытоғай шатқалының микробиотасын зерттеп, микро- және макромицеттердің 110 түрін анықтаған. Оның 24-і қалталы, 42-сі базидиалды, 44-і жетілмеген саңырауқұлақтарға жатады.

Микофлораға, тұқымдық материал арқылы инфекция таратуға, тұқым арқылы микроағзалардың көшіп-қонуына, егістік материалды сауықтыруға, тұқымды сақтау кезінде қорғау іс-шаралар жүйесіне арналған, шетелдік және отандық әдебиеттерді зерттей отырып, біз мынадай қорытындыға келдік: осы мәселе бойынша бар деректер байланыссыз және де өте таласты болып табылады.

Сақтау жағдайында, жабықтұқымды өсімдіктердің тұқымдарын зақымдаушы, саңырауқұлақтар микрофлорасы мен биологиясы бойынша жүргізілген зерттеу жұмыстарын қорыта келе, Қазақстанда осындай зерттеулер жеткіліксіз деген шешімге келуге болады. Қазақстанда, астық қоймаларындағы тұқым инфекциясы туралы мәселені, тереңірек және егжей-тегжей зерттеуді қажет етеді.

Себебі, соңғы жылдары, ауыл шаруашылығын қалыптастыру барысында егіншілік мәдениеті төмендеп, шаруашылықтардың экономикасы зиян шеккен кезде, олардың теріс маңыздылығы толығымен байқалды. Бұл еліміздегі өсімдік шаруашылығы саласындағы 150 зиянкестің 150 түрлері, 70-тен аса аурулар мен 120 арам шөп түрлерінің тигізетін әсері екендігі белгілі. Бұл саладағы жүргізілетін зерттеу, сақтау кезіндегі тұқымдарды зақымдайтын, саңырауқұлақтардың түрлік құрамы бойынша мәліметтері, кейінгі зерттеулер барысында және микроскопиялық саңырауқұлақтарының диагностикалық атласын құрастырып, отандық экономиканы өсуіне ықпал етері сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Noack M. Fungi (Pilze) in Sorauer, Handbuch der Pflanzenkrankheiten // Bd. Die Pflanzlichen Parasiten. - Berlin, 1932. - P.25-29.
2. Мейер А.А. Увядание ботвы картофеля от грибка вертициллиум альбо-атрум // Болезни картофеля и меры борьбы с ними. - Уфа, 1945. - С.17-18.
3. Viennot-Bourgin G. Les champignons parasites des plantes cultivees. - Paris, 1949. - P.137.
4. Sampson K., Western J.H. Diseases of British Grasses and Herbage Legumes // British Mycological Society. - Cambridge, 1954. - P.137-141.
5. Мирпулатова Н.С. Сборник по борьбе с вредителями и болезнями хлопчатника, люцерны и кукурузы. - Ташкент, 1956. - С. 41
6. Zacha W. Rozdzial «Choroby motylokvetnych picnin». W.Lemedelska // Phytopathologie. - Praha, 1958. - P.97-101.
7. Рамазанова С.С. Некоторые данные к биологии *Verticillium dahlia* – возбудителя увядания хлопчатника // Споровые растения Средней Азии и Казахстана. - Ташкент: Фан, 1965. - С. 61-65.
8. Рамазанова С.С. Биология и систематика грибов рода *Verticillium*: дис. докт. биол. наук. - Ташкент, 1975. – С. 289.
9. Горленко М.В. Семена как источник распространения инфекционных болезней растений // Микология и фитопатология. - 1970. - Т.4, вып.2. - С. 165-169.
10. Горленко М.В. Миграции фитопланктонных микроорганизмов. - М.: МГУ, 1975. – С. 108.

11. Димитров М. Микофлора пшеницы в Болгарии. - 1971. - № 9. - С. 19-22.
12. Ремеле В.В. Контаминация микромицетами и их токсинами зерна основных сельскохозяйственных культур Казахстана: автореф. ... канд. биол. наук. - Алматы, 1997. - С. 4-20.
13. Кужантаева Ж.Ж. Биоэкологические особенности грибов рода *Septoria* Sacc. на юге Казахстана. - Алматы: Гылым, 1996. - С. 44.
14. Мидлтон Дж., Бон Г. Огурцы, дыни тыквы // Болезни растений. - 1956. - С. 47.
15. Наумов Н.А. Условия возникновения эпифитной ржавчины. Ржавчина зерновых культур. - М., 1939. - С. 33-36.
16. Каримов М.А. Грибные паразиты люцерны. - Ташкент: МСХ УзССР, 1961. - С. 208.
17. Караваев В.А., Солнцев М.К., Юрина Т.П., Юрина Е.В., Полякова И.Б., Кузнецов А.М. Фунгитоксическая активность водных экстрактов из листьев борщевика и окопника // Известия РАН. Серия биологическая. - 2001. - №4. - С. 435-441.
18. Г.А.Нам, Е.В.Рахимова, Б.Д.Ермекова, Л.А.Кызметова, Б.Ж.Есенгулова. К микобиоте Казахстанского Алтая. Фундаментальные и прикладные проблемы ботаники в начале XXI века. Часть 2: Альгология, микология, лишенология, Бриология. - Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2008. - С.138-140.
19. Кызметова Л.А., Абиев С.А. К микобиоте ржавчинных грибов Казахстанского Алтая. Фундаментальные и прикладные проблемы ботаники в начале XXI века. Часть 2: Альгология, микология, лишенология, Бриология. - Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2008. - С.131-133.
20. Абрамов Н.Н. Болезни сельскохозяйственных растений Дальнего Востока. - Хабаровск, 1938. - С. 256.
21. Волкова С.М., Калашников К.Я., Шапиро И.Д. Протравливание семян сельскохозяйственных культур. - М.-Л., 1954. - С. 99.
22. Г.А.Нам, С.А.Абиев, З.М.Бызова, Б.Д.Ермекова, Б.Ж.Есенгулова, Л.А.Кызметова. Микобиота урочища Сарытогай// Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы экологии и природопользования в Казахстане и сопредельных территориях». - Павлодар, 2006. - Т1. - С.233-235.

Аннотация

Мақалада түрлі экологиялық жағдайларында ауыл шаруашылығы дақылдарының тұқымдар микрофлорасы бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелері сарапталады.

Аннотация

В статье анализируются результаты исследований микрофлоры семян сельскохозяйственных культур в различных экологических условиях.

Annotation

The article analyzes the results of studies of the microflora of seeds of crops in various environmental conditions

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ФАСЦИОЛЕЗА ПО ЗОНАМ ОБИТАНИЯ В ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ

Қожамұратова Ж.Е., Казакбаев К.М., Менлибекова А.Т.
Таразский государственный педагогический университет, г. Тараз

Жамбылская область в динамике фасциолеза занимает особое место, так - как причиняет большой ущерб животноводству. Фасциолез мелкого (МРС) и крупного рогатого скота (КРС) вызывается двумя видами фасциол. Причем фасциола обыкновенная в основном встречается в горной зоне области (Алатау, Каратау). Фасциола гигантская во всех равнинных (степных) зонах области в особенности в среднем и нижнем течении больших и малых рек. Основными очагами фасциолеза являются пойменные заболоченные участки а также выпасы и водопой вокруг них.

Фасциолы устойчивы ко многим антигельминтным препаратам, если несвоевременно предпринять меры ветеринарного воздействия ежегодный падеж крупного рогатого скота может достигать 25%, овец 35% и выше от числа заболевших фасциолезом животных. Исследование проводили в двух крестьянских хозяйствах Рыскуловского района «Абжаппар» где скот содержится в горах и «Макен» на равнине, расстояние между ними составляет 10-12 км. Результаты проведенных исследований показали что средняя зараженность к. р. с. по данным вскрытия составила 50,3%, а овец 52,2% [1, с.59].

Во втором крестьянском хозяйстве число фасциол гигантских, обнаруженных у одного зараженного животного к. р. с. в среднем составило 120,5 экземпляров, у молодняка до двух лет 57,3, у одной зараженной взрослой овцы 40,2, и у ягнят текущего года рождения 22,1. Фасциолы обыкновенной встречались в единичных экземплярах. В феврале в печени и желчном пузыре у одной прирезанной овцы обнаружено 789 экземпляров фасциол, а у одного к.р.с. 1146 экземпляров.

Заражение фасциолезом животных на пастбищах в горной и равнинных зонах в основном происходит в осенние месяцы (сентябрь, октябрь, до первой половины ноября). Сроки эти совпадают с выходом церкариев из организма моллюсков и переходом их в инвазионную стадию адолескариев [2, с.72].

В крестьянском хозяйстве «Абжаппар» скот находится на уровне двух тысяч метров над уровнем моря с проточной чистой водой для водопоя, здесь фасциол обыкновенных у зараженных одного к. р. с. обнаружили в среднем 70,5 экземпляров, у молодняка до двух лет 25,3, у зараженной овцы 19,2, и у ягнят до года рождения 17,1, при этом фасциол гигантских не оказалось.

В результате исследования выявили что острой формой заболевания фасциолезом взрослых овец и молодняка текущего года рождения отмечается в конце ноября и начале декабря. При вскрытии обнаружили что в паренхиме печени у ягнят паразитируют исключительно молодые фасциолы, в декабре как молодые так и половозрелые. В январе и феврале в желчных ходах печени прирезанных и павших животных обнаружили только половозрелые фасциолы.

Распространению фасциол в сильной степени зависит от распространения их промежуточных хозяев - моллюсков. Поэтому условия существования фасциол тесно связано с условиями существования их промежуточных хозяев моллюска - *Galba truncatula* фасциолы обыкновенной и моллюска - *Radix peregra* фасциолы гигантской, в данной зоне. Все эти моллюски обитают в пресных водоемах и имеют широкое распространение на территории нашей области. [3, с.102]

Распространение видов фасциол по зонам находится в прямой зависимости от климато-географических условий. Так фасциола обыкновенная-*Fasciola hepatica* в основном встречается на горных пастбищах Рыскуловского, Жуалинского, Меркенского, Кордайского, Жамбылского районов. В годы выпадения больших осадков создается благоприятная среда для жизнедеятельности моллюсков *Galba truncatula* вследствие чего идет размножение и развитие в них партеногенитических форм паразита. В такие влажные и теплые годы животные чаще заражаются и многие погибают как это было в 2014 и 2016 годах не только в крестьянском хозяйстве «Абжаппар» но и в других хозяйствах расположенных на жайляу по соседству.

По сведениям районных ветеринарных отделов микроочаги фасциолы гигантской - *Fasciola gigantica* имеются во всех районах области но чаще встречаются в предпесковой зоне Байзакского района, урочищах «Карабель», «Темирбек», «Аккудык», «Акдала», «Сарысулы». Рыскуловского района урочищах «Сункайты», «Косапан», «Коктобе», «Корагаты», «Абылкайыр» где имеются многочисленные родники, небольшие озера, разлившееся реки. Поэтому здесь ежегодно отмечается падеж овец особенно среди молодняка от этой болезни.

Установлено, что пресноводные моллюски- *Radix peregra* промежуточные хозяева фасциолы гигантской, распространены и в горной и степной зоне. Но несмотря на это здесь фасциола гигантская и обыкновенная в печени животных не обнаруживается. Анализируя условия, благоприятные для развития паразита, считаем что главным фактором, определяющим распределение видов строго по географическим зонам, является температура воздуха. Температура создает устойчивые оптимальные условия для каждого вида трематод в водоемах, имеющих достаточно водорослей для питания моллюсков. Средняя суточная температура воды в июле в водоемах степной зоны с глубиной от 5 до 10 см. где заболевание вызывает фасциола гигантика составила +27, при средней температуре воздуха летом +25-28, лето здесь длится до 4,5 месяцев. В горной местности возбудителем которого является фасциола обыкновенная средняя суточная температура воды и воздуха ниже 3-5градусов. [4, с.37]

Из показанных данных видно, что вид трематоды *Fasciola gigantica* предпочитает более теплый климат чем *Fasciola hepatica*. При этом также установили что в водной среде с оптимальной температурой, летом интенсивно развиваются яйца фасциол. Вылупившиеся из них личинки первой стадии - мирацидии попадают в тело моллюска затем проходит сложную стадию до партеногенитических форм паразита. Следовательно водная среда с оптимальной температурой в летний период в пределах географического распространения фасциол является одним из его решающих факторов в биологическом цикле. Этим и объясняется ареал их обитания в природе, и даже в пределах нашей области имеет свои определенные зоны распространения в зависимости от климатических условий [5, с.103].

Использованные литературы:

1. Омыртқасыздар зоологиясы, Дәуітбаева К.Ә. Алматы 2004. 2 том
2. Омыртқасыздар зоологиясы, Түсіпова К.С. А. Респ. б. каб. 1999 2 том
3. Омыртқасыздар зоологиясы пәнінен лаб. жұм. арн. әдіст. Құрал, Дәуітбаева К.Ә. және т.б. Қазақ унив. 2000
4. Зоология с основами экологии, Блинников В.И. Москва. Просв. 1990
5. Жизнь животных. Под редакцией Постернака Р.К. Москва. Просв. 1999

Түйіндеме

Берілген мақалада Жамбыл облысындағы фасциолез ауруының таралуы, шаруашылықтарға жүргізілген зерттеу жұмыстарының қорытындылары қарастырылады.

Аннотация

В данной статье рассматриваются распространение фасциоза по зонам обитания в Жамбылской области, результаты проведенные в исследовании в хозяйствах.

Annotation

The distribution of fascioliasis over habitats in Zhambyl oblast and the results of the research in the farms are considered in this article.

ӘОЖ 633.1-632,982

ҚАРАТАУ СЫРТЫ МОЙЫНҚҰМ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АЙМАҒЫНДАҒЫ ӘРТҮРЛІ ШӨЛ ЖАЙЫЛЫМДАРЫ ОТЫНЫҢ МАЛАЗЫҚТЫҚ ӨСІМДІКТЕРІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫН ЗЕТТЕУДІҢ МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ АЛЫНҒАН КЕЙБІР НӘТИЖЕЛЕРІ

Қарынбаев А.Қ., Қалтаева Т.

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ.

Барлық аймақтарында (шөл және шөлейт, далалы, тау іргесі, таулы) жайылым бағалау жұмыстары жалпы жер бағалаудың құрамдас бір бөлігі болып отыр. Әсіресе осы аймақтарда негізінен мал шаруашылығымен айналысатын шаруалар үшін аса қажет [1].

Шөл жайылымдарының малазықтық өсімдіктерін зерттеу, экологиялық тұрғыда қоршаған ортаның және табиғи алуан түрлілікті қорғауда бірінші санаттағы тапсырмалар қатарына жатса, малазығын өндіруде және малдарды азықтандыруда ол аса жоғары мәнге еге. Сондықтан-да олардың биологиялық құндылығын, фенологиялық жетілуін, түзілуі процессін зерттеу, экологиялық, геоботаникалық, азықөндірісі саласының фундаментальді мәселерді шешу үшін ғана емес, шөл жайылым өсімдіктерінің негізгі доминанттарын анықтау оларды қорғау және тиімді пайдалану жүйесін жасау үшін аса қажетті ғылыми істердің бірі, маңызы зор, өзектілігі де әр кезде жоғары.

Осы бағыттағы зерттеу жұмыстары жүргізілуде, оның негізгі мақсаты Қаратау сырты Мойынқұм экологиялық аймағындағы малазықтық өсімдіктерінің биологиялық және қоректілік құндылығын анықтау, биологиялық құндылығын арттырудың жолдарын жетілдіру үшін оларды кешенді бағалаудың негізгі критериелерін жасау болып отыр. Осындай келелі мақсатқа қол жеткізу үшін негізінен төмендегідей міндеттер қойылып отыр. Олар:

- шөл жайылымдарының малазықтық өсімдіктерінің құндылығын (аса құнды, құндылығы орта, құндылығы төмен) анықтау;
- жайылымындағы өсімдіктерге қысқаша сипаттама беруді меңгеру ;
- аса құнды өкілдерінің өсу фазаларына байланысты азықтық құндылығының (химиялық құрамын, қоректілігін, жұғымдылығын, желінгіштігін) өзгеруін анықтау;
- шөл жайылымдарының малазықтық өсімдіктерінің азықтық-экологиялық жағдайын және жайылым отының құрылымы жағдайына ықпал етуші факторларының өсімдік құрамына тигізетін әсерін бағалау.

Осы бағыттағы жұмыстардың өзектілігімен қатар Жамбыл облысының Қаратау сырты Мойынқұм экологиялық аймағында шөл жайылымдарының малазықтық өсімдіктерінің биологиялық және қоректілік құндылығына алғашқы рет далалық эксперимент жағдайында жасалынып отырғанын да атап өткен де жөн.

Негізінен, жайылымдық жерлерді биологияқ, ботаникалық тұрғыда бағалау (жайылымдардағы өсімдіктердің түрлерін анықтау, оның ішіндегі мал азықтық түрлерін

ажырату, олардың қоректілігін құндылығын және маусымдық өзгеруін зерттеу т.с.с) жұмыстарының нәтижелері еліміздегі саяси-әлеуметтік және экономикалық өзгерістер кезінде, оның ішінде жер қатынастарының өзгерістері, қазіргі жағдайда шаруашылық жүргізудің әртүрлі формаларына көшуіне байланысты, жайылым туралы Заңның аясында фермерлік шаруашылықтар, өндірістік кооперативтер, шаруа қожалықтары, жайылымдық жерлерді арендаға (жалға) алу, беру, сату сияқты т.б. жағдайларды реттеу үшін аса қажет болып отыр.

Көптеген ғылыми деректер бойынша құмды аймақтың климаты далалы және таулы аймақтармен салыстырғанда едәуір жылы болып келеді. Мойынқұм жиегі құмдарының аумағы 4 млн га астам жерді қамтиды. Жер бедері және басқа да табиғи-климаттық факторлары бойынша әр түрлі болып келеді, сондықтан әр аймақтың өсімдік құрамында біршама айырмашылықтар кездеседі [2].

Қазіргі қалыптасып отырған жағдайда осындай жайылымдардың флоралық ақуалын, аса құнды жайылым оттарының құрамы мен құрылымын зерттеп біліп отырудың теориялық та тәжірибелік маңыздылығы зор.

Жайылымның сапалық және сандық ақуалын толыққұнды бағалау үшін әуелі олардың табиғи ақуалын бағалап алу керек немесе олардың табиғи жағдайы жөніндегі толық ғылыми деректерді білу керек [3].

Заманауи зерттеулерде жайылым өсімдіктерінің негізгі түрлерінің (эдикаторларының) құндылығын олардың көтеп, аз немесе сирек кездесуімен емес, жайылым өсімдіктерінің құрылымын зерттеу арқылы және олардың белгілі бір жайылым аймағында маңыздылығын анықтау арқылы анықталады. Біз өз зерттеулерімізде осы әдістемені қолана отырып өсімдіктердің жайылымда құндылығын салыстырмалы түрде анықтадық. Бұл үшін жайылым отының құрамын, түрлі жайылым кластарында өсетін өсімдіктердегі қоректік заттар мөлшерін анықтап, оны малдардың қоректік заттармен қамтамасыз етілу нормасымен істерін жүргіздік. Себебі осындай жағдайда ғана шөл аймағында жұмыс жасайтын шаруашылық субъектілері шөлде өсірілетін ауыл шаруашылығы малдарының өнімділігін арттырып, өндірілетін өнім сапасын арттыруға мүмкіндік туады.

Шөл жайылымдары негізгі кластары мен типтерінің малдар пайдаланатын табиғи ылғалдылықтағы жайылым оттарының химиялық құрамы, қоректік заттарының мөлшері мен олардың жыл маусымдарына байланысты өзгеруі 1-кестеде келтірілген.

Жалпы, Қаратау сырты Мойынқұм экологиялық аймағындағы әр түрлі шөл жайылымдарының негізгі кластары оттарының жыл маусымдарына байланысты химиялық құрамы Қазақстанның басқа шөлді аймақтарының негізгі типтері топтарының құрамына ұқсас екенін байқауға болады.

Осы жайылым оттарының барлығы да шөлді аймақтарының өсімдіктері сияқты көктемнің соңына қарай оттылығы барынша жетілген уақытта ботаникалық құрамына байланысты ылғалдылығы 61,8-68,6% шамасында болып отыр. Одан әрі жаз айының басынан бастап жайылым оты құрамындағы ұшпатүршөптер мен раңдардың, басқа да көптеген майда өсімдіктер қурай бастауына байланысты жайылым оттарының ылғалдылығы күрт төмендеп, орта есеппен 31,6-35,8% шамасын құрайды. Сонымен, жайылым отының жылдық орта ылғалдылығы жайылым отының құрамындағы ылғалды (сөлді) қараоттар мен бұталы және жартылай бұталардың үлесіне және күзгі-қысқы маусымдарда түскен атмосфералық ылғалға тікелей байланысты болады деп тұжырым жасауға болады.

Қаратау сырты Мойынқұм экологиялық аймағында көктем мезгілінде барлық түрлі жайылым кластары оттарының құрамында протеин мөлшері мол болатынын көруге болады (6,3-8,7%), бір-ақ одан кейінгі маусымдарда біртіндеп төмендей бастайды. Осы жайылым оттарының көпшілігінің құрамындағы майдың мөлшері көктемгі мезгілде жаз және күз маусымдарымен салыстырғанда біршама төмендеу екенін көруге болады. Бұл көрсеткіш көктемде 1,5-2,1 % шамасында болса жаз және күз

маусымдарында 2,5-3,4% құрап, қысқа қарай 1,0-1,6 % дейін төмендеп отыр. Көктемдегі балауса көк шөптердің құрамында клетчатканың көрсеткіші мейлінше аз (6,8-8,3%) болып, шөптер пісуіне байланысты қатайып сабақтары жуандаған жаз және күз мезгілінде 21-24% құраса, қысқы жайылым отының құрамындағы клетчатка мөлшері 35,0% жетеді.

Ал, көктемгі жайылым отының барлық түрінің құрамындағы азотсыз экстрактивті заттар мөлшері 12,0-14,7 %-дан аспайды екен.

10-кесте. Шөл жайылымдары негізгі кластары оттарының химиялық құрамы мен олардың маусымдық динамикасы, % есебімен

Шөл жайылымдарының кластары мен типтері	Жыл маусымы	Табиғи ылғалдылықтағы жайылым оттарының химиялық құрамы, %					
		суы	протеині	майы	клетчаткасы	АЭЗ-ты	күлі
I.Бозжусанды-ранды сексеулді және жартылай бұталы аралас шөпті жайылым оты (шағыл топырақты жалбұйратты құмдағы шөл жайылымдары)	көктем	64,7	6,3	0,6	7,8	14,5	5,9
	жаз	31,6	7,9	2,9	20,1	31,5	6,1
	күз	20,3	6,5	2,2	23,0	43,5	4,5
	қыс	21,4	4,9	1,8	34,9	33,6	3,4
II.(Бозжусанды-күйреуік араластыр-шөпті жайылым оты (жазықтағы қоңыр сұрқай топырақты тастақты шөл жайылымдары)	көктем	61,8	8,1	1,3	8,2	14,5	6,2
	жаз	34,4	10,3	2,0	17,9	32,0	3,4
	күз	32,5	10,0	3,4	23,2	27,0	3,9
	қыс	29,7	5,1	1,6	28,5	32,9	2,2
III. Жусанды қараотты-түрлі шөпті жайылым оты (жазық жәнетақыр-тектес сазды топырақты шөл жайылымдары)	көктем	60,8	8,2	1,5	8,3	14,7	6,5
	жаз	35,8	10,6	2,1	17,5	30,2	3,9
	күз	31,3	10,3	3,5	22,2	27,9	2,7
	қыс	33,6	5,2	1,7	27,3	29,5	2,7
IV.(Түршөпті- қоңыр-бас-ранды жайылым оты (Жоталы сұрғылт топырақты шөл жайылымдары)	көктем	68,6	8,7	2,1	6,8	12,0	1,6
	жаз	32,8	7,7	2,3	23,2	29,3	4,7
	күз	26,7	5,2	2,0	24,1	39,2	2,8
	қыс	35,3	3,0	1,0	21,6	37,1	2,0

Оның себептері де белгілі, бұл кезде олардың құрамында азотты заттар жеткілікті болады. Жайылым оты пісуіне байланысты олардың мөлшері де молайып, 30,0-42,0 % дейін жетеді.

Шөл жайылымдары отының құрамындағы күлді элементтер мөлшері 5,9-6,5% шамасында болса, таза эфемерлі өсімдіктерден тұратын шөл жайылымдары отының құрамында небәрі 1,6% мөлшерінде болатын көруге болады.

Қолданылған әдебиеттер

1. Кузембайулы Ж., Карынбаев А.К. Биоэкологические зоны пустынных пастбищ Республики Казахстан. Алматы., «Бастау», 2007., -С.45-46

2. Кузембайулы Ж., Паржанов Ж. Кормовые ресурсы пустынных пастбищ юго-западного региона Республики Казахстан. Ж.Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана - 2004. – №2. – С. 27-29.

3. Кусаинов К., Гармс Э.И., Бекмухамедова Н.З. Справочная книга по питательности кормовых растений лугов и пастбищ Казахстана. – Алма-Ата: Кайнар, 1982-148 с.

Аннотация

Мақалада Қаратау сырты Мойынқұм экологиялық аймағындағы әртүрлі шөл жайылымдары оттарының химиялық құрамы мен олардың маусымдық өзгеруі келтірілген.

Аннотация

В статье приведены некоторые результаты изучения химического состава и сезонные изменения различных песчаных пастбищных угодий Закаратуско-Мойынкумской экологической зоны.

Annotation

The article presents some results of studying the chemical composition and seasonal changes of various desert rangelands of the outside of Karatau-Moiynkum ecological zone.

Key words: palatable plant to livestock, desert pastures, pasture species, biological value.

ӘОЖ 581.2

Б78

БӨЛМЕ ӨСІМДІКТЕРІНІҢ ЗИЯНКЕСТЕРІ ЖӘНЕ КҮРЕСУ ШАРАЛАРЫ

Абжапарова А.С., Қоныс Н.Ғ., Болекбаева А.Р.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Бөлме өсімдігін өсіру мәдениеті жоғары халықтардың ғасырлар бойы ұлттық дәстүріне айналған ерекшеліктерінің бірі. Қазір бөлмеде өсімдік өсіру эстетикалық талғамға, өнерге айналды.

Бөлмеде өсірілетін өсімдіктің пайдалылығы олардың көркемдігі мен азын-аулақ жемісінде ғана емес, олар тұрғын үйдің, бөлменің ауасын тазартады. Өсімдіктер ауадағы көмір қышқыл газын бойыны сіңіріп, оттегін өзінен бөліп шығарады. Демек, өсімдік бөлменің зиянды газдарын азайтып, адамға керекті оттегінің мөлшерін үнемі толықтырып отырады.

Ауада жай көзге көрінбейтін алуан түрлі микробтар тобы болады. Олардың көпшілігі адамның денсаулығына зиян келтіреді. Ал бөлмеде өсірілетін өсімдіктер осы микробтардың тіршілігіне кері әсер ететін әр түрлі заттар бөліп шығарады. Оны ғылым тілінде фитонцидтер деп атайды.

Бөлмеде өсірілетін өсірілетін өсімдіктердің басым көпшілігі тропиктік және субтропиктік Азия, Африка, Америка, Австралия елдерінің орманды, далалы, шөлді аймақтарына тараған өсімдіктер. Олардың тіршілік әрекеті, сыртқы пішіні осы бастапқы шыққан орындарының жағдайына бейімделіп қалыптасқан. Бөлмеде өсірілетін фикус, монстера, фуксия, банан, пальма, бегония, папоротниктер, ландао т.т. осы ылғалды тропик ормандардан тараған.

Жоғары сатыдағы өсімдіктер сияқты, бөлмеде өсірілетін өсімдіктердің де тамыры, сабағы, жапырағы, гүлі болады. Ботаникада бұларды вегетативтік және жыныстық мүшелер деп екі топқа бөледі, Вегетативтік мүшелерге тамырлар, сабақтар, жапырақтар, ал жыныстық мүшеге - гүл жатады. Вегетативті мүшелердің негізгі қызметтері қоректену, тыныс алу; өсіп-өну болса, жыныс мүшелері өсімдіктердің тұқымнан көбею қызметін атқарады. Өсімдіктерді көбейту жолында олардың вегетативтік мүшелерін де қолданады. Мұндай жолды вегетативтік көбейту жолы деп атайды. Бұл әдіс, әсіресе бөлме өсімдіктерін көбейтуде жиі қолданылады.

Өсімдіктер жынысты (тұқымдары және споралары арқылы) және жыныссыз (вегетативтік мүшелері арқылы) жолмен көбейеді. Бөлмеде өсірілетін өсімдіктерді көбейтуде бұл екі тәсілдің екеуі де қолданылады. Бірақ барлық өсімдіктер үшін осы екі тәсілді бірдей қолдана беруге болмайды. Оның ең басты себебі – өсімдіктердің барлығы бірдей бөлме жағдайында гүлдеп, тұқым бере алмайды. Тіпті бөлме жағдайында гүлдейтін өсімдіктердің кейбірі қолдан тозаңдандырылмаса өз бетімен ұрықтанып, жеміс байламайды [1].

Вегетативтік жолмен көбейту әдісінің көптеген түрлері бар. Солардың ішінде бөлме жағдайында көбірек қолданылатындары: қалемшелеу, жуашық арқылы көбейту, түпті бөлу.

Бөлме өсімдіктерінің көптеген түрлері бар:

Абутилен. Тропиктік және субтропиктік өңірлерде өсетін құлқайырлар тұқымдасына жататын бұталы және шөптесін өсімдік. Қазір оның 150-ге жуық түрі белгілі. Бұлардың ішінде көп таралғандары А.стриатум, А.мегапотамикум және А.савицер. Абутиленнің стриатумның томсони гүлдегенде онан жеке-жеке қызыл гүлдер көрінеді. Оның жапырағында сары дақтар кездеседі. Қолайлы жағдайда абутилен 5-6 ай гүлдейді. Олардың саусақшалы жапырақшалары және хош иістері өсіп тұрған бөлмені ерекше бір сәнге бөлейді.

Сурет 1. Абутилен

Алоэ, сабыр, жүзжылдық–шырыштар тұқымда-сына жататын көп жылдық бұта, кейде шыршауық түріндегі мәңгі жасыл, қуаңшылыққа төзімді өсімдіктер. Тропиктік, субтропиктік белдеулерде кез-деседі. Биіктігі 7-12 м-дей, сабағы жуан, жапырағы шырынды, етті, тікенді болып келеді. Қызыл, қызғылт-сары, сары түсті, гүлі түтікше келген қоңырау тәрізді гүлшоғырына топталған. Сирек гүлдейді, негізінен құстар арқылы тозаңданады. Қазақстанда Ағаш тәрізді Алоэ (Алоэ arborescens) деген түрі қолдан өсіріледі. Алоэның жапырақ құрамында глюкозид, эфир майы т. б. дәрілік заттар бар, сондықтан Алоэның шырынын түрлі ауруларды емдеуге қолданады.

Сурет 2. Алоэ

Аралия – фатсия. Бұл өсімдікті негізінен фатсия деп атайды. Ралия деп фатсияның бір түрін, яғни жапон фатсиясын атайды. Бұл өсімдік Жапон аралдарында бұта тәрізді болып өседі. Өсімдіктің сүйкімді жері – оның үлкен саусақ сияқты жасыл түсті жылтыр жапырақтары болады. Бұлар кейде ақ, кейде сары болып та кездеседі. Түрлі зиянкестерге, ауруларға төзімді келеді.

Сурет 3. Аралия - фатсия

Амариллис. Қазір гүл өсіруші әуесқойлардың амариллис деп өсіріп жүргендері Америкада тараған гиппеаструм, Африкада өсетін амариллис – белладона тұқымдасына жататын жуашық тамырлы шөптесін өсімдік. Олардың гүлінің түсі ақ, қызғылт, қызыл, күрең, алқызыл болып келеді. Жабайы түрлерінің гүлі ұсақ болады. Қазіргі уақытта амариллистің диаметрі 20см жететін жаңа сорттары бар.

Сурет 4. Амариллис

Күзде өсімдігін суару біртіндеп сирететіледі де, кейіннен біржола тоқтатылады. Ешуақытта өсімдіктің көгерген жапырағын кеспейді. Оны сол қалпында бөлменің салқын бұрышына қойса жапырақтары өз бетінше солып қалады. Қыс бойы өсімдікті суармайды және ешқандай күтім қажет емес.

Агапандус. Бұл ұдайы көгеріп тұратын табиғи түрде өсетін өсімдік. Мұны, ашық ауада өсіруге болады. Ал Отанымыздың басқа жерлерінде бұл өсімдік тек бөлмеде, оранжерияларда өсіріледі. Көктем айларында өсімдіктің сабағы өсіп шығады. Көп кешікпей сабағының ұшында гүл бүрінің шоғыры пайда болады да, іле-шала үлкендігі 5-6см көгілдір түсті гүлдер шешек атады.

Сурет 5. Агапандус

Жақсы күтілген өсімдік гүлінің саны екі жүзге дейін жетеді. Өсімдіктің алғаш гүл дару мерзіміне байланысты бір өсімдік жаз ортасында. Тіпті күз айларында ғана гүл шашады.

Агава. Орталық Америкадан таралған көп жылдық өсімдік. Мұны көбінесе жүзжылдық деп атайды. Оның бұлай аталуы ол жүз жылда ғана гүлдейді деген ұғымынан таралған. Шынында агава бөлме жағдайында мүлдем гүлдемейді деуге болмайды. Өзінің отаны Мексикада агава тез өсіп жетіледі. Мұнда оның жапырағының ұзындығы үш метрге жетеді. 8–10 жасында мыңдаған сары гүлі бар гүл шоғы пайда болады. Оранжерияда өсірген 8–15 жыл ішінде гүлдейді. Шырыны мол қалың жапырағының ұшы үшкір келеді. Агаваның кейбір түрінің жапырақтарының жиегі тікенді болып келеді.

Сурет 6. Агава

Бегония– Бегония тұқымдасының біржылдық және көпжылдық өсімдіктері мен бұта не шала бұта түрінде өсетін өсімдіктердің бір туысы. Бегонияның 1000-нан астам түрлері бар. Бөлме гүлдерінің арасында кез келген жағдайға икемделе алатын кең таралған гүл. «Begonia» деген атауы Гаитидің губернаторы М.Бегонның құрметіне қойылған. Бегония тұқымдасының біржылдық және көпжылдық өсімдіктері мен бұта не шала бұта түрінде өсетін өсімдіктердің бір туысы. Бегонияның 1000-нан астам түрлері бар.

Сурет 7. Бегония

Гиацинт. Гүлдейтін бөлме өсімдіктерінің ішіндегі ең әдемілерінің бірі - гиацинт.

Жасмин—зәйтүн тұқымдасына жататын, сабағы шырматыла, өрмелей өсетін мәңгі жасыл, гүлі әдемі бұталы өсімдік. 300 түрі бар. Субтропиктерде, тропиктерде өседі. Орта Азияда үш түрі өседі. Негізінде, әсемдік үшін және кейбір сорттарынан парфюмерияда қолданатын эфир майларын алу үшін және шайды хош иістендіру үшін өсіреді.

Сурет 8. Гиацинт

Сурет 9. Жасмин

Кактус –қос жарнақты көп жылдық, шырын сабақты шөптесін өсімдік; әдетте, жуан, етженді, шырынды сабақтары тікенекті, түкті, қылтанақты болады. Кактустың бұта, ағаш, лиана тәріздес түрлері де кездеседі. Қазақстанда сәндік өсімдік ретінде бөлмеде, немесе оранжереяда өсіріледі. Кактус сабағы шар, жұмыртқа, цилиндр, дінгек, жапырақ сияқты жалпақ пішінді, бунақталған болады, түсі жасыл.

Сурет 10. Кактус

Сабағының биіктігі 2 – 5 см-ден 10 – 15 м-ге дейін жетеді. Сабағының қабығы мен өзегінде су жиналады, мысалы, кейбір ірі кактустердің сабағында 2000 л-ге дейін су болады. Олардың бір ерекшелігі – суды үнемді пайдалануында.

Кактус гүлі компьютер бөлмеде тұрғаны өте пайдалы. Ол көздің бұзылмауына үлкен үлесін тигізеді. Бірақ жатар бөлмеге қоюға тыйым салынады. Одан көптеген дәрі-дәрмектер жасайды.

Драцена. Африкадан шыққан тропикалық өсімдік. Ол «Агавовые» тұқымдасына жатады. «Драцена» атауы «ұрғашы айдаһар» деп аударылады. Оның мәңгі жасыл бұтасы тік сабақ жапырақтарының гүлөрнектерімен сипатталады. Өсу кезінде оның тармағы қатаяды және дінгекке айналады.

Сурет 11. Драцена

Драценаның вегетативтік ағзалары жасыл түске боялған және ұзын пішінге ие. Өсімдіктің ұзындығы да кіші емес. Оның жасына қарай 10 сантиметрден 3 метрге дейін өзгереді. Бұл өсімдік гүлдемейді, алайда әдемі жасыл жапырақтары болады. Бөлме жағдайында өте сирек гүлдейді.

Кливия—амариллистер тұқымдасына жататын пиязтекес өсімдік. Отаны -Оңтүстік Африка. Шылбыр тәрізді қошқыл жасыл қалың жапырағы бар, аласа, сабағы жуан 6—12 гүлі болады. Бөлме де өсетін кливияның жапырағы сарғыш жолақты болып келеді. Ақ гүлді кливия да кездеседі. Қайта отырғызу кезінде бөлектеп кесіп алатын қалемшелерден өсіріледі.

Сурет 12. Кливия

Құм қосылған сазды шым және шіріген жапырақ аралас топырақта жақсы өседі. Бұрыннан келе жатқан кливияны 2—3 жылда, ал жаңа өскенін жыл сайын қайта отырғызады. Өніп келе жатқанда және гүлдегенде суарып әрі қоректендіріп отыру қажет.

Гибискус өсімдігі – өсімдік құлқайыр тұқымдасына жатады. Табиғи өсетін жері Шығыс Азия субтропикасы. Бөлмеде көп өсіріледі, күтімді онша керек етпейтін, гүлі әдемі өсімдіктердің бірі. Жапырақтары ылғи көгеріп тұрады да бөлмеге сән береді. Күлте жапырақтары қызғылт, күрең қызыл болып келеді, кейде ақ және күлгін көк болады. Күлте жапырақтары қат-қабат болып өсетін түрлері бар. Ондай күлтелер сары немесе сарғыш түске боялады. Бөлмеде бұл өсімдіктің қытай раушаны деп аталатын түрі көп тараған. Олардың ішінен көп кездесетіні: қытай раушаны, австралия раушаны және сирия раушаны. Бұлардың алдыңғы екеуінің күлтелерінің түсі қызыл, соңғысыныкі-сарғылт қызыл [4].

Жеткілікті көңіл бөлініп, жақсылап күтілмесе бөлме өсімдіктері әр түрлі ауруларға шалдығады. Кеміргіш тышқандар, төменгі сатыдағы омыртқасыз организмдер өсімдік тіршілігіне едәуір зиян келтіреді. Бөлме өсімдіктерінің зиянкестері мыналар:

Өрмекші кене. Ересек өрмекші кененің денесінің ұзындығы 0,4 (ұрғашысы) – 0,3 (еркегі) мм. Үстінен қарағанда дене пішіні сопақ, артқы бөлігі сүйірлеу келеді. Ауызы өсімдікті тістеуге және соруға бейімделген. Ұрғашы өрмекшілердің жазғы ұрпақтарының түсі жылтыр сарғыш жасыл, қара нүктелі. Қыстайтын ұрғашы кененің түсі күзден бастап көктемге шейін сарғылт қызыл түсті болады. Жапырақтың төменгі бетіне жай көзге көрінбейтін домалақ сарғыш жұмыртқа салып сонда қыстайды.

Бір ұрғашы кене орта есеппен 150 жұмыртқа салады. Жаз айларының ішінде бір кенеден 8-10 жұп ұрпақ өсіп өнеді. Олар үй жайында жыл бойы тіршілік етеді. Өрмекші кене барлық өсімдіктердің дерлік жапырағын зақымдайды. Бұл аса көп таралған зиянкес. Жапырақтың төменгі жиек жағына өрмек өріп соның астын мекендейді. Олар жапырақтың шырынымен қоректенеді. Өрмекші кенелер сородан пайда болған солғын нүктелер тұтасып кетеді де, жапырақ сарғая бастайды. Ақырында жапырақ бүктеліп қоңырқай тартады.

Өсімдіктерді өрмекші кенеден арылтудың бірнеше тәсілдері бар. Олардың ең оңайларының бірі-бір стакан жылы суға махорканың жарты қасық үгіндісін езіп, жапырақтың зиянданған жерін осы ерітіндімен жуу. Ерітіндімен жуған соң 2-3 сағаттан кейін өсімдікті мұқият жуып шаяды. Бұл зиянкеспен күресте жақсы нәтиже беретін теофос ерітіндісі.

Трипс. Бұл зиянкестің денесі ұзынша (1-1.5 мм), түсі қара не қоңыр, бауыры сары, қызғылт болады. Жиектері түктенген екі пар ақшыл қанаты бар. Ауызы тістеуге де, соруға да бейім. Дернәсілдерінің түсі сары, қанатсыз. Соның өзінде де бір жапырақтан екінші жапыраққа оңай секіріп жүреді. Ұрғашы трипс 80-100 жұмыртқа салады. Осыдан соң 10-15 күн өткеннен кейін личинка пайда болады. Бөлме ауасының құрғақ және жылы болуы дернәсілдің өсіп жетілуіне жақсы әсер етеді. Кене сияқты трипс те өсімдіктің жапырақтарының астыңғы бетін мекендейді. Олар жапырақтың шырынын сорып қоректенеді. Соның салдарынан жапырақта көптеген дақ пайда болады. Кененің зиянды әсері күшейген сайын жапырақта тат көбейіп, сабақтан үзіліп түсе бастайды.

Зақымданған өсімдікті тазалаудың ең оңай тәсілі – анабазин-сульфат ерітіндісіне махорканың ерітіндісіне сабын қосып, осы қоспамен өсімдіктің жапырақтарын жуу керек [3].

Қалқаншалылар - жалпақ немесе үсті дөңестеу бунақдене. Ақшыл сұр немесе қоңырқай қабыршағы болады. Ересек кезінде қалқаншалар қозғалмайды. Өсімдікті сорып, оған жабысады, осыдан кейін сыртына балауыз тәріздес қабыршақ пайда болады, өздері де қозғала алмайды. Сөйтіп өсімдікті ауруға ұшыратады, өсімдіктің жапырақтары бүрісіп, қурап қалады. Қалқанша негізінен көптеген бөлме өсімдіктерін зақымдайды. Әсіресе пальма, цитрустар, кактустар, олеандр, мирт, аспарагус өсімдіктеріне үлкен зиян келтіреді. Сымыр зақымдаған өсімдікті ДДТ қосылған минералдық май эмульсиясын бүркеді.

Шелкун қоңыздарының дернәсілдері үш жыл бойы жер қыртысында жатып, өсімдіктің тамырларымен қоректенеді. Тек содан кейін ғана ол ересек қоңызға айналып, жер бетіне шығады. Оларды жою үшін топырақ бетінің әр жерін шұқылап оған сәбіз және картоп кесінділерін тастайды. Әдетте ертемен кесінділерге топырақтағы зиянкестер жиналып оны қорек етеді. Зиянкестер жабысып қаптаған кесінділерді алып тастайды. Сөйтіп оларды біртіндеп жояды.

Аяққұйрықтылар. Денесінің ұзындығы 1-4 мм. Ауызы кеміруге бейімделген. Түсі ақ. Мекендейтін жері ылғалды топырақ. Өсімдіктің шіріндісін, тамырды қорек етеді. Бұл зиянкесті құрту үшін өсіп тұрған ыдысты суға батырады немесе оған марганецтің сұйық ерітіндісін құяды. Бұл жағдайда зиянкестер топырақ бетіне шығады. Топырақ бетіне шыққандарын темекі ұнтағын сеуіп немесе ұстап алып құртуға болады.

Тат санырауқұлақ. Бұл ауру пайда болған жапырақтың бетін тат басады. Қыста осы нуктелер қараяды. Мұндай ауруға шалдыққан өсімдіктің гүл бүрі ашылмайды, нашар гүлдейді. Өсімдікті бұл апаттан сақтау үшін оған Бордосс ерітіндісін себеді.

Өсімдік биті - тұрқы 2 мм болатын ашық көк немесе сары түсті бунақденелілер. Олар өсімдіктің жапырағына, сабағына, қауашағына, жас өркендерге жабысады. Қанатты және қанатсыз болып келеді. Қанаттылары ұшып, қонып басқа өсімдіктерге ауру жұқтырады. Өсімдік биті зияндаған жапырақтар жиырылып, бүріседі, сарғаяды, гүл түйнектерінің дұрыс өсуіне зиян келеді. Өсімдік биті, әсіресе, көктем мен ерте жаз кезінде пальмадан басқа барлық өсімдіктерге зиян келтіреді [2].

Аққанат. Өсімдіктерге аса үйір келетін зиянкесті мохнатка, аққанат деп атайды. Бұлардан арылудың негізгі тәсілі-сабынның ерітіндісіне анабазин-сульфатты қосып, осы қоспамен өсімдікті жуу.

Өсімдіктің реңсіздігі, нашар өсуі оның қолайсыз жағдайда екендігінің белгілісі, мұның негізі себебі дұрыс күтіп-баптау болып табылады. Жарықтың жеткіліксіздігі, өлшеушіз суару немесе мерзімді суармай уратып алу, желдің өті, температураның күрт өзгеруі, сондай-ақ артық-кем қоректендіру – өсімдікті әлжуаздандырып, зиянкестер мен аурулардың өршуіне әкеп соқтырады. Дұрыс күтіп баптаған бөлме өсімдіктері ауруға шалдықпайды. Бірақ инфекцияның немесе зиянкестердің жаңа кесінділерімен немесе өсімдіктермен бірге келіп, таралуы да мүмкін. Кейбір зиянкестердің пайда болғанын бірден байқау қиынға түседі, сондықтан мұндай бунақденелер өсімдіктерге орасан зиян келтіріп үлгереді. Бөлме өсімдіктеріне ең көп зиян келтіретін бунақденелер - өсімдік биті, кенелер, сондай-ақ трипеттер аққанат, сымырлар, қалқаншалар, жалған қалқандылар т.б .

Күресу шаралары: фитонцидті қасиеті бар кейбір өсімдіктердің тұнбасымен дәрілейді. Ол үшін жазда қызанақтың, петунияның, дельфиннумың, пиретрумның жапырақтары мен сабақтарын және тамырларын кептіріп алады. Пиретрумның тұнбасын: 10 г ұнтаққа су құйып дайындайды.

Ерітіндіге сабын езіп (10 г сабынға 1 л су) қосады. Өсімдік битін жоюға темекі тұнбасын да қолданады: темекінің (махорканың) үгіндісіне су құйып (1:10) бір тәулік қояды, одан кейін сүзгіден өткізеді. Пайдалану алдында тұнбаны сумен орналастырып

(1:3) оған иісті сабын немесе кір сабынын (1 л-ге 10 г) қосады, содан кейін ауруға шалдыққан өсімдікке бүркелейді. Сондай-ақ өсімдікті дәрілеу үшін пияздың, оның қабығының, сарымсақтың, қызанақ жапырақтарының тұнбасын пайдалануға да болады. Дәрілеуді арасына 8-10 күн салып 3 рет қайталау керек. Онша ірі емес өсімдікке бит көп түссе, оны тұнбаға лақтырып алады.

Бөлме өсімдіктерінің зиянкестері пайда болғанда осы әдістерді пайдалану арқылы жоюға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. С. Тұрдиев., С. Беспаяев. Үй өсімдіктері. -Алматы, «Қайнар», 1971ж.
2. Ван дер Неер. Все о ста самых популярных комнатных растениях.-СПб: ООО»СЗКЭО» «Кристалл», 2005г.
3. Гүлстан журналдары.
- 4.Ә.Ә.Әметов. Ботаника. Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. -Алматы, 2000ж.

Аннотация

Бөлме өсімдіктерінің биологиялық ерекшеліктері, зиянкес түрлері қарастырылған. Бөлме өсімдіктерінің зиянкестерінің күресу шаралары анықталған.

Аннотация

В статье рассматриваются биологические особенности комнатных растений, виды вредных вредителей. Определены меры по борьбе с вредителями комнатных растений.

Annotation

In the article the biological features of indoor plants, kinds of harmful pests are considered. Measures to control pests of indoor plants have been identified.

УДК 681.17

ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА НАЦИОНАЛЬНОГО МОЛОЧНОГО НАПИТКА КАЗАХОВ

Машанло А.Х.

Средняя школа Гродеково, Жамбылский район

Кумыс –традиционный напиток древних кочевников. В начале он был только средством утоления жажды так как в течение многих дней кочевники не имели других источников воды, а затем кумыс получил широкое признание, как лечебное средство.

Первое упоминание о кумысе имеется у древнегреческого историка Геродота (484-424 гг. до н.э.), который, описывая быт скифов (Северное Причерноморье), рассказывал, что любимым напитком этого народа было кобылье молоко, приготовленное особым образом. Описанный им способ приготовления этого напитка позволяет думать, что речь идет о кумысе: напиток приготавливался путем сбивания кобыльего молока в глубоких кадках. Способы приготовления кумыса долгое время держались в секрете, и передавались из поколения в поколение только в пределах своей семьи [4,с.2].

Кумыс по справедливости называется «живым напитком», так как с момента закваски кобыльего молока и до созревания кумыса в этом напитке происходят

разнообразные изменения как его физико-химических свойств, так и биохимического состава и микробиологической структуры.

Кумыс является продуктом алкогольного и молочнокисло-брожения кобыльего молока под влиянием особой закваски. В результате брожения получается напиток голубовато-молочного цвета, сладковато-кислого, терпкого вкуса и со своеобразным ароматом. От состава молока, закваски и способа приготовления зависят как физические свойства кумыса, так и химический его состав, а еще в большей степени – питательные и лечебные его достоинства. Кумыс из кобыльего молока относят к натуральным, а кумыс из молока коровы и других животных – к искусственным кумысам.

Отличие кобыльего молока от коровьего определяют его белковые и углеводные части. Отношение казеина к альбумину в белке кобыльего молока составляет 1:1, в коровьем молоке 7:1. Поэтому кобылье молоко называют альбуминовым, а молоко коровы, овцы и козы – казеиновым. Казеин кобыльего молока растворяется в воде легче, особенно хорошо в желудочном соке человека. Молочный сахар кобыльего молока легче подвергается брожению, чем сахар коровьего молока, поэтому при приготовлении кумыса предпочтение отдается кобыльему молоку [5, с.2].

Кумыс является весьма богатым источником незаменимых аминокислот, особенно лизина, триптофана, метионина. Многие питательные вещества содержащиеся в нем, хорошо всасываются и усваиваются. Так, содержащийся в кумысе углекислый газ и молочная кислота, а также незначительное (1,5 %) количество спирта действуют возбуждающе на железы пищеварительного тракта, что способствует повышению аппетита и улучшению желудочного пищеварения. Углекислый газ оказывает раздражающее действие на дыхательный центр, тем самым способствует углублению дыхания, а следовательно лучшей вентиляции легких и повышению окислительных процессов. В составе кумыса имеется этиловый спирт - 1,5%, белок - 2-2,5%, жир - 1-2%, сахар - 4,8%. Из минералов: фосфор, кальций. Углекислота, содержащаяся в кумысе, благоприятно действует при тошноте и рвоте, увеличивает отделение желудочного сока, улучшает аппетит, усиливает перистальтику кишечника. Она обладает также антисептическим эффектом. Всосавшись в кровь, быстро выводится легкими, производя при этом на них действие, облегчающее отхаркивание мокроты и уменьшающее кровохарканье. Молочная кислота кумыса улучшает пищеварение, а в кишечнике уменьшает брожение, действуя обеззараживающее, подавляя гнилостные бактерии. Относительно общего физиологического действия кумыса на организм надо сказать, что питье кумыса усиливает обмен веществ в организме, качество этого обмена улучшается, повышаются усвоение пищи и задержка белков. Кумыс (по Н. В. Постникову) устраняет болезненные явления в желудке и кишечнике. После кумысолечения пищеварительные органы приходят в норму. Возвращается потерянный аппетит. Увеличивается объем дыхательных движений, дыхание становится реже и глубже. Увеличивается наполнение артерий кровью, повышается давление. Увеличивается общее количество крови, изменяется ее состав: в ней увеличивается количество красных кровяных телец и гемоглобина. Кумыс оказывает мощное мочегонное и потогонное действие, положительно влияет на нервную систему.

Кумысолечение назначалось при анемии, бледной немочи, рахите, при сахарном мочеизнурении, тучности, нервных болезнях, первичном катаре желудка и особенно при хроническом катаре кишок и хронических поносах, а также при легочном туберкулезе, преимущественно на начальной его стадии.

Следует отметить, что первое упоминание о лечебном действии кумыса встречается в трудах Абу-Али-ибн-Мина, который почти 1000 лет назад вылечил кумысом визиря Сухайлия, страдавшего мочекаменной болезнью. А хорошо знакомый с бытом кочевников С.Т. Аксаков так писал об оздоровительном значении кумыса:

«Весной, как только черноземная степь покроется свежей, ароматной, сочной растительностью, а кобылки, отошавшие за зиму, нагуляют жир, во всех кошах начинается приготовление кумыса, и все, кто может пить, – от грудного младенца до дряхлого старика, – пьют допьяна целительный, благодатный напиток, и дивно исчезают все недуги голодной зимы и даже старости, полнотой одеваются осунувшиеся лица, румянцем покрываются бледные впалые щеки...»/5,с.25 /.

Лечебные свойства кумыса, как и всякого средства из народной медицины, несомненно, были известны давно. Народ успешно применял кумыс при истощающих болезнях и после недоедания.

Перед Великой Отечественной Войной кумысоделие и кумысолечение в Казахстане достигло расцвета. А после войны, в связи с открытием высокоэффективных противотуберкулезных лечебных препаратов, интерес фтизиатров к кумысолечению резко падает.

Но кумыс не потерял своего значения, он пользуется большой популярностью в народе из-за растущей роли в системе оздоровительных мероприятий. Кумысолечение повышает эффективность антибактериальной терапии и укрепляет достигнутые ею результаты. На данный момент многие туберкулезные больницы Казахстана предлагают при лечении туберкулеза различных локализаций использовать кумысолечение как дополнение к антибактериальному и хирургическому лечению данного заболевания. Кумысолечение применяется на разных этапах лечения больных туберкулезом с целью восстановления нарушенных функций организма, восстановления трудоспособности (реабилитации), а также патогенетического воздействия при замедленной регрессии туберкулезного процесса, побочных реакциях, возникающих в процессе химиотерапии и затрудняющих полноценное лечение. То есть на сегодняшний момент кумысолечение имеет научно обоснованную методику с применением полного комплекса санаторно-диетического режима, что, конечно же, приносит свои плоды. Кроме кумыса врачи также рекомендуют пить саумал - молодой, еще не перебродивший кумыс, парное кобылье молоко, что по своим лечебным качествам превосходит кумыс. Но данный продукт очень тяжело сохранить в первоначальном виде, поэтому чаще всего для длительного хранения используют кумыс.

Вкус, аромат и лечебные свойства кумыса во многом зависят от технологии приготовления, от сочетания трав добавляемых в кумыс, от того как содержат кобыл и многое зависит также от географического положения района. Поэтому для изучения лечебных свойств кумыса необходимо ставить следующие задачи:

- формировать умения связанные с проведением наблюдений;
- изучить растительную флору в районе выпаса кобылиц;
- сравнить количественный и качественный анализ кобыльего молока;
- изучить состав и действия закваски;
- изучить фитохимический состав и действие трав добавляемых в кумыс, для аромата и лечебных свойств кумыса.

Существует много способов приготовления кумыса.

Весной свежее молоко (саумал) помещают в бурдюк, куда добавляют специальную закваску. Причем доить кобыл придется 4-6 раз в день понемногу. Заквашенное молоко превратится в кумыс через 2-3 дня. Первый кумыс, по традиции, подается гостям. Этот обряд называется кымызмурындук.

По методам приготовления, качеству, срокам созревания кумыс делится на несколько видов.

Уызкымыз – густой кымыз первой дойки.

Бал кымыз (медовый кумыс) – хорошо взбитый кумыс с добавлением вяленого казы. Такой кумыс имеет желтоватый цвет и сладковатый вкус.

Тай кымыз – кумыс однодневного квашения.

Кунанкымыз – двух-трехдневный, выдержанный кумыс.

Доненкымыз – трех-четырёхдневный, крепкий кумыс.

Бесты кымыз – четырех-пятидневный, полностью перебродивший кумыс.

Сары кымыз – готовится осенью, это целебный крепкий кумыс.

Кысырдынкымызы – кумыс из молока яловой кобылы, взбиваемой зимой, очень калорийный.

Тунемелкымызы – заквашенный кумыс с добавлением саумал (парное молоко)

Корабалыкымыз – заквашенный кумыс с добавлением свежего молока, хранится несколько дней.

Приготовление закваски для кумыса – трудоемкое дело. Ее готовят в посуде, сделанной из прокопченной и обмазанной маслом шкуры скота. Посуда для кумыса должна быть отдельной. Готовый кумыс хорошо взбивают, в этом случае кумыс становится менее кислым и крепким.

По окончании дойного сезона на последний кумыс приглашают жителей аула. Эта традиция называется «сиргежияр».

Кумыс не только напиток, пища, но и символ гордости казахского народа. Раньше, каждому гостю подавали кумыс, как только он переступал порог дома. Сейчас ни один праздник не обходится без этого вкусного и, как оказалось, донельзя полезного напитка./4,с.15 /.

Очень вкусен и полезен кумыс в сочетании с чабрецом.

Чабрец – многолетнее растение-полукустарник (высотой 5–40 см) с тонкими стволиками, которые разрастаются по земле. Листочки мелкие, тонкие, овальной формы, зелёного цвета. Цветки также небольшие, розовато-фиолетовые, очень красивые. Они собраны в виде пучков на концах веточек. Плоды растения – это 4 орешка, находящиеся на дне чашки. Чабрец очень душистый и в период цветения привлекает множество пчел и бабочек. Размножается семенами или вегетативно.

Период цветения чабреца – июнь-июль. Плоды созревают в августе-сентябре. Произрастает данная трава в европейской части России, на Кавказе, в Казахстане, Западной Сибири, Забайкалье, Украине. Чабрец можно встретить на склонах балок или оврагов, в лесах, он любит песчаную почву. На распаханной земле сильно разрастается, стелясь по кочкам. На просторных лугах можно встретить большие заросли чабреца очень красивого розоватого или фиолетового цвета.

Чабрец, богородская трава или тимьян – это растение известно человеку не одну тысячу лет. В древности люди считали эту траву столь могущественной и сильной, что использовали не только как ароматную приправу в блюдах, но и как мощное лекарство, а также почитали как растение, наделенное божественными силами. Чабрецом окуривали помещения, изгоняя злых духов, и даже испуганных детей обкуривали дымом чабреца. Популярность этого растения и сегодня высока. Чабрец используется в кулинарии, а также для лечения большого количества заболеваний. Такое

многопрофильное воздействие на организм обусловлено ценным составом чабреца[1,с.36].

Тимьян содержит органические кислоты, камедь, флавоноиды, каротин, дубильные вещества, смолы, большой набор витаминов (в том числе С и В), тимол и цимол.

Чабрец обладает антисептическим, противовоспалительным, обезболивающим и спазмолитическими свойствами. Также тимьян оказывает бронхорасширяющее и отхаркивающее действие, благодаря чему его можно использовать для лечения ангина и бронхитов. Чабрец эффективно борется с такими заболеваниями как мышечный и суставный ревматизм, последствия ушибов, высыпания на теле неинфекционного характера. Эфирное масло, получаемое из этого растения, используют для лечения астении, атонии кишечника, хлороза, коклюша, микоза, туберкулеза, а также бронхиальной астмы. Отвар из тимьяна снижает усталость, повышает работоспособность и жизнедеятельность человеческого организма, растение входит в состав сборов, предназначенных для устранения такого явления, как хроническая усталость.

Чабрец считается растением, незаменимым для мужского здоровья, его употребление предотвращает развитие простатита, устраняет половую слабость и препятствует раннему семяизвержению.

Чабрец является природным стимулятором, оказывающим тонизирующее воздействие на организм. Благодаря этим качествам чабрец используют как успокаивающее во время стрессовых состояний, при неврастениях, а также для лечения депрессий, бессонницы и мигреней.

Регулярное употребление тимьяна устраняет гнилостное брожение в кишечнике, предотвращает образование газов и вздутие живота, способствует более качественному перевариванию жирной пищи. В народной медицине отвар чабреца используют для борьбы с алкоголизмом, и как средство борьбы с отеками различного происхождения.

Сок, приготовленный из свежесобранного растения, излечивает множество самых разных заболеваний. Его применяют при простудах, воспалительных процессах верхних дыхательных путей, для устранения дисбактериоза, проблем с пищеварением, хронического колита, при воспалении придатков и болезненных менструациях. Сок чабреца вполне успешно заменяет антибиотики при воспалении миндалин, стоматитах и гингивите [2,с.89].

Итак, для улучшения аромата, вкуса и лечебных свойств кумыса многие технологи данного продукта рекомендуют использовать различные закваски, приготовленные на основе, как национальных кисломолочных напитков, так и закваску прошлого сезона, и добавлять различные лекарственные травы улучшающие аромат, вкус и лечебные свойства кумыса в этот целебный напиток. Можно употреблять данный продукт не только для лечения многих заболеваний, но и в профилактических целях. Кроме того, можно поставлять данный продукт на экспорт. Согласно литературным данным кумысоделием в основном занимаются в условиях степной зоны, что свойственно большому климату нашей страны, здесь товарная часть кумыса в два раза выше, чем в лесной зоне. А при создании улучшенных условий кормлений кобыл в этот период (например, вводить в состав корма овес), и при правильном содержании можно добиться хороших результатов и увеличить период доения кобыл.

Список литературы:

- 1.«Большая энциклопедия. Лекарственные растения в народной медицине»
Издательство: АСТ Астрель Харвест АНС, 2007 г.
- 2.Синицин Г.С. Новые лекарственные растения Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1982. -
- 3.Интернет сайт http://www.ayzdorov.ru/tvtravnik_chabrec.php
- 4.Интернет сайт <http://www.zakon.kz/4624055-chislo-zabolevshikh-tuberkuljozom>

Аннотация

В статье рассмотрены лечебные свойства национального молочного напитка казахов. Кумыс является самым полезным и лечебным напитком.

Annotation

The article describes the medicinal properties of the national milk drink of Kazakhs. Koumiss is the most useful and curative drink.

Аннотация

Мақалада қазақтардың ұлттық сүт сусынының дәрілік қасиеттері сипатталған. Қымыз - ең пайдалы және емдік сусын.

ӘОЖ 595.7

А 86

ӨСІМДІКТЕР ЗИЯНКЕСТЕРІНІҢ ЭНТОМОФАГТАРЫ

Абжапарова А.С., Нұрахметова Ж.Н.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Өсімдіктер әлемі - барлық жаратылыстың ең басты топтың біріне жатады. Себебі өсімдіктер жер бетінің кез-келген бөлігін қамтиды. Өсімдіктердің 375 000-ға жуық түрі бар. Өсімдіктер тұқым тобының ең үлкені - гүлдейтін немесе жабық тұқымды өсімдіктер. Олардың 250 000-нан астам түрі бар. Өсімдіктер күн сәулесінің көмегімен (фотосинтез) өз қорегін табады. Өсімдіктердің табиғатта да, адам өмірінде алатын орны ерекше десем де болады. Өсімдіктер биологиялық жағынан медицинада, химиялық жағынан түрлі бояу түрлерін алу үшін және тағы басқа жағдайларда қолданылады. Өсімдіктерден жақсы өнімдер алынады. Атап айтқанда, май, азық-түлік тауарлары, шикізаттар, тұрмыстық жағдайда қажетті заттар түрлері алынады. Өсімдіктердің пайдалы жағын ескеріп және өсімдіктерден алынатын өнімді арттырудағы талаптардың бірі, оларды зиянкес жәндіктерден қорғау, аурулардан, арам шөптерден қорғау, жердің ерекшеліктеріне қарай жасалатын агротехникалық шаралар және т.б. елеулі дәрежелердің маңызы зор. Сондықтан дәнді дақылдар, көкөністер, жеміс-жидектер, техникалық дақылдардың алуан түрлі зиянкестеріне қарсы қолданылатын шаралар барған сайын артып келеді [1].

Дәнді дақылдар – дәні үшін өсірілетін аса маңызды өсімдіктер тобы. Дәнді дақылдар – адам үшін негізгі азық, малға жем. Дәнді дақылдарда ақуыз бен көмірсулар көп, сондай-ақ ферменттер, В тобындағы дәрумендері, А провитамины бар. Ұн тартатын, жарма, құрама жем өнеркәсіптері үшін шикізат болып табылады. Өңделген өнім нан пісіруде, макарон, кондитер өнімдерін, тағамдық концентраттар, консервілер әзірлеуге, сыра қайнатуға, спирт, крахмал алуға пайдаланылады. Дәнді дақылдар зиянкестері-ауылшаруашылық дәнді дақылдарын зияндайтын жәндіктер; бұлар екі топқа бөлінеді: 1) сүтқоректілер: сартышқан, қаптесер, қосаяқ, атжалман және басқалары, 2) насекомдар: шегірткелер, гессен және швед шыбыны, пырылдақ қоңыздар, даланың көзсіз көбелегі, лепті кебелек бақашық камбала және басқалары. Бұлармен күресу жолы камба зиянкестерінікі сияқты. Зиянкестер мен күресуде зиянкестердің табиғи жауларына: жыртқыш паразиттік тіршілік ететін жәндіктер мен кенелер, нематодтар мен қарапайым жәндіктердің түрлері, сүтқоректілер мен құстар, ауру тудыратын бактериялар, вирустар мен саңырауқұлақтар жатады.

Көкөністер - бағалы тағам. Олардың тағамдық мәні бойындағы тез сіңіш заттардың, ішінара көмірсутектердің болуына байланысты. Көкөністерде ас қорытуға пайдалы әсерін тигізетін, адам организміне қажетті витаминдер мен минералды тұздар, сондай-ақ ақуыздар, әр түрлі органикалық қышқылдар, эфир майы мол. Көкөніс - тамаққа қолданылатын бақша жемістері мен көктер (қияр, сәбіз, помидор, қызылша, т.б.). Барлық көкөністер, негізінен, мынадай топтарға бөлінеді: тамыржемістілер - тарна, асханалық қызылша, сәбіз, ақжелек түйнегі т.б. жапырақтылар - қырыққабат, салаттар, саумалкөк, аскөк, т.б жемістілер - томаттар, баялдылар, тәтті бұрыш, ащы бұрыш, қияр, қарбыз, қауын т.б. баданалылар (тамаққа басы мен жапырағы пайдаланылады) - шалқан пияз, сарымсақ, порей, батун пияздары т.б. Көкөніс дақылдарының бейімделген зиянкестеріне қатты қанаттылар, қабыршақ қанаттылар, теңқанаттылар, жартылай қатты қанаттылар, қосқанаттылар мен трипстерді түрлері жатады. Биологиялық қорғау тәсілмен көкөніс зиянкестеріне қолданатын түрлері: құмытылар, қанқоңыз, стафилиндер және т.б.

Жеміс дақылдары - жемісі, жидегі, жаңғағы үшін қолдан өсірілетін өсімдіктер тобы. 32 ботаникалық тұқымдастан 200-ге жуық жеміс дақылдар белгілі. Олар биологиялық (ботаникалық тегі) формалары жағынан мынадай топтарға бөлінеді: ағаштар (алмұрт, қызыл шие, алма), бұталар (қарақат, тұшала т.б.), жартылай бұталар (таңқурай, т.б.), лиандар (актинидия, жүзім, т.б.). Қазақстанда жеміс дақылдарының 95%-ін раушан гүлділер тұқымдасы құрайды. Жеміс-жидек дақылдарының зиянкестеріне: жарғаққанаттылар отряды: афелинидтер, платигастеридае, птеромалидтер, энциртидтер, алма шыбыны, жүзім филлоксерасы, қанқызы қоңыздары, өсімдік биттері кеміргіштер, кенелер, алма жемірі т.б. Жеміс-жидектердің жапырақтарын, тамырына бұталарына зиянын тигізеді.

Техникалық дақылдар дегеніміз - кез-келген мүшелерінен өндіріске қажетті шикізат алуға болатын өсімдіктер. Талшықты өсімдіктер де техникалық дақылға жатады. Техникалық дақылдардан қант, крахмал, май, илік заттар, өзге де қажетті заттар алынады. Алайда техникалық дақылдарды өзге мәдени дақылдардан ерекше шектеп қарауға болмайды. Өйткені техникалық дақылдардың тағамдық, сәндік, азық-түліктік қасиеттері де болуы мүмкін. Техникалық дақылдарға: үпілмәлік, бұйдакендір, жалбызтікен т.б жатады. Зиянкестері: колорад қоңызы өсімдік бітелері, мақта күйесінің дернәсілдері, кеміргіш қоңыр көбелектер, кенелер т.б Ауыл шаруашылық зиянкестерінің энтомофагтары: түкті жүйрікқоңыз, басты барылдақ, жеті нүктелі қанқоңыз, екі нүктелі қанқоңыз т.б. [2].

Қазіргі кезде атап өтілген дақылдар өнімін арттыруға зақымданудан болатын шығынды азайтуға байланысты зиянкестерге қарсы химиялық препараттарды дұрыс ұйымдастырумен қатар, өсімдік қорғаудың биологиялық тәсілдерін жетілдіру, оны тиімді пайдалану маңызы өте зор іске айналып отыр.

Бунақденежелер - бунақденелермен қоректеніп, солардың есебінен өсіп-өнетін жыртқыш организмдер. Зиянды бунақденелілерге қарсы күресудің бір тәсілі. Жылыжай жағдайында өрмекші кенелерге қарсы $1\text{м}^{2-ге} - 10-150$ дара келетіндей есеппен, бір қияр өсімдігіне 10-60 жыртқыш кене фитосейулюс пайдаланылады. Зиянкестердің саны өте көп болған кезде жыртқыш мөлшері әр 1м^2 250-300 дараға дейін арттырылады. Өсімдік бітесіне қарсы 1м^2 жыртқыш галлица пілләсі 0,5-2 мөлшерде ұсынылады. Аққанатқа қарсы энкарзия паразитті, қиярда оның паразит зиянкес арақатынасы 1:5, томатта 1:10 мөлшерінде жіберіледі. Капуста көбелегіне, асбұршақ және алма жеміс жемірімен күресте трихограмма қолданылады. Капуста көбелегінің жұмыртқасын құртуға энтоморфагтың жіберілу мөлшері зиянкестің жұмыртқасына байланысты: 1га 5 жұмыртқаға дейін - 80000 дара (1гр) 5 жұмыртқаға дейін (3гр) паразит жіберіледі. Алма жеміс жеміріне қарсы әр ағашқа 2000 дара трихограмма жіберіледі. Дәнді-дақылдарға зиян келтіретін зиянкестер арасында зиян келтіру жағынан алғашқы орында бақашық қандала (*Eurygaster integriceps* Put) мен дәннің сұр көбелегі (*Aramea anceps* Schiff).

Бақашық қандала Қазақстанның барлық аймақтарында, ал дәннің сұр көбелегі солтүстік егіншілік жерлерде кең таралған. Бұл зиянкестердің сан мөлшерін тежеуде энтомофагтың пайдасы өте зор. Бақашықтың жаулары: Триссолкус грандиз, жасыл триссолкус, триссолкус симони, триссолкус волгензис, фазия шыбындары. Дәннің сұр көбелегінің жаулары: жыртқыш барылдақ қоңыздар, жарғаққанаттылар, қосқанаттылар.

Өсімдіктердің өсуі, қалыптасуы, дамуы барысында зиян тигізетін зиянкестеріне: кокцинеллидтер, екінүктелі қанқызы, жетінүктелі қанқызы, шаншарлар, венгер бластотрикси, сколиялар, қосқанаттылар, ексориста, ызылдақ шыбындар, торкөзділер, қанкөбелектер, коллирия кальцитратор, хилокорус, тайпиған қоңызы, периллустардың биологиялық жолмен күресуде маңызы зор.

КОКЦИНЕЛЛИДТЕР ТҰҚЫМДАСЫ (Coccinellidae)- Дене пішіні дөңгелек, арқа жағы дөңес келеді. Көпшілік түрлері ал қызыл қанаттарының үстіңгі жағында қара таңбалары болады. Мұртшалары қысқа. Қоректенген жерлерінде қуыршаққа айналады. Көпшілік түрлері жыртқыштар. Ересектері және дернәсілдері де өсімдік бітелерімен қоректенеді. Өсімдік бітелерімен қатар, өрмекші, кенелерді, бүрге, шіркейлерді, сымырларды және т.б. ұсақ бунақденелерді жеп зор пайда келтіреді.

ЕКІНҮКТЕЛІ ҚАНҚОҢЫЗЫ (Adalia bipunctata L.) қаттықанаттылар отряды (Coleoptera), кокцинеллидтер тұқымдасының (Coccinellidae) өкілі. Қоңыздар тауда 1500-2600м биіктікте кәрі қарағайлардың қатпар - қатпар қалың қабығының астында қыстайды. Көктемде және жаздың бас кезінде қоңыздар жеміс ағашын зақымдайтын өсімдік бітелерін жеп құртады.

Сурет-1. Екінүктелі қанқоңыз қоректенуі

ЖЕТІНҮКТЕЛІ ҚАНҚОҢЫЗЫ (Coccinella septempunctata L.) - қаттықанаттылар отряды (Coleoptera), кокцинеллидтер тұқымдасының (Coccinellidae) өкпелі - өсімдік зиянкестерінің жыртқышы. Қанқоңыз жеміс ағаштарына зиян келтіретін өсімдік бітелерінің негізгі жыртқыш энтомофагы Оның қысқы мекендерін әр жерден кездестіруге болады.

Сурет-2. Жеті нүктелі қанқызы

ШАНШАРЛАР ТҰҚЫМДАСЫ (Ichneumonidae) - жарғаққанаттылар отрядының паразиттік тіршілік құрайтын бунақденелер. Мұртшалары ұзын, жіп тәрізді, кейбіреуінің қанаттары қысқалау, тіпті аналықтарының қанаттары болмауы мүмкін. Паразиттердің дернәсілі зиянкес бунақденелілердің жұмыртқаларын, дернәсілдерін, піллеларын залалдайды. Ересектері гүл шырының, бітелері мен сымырлардың тәтті нәрлерін сорып немесе жалап дербес тіршілік етеді. Аса көзге түсетін пайдалы өкілдері: менискус (Meniscus A. G.), диадегма (Diadegma C. G.) - астық сұр көбелегінің жас құрттарын, ал панискус, амблителес (Amblyteles castigator G.) - астық сұр көбелегінің ересек жұлдыз құрттарын және т.б. залалдайды.

Сурет-3. Шаншар тұқымдасы

ВЕНГЕР БЛАСТОТРИКСІ (Blastotrix hungarica erd)- жарғаққанаттылар отряды, энциртидтер тұқымдасының өкілі. Жеміс-жидек зиянкесі шабдал жалғанқалақшасының (Patthenoiesanium persicae F.) бейімделген паразиті. Зиянкестің екінші жастағы дернәсілдерінде паразиттің екінші жастағы ұрпағы қыстап шығады. Көктемде жалғанқалақшаның мумияларында қуыршақтанып, сәуір айларында жынысы жетілген аналықтары ұша бастайды. Зиянкестердің дернәсіліне жұмыртқа салуы мамыр айының басына дейін созылады. Блостотриксінің жазғы генерациясының аналықтары мамырдың аяғында маусым айының басында жыныс ұрықтары жетілмей фазасында диапаузаға кетіп, екі-үш ай аралығында иелерін залалдап қыстауға қалады. Зиянкестерді залалдау пәрменділігі өте жоғары 90-95% [3].

СКОЛИЯЛАР ТҰҚЫМДАСЫ (Scoliidae)- жарғаққанаттылар отряды (Hymenoptera), осалар тұқымдасы. Араларға ұқсас ірі бунақденелер - зауза қоңыздарының дернәсілдерін залалдайды. Денесінің ұзындығы 4,5мм, қанатының өрісі 10мм. Ересектері әр түрлі өсімдіктердің гүл шырындарымен қоректенеді. Жыныс бездері жетілген соң сколий денесіне жұмыртқалайды. Алдын ала дернәсілді түйреп параличке ұшыратып жансыздандырады. Одан соң оны әдейлеп жасаған ұя бесікке апарып орналастырады. Ұя бесіктердің орналасу тереңдігі топырақтың құрылымына, дымқылдылығына байланысты. Жұмыртқадан шыққан соң сколийдің дернәсілі қоңыздың дернәсілдерінің денесінде қоректеніп паразиттік тіршілік етеді де, дамуы аяқталған соң сол жерде қуыршаққа айналады.

Сурет-4. Сколия

ҚОСҚАНАТТЫЛАРДЫҢ ішінде жыртқыш түрлері көп. Мысалы, Галлиса тұқымдасының өкілдері өсімдік бітелерінің жапырақ бүргелерінің кокцидтердің, алейродидтердің трипсілердің және өрмекші кенелердің жыртқыштары болып саналады.

ЕКСОРИСТА (*Exorista Irvarum* L.) - Қосқанаттылар отряды, кірпішыбындар тұқымдасының өкілі. Ұзындығы 9-13 мм, қара шыбын. Маңдайы сарылау түктелген. Бауыры сары төрт жолақты сұрланған. Ексориста көбелектердің 50 астам түрін залалдайды.

Сурет-5. Ексориста

ЫЗЫЛДАҚ ШЫБЫНДАР (Syrphidae) - бітелерді жояды, ал *Medetera* туысына жататын өкілдері қабық жегілермен қоректенеді. Олардың дернәсілдері қабық астына етіп қабық жегілерді және олардың дернәсілдерін жолдарында ұстап көздерін жояды. Тіршілігі 20 шақты күнге созылатын аспа баулы сарфидтің (*Syrphus ribisii* L) бір дернәсілі күн сайын қырыққабат бітесінің 200-ін жеп құртады [4].

ТОРКӨЗДІЛЕР ОТРЯДЫНАН (Chrysopidae) өте пайдалы қанаттары тор сияқты біркелкі. Мұртшалары жіп тәрізді, нәзік орташа денелі көк-жасыл түсті. Көздері үлкен, шар тәрізді алтын сияқты құлпырып тұрады. Дернәсілдері ұсақ бунақденелілерді: бітелерді, өрмекші, кенелерді жеп пайда келтіреді. Кейбір түр дернәсілдері даму кезеңінде 350-400 бітені жояды. Қазақстанда зиянкестердің санын азайтып, реттеп тұратын басты түрлеріне: жетінүктелі алтынкөз, мүсінді алтынкөз, кәдімгі алтынкөз, меруетті алтынкөз және т.б. жатады.

ҚАНКӨБЕЛЕКТЕР ТҰҚЫМДАСЫ (Pupalidae) - қабыршаққанаттылар отрядының тұқымдасы. Қанкөбелектердің негізгі қоректері өсімдіктер. Олардың жыртқыштық қасиеттері кокцидтерді, бітелерді, кейбір көбелектердің жұмыртқасымен қуыршақтарымен қоректенуімен сипатталады. Кокцидтерді жоятын туыстары - *Cryptoblabes*, *Laetilia*, *Zophodia* және *Vitula*. *Thialella* - жұлдызқұрттары бітелермен, *Cryptoblabes* - аққанаттылармен қоректенеді.

КОЛЛИРИЯ КАЛЬЦИТРАТОР (*Collyria calcitrator* Vill.) - жарғаққанаттылар отряды (Hymenoptera) шаншарлар тұқымдасы (*Ichneumonidae*) өкілі. Паразит егін даласында астық егегіштерін залалдайды. Колирия масақ астына сабаққа қонады да төмен қарай жылжып мұртшаларымен сабақтан құрбандарын іздеп тауып алады. Іздеп табылған егегіш жұмыртқаларына жұмыртқасын салады. Паразиттік дамуы-зиянкестердің жұмыртқасын залалдап дернәсілдерінің үш жасқа дейін трахея жүйесі болмай бүкіл денесімен тыныс алады. Төрт жастағы дернәсіл зиянкестің жалған жұлдыз құртында қыстап көктемде піллә ішінде қуыршақтанып ұшады. Кей кездерде паразит пілла ішіндегі диапаузада жатқан қуыршақтарды да залалдайды. Паразиттер қатар астық егегішімен қатар қара егегішті залалдап зиянкестерді жоюға қатысады.

ХИЛОКОРУС тиімді тоғышар. Қоңыздың ересектері және дернәсілдері диаспидті қалқаншалылардың аналықтармен қоректеніп пайда келтіреді. Тоғышар,

сонымен қатар калифорния және т.б қалқаншалылардың 1000-ға жуық дарасын жеп жояды. Қоңыздар өсімдік қалдықтарының астында, жеміс ағаштарының түбіндегі топырақ жарығында және ағаш қабықтарының жарықтарында қыстап шығады.

Сурет-6. Хилокорус

ТАЙПИҒАН ҚОҢЫЗЫ, карапузики (Histeridae) - тұқымдасының қоңыздары көбісі детритофагтар Ulster туысының қоңыздары қабық жегілердің көзін жояды. Олардың денесі өзінің енінен екі есе ұзын, жылтыр қара түсті. Олардың қоңыздары мен дернәсілдері, Мұрттылармен қабық жегілердің көптеген түрлерімен және олар салған жолдардан жұмыртқаларын, дернәсілдерін және қуыршақтарын тауып қоректенеді.

Сурет-7. Тайпиған қоңызы

ПЕРИЛЛУС *Perillus bioculatus* F. – жартылайқанаттылар отряды (Hemiptera) қалқаншалылар тұқымдасының (Pentatomidae) өкілі-жұмыртқа және дернәсіл жегірі кандала. Периллус егістік, жапырақ, бұта қалдықтарының астында қыстап шығады. 20-30 күн аралығында бір кандала дернәсіл зиянкестің колорада қоңызының 400 жұмыртқасын жояды [5].

Сурет-8. Периллустың колорадамен қоректенуі

Бунақденелілер – буынаяқтылардың ішіндегі ең көп жануарлар тобы. Шын мәнінде бунақденелілердің табиғаттағы және адам өміріндегі маңызы зор. Олардың

арасында ауыл, орман шаруашылықтарының зиянкестері, адам мен жануарлар паразиттері бар. Десе де олардың ішінде зиянкестерді құрайтын пайдалы түрлері көп. Өртүрлі азықтық зат беретін және пайдалы бунақденелілер табиғатты қорғайды.

Табиғатта көптеген өсімдіктер бунақденелерсіз тіршілік ете алмайды. Себебі бунақденелілер өсімдіктерді тозандандырады. Дәлірек айтқанда бақша дақылдарын бунақденелілердің 147 түрі, жоңышқаны - 105, алма бунақденелілерінің 32 түрі тозандандырады. Осы мақсатта бунақденелілерді қорғау түрлері ұйымдастырылған. Соңғы кездері бунақденелерді қорғау мәселесіне көп көңіл аударылып, пайдалы бунақденелердің саны артуда. Қазіргі кезеңде ғылыми-зерттеу жұмыстарының энтомофаг бунақденелілерінің табиғи қорын одан әрі зерттеуге, келешекте жаңа түрлерін табуға, зиянкестердің сан-мөлшерін реттеудегі олардың ролін анықтауға және іс жүзінде пайдалану жолдарына бағытталып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ашықбаев Н.Ж., Есіркепов У.Ш. Өсімдік қорғау. Астана: «Фолиант», 2010. – 256 бет.
2. Викторов Г.А. Экология паразитов-энтомофагов. М., 1976.-325с
3. Торыбаев Х.Қ. Энтомофаг- насекомдар. -Алматы: Қаз ҰАУ, 2009. - 222б.
4. Торыбаев Х.Қ., Бектұрғанов Б.Б. Ауылшаруашылық зиянкес насекомдар ат аулары. - Алматы: 2010. - 247б.
5. Торыбаев Х.Қ. Энтомологиялық анықтама сөздігі. - Алматы Қаз ҰАУ 2008. - 303 бет.

Аннотация

Мақалада жеміс-жидек, көкөніс, дәнді дақылдар, орман өсімдіктерінің зиянкестеріне қарсы қолданылатын энтомофаг бунақденелілер жөнінде негізгі мәліметтер баяндалды.

Аннотация

В статье изложены основные данные об энтомофагических насекомых, которые используют против вредителей овощей, зерновых, фруктов и лесных растений.

Annotation

The article contains basic data on entomophagous insects, which are used against pests of vegetables, cereals, fruits and forest plants.

УДК 372.854

CLIL ТЕХНОЛОГИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ

Сарсекеева И.С., Камбарова Э.А.

Таразский государственный педагогический университет, г.Тараз

"Термин КЛИЛ был придуман Дэвид Марш, Университет Ювяскюля, Финляндия (1994): "КЛИЛ относится к ситуациям, когда предметы или части предметов, преподаются на иностранном языке с двойной конкретных целях, а именно изучение материала и одновременное изучение иностранного языка."

Однако, КЛИЛ преподавания практикуется на протяжении многих лет, с вавилонских времен до начала шестидесятых годов, когда двуязычные образование было введено во многих учебных заведениях по всему миру. Даже если Вы не знаете термина CLIL, вы, возможно, уже используя методики clil на протяжении многих лет" [1].

Почему CLIL важен?

В настоящее время необходимость эффективного обмена информацией и международного сотрудничества требует высокого уровня владения иностранным языком и его успешного применения студентами как в сфере мультикультурного образования, так и в различных областях их будущей профессиональной деятельности. Одним из весьма успешно применяемых методов преподавания языка является предметно-языковое интегрированное обучение (Content and Language Integrated Learning CLIL), дающее возможность объединить изучение, например, английского или казахского языка и специального предмета, тем самым расширить общеобразовательное пространство за счет функционального подхода к обучению иностранному языку. Специфика методики заключается в том, что знание языка становится инструментом изучения содержания предмета. При этом внимание акцентируется как на содержании специальных текстов, так и на необходимой предметной терминологии. При этом язык интегрирован в программу обучения, а необходимость погружения в языковую среду для возможности обсуждения

"Казахстан изучает состояние двуязычия и языкового образования начиная с 2007 года, и имеет четкое видение многоязычного Казахстана, в котором человек может функционировать на двух или трех языках "[2].

Языки будут играть ключевую роль в учебных программах по всему Казахстану. Внимание следует уделять обучению педагогов и развитию основ и методов, которые позволят повысить качество языкового образования

Как работает CLIL ?

- Основа CLIL в том, что субъекты содержания преподаются и изучаются на языке, который не является родным языком учащихся.

- Знание языка становится средством изучения материала

- Язык интегрирован в широкий учебный план

- Обучения улучшается за счет повышенной мотивации и изучение естественного языка рассматривается в контексте. Когда учащиеся заинтересованы в теме, они мотивированы, чтобы выучить язык для общения

- CLIL основан на изучении языка, а не принудительное обучение

- Язык рассматривается в реальные жизненные ситуации, в которых учащиеся могут освоить английский язык. Это развитие естественного языка, которая опирается на другие формы обучения

- CLIL долгосрочное обучение. Ученики начнут хорошо владеть английским языком после 5-7 лет работы с CLIL.

- Беглость является более важным, чем точность и ошибки являются естественной частью изучения языка. Учащимся развить беглость на английском языке, используя Английский для общения для различных целей

- Чтение является важным навыком. Преимущества CLIL!

CLIL помогает:

- Ввести в широкий культурный контекст

- Подготовиться к интернационализации

- Доступ к Международной сертификации и повышения профильной школе

- Улучшить общие и специальные компетенции язык

- Подготовить учеников к будущим исследованиям и рабочей жизни

- Развитие многоязычного интереса и взгляда

- Разнообразить методы и формы преподавания в классе и обучения

- Повышение мотивации.

В национальном плане «100 конкретных шагов» по реализации пяти институциональных реформ главы государства Н.А.Назарбаева обозначен поэтапный переход на английский язык обучения в системе отечественного образования[4].

В 2014-2015 учебном году по «Дорожной карте» на кафедре «Химия и МПХ» были сформированы группы с трехязычным обучением. Для того чтобы обеспечить качественное трехязычное обучение преподаватели кафедры постоянно повышают свой уровень знания английского языка.

Преподаватели кафедры проводят свои занятия с использованием технологии CLIL. Ниже представлена разработка на тему: «Введение в химию» которую можно использовать при проведении первого урока по химии.

Introduction to Chemistry

Before you read

Discuss these questions with your partner.

- Can you name any famous chemists?
- What do chemists study?
- What is interesting about chemistry?
- What equipment do they use?

Complete the sentences with words from the box.

■ conservation of mass	■ matter
■ combustion	■ quantity
■ accurate	■ breakthrough
■ alchemists	■ properties

- 1 It is a fact that substances cannot change their
- 2 means that no matter how a substance is changed, what it is made up of will always stay the same.
- 3 When scientists make a they succeed after trying very hard.
- 4 Without oxygen there cannot be – things cannot burn.
- 5 is what physical objects are made of.
- 6 All classifications in chemistry need to be
- 7 believed that they could turn iron into gold.
- 8 Mendeleev's table classifies the elements found in nature according to their

Reading 1

A short history of Chemistry

Chemistry is often said to be the central science, as it connects all other sciences. While mathematicians calculate the world, physicists explain it and biologists say what lives in it, chemistry looks at everything in the world and explains how it is made and what it can do.

Chemistry began with fire. Burning changes things and ancient man must have wondered what happened to the wood he burnt. It was by burning things that ancient man discovered iron

and glass, combining different substances in the fire and seeing how they combined. Once gold was found, the false science of alchemy was born.

People believed they could change ordinary metals like iron into gold. Though the idea was wrong, the alchemists discovered many of the chemical processes that are in use today.

The origin of modern chemistry comes from the work of Antoine Lavoisier, an 18th century Frenchman who was executed in 1794 during the French Revolution. He formulated the idea of the conservation of mass: that is, even though can be changed, their quantity of mass remains the same always. Around the same time, Mikhail Vasilyevich Lomonosov reached the same conclusions. Both men were interested in the nature of combustion – what happens when things burn – and this was the first breakthrough in our understanding of chemistry.

The second great development in chemistry came later and concerned the nature of matter itself: how it was made up and what its parts were. In the early part of the 19th century, the British scientist, John Dalton, stated that all matter was made up of atoms of different elements and that these could not be broken down into smaller parts. We know now that atoms exist and that they do have parts which can be broken down, but at the time his ideas divided chemists into those who accepted his ideas and those who did not. There was a whole century of research to be done before the work of Marie Curie on radioactivity and of Ernest Rutherford and Niels Bohr on atomic structure finally proved that John Dalton was correct after all.

Even while chemists were divided on atomism, it became necessary for someone to make sense of the growing list of elements that were being discovered. That someone was Dmitri Mendeleev. He took Dalton's theory of atomism and arranged the elements by their atomic weight and by their chemical properties. So accurate was his classification of the elements, that he was able to predict the properties of undiscovered ones to fill the gaps in the table.

Mendeleev's table is one of the most useful and important generalizations of chemistry and of all science [5].

These three developments give us the definition of chemistry. It is the science of the composition, structure and properties of substances and how they can be transformed.

Pronunciation guide

alchemy \ˈælkəmI\
Antoine Lavoisier \ˈæntwɪn lævuˈA...Z\
Dmitri Mendeleev \dɪmiˌtri... mendeli...v\
Marie Curie \mˈriˈkjuˌri\
Rutherford \ˈrʊðˈfɪd\

Comprehension

Read the text and complete this summary. Use words from the text. translate new words

(1) Chemistry began with

Alchemists (2) a lot of chemical Mendeleev's table is one of the most useful and important (3)of chemistry and of all science.

These three (4) give us the definition of chemistry. The second is about how things are made, and looks at the atomic (5) of elements. The third is to look at the (6) of elements.

Fun Facts

✚ In 430 BC, Democritus of Greece said that the atom is the simplest unit of matter.

✚ From 300 BC to the 1500s, alchemists tried to turn ordinary materials into gold. They also searched for a serum that could cure disease and make people live longer – or forever. Alchemists called this the Elixir of Life.

✚ Robert Boyle wrote an important book, *The Sceptical Chymist*, in 1661 which discussed chemistry as separate from alchemy. This book disproved Aristotle's theories and marked the end of the study of alchemy.

✚ Antoine Lavoisier discovered the law of conservation and mass in 1783.

✚ John Dalton published his Atomic Theory in 1803, which states that matter is composed of small and indivisible atoms.

✚ In 1897, Marie Curie discovered uranium and thorium. She also discovered radium and polonium, and received two Nobel Prizes for her work [6].

Comprehension

Read the text and answer the questions in your own words.

- 1 How did the early scientists make their discoveries?
- 2 Who discovered the theory of the atom?
- 3 What is alchemy?

Before you read

Discuss these questions with your partner.

- What is the role of chemistry in life?
- Why do people need chemists?
- Do you think chemists can do anything to help pollution?

Vocabulary

Match these words and phrases with their definitions.

1 preservation	A to take out of
2 oil refining	B watch carefully
3 waste	C something added to give taste
4 flavouring	D process that keeps something in the same condition
5 meet the standard	E very small strands
6 monitor	F produce
7 cure	G making oil purer
8 manufacture	H unwanted part of production process
9 fibre	I be of the right level

Reading 2

Chemistry is life

This reading simply explains the importance of chemistry in our lives you can see chemistry in every part of our life. For example, while preparing this textbook we used pencils, pens and papers. To type it, computers were used and printers to print its pages with different inks (paints); paper and printing machines were also utilized.

All materials and machines used in the printing of this book are also the products of chemicals. In other words, they are produced with the help of different elements or/and compounds. All these are the subjects of chemistry. yet another example, what if you were to become ill, how would your ailment be diagnosed?

Doctors may guess the disfunction (illness) you are suffering from. In other words, the apparent chemical change that occurred in your organs (in the tissues or cells). If a doctor diagnoses your illness, he will probably advice some medicine (products of chemicals) or different remedies (all contain different compounds or chemicals) you cannot escape from the scope of chemistry because we are living in a material world, or chemical world. Have you ever thought that we need chemicals everyday in every second to live? In fact, the air we breathe contains N_2 , O all are chemicals. The water we drink many times a day is also a chemical. Salt, pepper, sugar, ice-cream, all fruits and all vegetables (all foods are all composed of chemicals [7]!

Comprehension

Read the text and answer the questions in your own words.

- 1 How do chemists help to treat and cure diseases?
- 2 How can chemists support doctors working in hospitals?
- 3 What do chemists do to make sure we have good quality food?
- 4 What part do chemists play in the production of plastics?
- 5 How are chemists working to reduce pollution?

Speaking

Discuss these questions with your partner.

- Do you realize that everything around consists of chemistry?
- Do you know of any recent inventions in the field of chemistry?
- Would you like to work as a chemist? Why / Why not?
- What does chemistry mean in your life?

Task

Working in a group, discuss the opportunities for chemists in today's economy. Use the information in text 2 and any ideas of your own.

Talk about:

- where chemists work what
- they do
- what they are responsible for

Writing

- 1 Write a short essay with the title: 'Chemistry in my life!'
- 2 Write 50-100 words.

Finish

- read the text again
- add any ideas of your own
- explain the general idea and then give details
- allo

Список литературы

1. <http://dar-uchitelya.ru/?p=993>
2. <http://www.onestopenglish.com/clil/what-is-clil/>
3. <https://sk.kz/investors/participation-in-state-programs/100-concrete-steps/>
4. <http://docplayer.net/30867963-Elena-kozharskaya-kevin-mcnicholas-angela-bandis-natalia-konstantinova-joanne-hodson-joanne-stournara-guide-to-science-student-s-book-macmillan.html>
5. <http://easyscienceforkids.com/history-of-chemistry/>
6. Davut Piraz. Introduction to chemistry - Zambak basim yayin egitim ve turizm.
7. Ayhan Nazli, Murat Durkaya. Chemical bonds.- Zambak basim yayin egitim ve turizm..

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы касающихся изучения языка. А так же однотипности уроков. Данную методику может употреблять каждый учитель. Ведь методика очень интересна и полезна. В этой статье исследуется все стороны методики CLIL. В статье анализируется такие темы, «Как почему CLIL важен?», «Как работает CLIL?», «Преимущества CLIL».

Аннотация

This article discusses the problems of language learning. And as uniformity of lessons. This method can be used by every teacher. After all, the technique is very interesting and

useful. This article explores all aspects of the CLIL methodology. The article analyzes such topics as "Why is CLIL important?", "How does CLIL work?", "The advantages of CLIL".

Abstract

Бұл мақалада тіл үйрену және сабақтың біртектілігі ретінде мәселелері қарастырылады. Әрбір мұғалім осы әдісті қолдануына мүмкіндігі бар. Өйткені, техника өте қызықты және пайдалы. Бұл мақалада CLIL әдіснамасының барлық аспектілері қарастырылады. Мақалада «Неге CLIL маңызды?», «CLIL қалай жұмыс істейді?», «CLIL артықшылығы» сияқты тақырыптар талданады.

ӘОЖ 581.1 Н 86

ЕКПЕ АҒАШЫНЫҢ ЖАПЫРАҚТАРЫНДА ҚОРШАҒАН ОРТАҒА БАЙЛАНЫСТЫ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ЗЕРТТЕУ

Сұлтанаев Е.Б., Нұрахметова Ж.Н.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Қала – адамның қолымен жасалған жасанды экожүйе болып табылады. Қала экожүйесінің ерекшелігі – халықтың бұрын болып көрмеген тығыздығы. Мұндағы адамды қоршаған ортаға шамадан тыс экологиялық салмақ түседі, себебі мұнда организмге әсер етуші факторлардың бәрі жасанды түрде өзгертілген – климат, ауа, су, микроклимат, құрылыстар және т.б. әсерінен ауаға шығарылатын әр түрлі ластықтар және жылу, су булары әсерінен үлкен өзгерістерге ұшырайды. Қалаларда ауылдық жерге қарағанда тұмандар да жиірек кездеседі, ал тұман – ауаның қатты ластануының көрсеткіші. Қазіргі заманда адам қоғамының тіршілік әрекеттерінің салдарынан атмосфераның ластану қарқындылығы өсіп, биосфераның өздігінен реттеушілік жүйелерінің ауаны тазарту мүмкіндіктерін жоққа шығаруда. Есептеулерге қарағанда, шамамен, қазір атмосфераға 200-ден артық зиянды қосындылар бөлініп шығады екен. Олардың толып жатқан газ тәріздес - SO_2 , NO , NO_2 , CO , F , көмірлі сутектер, қышқылдар мен фенол булары, құрым мен күл, шаң-тозаң құрамындағы уытты қорғасын, селен, мырыш, т.б. ауыр металл тотықтары бар [1].

Атмосфераға бөлінген газдар мен булар өсімдіктердің ұлпаларына устыцалар арқылы оңай сіңіп, клетка қабығы мен мембраналардың өзінде-ақ химиялық өзгерістерге қатысып, тікелей зат алмасу процестеріне ықпалын тигізуі мүмкін. Ал шаң-тозаңдар болса өсімдік мүшелерінің беттеріне жабысып, устыцаларды бітеп, жапырақтағы газ алмасуды, жарықтың сіңуін, т.б. нашарлатады. Суда еритін газдар өсімдік ұлпаларында қышқылға немесе сілтіге айналып, протопластпен әрекеттеседі. Олардың біразы бейтараптанып, біразы сол күйінде қалып қояды. Қышқылдар хлорофилді ыдыратып, өсімдік ұлпаларының рН және цитоплазма биокolloидтарының құрылысын өзгертеді. Сонымен қатар, олардың әсерінен ферменттік аппарат зақымданып, жапырақ пен өткізгіш шоқтар клеткаларындағы зат алмасу процестері бұзылады, фотосинтез қарқындылығы төмендеп, тыныс алу процесі күшейеді. Қышқыл газдар, әсіресе, қылқанды ағаштарға көп кесірін тигізеді. Олардың төбелік бұтақтары қурап, діндерінің жуандап өсуі нашарлайды, қылқандары қысқарып, қурап түсіп қалады. Қышқыл газдардың ұзақ уақыт әсерінен фитоценоздар өзгерістерге ұшырайды. Екпе ағаштарына көгалдандыру мақсатында егілетін ағаштарды жатқызамыз. Терек, арша, шырша, үйінкі, қайын және т.б. жатқызуға болады [2,3].

Тәжірибе жүргізу үшін екпе ағаш өсімдігінің 2 экологиялық жағдайда өсірілген бір түрі алынды:

-қара терек – *Populus nigra L.* -

Қалалы және ауылды жерлердің ауасын тазартуда бірінші орында қара терек өсімдігі тұрады. Көшелерде сәнді бой түзеп өсетін әсем ағаштардың бірі - қара теректің қоршаған орта ауасын тазартудағы ролі ұшан-теңіз.

Терек биіктігі 15-20 метр, жарық және ылғал сүйгіш, әсіресе өзен жағаларында жақсы өседі. Тамыр жүйесі өте жақсы дамыған, кіндік тамыры 3-6м тереңге кетеді, жанама тамырларының аумағы 12-15 метр жерге дейін тарамдалып жайылады. Теректер жапырақ жармай тұрып гүлдейді. Терек өте биік өсетін ағаш, 1 жылда 1,5 метрге дейін, 6 жылда 4 қабатты үйдің биіктігіне дейін ұзарады. Суыққа, түтінге, шаңға, зиянды газдарға өте төзімді. Ауадағы көмір қышқылын сіңіруде “чемпион” аталған ағаштардың бірі. 25 жылдық терек 5 айда 44 килограмм көміртегінің оксидің сіңіргені анықталған. Тіпті оған қоса, теректің жапырақтары мен бүршіктерінде ауадағы зиянды микробтарды өлтіретін фитонцидтер болады, олар ұдайы атмосферада таралады. Қара теректің бір қасиеті Тараз қаласының көшелерінде жақсы өсетіндігі және жаз бойына Химпром, суперфосфат өндірісінен және автокөліктен шыққан токсикалық заттарды тазартуға үлкен үлес қосатындығы белгілі. Қара теректің шаң ұстауы мен улы газдарды сіңіруі бірдей емес. Жапырағы - жұмыртқа пішіндес, жиектері аратісті. Жапырақ тақтасы неғұрлым жабысқақ, жылтыр, сәл кедір бұдырлы болса соғұрлым шаңды жақсы ұстайды. Тіпті оған қоса, теректің жапырақтары мен бүршіктерінде ауадағы зиянды микробтарды өлтіретін фитонцидтер болады, олар ұдайы атмосфераға таралады. Тағы бір ерекшелігі тікелей түсетін күн сәулесінен қорғауы. Және де айналадағы әр түрлі жағдайлардың әсерінен болатын шуды бәсеңдетеді. Шу адамның нерв жүйесіне қатты әсер етеді. Жалпақ жапырақты ағаштардың бөрік басы 26 дейін шуды басатыны анықталған. Неғұрлым аласарақ болса, олар соғұрлым дыбысты жақсы бәсеңдетеді. Сонымен қоса тағы айта кететін жағдай, терек өсімдігінің тамаша қасиетінің бірі-оның ауаны өте жақсы тазартуы. Ересек терек жазғы бір айда атмосферадан 10 килограмнан астам көмір қышқыл газын сіңіреді, ал салыстырмалы байқайтын болсақ мұндай мерзімде шырша- 1,5 кг ғана көмір қышқыл газын сіңіреді. 25 жылдық теректің жазғы 5 ай ішінде 44 килограмға жуық көмір қышқыл газын сіңіретінін айтсақ, бұл жөнінен онымен тең келер өсімдікті оңай таба қоймайсыз. Вегетациялық кезеңінде 25 жылдық теректің бір гектары 12 тоннаға жуық оттегін бөліп шығарады [4,5].

Қара терек (сурет-1)

Біздің тәжірибемізде, екі экологиялық жағдайда өскен екпе ағаш-тал өсімдіктерінің жапырақтарындағы ауыр металдар: мырыш, мыс, қорғасын, және кадмий мөлшері атомды абсорбциялық спектрофотометрде анықталады.

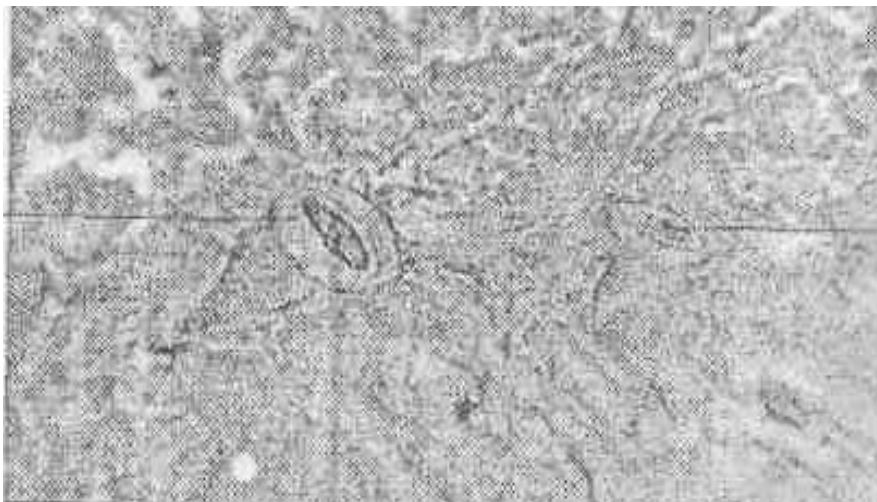
Жапырақты құрылысын бақылау (сурет-2)

Біздің мақсатымыз салыстырмалы түрде ағаш өсімдіктерінде болатын ауыр металл түрлерін анықтау және лас газдар әсерін зерттеу олардың өсімдік жапырақтарының анатомиялық құрылысына, үлпекқабатына әсерін зерттеп, ғылыми тұжырымдар жасап, қоршаған ортаны қорғау жүйесін жетілдіріп, ірі қалалар ауасын тазартып адамдарға денсаулық, шабыт, шығармашылық табыс беретін таза ауамен қамтамасыз етуді алдымызға міндет қойып отырмыз.

Биосфераның қалыпты жағдайынан ауытқуына негізінен техногендік және антропогендік факторлардың қауіпті әсері болатыны, оның атмосфералық ауаның газ құрамының өзгеруіне әкеліп соғатыны аян. Ал жасыл өсімдіктер биосфераны әр түрлі ластаушылардан негізгі тазалаушы фактор бола отырып, үнемі атмосфералық ауа ластануының өсуіне байланысты өзі зардап шегеді. Осыған байланысты біздің жұмысымызда әр түрлі ағаш өсімдіктерінің жапырағына ауаның ластануының әсерін анықтау мақсаты алға қойылды да, жапырақтың ұлпасының анатомиялық құрылысын зерттеумен айналыстық.

Атмосфера ауасының әсерінен болатын жапырақтың анатомиялық құрылысындағы өзгерістері зерттеу жұмыстары екі экологиялық жағдайда өскен ағаштектес өсімдіктердің жапырақ анатомиясын салыстырмалы түрде зерттедік.

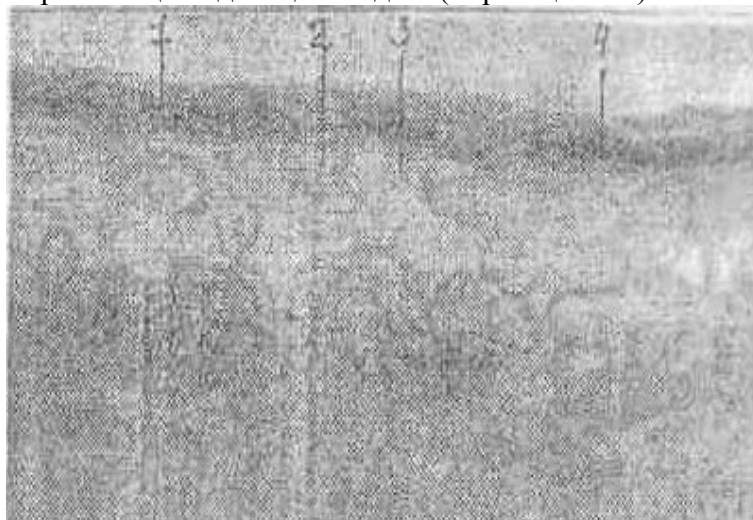
Таразда өсетін қара теректе, басқа лептестіктермен салыстырғанда көлемі 2-3 есе ірі лептестіктер кездеседі. Бұл қара теректің ластанған газға бейімделуінің белгісі. Сондай-ақ бұл белгіні қара теректе ксероморфтық белгінің анық байқалатындығы деп қарастыруға болады (Қара терек үлпекқабатының құрылысы (Тараз)

1-"алып" лептестік, 2-қалыпты лептестіктер (сурет-4)

Тараз қаласының көшелерінде кара теректер қолдан отырғызылған. Оның жапырағының негізгі жүйкесінің тұсында астыңғы үлпекқабат қырын ұсақ жүйке басып кеткен. Оның астында 2-3 қабат өте қалың тін талшықтары орналасқан. Оның астында талшық шоғына дейін ірі механикалық ұлпалар барлығын байқадық. Ал шоқтың сыртын шар тәрізді қалыңдаған механикалық құрсау шебер қоршап тұрғанын айқын көреміз. Шоқтың сыртқы жағында шар тәрізді қалың механикалық ұлпалар үлпекқабатпен жалғасады. Негізгі шоқтың екі бүйірінде, сыртқы үлпекқабат перпендикуляр жатқан 2 қабат бағаналы мезофилл орналасқан. Олардың арасында сыртқы үлпекқабаттан шығатын лептестіктер бар. Әр жерде шоғырланған борпылдақ жасушалар лептестікке тиісіп жатады. Осы жерде өте ірі лептестіктер бірінші рет байқалды .

Қара терек жапырағының көлденең кесіндісі. (Тараз қаласы)

1-үлпекқабат,2-борпылдақ мезофилл,3-ауа қуысы,4-лептесік (сурет-5)

Қара терек. (*Populus nigra* L). Байзақ ауданында өскен ағаш жапырағының үстіңгі үлпекқабат астында бірқабат бағаналы ұлпалар оның астында борпылдақ ұлпалар болады.

Оның пішіні кейде шар тәрізді, кеп жағдайда белгілі пішіні жоқ. Астыңғы үлпекқабат ұлпалары көпшілік жағдайда шар тәрізді тығыз орналасқан паренхималық мезофилл бар. Борпылдақ және бағаналы мезофилдер арасында белгісіз пішінді көбіне шар тәрізді 3-4 қабат мезофилдер барлығын көреміз. Бұлар ретсіз орналасады. Үлпекқабаттың астындағы борпылдақ мезофилдер тангенталды бағытта қабат-қабат болып азды-көпті орналасқан. Бұл жерлерде астыңғы үлпекқабаттың астыңғы мезофилдерінің аралықтарында, жасуша аралық қуыстарда түк және трихом көрінбейді.

Қала атмосфералық ауасының ластануы жаңа экологиялық антропогенді фактор болып табылады, сондықтан өсімдік дамуында оның әсері болады, бірақ өсімдікте қоршаған ортаға бейімделіп, ауаны тазарту жұмысын тоқтатпайды. Ағаш өсімдіктер қоршаған ортадағы токсикалық заттарға біршама бейімделеді. Өсімдіктердің бір түрлерінде мұндай бейімделушілік ойдағыдай өтсе, екінші түрлерінде біраз қиындықпен өтеді. Нағыз ксероморфты-ксерофиттер, бұл өсімдіктердің жапырақтарын түк басқан, ол түктер қатты ластағыш заттарды ұстап, жапырақ қызуын басады. Бұл өсімдіктердегі мұндай бейімдеушілік қоршаған ортаға байланысты, ауаның лас жағдайында тіршілік циклін жүзеге асыруға бағытталған. Қолайсыз жағдайға бейімделушілік екпе ағаштарда болатындығы, бір ғасыр ішінде қалыптасатындығы байқалады, сондықтан өсімдік дамуына оның әсерінің болатынын естен шығармау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Асқарова Ұ.Б. Экология және қоршаған ортаны қорғау. Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы.— Алматы: Заң әдебиеті, 2004.— 90 бет.
2. Байжигитов К. Интродукция декоративных, плодовых деревьев и кустарников в Туркестане., Алматы, 2006ж.
3. А.Ж. Ақбасова, Г.Ә. Саинова. Экология: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы.-Алматы: «Бастау» баспасы, 2003.-292 б.
4. Шәріпханова А.С. Антропогендік факторлардың әсерінен болатын жапырақтың анатомиялық құрылысындағы өзгерістер. ШҚМУ басп. Өскемен, 2003, 42-47 б.
5. Үнішев Е.М., Мақаұлы С. Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау. Оқулық. Алматы. 2006ж. 480 бет.

Аннотация

Мақалада атмосфера ауасының әсерінен болатын жапырақтың анатомиялық құрылысындағы өзгерістері зерттеу жұмыстары, екі экологиялық жағдайда өскен ағаштектес өсімдіктердің жапырақ анатомиясы салыстырмалы түрде қарастырылды. Жапырақтардың сыртқы құрылысы, лептесіктердің, ұлпаларының өзгерістері байқалды.

Аннотация

В статье рассматривается влияние атмосферы на анатомическое изменение структуры листа, изучение двух одинаковых деревьев выросших в разных экологических условиях. Были замечены различия в внешних листьях и ворсинках.

Annotation

The article examines the influence of the atmosphere on the anatomical change in leaf structure, the study of two identical trees grown in different ecological conditions. Differences in external leaves and villi were observed.

ӘОЖ 375.15.02

ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДА МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Таджикулова Н.А., Нагашыбекова Ж.Р.

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз.к

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы бүкіл ұлттың, елдің, барлық атқару органдарының басты идеясына айналуы тиіс екендігін Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев атап көрсетті. Бұл білім саласына үлкен жауапкершілік жүктейтіні түсінікті.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында жаңа білім беру жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. Осыған орай, алдыңғы қатарлы идеялар мен педагогикалық технологияларды практикалық тұрғыдан жаңарту және оларды ғылыми тұрғыда негіздеу бағытындағы жұмыстар жүргізілуде. Қазіргі заманғы озық технологияларды мектеп тәжірибесінде тиімді қолдану, ең алдымен, жан-жақты оқып үйренуді талап етеді.

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің

мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі.

Еліміздің болашағы жастар десек, жастардың болашағы оларды саналы тәрбиемен, сапалы біліммен қаруландырып, білімі озық елдердің әемдік озық үлгісін өнегесін, тәжірибесін үйрететін ұстаздар қауымына жүктелген еңбегіне байланысты болмақ. Осы тұста В.Г.Белинскийдің: «...ұстаздың қолында адам өмірінің келешектегі тұтас тағдыры тұр», - деген сөзі еріксіз еске түседі. Өйткені, ұстаз болашақтың тұтқасы, жас ұрпақты тәрбиелеу және тереңде жан-жақты білім беру ісіндегі қоғамның жұрт сенген өкілі. Ол жас ұрпақ бойына білімді, әдетті, дүниетанымдылықты, өмірге деген өмірлік мақсатын қалыптастырушы басты тұлға./1/

Қазіргі мектеп мұғалімдерінің кәсіби дамуының маңызды мәселелерінің бірі олардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану саласындағы жеткіліксіз кәсіби деңгейі болып табылады. Мұғалімдердің кәсіби деңгейінің жеткілікті деңгейде қалыптаспауы оқушыларды оқыту тиімділігінің айтарлықтай төмендеуіне әсер етеді.

Дидактикалық оқыту жүйелерін қалыптастырудың перспективалық бағыттарының бірі - мультимедиялық технологияларды оқыту процесінде пайдалану. Еліміздің әлемдік білім кеңістігіне бағдар алуының басты өзегі 12 жылдық білім беру жаңа білім парадигмасы балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде қарап, шығармашылық қызығушылықтары негізінде білімге құндылық бағдарын қалыптастыра отырып, танымдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруды және жан-жақты дамыған шығармашыл, жеке тұлға қалыптастыру. Білім беру жүйесінің жаңа талаптары мен зерттеу еңбектерінің нәтижелерін ескере отырып, мынадай тұжырымға келуге болады: үздіксіз білім беру жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі ретінде мультимедиялық технологияларды қолдану бүгінгі күннің басты талабы. Сондықтан да, оның техникалық және дидактикалық мүмкіндіктерін дамыту, онан әрі зерттеу маңызды болып табылады[2].

Жалпы алғанда, мультимедиялық технологияларды білім беру саласында дер кезінде игеру және тиімді пайдалану бүгінгі күндегі маңызды қажеттіліктердің қатарынан саналады. Осы қажеттіліктерге байланысты мынадай іс-әрекеттер орындалуы тиіс:

1) педагогикалық процесте мультимедиялық технологияларды тиімді пайдалана алатын мұғалімдерді даярлау;

2) оқу орындарының ақпараттық технологиялар базасын үнемі жаңартып отыру;

3) оқу-әдістемелік жұмыстарды білім беруді дамытуға бағытталған бағдарламалар негізінде жаңаша сипатта жүргізу. Мультимедиа-технологияны қолдану мектептегі оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың жаңа формаларын тудыруы мүмкін. Сонымен қатар, мұндай технологиялар еліміздегі мектептердің басым көпшілігінде қолданылып жүрген дәстүрлі оқыту формасына айналған сабақ жүйесін оқытудың формасы мен тиімділігін де арттырады. Қазіргі уақытта электрондық оқулықтарды, компьютерлік оқыту бағдарламаларын, дыбыстық және бейнелік оқу материалдарын пайдалануда қолданылатын мультимедиялық технологиялар оқыту процесіндегі инновациялық әдістерді жүзеге асыратын бірден бір жаңа ақпараттық технология болып саналады /3/.

Мультимедиа түрліше ақпаратты ұсынудың немесе пайдаланудың әртүрлі әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Біз қазіргі күнге дейін мультимедияның кейбір түрлерін күнделікті тұрмыста қолданып келдік. Мысалы, теледидар және кино - мультимедияның құрамдас бөліктері. Білім беру мекемелерін компьютерлік техникалармен жабдықтау мәселесі соңына дейін толық шешілген жоқ, күн тәртібінде қазіргі уақытта басқа мәселе тұр - ол компьютерлік техниканы қалай дұрыс пайдалану керек деген мәселе. Бүгінгі таңда біздің мемлекетіміз негізгі тұжырымдамасы өркениет дамуының жаңа тарихи фазасынан құрылған негізгі тұжырымдамасы ақпараттық қоғам

құру курсы қолға алды. Оның негізі – ақпарат және білім. Білім беру саласын ақпараттандыру жағдайында кез – келген тұлғаға ақпараттық білім негіздерін игерту, ақпараттық – коммуникациялық технология құралдарын білім алуға қолдану мен оның мүмкіндіктерін пайдалану дағдыларын қалыптастыру қажет. Жоғарыда айтылған ой-пікірлерімді тұжырымдай келе, компьютерді қолдану негізінде мектеп пәндерін оқыту сапасын арттырып, білім беруді ақпараттандыру жүйелі түрде іске асыру және оқу жүйесіне экономикалық және физикалық-географиялық карталар кеңінен қамтылып шығарылса, география сабағын жүйелі оқыту қолға алынса демекпін [4].

Қорыта айтқанда, баланы рухани дамытуда айналамен таныстыру, яғни ақпараттық құралдардың жақсы жағын тиімді пайдаланып, күрделі, қыр сыры көп әлеуметтік ортаға оқушыны бейімдеп тәрбиелеу психолог – педагог қауымының еншісінде екенін назарда ұстауымыз керек. Оқушы ақпараттың жақсы жетістіктерін бойына сіңіріп, рухани бай тұлға ретінде қалыптасуы заман талабы. Әрбір география пәнінен сабақ беретін мұғалім жаңа сабақты ауызша әңгімелеп немесе баяндау берумен шектелмей, карта оқыту арқылы жүргізсе оқушының қызығушылық, ізденушілік, зерттеушілік, ойлау қабілеттері жетіле түсері анық. Яғни мұғалім оқушымен сабақ барысында үздіксіз жұмыс істеуі керек. Сонымен бірге оқушының сабақ барысындағы ролін арттыра түсу қажет. Сонда ғана оқушының дарындылық қабілеті шыңдала түседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бөрібекова Ф., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар – Алматы, 2006. 251с.
2. Е.Ы. Бидайбеков, В.В. Гриншкун, Г.Б. Камалова, Д.Н. Исабаева, Б.Ф. Бостанов. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері. Алматы, 2014.
3. Есжанов А. Электрондық мультимедиа: ресурстары мен құрал-дары. //Қазақстан мұғалімі, 16 сәуір, 2008.
4. Егорова Ю.Н. Теоретические и практические аспекты мульти-медиа технологии: монография. Ч.:НАНИ ЧР, 2000. -189 с.

Аннотация

Бұл мақалада болашақ мамандарға география пәнін оқытуда ақпараттық технологияларды пайдаланып оқытудың ғылыми әдістемесін жасау мен тиімді жақтарын табу және географияны оқытуда мультимедиалық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері қарастырылды.

Аннотация

В этой статье обсуждается возможность разработки и использования научных методов для обучения географической информации с использованием передовых информационных технологий в будущих географических дисциплинах и использования мультимедийных технологий в преподавании географии.

Annotation

This article discusses the possibility of developing and using scientific methods for teaching geographic information using advanced information technologies in future geographic disciplines and using multimedia technologies in teaching geography.

ӘОЖ 378.04:002
К 86

**САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ**

Курманбаева А.А.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Елбасымыз Н.Назарбаев «Бәсеке басы - білім» деген. Ендеше ұстаздар қауымы ел болашағы жастардың білімділігі мен біліктілігін қамтамасыз етіп, Елбасының үкілі үмітін ақтауға барлық күш – қуатын жұмсаған жөн. Болашақ жастардың білімділігі мен біліктілігін қамтамасыз етудің ең биік шыңы – *білім сапасын арттыру*.

Қазақстан Республикасы өзінің ғылыми техникалық, экономикалық, ресурстық және рухани дамуының жаңа деңгейіне бағытталуда. Республика өміріндегі бұл өзгерістер, сөз жоқ, білім беру саласына, соның ішінде білім беру үрдісіне не де әсерін тигізуде. Сондықтан білім үрдісінің қажетті деңгейін қамтамасыз ету, оны жан – жақты зерттеу және әлемдік деңгейге көтеру - басты міндет болып қала береді. Өйткені егеменді елдің ертеңгі білім үрдісі - білімінің тереңдігімен өлшенеді. Толассыз, үздіксіз өзгеріп тұрған әлем адамынан да қабілет пен қажеттіліктерді толассыз дамытуды талап етеді. Осыған байланысты білім беру үрдісінің халықаралық стандартын енгізу – аса маңызды өзекті мәселе.

Білім беру үрдісінің негізгі мақсаты – біздің отандық білім беру үрдісінің әлемдік талаптарына сай және бәсекеге қабілетті бола алатынына жағдай жасау болып табылады.

Қазіргі қоғамда жүріп жатқан әлеуметтік терең өзгерістер білім беруді дамытудың жаңа жолдарын, яғни педагогика ғылымының парадигмасы мен әдістемесін өзгертуді талап етеді. Бұрынғы дәстүрлі білім беру үрдісінде мұғалімге басымдылық рөл берілсе, ал осы заманғы білім беру үрдісінде оқушы белсенділігіне басымдық берілуі тиіс, яғни мұғалім оқытпайды, оқушының өздігінен білім алуын ұйымдастырады, оқушы өздігінен оқуы керек, яғни оқушыға субъектіге айналуы тиіс.

Оқушының білім сапасын арттыру - өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығының дамуына жағдай жасай алатын, тұлғалық – гумандық бағыттылығы жоғары, педагогикалық ақиқат пен ондағы өзінің іс – қимылын жүйелілікпен арттыруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын меңгерген және білімдік мониторинг негізінде ақпараттарды таба, таңдай, сараптай алатын, отандық және шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін мұғалімге байланысты. Қорыта келгенде, білім беру үрдісінің субъектісін дамыту мақсаты - оқушының білім сапасын арттыру болғандықтан, сабақ жүргізетін кез – келген мұғалім сабақ өткізудің ең тиімді, ең қызықты, ең қажетті, ең тартымды, ең өзекті формасын, әдістерін және құралдарын тандап алған жағдайда ғана жұмысы нәтижелі болады. Осылай оқыту оқушының білім сапасын арттырып қана қоймайды, оның білімге, ізденімпаздылық пен шығармашылыққа деген деген ынтасын арттырып, іскерлік пен дағдыларын қалыптастырады, білім кеңістігіне жол ашады.

«Адам ұрпағымен мың жасайды» - дейді халқымыз. Ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы мың емес миллиондаған жылдар жасап келеді. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз-оқу. «Надан жұрттың күні – қараң, келешегі тұман», - деп М.Дулатов айтқандай, егеменді еліміздің тірегі, болашағы-білімді, өз бетінше ізденуге қабілетті, алған білімін өмірде қолдана алатын іскер тұлға. Сусыз, құрғақ, таса көлеңке жерге дән

ексең өнбейтіні сияқты, жас ұрпақтарымызды білімарқылы тәрбиелемесек олардан толыққанды тұлға қалыптаспайды. Сондықтан қазіргі мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты міндет- оқушылардың шығармашылық білім, білік дағдыларын меңгерген тұлға қалыптастыру. Міне, өз ұрпағының өнегелі, өнерлі, еңбексүйгіш, абзал азамат болып өсуі үшін халық педагогикасының негізін шығармашылықпен оқу-тәрбие үрдісіне тиімді пайдалану әрбір ұстаздың міндеті болып табылады.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару әрбір мұғалімнің қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылығының жемісімен келмек. Сондықтанда әрбір білім алушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын осы заманғы педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Өйткені, мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу процесін ұйымдастыру жаңа инновациялық педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Мамандығым информатика пәнінің мұғалімі болғандықтан бүгінгі таңда сапалы білім негізі – ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалана білуде деп есептеймін.

Ақпараттық коммуникациялық технологияларға мыналарды жатқызуға болады:

- Білім беруде компьютерлік технологияны пайдалану
- Қашықтан оқыту жүйесі
- Коммуникациялық технологиялар

Жаңа компьютерлік технологияларды пайдаланып оқытудың ең тиімді оқыту түрі болып табылады. Оқытудың *жаңа компьютерлік технологияларының* жоғары және арнаулы оқу орындарында оқу процесіне кеңінен енуі оқушылардың өзіндік және шығармашылық белсенділігін дамытады және өзіндік жұмыс түрлерін орындауға баулиды. Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың бірі - *презентациялар технологиясы*. Бұл технология, бір жағынан, оқушыларға жаңа материалды (иллюстрация, фотографиялар, бейнелік, дидактикалық материалдар, т.с.с) көрнекті түрде көрсету құралы болса, екінші жағынан, мұғалімдерге осы материалдарды дайындауды және оны қолдану процесін де жеңілдетеді. Алдын ала жүргізілген тәжірибелерге *презентациялар технологиясын* пайдалану балалардың оқуға деген ынталылығын арттырып, сабақтың қызықты өтуін қамтамасыз етіп, оған дайындалу мерзімін (презентациялық сүйемелдеу жұмысын алдын ала мұғалім немесе басқа біреу дайындағанда) қысқартады, ең бастысы – мұғалімдерді жаңа компьютерлік технологияларды пайдалануға дағдыландырады.

Компьютерлік технологияларды үлгерімді тексеру және оқушылардың білімін жетілдіру мақсатында пайдалану, *біріншіден*, оқытушының жұмыс өнімділігін арттырып, оқу нәтижелерін тексеруге көбірек уақыт бөлуге көмектеседі; *екіншіден*, объективті түрде қадағалай отырып, балалардың алған білімін бағалауды жүзеге асырады; *үшіншіден*, бақылау технологиясына ғылыми элементтер енгізіп, оны кеңінен пайдалануға болатындай жағдай туғызады. *Мультимедиялық технологиялар* әртүрлі типті мәліметтерді дайындау, өңдеу, біріктіру, ұсыну әрекеттерін ақпараттық және бағдарламалық жабдықтарды пайдалану арқылы жүзеге асыратын құралдар, әдістер мен тәсілдер жиынтығы. Мультимедиа статикалық, динамикалық және дыбыстық ақпараттарды талапқа сай дәрежеде ұсынуды іске асырады. *Мультимедиа* пайдаланушыға әртүрлі типті ақпаратты біріктіріп ұсыну технологиясы. Зерттеушілердің пікірі бойынша дәстүрлі оқу әдісімен берілген материалдың 25%-ы, көру арқылы 33%-ы, көру-есту арқылы 50%-ы, ал мультимедиялық интерактивті оқыту бағдарламасы көмегімен берілген материалдаң 75%-ы есте сақталады екен.

Қашықтан оқыту жүйесі нағыз осы заманғы және қымбат оқыту түріне жатады.

Оқытудың бұл түрі оқушы ауырып сабаққа қатыса алмаған жағдайда және сырттай оқитын студенттер үшін өте тиімді .

Қашықтықтан білім беру технологиясы (ҚБТ) бойынша оқыту білім алушылардың оқу курстарын оқытушы-консультанттың басшылығымен оқу-әдістемелік құралдарды және оқытудың қазіргі заманғы құралдарын (компьютерлік, телекоммуникациялық және т.б.) пайдалана отырып, өзіндік зерделеуді ұсынады.

-ҚБТ теледидарлық құралдарына кабельдік немесе спутниктік теледидардың көмегімен ұжыммен немесе жеке қолданатын бейне -лекциялар, сондай-ақ интерактивтік режимдегі теледидар сабақтары жатады.

-ҚБТ компьютерлік құралдарына электрондық оқулықтар, мультимедиалық курстар, кері байланысы бар тренингтік бағдарламалар, кәсіптік бағдарламалардағы оқу тапсырмалары, желілік іскер ойындар жатады.

-ҚБТ ойындық құралдарына іскер және операциялық ойындар түріндегі ұжымдық сабақтардың белсенді әдістері, дискуссиялар, коммуникативтік сабақтар, сондай-ақ виртуалды білім беретін ортада оқылатын проблемалық және пәнаралық лекциялар жатады.

- Оқу процесін басқару және білім алушыларға дидактикалық материалдарды жеткізіп беру үшін көліктік және ақпараттық коммуникациялар, сондай-ақ автоматтандырылған құжат айналымы жүйесі кіретін мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету, білімнің электрондық банкілері және оқытудың интерактивтік мультимедиалық құралдары қолданылады.

- Қашықтықтан білім беру технологиясын іске асыратын білім беру ұйымы телекоммуникациялық және спутниктік байланыс арналары бойынша жіберуге арналған оқу және басқа да дидактикалық материалдарды, ағымдық, мемлекеттік аралық және қорытынды аттестаттаудың материалдарын дайындау мен көбейтуді жүзеге асырады және олармен әрбір білім алушы қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ қашықтықтан оқыту кадрлық тұрғыдан қамтамасыз етілуі тиіс

«Информатика» оқу пәні ретінде Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің базистік оқу жоспарының мемлекеттік компонентін құраушылардың бірі болып табылады.

Мектептік информатика курсы білім алушыларға осы курсты оқыту саласындағы іргелі білімдердің жеткілікті деңгейдегі толық көлемін беруді, оқушылардың ойлау, танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуды, ақпараттық қоғам өміріндегі информатиканың рөлі туралы түсінігін қалыптастыру және жалпыадамзаттық құндылықты дамытуды, табиғатқа ғылыми көзқарасын, адамның дүниетанымдық көзқарасына алғышарт болып табылатын әлеуметтік маңызды бағдарларын, түрлі мәселелерді шешуде алған білімін шығармашылықпен қолдану дағдыларын қалыптастыруды көздейді.

Мектеп информатикасының мазмұнын дамыту келешегі оқушылардың ақпараттық сауаттылығы мен мәдениетін қалыптастыру бағытында информатиканың ғылыми зерттеу объектісінің кеңеюімен байланысты.

Информатика пәні оқушыларда әлемдік ақпараттық бейнені қалыптастыру мен компьютерлік техниканы және ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамытудың теориялық негізі болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық құралдарының жеделдетіп дамуына байланысты сәйкес қолданбалы программалық құралдар, офистік программалар және т.б. өзгерістерін ескере отырып құрылады. Олардың көпшілігі информатиканы жоғарғы сыныптарда оқытудың мазмұнында ерекше мәнге ие. Сонымен бірге бұл мәселелерді ерте жастан бастап үйрету де қарастырылуда.

Мектептің білім мазмұнында информатиканы оқытудың жалпы мақсаттарын бөліп алуға болады:

- ақпараттық қоғам жағдайында оқушыларды жан-жақты даярлау;

- ақпараттық қоғам мен технологиялардың мүмкіндігіне бейімделген оқушыларды ақпараттық мәдениетке тәрбиелеу;
- информатиканың ақпаратты беру, түрлендіру және оны қолдану сияқты іргелі ұғымдарын оқушыларға меңгерту;
- әлемдік ғылыми бейнені қалыптастырудағы ақпараттық үдерістердің мәнін ашу және қазіргі қоғамның дамуындағы ақпараттық технология мен компьютерлік техниканың рөлі;
- оқушыларды компьютерді оқу үрдісіне, бағдарлы бағытқа тиімді және ұқыпты пайдалана білу дағдыларын қалыптастыру;
- мектептің оқу-тәрбие үдерісіне ақпараттық-коммуникациялық технологияны енгізу үшін жағдай туғызу.

Бұл мақсаттарға жету келесі міндеттерді шешу арқылы жүзеге асады:

ғылыми-дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыру (ғылыми-әлемдік бейнені құруда және оны тірі табиғатта, техникада, қоғамда ақпараттық үрдістердің мәні туралы біліммен қаруландыру; қоғамның дамуында, адам еңбегінің сипаты мен мазмұнын өзгертуде информатика мен есептеуіш техниканың мәні туралы білімдермен қамтамасыз ету);

оқушылардың ойлау қабілетін дамыту (жеке жағдайда, алгоритмдік, әрекеттік және модульдік-рефлексивтік ойлау қабілетін дамыту);

оқушыларды практикалық және бағдарлы бағыттарға даярлау (компьютермен жұмыс жасау ұстанымдары, ақпаратты беру тәсілдері және түрлі мәселелерді шешуде ақпараттық-коммуникациялық технологияның негізгі кезеңдері туралы білімдермен қамтамасыз ету; түрлі пәндік салаларда ақпараттық технологияны қолдану мен модельдеу және компьютерді түрлі практикалық міндеттерді шешуде сапалы, әрі тиімді құрал түрінде қолдану дағдыларын қалыптастыру).

Информатиканы оқытудың басты міндеттері негізінде оқу бағдарламасында нақты дидактикалық міндеттер айқындалады, оның ішінде оқушыларды біліммен қаруландыру тәсілдерін үйрету аса маңызды болып табылады.

Информатиканы тереңдетіп оқығысы келетін оқушылардың саны жеткілікті көп болған жағдайда мектеп базистік оқу жоспарында бағдарлы курстарға бөлінген сағат саны есебінен информатиканы оқытуға бағдарлы деңгейде бөлінген 1 сағатқа аптасына қосымша 2 сағат қоса алады. Оқушылардың білім деңгейіне қойылатын талаптар сәйкес деңгейлер үшін білім беру стандартымен анықталады.

Жоғары сыныптарда информатиканы оқыту кезінде мектептің оқу жоспарына таңдау курстарын енгізу қажет. Бұл келесі мазмұндағы таңдау курстары болуы мүмкін: «Объектілі-бағдарланған программалау тілі», «ЭЕМ операторы», «Компьютерде іс-қағаздарын жүргізуші», «Компьютерлік графика», «Web-дизайн», «Ақпараттық жүйелер», «Flash-программалау» және т.б. Мектептің білім беру саласында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін интенсификациялау мен модернизациялаудың тиімді тәсілдерін іздестіру жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Қорыта айтқанда мектептердегі білім беру, білім нәтижелерін қадағалау осы заманғы педагогикалық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылуы Елбасымыздың 2012 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында міндеттелген білім беру саласының алдына қойылған мақсаттардың орындалуының кепілі екендігін әрбір мұғалім жадында ұстауы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Д.Ш. Матрос, Д.М. Полев, Н.Н. Мельникова. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий; Москва; 2001; с. 221
2. А.Л. Зимин, Е.К. Хеннер. Повышение квалификаций работников образования в области информационно-коммуникационных технологии. Информатика и образование;

2004; №12; с. 45

З.Е.К.Хеннер, А.П.Шестаков. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения. Информатика и образование; 2004; №12; с. 27

Аннотация

Бұл мақалада мектепте сапалы білім берудегі ақпараттық коммуникациялық технологиялардың маңызы көрсетіледі.

Abstract

This article highlights the importance of ICT in quality education at school.

Аннотация

В этой статье подчеркивается важность ИКТ в качественном образовании в школе.

ӘОЖ 504.2

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ КҮН МЕН ЖЕЛ ЭНЕРГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ДАМУЫ

Сәлім А.А.

Чкалов атындағы орта мектеп, Жамбыл ауданы

Бүгінгі таңда жел энергиясы балама энергия көздерінің арасында алдыңғы қатарда, бірақ дәстүрлі энерготасымалдаушылармен бәсекеге түсетіндей, әзірше, мықты емес. Бұған қоса, ақпараттың жетіспеушілігі және қоғамның экологиялық жарқын болашақты ойлағысы келмейтіндігі білінеді. Қазақстандағы жел энергетикасы әлемдік үдерістің бір бөлшегі болғандықтан осыншама өзекті тақырыпты елемей өте алмадым [1].

Жел энергиясының басқа энергия көздерінен экологиялық және экономикалық артықшылықтары көп. Жел энергетикасы қондырғыларының технологиясын жетілдіру арқылы оның тиімділігін арттыруға болады. Жел энергиясын тұрақты пайдалану үшін жел энергетикасы қондырғыларын басқа энергия көздерімен кешенді түрде ұштастыру қажет. Республиканың шығыс, оңтүстік-шығыс, оңтүстік аймақтарында су электр станциялары мен жел электр станцияларын біріктіріп электр энергиясын өндіру өте тиімді. Қыс айларында жел күші көбейсе, жаз айларында азаяды, ал су керісінше, қыс айларында азайса, жаз айларында көбейеді. Сөйтіп, энергия өндіруді біршама тұрақтандыруға болады. Алматы облысының Қытаймен шекаралас аймағындағы 40-ендікте Еуразия мегабассейніндегі орасан зор ауа массасының көлемі ауысатын Орталық Азиядағы “жел полюсі” деп аталатын Жетісу қақпасындағы желдің қуаты мол. Ол екі таудың ең тар жеріндегі (ені 10-12 км, ұзындығы 80 км) табиғи “аэродинамикалық құбыр” болып табылады. Қақпа Қазақстанның Балқаш–Алакөл ойпатын Қытайдың Ебінұр ойпатымен жалғастырады. Осы жердегі жел ерекшеліктерін зерттеу нәтижесінде оның электр энергиясын өндіруге өте тиімді екені анықталды. Қыс кезінде желдің соғатын бағыты оңтүстік, оңтүстік-шығыстан болса, жаз айларында солтүстік, солтүстік-батыстан соғады. Желдің орташа жылдамдығы 6,8 — 7,8 м/с, ал жел электр станциялары 4 — 5 м/с-тан бастап энергия бере бастайды. Желдің қарама-қарсы бағытқа өзгеруі сирек болуына байланысты мұнда турбиналы ротор типті жел қондырғысын орнату тиімді. Желдің жалпы қуаты 5000 МВт-тан астам деп болжануда. Бұл өте зор энергия көзі, әрікөмір мен мұнайды, газды үнемдеуге және, әсіресе, қоршаған ортаны ластанудан сақтап қалуға мүмкіндік береді [2].

Жел энергиясы негізінен Күн энергиясының Жер бетін бірқалыпты қыздырмауынан туындайды. Сағат сайын Жер Күннен 1014 кВт сағ энергия алады. Күн

энергиясының 1-2 % -і жел энергиясына түрленеді. Бұл көрсеткіш жер бетіндегі барлық өсімдіктердің биокалдыққа айналғанда бөлініп шығатын энергиясынан 50-100 есе асып түседі. Бірнеше мыңдаған жылдар бойы адамдар желді – энергия көзі ретінде пайдаланған. Жел энергиясын пайдаланып желкен көмегімен жүзген. Жер суландыру кезінде, жел диірмені ретінде дәнді-дақыл өнімдерін ұнтақтау үшін қолданған [3].

Желқондырғылардың қалақшалары ауа массасының қозғалысының әрекетінен айналады. Ауа қабатының массасы үлкен болса, соғұрлым жел двигателінің қалақшалары жылдам қозғалып, электр энергиясын көп өндіреді Тығыздық бірлік көлемге келетін молекулалар санына тәуелді. Қалыпты атмосфералық қысымды температура 150 С болған кезде, ауаның тығыздығы 1,225 кг/м³. Ылғалдылық өскен сайын ауаның тығыздығы азаяды. Қыс мезгілінде тығыздық жоғары болғандықтан, желдің бірдей жылдамдығына қарамастан, жазбен салыстырғанда жел генераторы көп энергия береді. Желтурбинасының қозғалатын бөлігін ротор деп атаймыз. Ротор жел ағының энергиясын көп қамтыса, соғұрлым көп электро энергия өндіреді. Ротордың ауданы ротордың диаметрінің ауданының квадратына тура пропорционал, желқондырғысының өлшемдерін екі есе арттырып, төрт есе энергия өндіріп алуға болады.

1854 жылы АҚШ-та жел энергиясымен жұмыс істейтін су тарту насосы іске қосылды. Су тарту насосының моделі жел диірменінен қалақшалар санының көптігімен және жел бағыты мен жылдамдығын анықтайтын аспап флюгердің болуымен ерекшеленеді. 1940 жылдары осындай жел күшімен қозғалатын диірменнің саны 6 миллиондай еді, оларды су тарту және электроэнергия алу мақсатында қолданды.

1981-1984 жылдары Калифорнияның өзінде 6870 жел турбинасы іске қосылды. Бірақ 31 желтоқсан 1985 жылы мұнайдың бағасы баррельге шыққанда 10 долларға түсті, осыған байланысты желқондырғысын шығаратын көптеген шағын компаниялар жойыла бастады. Ал 1998 жылы АҚШ-та жел энергетикасы дамуы қайтадан даму сатысына көтерілді [3]. Жел энергетикасының экологияға әсері. Желэнергетикасы дамуы, энергия жетіспейтін энергия қуаныш әкелгенмен, оның зиянды да әрекеті бар. Желқондырғылардың айналып тұратын қалақшалары, механизмі, айнала ортаға дыбыс шуын шығарады, 40 децибелдан асатын дыбыс толқындары, адам организміне зиянды әрекетін тигізеді. Мысалы шу деңгейінің жоғары болуы дыбыс құлақтың дыбыс қабылдауын нашарлатып, организмнің жүйке-психологиялық әрекетіне зиянын тигізеді. Желэнергетикасының күннен-күнге дамуы қарқындап өсуде. 31 желтоқсан 2005 жылы бүкілдүниежүзілік желэнергетикасының өндірілетін қуаты 58 982 МВт болды. Осындай қарқынды өсу сатысында Бүкіләлемдік жел энергетика ассоциациясы 2015 жылы жел энергиясын қуатын 120 000 МВт-қа өсіруді жоспарлап отыр. [4]

Күн энергетикасы дегеніміз – дәстүрлі емес энергетика бағыттарының бірі. Ол күннің сәулеленуін пайдаланып қандай да бір түрдегі энергияны алуға негізделген. Күн энергетикасы энергия көзінің сарқылмайтын түрі болып табылады, әрі экологиялық жағынан да еш зияны жоқ. Күннің сәулеленуі – Жердегі энергия көзінің негізгі түрі. Оның қуаттылығы Күн тұрақтысымен анықталатындығы белгілі. Соңғы кездері экологиялық проблемалар, пайдалы қазбалардың жетіспеушілігі және оның географиялық біркелкі емес таралуы салдарынан электр энергиясын өндіру желэнергетикалық құрылғыларды, Күн батареяларын, газ генераторларын пайдалану арқылы жүзеге аса бастады. Күн энергиясын пайдаланудың өзіндік артықшылықтарымен қатар кемшіліктері де бар. Атап айтсақ, артықшылықтары:

- 1) Күн энергиясы бәріне бірдей қолжетімді;
 - 2) ол сарқылмайды;
 - 3) қоршаған ортаға қауіпсіз;
- кемшіліктері:
- 1) ауа райы мен тәуліктің уақытына тәуелді;
 - 2) Күн энергиясын алу үшін қолданылатын құрылғылардың қымбаттылығы;
 - 3) оны шағылдыратын бетті периодты түрде тазалап отыру қажет;

4) электр станциясының жанында атмосфера ысып кетеді;

5) энергияны аккумуляциялау қажет. Күн энергиясын күнделікті тұрмыста кеңінен пайдалану – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Әсіресе, бұл мәселенің түбегейлі шешілуі қазіргі уақытта дүние жүзінде мұнай мен газ секілді отынның күннен-күнге қымбаттауынан туындап отырған негізгі проблемалардың толықтай шешімін табарына өз септігін тигізери сөзсіз. Себебі, осыдан 50 жылдай бұрын американдық ғалым Кинг Хуббертс айтқандай: «...Мұнай тек оны өндіруге кеткен электр энергиясы одан өндірілетін электр энергиясынан аз болған кезге дейін ғана электр энергиясының негізгі көзі ретінде саналады. Ал бұдан кейін мұнай өндіру оның бағасына қарамастан тоқтатылады». Ғалымдарымызға бұл тұжырым «К.Хуббертстің заңы» деген атпен белгілі [5].

ҚР Ұлттық инженерлік академиясының академигі Надир Надиров пікіріне сүйенер болсақ: «...Күн энергетикасы көмегімен адамзатқа төніп тұрған аталған қауіптен құтылуға болады. Қорыта келе айтарымыз: Күн энергиясын өз мақсатымыз үшін пайдаланудың болашағы зор. Ғалымдардың болжауынша 2050 жылға қарай Күн энергиясы адамзаттың электр энергиясына деген 20-25%-дай қажеттілігін өтей алады. Сол сияқты Халықаралық энергетикалық агенттіктің мәліметі бойынша 40 жылдан кейін Күн энергетикасы көмегімен атмосфераға көмірқышқыл газының түсуін жылына 6 млрд тоннаға дейін қысқартуға болады екен. Осындай тұжырымдар негізінде Күннен өндірілетін энергияның адамзат үшін сарқылмайтын байлық екендігіне әбден көз жеткізуге болады деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. П.С.Непорожний, В.Н.Попков «Әлемнің энергетикалық қорлары», - 1995ж.
2. Журнал «Жастар техникасы», - 2001ж. №5
3. В.Володин, П.Хазановский «Энергия жиырма бірінші ғасыр», - 2001ж.
4. В.С.Лаврус «Энергия көздері», - 2001ж.
5. М.В.Берковский, В.А.Кузьминов «Қалпына келетін, дәстүрлі емес энергия көздерінің адамға қызметі», - 2002 ж.

Аннотация

Бұл мақала жел энергиясының басқа энергия көздерінен экологиялық және экономикалық артықшылықтары қарастырылған.

Abstract

This paper provides environmental and economic benefits from other energy sources.

Аннотация

Настоящий документ обеспечивает экологические и экономические выгоды от других источников энергии.

МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУ ТӘРТІБІ

Жарияланым төмендегі элементтерден тұрады:

- а) ӘОЖ (әмбебап ондық жіктеу)
- б) мақаланың тақырыбы (барлығы бас әріптермен);
- в) авторлар туралы мәлімет;
- г) мақаланың мәтіні;
- д) әдебиеттер тізімі (5-10);
- е) аннотация.

Мақалаларды жазу мен рәсімдеу тәртібін сақтау үшін журнал редакциясы авторлардың төмендегі ережелерді сақтауын сұрайды.

Мақала материалдары баспадан шығу үшін Microsoft Word 2003, 2007 редакторында немесе соған сәйкес редакторларда терілген 3-10 беттік мақаланың қолжазбасы А4 форматты қағазға 1 дана шығарылып, қазақ, орыс немесе шетел тілдерінде тапсыруға болады. Мақала материалының электронды нұсқасы міндетті түрде болуы қажет. Баспаға ұсынылатын мәтінді рәсімдеу тәртібі: KZ Times New Roman, шрифт – 12, жоларалық интервал – 1, параметрлері барлық жағынан – 2см.

Мақала төмендегі құжаттармен қоса ұсынылуы қажет:

-Редакцияға келіп түскен материалдарда ғылым докторы немесе ғылым кандидатының ұйымның мөрі басылған пікірі болуы керек. Пікір беруші мақалалардың сапалылығына жауап береді. Ғылыми дәрежесі жоқ авторлар үшін ғылым докторларының немесе ғылым кандидаттарының пікірі болуы тиіс. Мақалаларды жариялау үшін пікір берушілердің ұсынысы жеткіліксіз. Соңғы шешімді редакция ұжымы қабылдайды.

- Аннотация – қазақ, орыс және ағылшын тіліндерінде қажет.

- автордың түйіндемесі: тегі, аты, әкесінің аты, қызметі, жұмыс орны, үй және жұмыс телефондары, мүмкіндігінше – факс және e-mail.

Мақала төмендегі талаптарға сәйкес рәсімделуі қажет:

- сол жақ жоғарғы жағында ӘОЖ индексі, екінші бас әріптермен (қою шрифтпен) – мақаланың тақырыбы, үшінші жолда ортасында автор(лар)дың тегі, аты, әкесінің аты жазылады, екі интервалдан кейін негізгі мәтін жазылады.

- әдебиеттерге жасалған сілтемелер дәйектемеден (цитата) кейін, төрт бұрышты жақшаның ішінде, әдебиеттер тізіміндегі нөмеріне сәйкес нөмермен көрсетіледі. Дәйектемені (цитата) беру үлгісі [10,81б.]. Пайдаланған әдебиеттер тізімі: 10. Бердяев Н.А. Смысл истории. М.: Мысль, 1990. 175 с. мақаланың ең соңында беріледі. Әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі түйіндемесі беріледі.

Кескіндемелер (кестелер, схемалар, диаграммалар) жеке А4 парағында компьютерде немесе анық сызба (тушпен) түрінде орындалуы қажет. Суреттің нөмері қағаздың сырт жағында қойылады және қай бетке және қай жерге орналасатындығы жазылады. Математикалық формулалар Microsoft Equation объектісі ретінде теріліп, беріледі.

Сілтеме жасалатын формулалар ғана нөмірленуі қажет. Графикалық материалдар 5-суреттен аспау керек.

Талапқа сай рәсімделмеген мақалалар қабылданбайды.

УСЛОВИЯ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Публикация состоит из следующих обязательных элементов:

- а) УДК (универсальная десятичная классификация)
- б) заглавие статьи;
- в) об авторе (сведения)
- г) собственно текст статьи;
- д) список литературы (не менее 5 и не более 10 названий);
- е) аннотация.

При написании и оформлении статей для печати редакция журнала просит придерживаться следующих правил для авторов.

Статья может быть представлена на казахском, на русском или иностранном языках в объеме 3-10 страниц формата А4, включая таблицы, иллюстрации, список литературы. Материал статьи обязательно должна быть в электронном варианте. Рукописи большего объема принимаются по специальному решению Редколлегии. Гарнитура для текстов – KZ Times New Roman, размер шрифта – 12, интервал – одинарный, поля с каждой стороны – 2 см. Статья оформляется только в текстовом редакторе Microsoft Office Word 2003 или 2007.

Статья должна сопровождаться следующими документами:

- Материалы, направляемые в редакцию, должны иметь внешнюю (стороннюю) рецензию кандидата или доктора наук (с указанием полных сведений о рецензенте), подписанную и заверенную печатью организации (отделом кадров). Рецензент несет ответственность за содержание статьи, достоверность представленных материалов. Рецензия доктора или кандидата наук для авторов, не имеющих ученую степень. Наличие положительной внешней рецензии не является достаточным основанием для публикации статьи. Окончательное решение о целесообразности публикации принимается редколлегией журнала.

- Аннотация для текстов на казахском, русском и английском языках должна.

- резюме автора: Ф.И.О., должность, место работы, домашний и служебный телефоны, по возможности – факс и e-mail.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

- На первой странице вверху по левому краю – индекс УДК, на второй строке – прописными буквами – название статьи, на третьей указываются инициалы и фамилия автора(ов), после которого через двойной интервал печатается текст статьи.

- Список литературы дается в конце статьи. Список литературы для оригинальной статьи – не более 10 источников. Список литературы составляется в алфавитном порядке – сначала отечественные, затем зарубежные авторы. Если ссылку приводят на конкретный фрагмент текста документа, в отсылке указываются порядковый номер и страницы. Сведения разделяются запятой. Например: В тексте: [10, с. 81], В за текстовой ссылке (Список литературы): 10. Бердяев Н.А. Смысл истории. М.: Мысль, 1990. 175 с.

- После списка литературы представляется резюме на казахском, русском и иностранном языках.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере или в виде четких чертежей (тушью) на отдельном листе формата А4. Математические формулы должны быть набраны как объект Microsoft Equation.. Количество графического материала должно быть минимальным (не более 5 рисунков).

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются.

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ТАРИХ (ОТАН, ЖАЛПЫ), ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ДІНТАНУ, МӘДЕНИЕТТАНУ, ЭТНОМӘДЕНИЕТТАНУ, ҚҰҚЫҚТАНУ, ЭКОНОМИКА

Беков Н., Полякова В.Т. Джамбулская область в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. и в послевоенный период.....	3
Куандыкова Э.Ж., Ержанова А.С. Үш тұғырлы тілді дамыту – заман талабы....	7
Таджикулова Н.А., Кемел А.Ж. Қазақстандағы мұнай кен орындары және оның экономикадағы рөлі.....	12
Сарымамедов Х.А. История монументальной скульптуры древних тюрков Казахстана.....	14
Тынысхан А.И., Байболов Е.Т. Ұлы Жібек жолы және орта ғасырлық Қазақстан қалалары.....	19

ФИЛОЛОГИЯ

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ҚАЗАҚ, ОРЫС, ШЕТ ТІЛДЕРІ

Munatayeva E.M., Tulenbayeva Z.Zh. Writing Modules in Ielts.....	25
Shakhbandarova N.B. Creative Teaching of English in the Private Language Schools...	29
Torekeyev B.A., Abdrahmanova A. Multimedia use in Higher Education: Promises and Pitfalls.....	31
Urevskaya T.G. Sembekova U.D. Teaching Writing to young Learners.....	36
Асылбекова Ш.И. Глагол и вербоиды в русском и казахском языках, их значение и употребление в речи.....	40
Жандосова Ж.Ж. Айтыс өнеріндегі ұлттық тәрбиенің орны.....	44
Ибраева Г.С. Технология дифференцированного обучения на уроках русского языка.....	49
Кульбаева А.Т. Совершенствование каллиграфического навыка.....	53
Молдатаева А.С. Развивающие игры на уроках русского языка	57
Муртаз-оглы С.М. Инновационные образовательные технологии в современной школе на уроках английского языка.....	63
Кенжебаева А.Т. Латын әліпбиіне көшу – заман талабы.....	69
Таутаева Г.Б. Использование технологии развития критического мышления на уроках русского языка.....	72
Торекеев Б.А., Төленті А. Шетел тілін оқытуда видео материалды тиімді қолдану жолдары.....	77
Урпекова С.С. Қазақ тіл біліміндегі ономастика.....	82
Шуканов А.Г. Поэзия Жамбыла Жабаева в русской критике.....	85

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МАМАНДЫҚТАР

Жакипбекова Д.А., Дулат Ә.Ш., Серикова А. Киіз басу технологиясын меңгеру арқылы ұлттық өнерді заман талабына сай дамыту.....	88
Керимкулова А. Технология сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру.....	90
Мулюкова В.Г. О формировании системы духовных ценностей у молодежи на примере изучения национального костюма.....	94
Ревшенова Б.И. К вопросу развития ключевых компетенций учащихся на уроках физической культуры.....	98

ПЕДАГОГИКА, ЭТНОПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ, ДЕФЕКТОЛОГИЯ	
Айтмурат А.К., Сейдалиева Г.Ш. Организация самостоятельной работы.....	104
Андреева Л.В., Сейдалиева Г.Ш. Организация деятельности преподавателя психологии.....	108
Закизянов Р.Т., Абдукаримова А.С. Методика организации и проведения самостоятельных занятий нетрадиционными видами гимнастики.....	112
Кулданова А.Е., Асанбаева З.Ж. Проблемы инклюзивного обучения в детских учреждениях.....	117
Кулданова А.Е., Бакирова Д.М. Стрессовые перегрузки у детей дошкольного возраста.....	121
Кулданова А.Е., Бозтаева А.Д. Развитие патриотизма у детей дошкольного возраста.....	124
Күмісбекова Ж.Н., Нұрабаева А.Е. Инклюзивті білім берудің практикалық адымы.....	129
Қыдырбекова А.Н. Зейін психологиясы және оны теориялық талдау.....	133
Жакипбекова Д.А., Дәметбекова Н.С. Мәңгілік елдің кемеңгері-ұстаз.....	138
Жанкожаева А.К., Дулат А. Қазіргі заманда қолданылатын инновациялық технологиялардың тиімділігі.....	140
Сахабова А.С. Бастауыш сынып оқушыларының ұлттық тәрбиесін қалыптастырудың ерекшеліктері.....	144
Ташенова А.Ж. Рухани жаңғырудағы ақпараттық технологияның рөлі.....	148
Ұсайын М.Қ., Досмаханова Л.Д. Жалпы сөйлеу тілі бұзылған балалардың қарым-қатынас дағдыларын қазақ фольклоры арқылы дамыту.....	151

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

ГЕОГРАФИЯ, БИОЛОГИЯ, ХИМИЯ, ЭКОЛОГИЯ

Kozhamzharova L.S., Uteshova G.P., Sarsenbayev K.N., Rsaliyev SH.S. Effect of Leaf rust on the Molybdenum-containing enzymes activity in spring wheat varieties differing in resistance to infection.....	155
Абжапарова А.С., Қоныс Н.Ғ., Аман Б. Аквариум балықтарының түрлері және паразиттері.....	159
Бахтыбекова Ш.М., Амангелді С.С. «Іле Алатау мемлекеттік ұлттық саябақ» аумағындағы тарихи ескерткіштер.....	167
Бахтыбекова Ш.М., Әтімқұл Ж.Б. Жамбыл облысының ландшафтысына антропогендік факторлардың тигізетін әсері.....	170
Бекмурзаева А.Т., Кунтубаева Д.К. Атмосфераның табиғи антропогендік жағдайы.....	174
Керимкулова Ж.Д., Машанло Х.Р. Экологическое состояние озера Балхаш.....	178
Қожамжарова Л.С., Утешова Г.П. Қоймалардағы тұқымды зардаптайтын сыңырауқұлақ түрлерін зерттеудің өзектілігі.....	182
Қожамұратова Ж.Е., Казакбаев К.М., Менлибекова А.Т. Распространение фасциолеза по зонам обитания в Жамбылской области.....	186
Қарынбаев А.Қ., Қалтаева Т. Қаратау сырты Мойынкүм экологиялық аймағындағы әртүрлі шөл жайылымдары отының малазықтық өсімдіктерінің биологиялық құндылығын зерттеудің маңызы және алынған кейбір нәтижелері....	188
Абжапарова А.С., Қоныс Н.Ғ., Болекбаева А.Р. Белме өсімдіктерінің зиянкестері және күресу шаралары.....	191
Машанло А.Х. Лечебные свойства национального молочного напитка казахов.....	197
Абжапарова А.С., Нұрахметова Ж.Н. Өсімдіктер зиянкестерінің энтомофагтары	202
Сарсекеева И.С., Камбарова Э.А. CLIL технология на уроках химии.....	208

Сұлтанаев Е.Б., Нұрахметова Ж.Н. Екпе ағашының жапырақтарында қоршаған ортаға байланысты физиологиялық өзгерістерді зерттеу.....	215
Таджикулова Н.А., Нагашыбекова Ж.Р. Географияны оқытуда мультимедиалық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері.....	219

МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА, ИНФОРМАТИКА

Курманбаева А.А. Сапалы білім берудегі ақпараттық коммуникациялық технологиялардың маңызы.....	222
Сәлім А.А. Қазіргі кездегі күн мен жел энергияларын пайдаланудың дамуы.....	226

**ТАРАЗ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК ТАРАЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE TARAZ STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY**

№1 (33)

2018

Редактор: Султаналиева А.А.

Техникалық редактор: Жирентаева Б.О.

Мұқаба дизайны: Саменов М.

Баспа кітаптың ішкі мазмұнына жауап бермейді.
Автордың дайын файлынан алынған.

Басуға 15.13.2018 жылы қол қойылды.
Пішімі 210 x 297, 1/16. Офистік қағаз.
Есепті беті 14,5; Шартты беті 23,9
Таралымы 300 дана. Тапсырыс №103

Подписано в печать 15.03.2018 г.
Формат 210 x 297 1/16. Бумага офсетная.
Уч. изд.л. 14,5; Усл.п.л.23,9
Тираж 300 экз. Заказ №103

ТарМПИ, Редакциялық баспа бөлімі
080000, Тараз қ, Төле би 62